ISNN 978-966-7425-97-5

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира Гнатюка

Періодичне видання 1(23) 2014

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія: Мовознавство

Тернопіль – 2014

ББК 81.4
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2014. – Вип. 1 (23) 2014. – 200 с.

Друкується за ухвалою вченої ради
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
від 29 серпня 2014 року (протокол № 1)

Редакційна колегія:
Бучко Д. Г. – доктор філологічних наук, професор (головний редактор)
Вільчинська Т. П. – доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор)
Німчук В. В. – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України
Ґрещук В. В. – доктор філологічних наук, професор
Сабадош І. В. – доктор філологічних наук, професор
Струганець Л. В. – доктор філологічних наук, професор
Задорожна І. П. – доктор філологічних наук, професор
Бабій І. М. – кандидат філологічних наук, доцент
Невідомська Л. М. – кандидат філологічних наук, доцент

Адреса редакції:
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2 Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, тел. (0352) 435865

Періодичне видання. Виходить двічі на рік з травня 1998 року. Засновник і видавець Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України протокол № 1-05/1 від 10.02.2010 р. за спеціальністю «філологічні науки» (українська мова)

ISNN 978-966-7425-97-5
© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2014

ЗМІСТ

Наталія Андріанова ***6***
ЖАНРОУТВОРЮВАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЧАТУ 6

Ірина Бабій ***12***
АД'ЄКТИВНІ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ У МАЛІЙ ПРОЗІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ 12

Галина Бачинська ***17***
ВІДОЙКОНІМНІ ДЕРИВАТИ В АНТРОПОНІМІЇ м. ТЕРНОПОЛЯ 17

Оксана Вербовецька ***20***
ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРНОГО АСПЕКТУ АНАЛІЗУ ОФІЦІЙНИХ ТА НЕОФІЦІЙНИХ ІМЕНУВАНЬ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ) 20

Тетяна Вільчинська ***26***
СЛОВОТВІРНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «БОГ» (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ Т. ШЕВЧЕНКА) 26

Олександр Вільчинський ***31***
ТЕМА ПОЛЬЩІ ТА ЇЇ ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ТЕРНОПІЛЬ ВЕЧІРНІЙ» У ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ЗМІН В 1990-1991 РОКАХ 31

Леся Гапон ***35***
ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ЕТИМОЛОГІЗАЦІЇ СЛІВ У СЛОВНИКОВИХ ГАСЛАХ «ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО 35

Світлана Гірняк ***41***
ЛЬВІВ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ – «СЕРЦЕ РУСЬКОГО НАРОДУ В ГАЛИЧИНІ» Й ОСЕРЕДОК ГАЛИЦЬКОЇ УКРАЇНОМОВНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 41

Катерина Голованова ***50***
СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОПИСУ ТА НАЗВИ ЖИВОГО СТВОРІННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ФІЛЬМУ КАНАЛУ BBC «LIFE») 50

Олена Гоменюк ***55***
ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ГРУША» У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО 55

Сергій Данилюк ***59***
СТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕКСТІВ ПЕРСОНАЛЬНИХ ВЕБ-СТОРІНОК ЛІНГВІСТІВ: ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ 59

Наталія Дащенко ***66***
СЕМАНТИЧНА КОРЕЛЯЦІЯ У ГРУПАХ ПАРОНІМІЧНИХ АТРАКТАНТІВ 66

Віктор Дворянкін ***71***
ПРО ДЕЯКІ ОЦІННІ НАЗВИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ПІВДЕННОЇ ДОНЕЧЧИНИ 71

Ілона Денисенко ***77***
ОСОБЛИВОСТІ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: КОНЦЕПТ «HAND» В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ 77

Любов Дика ***82***
СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ВІННИЧЧИНИ 82

Юлія Єловська ***86***
УМОВИ УСПІШНОГО ПРОЦЕСУ СПІЛКУВАННЯ 86

Ірина Колеснікова ***91***
ПРОФЕСІЙНИЙ ДИСКУРС: КЛАСИФІКАЦІЙНА МАТРИЦЯ 91

Віра Котович ***94***
ОЙКОНІМІЯ САМБІРЩИНИ: ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ 94

Алла Кощова ***100***
ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛОРАТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Б. ХАРЧУКА) 100

Тетяна Кумейко ***104***
МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ І ВАРІАНТИ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ З ДІЄСЛОВАМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДГРУПИ «ЗБИРАННЯ» 104

Стефанія Лісняк ***108***
ПОЛЬСЬКІ МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В «ЛІТОПИСІ ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ» 108

Наталія Мазур ***113***
МЕМУАРИ ДМИТРА ДОРОШЕНКА: ФАКТОГРАФІЧНІ І МОВНО-СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ ТЕКСТУ 113

Оксана Мисик ***118***
ТРОП ЯК РЕТРАНСЛЯТОР ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ТА ЕТНОМІФОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ В. ПІДПАЛОГО) 118

Мішеніна Тетяна ***122***
ХУДОЖНІЙ ЖИВОПИС ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО ЗАСОБОМ АХРОМАТИЧНИХ КОЛЬОРАТИВІВ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ «ДИВО») 122

Галина Намачинська ***127***
УКРАЇНІЗМИ В РОСІЙСЬКОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ Т. ШЕВЧЕНКА «НАЙМИЧКА», «КНЯГИНЯ», «МУЗИКАНТ» ТА «КАПІТАНША» 127

Тетяна Олійник ***131***
ОСВІТНІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ 131

Галина Панчук ***137***
ВЛАСНІ НАЗВИ В ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ПАХЛЬОВСЬКОЇ 137

Наталія Пишна ***141***
ДО ІСТОРІЇ ПІСНЕСПІВУ ПРИЧАСНИЙ (КИНОНИК) 141

Анна Пташніченко ***146***
ВИЛУЧЕННЯ ТА ДОДАВАННЯ ЯК ОСНОВНІ СИНТАКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ 146

Ніна Свистун ***153***
ОДИНИЧНІ ЖІНОЧІ ІМЕНА м. ТЕРНОПОЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ 153

Ірина Сирко ***158***
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗІВ ПРИРОДИ У ДІАСПОРНОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ 158

Віра Сліпецька ***163***
ВІДОБРАЖЕННЯ ЗАКОНІВ КОМУНІКАЦІЇ У ПАРЕМІЯХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ) 163

Наталія Собецька ***166***
КОМУНІКАТИВНИЙ КЛІМАТ ТА ТИПОВІ ТЕНДЕНЦІЇ СПІЛКУВАННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ 166

Богдан Сокіл ***171***
РЕАКЦІЯ ЄВРОПИ НА ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 171

Світлана Стрілецька ***176***
ПОНЯТТЯ ТЕКСТУ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ МОВИ У ПЛОЩИНІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ 176

Любов Струганець, Ольга Бігун ***181***
ВАРІАНТНІСТЬ МОВНИХ ЗАСОБІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ) 181

Юрій Струганець ***187***
ТЕМАТИЧНА ГРУПА «ПРОЦЕС ГРИ» У ФУТБОЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 187

Марія Тишковець ***191***
СТАТИСТИКА ХРОНОЛОГІЧНИХ ЗРІЗІВ ПОСЕСИВНИХ ОЙКОНІМІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ З ХРИСТИЯНСЬКИМИ ІМЕНАМИ В ОСНОВАХ 191

УДК 81’42

Наталія Андріанова

(Київський національний лінгвістичний університет)

ЖАНРОУТВОРЮВАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЧАТУ

Теоретико-методологічна концепція статті базується на таких положеннях: 1) модель віртуального жанру – це когнітивний інструмент, що визначає дискурсивну практику віртуального мовленнєвого співтовариства; 2) розвиток жанру чату відбувається за рахунок поліфонічності (що реалізується у полікодовості – використанні різноманітних онтологічно різних семіотичних систем (літери + цифри в межах одного слова; слова + надлишкова графіка, літери й морфеми з різних мов тощо) і полімодальності дискурсів чатів – можливість їх сприйняття різними сенсорними каналами) та елімінування лакун – прогалин на «семантичній карті» свідомості комунікантів.

Ключові слова: жанр чату, жанроутворювальні механізми чату, елімінування лакун, поліфонічність.

Наталья Андрианова. ЖАНРООБРАЗУЮЩИЕ МЕХАНИЗМЫ ЧАТА

Теоретико-методологическая концепция статьи базируется на следующих положениях: 1) модель виртуального жанра – это когнитивный инструмент, определяющий дискурсивную практику виртуального речевого сообщества; 2) развитие жанра чата происходит за счет полифоничности (что реализуется в поликодовости – использовании различных онтологически различных семиотических систем (буквы + цифры в пределах одного слова, а слова + избыточная графика, буквы и морфемы из разных языков и др.) и полимодальности дискурсов чатов – возможность их восприятия различными сенсорными каналами) и элиминирования лакун – пробелов на «семантической карте» сознания коммуникантов. Новые виртуальные жанры развиваются в результате когнитивно согласованной деятельности участников коммуникации. Жанрообразующий характер базового концепта обеспечивает стабильность жанра, что обусловлено его ключевой ролью в формировании единой когнитивной множества участников коммуникации.

Ключевые слова: жанр чата, жанрообразующие механизмы чата, элиминирование лакун, полифоничность.

Nataliya Andrianova. GENRE CREATIVE MECHANISMS OF CHAT

Theoretical and methodological concept of the paper is based on the following assumptions: 1) the virtual model of the genre is a cognitive tool that determines the discursive practices of virtual speech community; 2) development of the genre chat due to polyphony (implemented in polycode – usage a variety of ontologically different semiotic systems (letters + numbers within a word, word + excess graph, letters and morphemes from different languages, etc.) and polymodality of discourses chat – the possibility of perception by different sensory channels) and gap eliminating – gaps on the «semantic map» of communicants’ consciousness. New virtual genres are emerging as a result of cognitive activity of the participants of the communication. Genre creative basic character of the concept ensures the stability of the genre, due to its key role in the formation of a single set of cognitive communication participants.

Keywords: genre chat, chat creative mechanisms, gap eliminating, polyphony.

Жанрова система Мережі стає явищем мобільним, таким, що постійно змінюється. Ніколи раніше не розвивалася вона так швидко, як у сучасних інформаційно-комунікативних умовах. Різноманітність жанрових модифікацій Інтернету пов’язана з низкою факторів, серед яких слід виділити мультинаціональність віртуального середовища, взаємодію та взаємопроникнення різних етнокультур, глобальність, інтерактивність інтернет-комунікації. Якщо ще кілька років тому всі вчені, які зверталися до проблеми жанрів інтернет-комунікації, посилалися лише на класифікацію жанрових форматів, запропоновану Д. Крістел, то зараз виникає питання жанрової екології, під якою розуміють репертуар і відкриту систему жанрів (Т. Еріксон, С. Херінг), поведінку якої можна дослідити за трьома параметрами – глобальний пул (залучення всіх учасників до комунікації), циркулювання тем, що передбачає перехід учасників

від теми до теми й таким чином розширення кола спілкування та мовленнєвий стимул (енергетичність комунікації). У якості жанроутворювальних пропонувалися особистісний (Т. Еріксон), медійний (М. Макаров, Д. Крістел), дискурсивний (В. Орликовський, Дж. Ятес) і структурний (С. Херінг) параметри.

Метою статті є характеристики жанроутворювальних механізмів чата носіїв англійської, французької, російської, української мов. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: виявити й охарактеризувати жанроутворювальні механізми чату – поліфонічність та елімінування лакун – у мовній свідомості його відвідувачів.

Жанрова система є своєрідним каталізатором комунікативних тенденцій суспільства: виникнення нового жанру – завжди сигнал до формування нових комунікативних практик або нових мовленнєвих спільнот (Т. Еріксон, С. Міллер, Дж. Свалес). Процес жанроутворення особливо активізувався з виникненням Інтернету. Комунікативна компетенція сучасного користувача припускає вільне володіння жанрами, зокрема притаманними лише інтернет-комунікації (Л. Компанцевої, О. Сиротиніна).

Вибір жанру комунікації розглядають як поліпарадигмальну проблему, зумовлену розумінням прагматичної ролі жанру як інституалізуючої платформи (template) соціальної комунікації, яка структурує комунікативний процес (О. Лутовінова, Л. Щипіцина, Дж. Ятес). Для опису жанрів інтернет-комунікації вживаються кілька синонімічних термінів (*електронний жанр, гіпержанр, віртуальний жанр, дигітальний жанр, цифровий жанр, інтернет-жанр і медійний жанр*), які є синтезом традиційного лінгвістичного знання (жанр) і нової сфери дослідження – інтернет-комунікації.

Термін *віртуальний жанр* уважається дослідниками (О. Вавілова, Л. Компанцева, О. Лутовінова, Л. Щипіцина,) найбільш доцільним, оскільки він пов'язаний із поняттям *віртуальна реальність*, яка твориться в Мережі і семантично продовжує термінологічний ряд, сформований на основі ключового слова *віртуальний* (*віртуальна мовна особистість* (Л. Компанцева)*, віртуальна реальність* (П. Кондрашов, С. Херінг, М. Шепард), *віртуальний час* (Д. Крістел)*, віртуальний простір* (О. Горошко).

Когнітивно-прагматична специфіка чату семантично закріплена вже в назві жанру. Експансія англомовних основ (*chat* – «розмова», «бесіда», «балаканина», *chut* – вигук «ну», що виражає нетерпіння) започаткувала більш глобальний когнітивний процес – експансію термінів з англійської мови в інші: назва жанру *чат* набула статусу коду в мовній свідомості представників різних етнокультур. Інформація в чаті оновлюється практично миттєво і поширюється за моделлю *один – багатьом*. Ці особливості сприяли тому, що чати функціонують не тільки як самостійні жанри, але і входять до складу інших – блогів, персональних сторінок тощо, формуючи тим самим гібридність жанрової системи Інтернету (Є. Вавілова, П. Кондрашов, Д. Крістел, М. Шепард).

Модель інтернет-жанру визначаємо як когнітивний інструмент, що зумовлює дискурсивну практику віртуальної мовленнєвої спільноти (Л. Компанцева, Т. Еріксон), а тому жанроутворювальними механізмами чату є: а) поліфонічність (мовна і культурна), що дає змогу органічно поєднати вербальний і невербальний компоненти комунікації; б) елімінування лакун на всіх рівнях організації дискурсу чатів (структурно-функціональному, лінгвокультурному, лінгвокогнітивному, лінгвопрагматичному).

Для дослідження чату важливі такі аспекти теорії лакунарності: виявлення міжмовних лакун («плям на семантичній карті» образів свідомості комунікантів – І. Марковіна) та механізмів їх елімінування (заповнення лакун як збереження специфічності образу іншої культури у зіставленні з образом власної культури; компенсація – заповнення лакун шляхом добору квазіеквівалента); формування єдиних правил комунікації у жанрі для носіїв різних національно-мовних свідомостей; формування єдиної кодової системи учасників спілкування.

Теорія лакунарності почала формуватися в лінгвістиці більше тридцяти років тому. Російський термін *лакуна* виник ще раніше – в кінці 1950-х – на початку 1960-х років від французького терміна *lacune*, уведеного в науковий побут французькими лінгвістами Дж. Дабл й А. Малбланк. Раніше теорія лакунарності використовувалася лише в перекладознавстві. На

сьогодні теорія лакун актуальна для різних галузей лінгвістичного дослідження – міжкультурної комунікації й міжкультурного зіставлення, когнітивної прагматики, психолінгвістики, соціолінгвістики тощо.

Обґрунтування лакунарності як загальнолінгвістичної проблеми, розробка якої повинна здійснюватися в поліпарагмальному напряму, було запропоновано Ю. Сорокіним, В. Жельвисом та їхніми учнями – І. Марковіною, І. Панасюком, Е. Гродським.

Дослідження міжкультурного спілкування, до якого належить й інтернет-комунікація, неможливо здійснити без аналізу специфіки мовної свідомості представників різних етнокультур. У цьому дослідницькому полі теорія лакун застосовується «як інструмент вивчення (1) ступеня й характеру *розбіжності* образів свідомості учасників (міжкультурного) спілкування; (2) ступеня й характеру нерозуміння фрагментів неавтохтонного вербального й невербального досвіду й (3) стратегій поєднання образів «свого» і «чужого» свідомості під час вибору тактик досягнення розуміння «чужої» культури» [11, с. 5]. Поняття *лакуна* розуміють як «білу пляму на «семантичній карті» образів свідомості комунікантів» [12, с. 12]. Виникнення лакуни зумовлене неконгруентністю картин світу комуникантів, що належать до різних етнокультур. Для дослідження віртуальних жанрів важливим є розуміння лакуни як суміжного поняття *когнітивної прагматики* (заповнення білих плям на «семантичних картах» образів свідомості комунікантів з метою здійснення міжособистісної комунікації) і *лінгвокультурології* (продуктивний обмін культурним і комунікативним досвідом представників різних лінгвокультур як шлях подолання ситуацій нерозуміння при взаємодії різних представників різних етносів, культур, конфесій тощо).

Представлені в лінгвістичних дослідженнях класифікації лакун досить різноманітні. Для цього дослідження значущими є розподіл лакун на внутрішньомовні й міжмовні.

Внутрішньомовні (інтракультурні) лакуни виявляються в одномовній ситуації, коли в лексичній системі тієї або іншої мови відсутнє слово, що потенційно могло б існувати для позначення існуючого поняття, або одиниця певної стилістичної належності, або морфологічна форма та ін. На думку Й. Стерніна, «…у кожній мові існує велика кількість внутрішньомовних лакун, тобто порожніх, незаповнених місць у лексико-фразеологічній системі мови, хоча близькі за значенням лексеми можуть бути наявні» [18, с. 7] Найбільш повний опис внутрішньомовних лакун був представлений Г. Биковою. Дослідниця запропонувала визначення цього типу лакун у міждисциплінарному напрямі, визначаючи когнітивно-прагматичні механізми розвитку мови крізь призму заповнення лакунарності. «Найпоширеніша внутрішньомовна лексична лакуна – це значеннєвий зміст до його об’єктивації в новому слові, коли відсутнє зчеплення ідеального з матеріальним (звуковою оболонкою), тобто у вигляді кількаслівного найменування, що рано або пізно стане (і звичайно, стає) семантичною основою, «трампліном», «стартовим майданчиком» лексичної об’єктивації» [4, с. 45].

Міжмовні (інтеркультурні) лакуни становлять «відсутність слів для позначення понять, які, безсумнівно, існують у певному суспільстві і які мають особливе словесне позначення в іншій мові» [5, с. 261]. Міжмовні лакуни можуть бути виявлені тільки в межах порівнюваних етнокультур. Й. Стернін зазначає: «Міжмовні лакуни виявляються при зіставленні різних мов: якщо в одній із них не знаходиться лексичного еквівалента якій-небудь одиниці іншої мови, то можна говорити про існування в ній лакуни» [18, с. 208 – 209].

Для дослідження віртуальних жанрів важливі такі аспекти теорії лакунарності: виявлення міжмовних лакун та принципів їх елімінування; формування єдиних принципів комунікації в жанрі предстаників різних етнокультур; формування єдиної кодової системи учасників спілкування.

Міжмовні (інтеркультурні) лакуни можуть бути виявлені тільки при зіставленні національних образів свідомості в умовах міжкультурного спілкування. «У процесі міжкультурного діалогу відбувається взаємна адаптація національних свідомостей носіїв культур-комунікантів: «своє» співвідноситься, поєднується й узгоджується з «чужим», що вочевидь є єдиним можливим способом збагнення «чужого» образу світу» [11, с. 12]. Елімінування здійснюється двома способами – *заповненням* і *компенсацією*. «Збереження

специфічності (сторонності) образу інокультурної свідомості при спробі осмислити факт його відмінності зі своїм образом або ж факт відсутності аналогічного образу в рідній свідомості відбувається при елімінації лакуни шляхом заповнення» [11, с. 14]. Компенсація припускає заповнення лакун шляхом добору квазіеквівалента, аналога «чужому» образу у своїй культурі. Так, при розгляді концептуальної діади «свій – чужий» у російській, українській, англійській і французькій етнокультурах було виявлено формування квазіеквівалента *сукупний об'єкт* в англійській і французькій мовах поняттю *свій* у російській та українській.

Інтерактивність і глобальність інтернет-комунікації забезпечують взаємопроникнення лінгвокультурних мереж, що сприяє заповненню інтеркультурних лакун і формуванню спільних принципів комунікації в різних жанрах інтернет-комунікації. Наявність в учасників комунікації єдиної кодової системи забезпечує успішність спілкування. «Культурна глухота», «історико-культурна амнезія» [14, с. 27] – фактори, що перешкоджають розробленню єдиного коду мовленнєвої спільноти й призводять до комунікативних невдач. Тому формування мовної поліфонії, і як її особливого випадку кодово-модальної поліфонії, розглядаємо як механізм делакунізації, що сприяє формуванню мовленнєвих спільнот і жанровому закріпленню принципів їхнього спілкування.

Знання норм комунікації, побудови дискурсу, принципів кодування інформації, спільних для всіх членів мережевої спільноти комунікації, – необхідна умова їхнього спілкування. Чат – жанр, визнаний практично у всіх етнокультурах, представлених в Інтернеті; відкритість, дружелюбність, високий ступінь синхронності зворотного зв'язку – комунікативно-прагматичні характеристики, що зумовлюють культурну й мовну поліфонію – багатоголосся, «у якому має місце рівноправ'я голосів» [8, с. 262]. Поліфонія – обов'язкова прагматична умова існування чату.

Мовна поліфонія – співіснування на єдиному комунікативному просторі кількох мов, що не припускає їхньої обов'язкової рівноправності [8, с. 262]. Як особливий випадок мовної поліфонії можна розглядати кодово-модальну поліфонію, що реалізується у *креалізованих* текстах – *полікодових* (створених за допомогою знаків різних семіотичних систем) і *полімодальних* (тих, що сприймаються різними сенсорними каналами).

Культурна поліфонія – співіснування кількох культур у межах однієї національно-лінгвокультурної спільноти при її можливій рівноправності або нерівноправності (навіть до ситуації домінування – на правах титульної, престижної й/або обов'язкової для всіх – однієї з культур) [8, с. 262].

Синтез природної людської мови з іншими знаковими системами – закономірний результат комунікативного розвитку людства. «Синкретизм поезії й музики, імовірно, первинний по відношенню й до поезії, і до музики – так само як візуальні сигнали кінесики органічно пов'язані з тими або іншими аудільними знаковими системами» [18, с. 327]. Поліфонічні тексти тривалий час не привертали до себе уваги лінгвістів. Проте в несправедливо забутій книзі А. Реформатського «Теоретична редакція книги», виданої ще в 30-і роки XX сторіччя, ілюстрація розглядається як особливий структурний момент висловлення, що має вивчатися лінгвістикою.

Пізніше поліфонічною організацією комунікації зацікавилися психолінгвісти. Розглядаючи проблему оптимізації мовного впливу, Л. Леонтьєв зазначав, «що код (1 «поверх») не обов'язково повинен бути мовленнєвим або тільки мовленнєвим, тобто є можливість варіювати кодові засоби за наявності деяких психологічних констант впливу (кодовані смисли, структури смислу й т.д.)» [9, с. 37]. Аналогічне розуміння мовленнєвого впливу припускає регуляцію діяльності людини іншими за допомогою різних комбінацій мовних засобів і засобів інших знакових систем, тобто текстів, що складаються з гетерогенних компонентів.

Початок комплексному лінгвістичному осмисленню поліфонічних текстів було покладено в роботах з семіотики – «науки про комунікативні системи й знаки, якими у процесі спілкування користуються люди (і не тільки люди, але й тварини або машини)» [10, с. 6]. Поняття знака – фундаментальне поняття семіотики. В умовах інформаційно-комунікативного суспільства знак стає провідником, обов'язковою умовою передачі інформації й

комунікативного впливу, оскільки знаки «мають здатність до енергетично нерівноцінного впливу» [10, с. 9]. Енергія впливу немовних об'єктів усе частіше використовується в комунікації, вони стають «по-справжньому значущими лише настільки, наскільки дублюються або ретранслюються мовою» [2, с. 114].

Полікодову організацію тексту досліджували в 1974 році Г. Ейгер і Л. Юхт, розглянувши опозицію моно- і полікодових текстів. «До полікодових текстів у широкому семіотичному смислі повинні бути віднесені випадки поєднання природного мовного коду з кодом якої-небудь іншої семіотичної системи (зображення, музика тощо)» [18, с. 107]. О. Сонін називає полікодовими «тексти, побудовані на поєднанні в єдиному графічному просторі семіотично гетерогенних складових – вербального тексту в усній або письмовій формі, зображення, а також знаків іншої природи» [15, с. 117]. Поняття *поліфонічний текст* у сучасній науці дублюється низкою назв – *семіотично ускладнений*, *нетрадиційний*, *відеовербальний*, *лінгвовізуальний*, *складовий, креолізований*.

Дослідники пропонують розрізняти вербальний і невербальний компоненти в поліфонічних текстах, орієнтованих на «всі п'ять органів почуттів, які виконують у людському суспільстві семіотичні функції» [3, с. 22]. Інтерес до невербальних засобів комунікації в сучасних лінгвістичних дослідженнях значно зріс, про що свідчать роботи вчених О. Анісімової, О. Каменської, Ю. Сорокіна, Є. Тарасова, D. Crystal, S. Herring й ін., присвячені лінгвістиці поліфонічного тексту. Візуалізація тексту стає тепер вимогою сучасної комунікації. Інтернет-комунікація активізувала цей процес, зумовивши об'ємність і мультимедійність тексту, інтеграцію багатьох семіотичних систем у єдиний комунікативний простір. «Ескалація зображення» не тільки знаменує собою якісно новий процес розвитку комунікації, але й знаменує новий етап розвитку глобального суспільства – інформаційно-комунікативний, що відповідає першорядним потребам сучасного суспільства» [7, с. 17].

Таким чином, у комунікативній системі сучасного суспільства окреслюється низка тенденцій, зумовлених «ескалацією зображення»: по-перше, «глобальний світ, світ постсучасності, орієнтується на візуальний спосіб подання інформації, що призвело до обґрунтування необхідності виділення в межах сучасної науки поняття візуальності» [6, с. 40]; по-друге, «ми можемо констатувати все більшу візуалізацію інформації, що поступає до нас,... візуальна інформація швидше досягає «своєї мети» – свідомості того, хто її сприймає» [8, с. 263]; по-третє, «відучуючися сприймати вербальну інформацію й, отже, відучуючись її декодувати, ми втрачаємо здатність критично її осмислювати» [8, с. 264], що зменшує межу критичного оцінювання інформації, людина виявляється більш підданою маніпулюванню; по-четверте, культурно-мовний поліфонізм приводить до «медіалізації буття» [8, с. 269] – розмивання/стирання адресант-адресатних фігур, що й визначає «флешмобмність» мовної свідомості й комунікації.

Кількість взаємодіючих семіотичних систем є різною для кожного окремого поліфонічного тексту. До появи інтернет-комунікації найбільш складними поліфонічними системами дослідники вважали мюзикли, особливо кінематографічні, – «більш складні синкретичні уявлення, що поєднують цілий ряд аудіальних і візуальних семіотичних засобів; дискурси масової комунікації. У телебаченні, кіно, рекламі виникнення смислів залежить від взаємодії зображення, звуку й написання знаків» [1, с. 321].

Отже, поліфонія чатів сприяє взаємопроникненню національних мовних картин світу, когнітивному накладанню мовних свідомостей представників різних націй. Ці тенденції мають глобальний характер, тим самим формуючи спільні для всіх зіставлюваних мов принципи комунікації в чаті.

У дослідженні обгрунтовано, що розвиток жанру чату відбувається за рахунок поповнення його лакунарності, яка зумовлює формування образу специфічних реалій, процесів, станів, зовнішніх відносно узуального досвіду носія тієї чи іншої етнокультури. Елімінування лакун було досліджено на всіх рівнях організації чату − системно-функціональному, лінгвокультурному, лінгвокогнітивному та лінгвопрагматичному.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Е. Е. Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов) / Е. Е. Анисимова // Вопросы языкознания. – 1992. – № 1. – С. 71–78.
2. Барт Р. Основы семиологии / Р. Барт // Структурализм: «за» и «против»: [сб. ст.]. – М.: Прогресс, 1975. – С. 114–163.
3. Большакова Л. С. О содержании понятия «поликодовый текст» / Л. С. Большакова // Вестник СамГУ. – 2008. – № 4 (63). – С. 9–24.
3. Быкова Г. В. Внутриязыковая лакунарность в лексической системе русского языка / Г. В. Быкова. – Благовещенск: Изд-во АмГУ, 1998. – 218 с.
4. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В. Г. Гак. – Л.: Просвещение, 1977. – 300 с.
5. Зенкова А. Ю. Визуальная метафора в социально-политическом дискурсе: методологический аспект / А. Ю. Зенкова // Многообразие политического дискурса. – Екатеринбург: ИФиП УрО РАН, УрГСХА, 2004. – С. 39–54.
6. Каменская О. Л. Лингвистика на пороге XXI века / О. Л. Каменская // Лингвистические маргиналии. – М.: Высшая школа, 1996. – Вып. 432. – С. 13–21.
7. Красных В. В. Homo loquens в эпоху языковой и культурной полифонии / В. В. Красных // Язык и сознание: психолингвистические аспекты: [сб. ст.] / [под ред. Н. М. Уфимцевой, Т. В. Ушаковой]. – М.: Калуга: Эйдос, 2009. – С. 261–270.
8. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 365 с.
9. Лотман Ю. М. Семиосфера: культура и взрыв. Внутри мыслящих миров / Юрий Михайлович Лотман. – СПб.: Искусство-СПб., 2004. – 703 с.
10. Марковина И. Ю. Влияние лингвистических и экстралингвистических факторов на понимание текста : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. Ю. Марковина. – М., 1982. – 23 с.
11. Марковина И. Ю. Элиминирование лакун как действие социально-психологических механизмов «притяжения» и «отталкивания» / И. Ю. Марковина // Вопросы психолингвистики. – 2006. – № 3. – С. 12–33.
12. Реформатский А. А. Техническая редакция книги: теория и методика работы / А. А. еформатский, М. М. Каушанский. – М.: Гизлегпром, 1933. – 414 с.
13. Рубинштейн Л. С. Духи времени / Лев Семенович Рубинштейн. – М.: КоЛибри, 2008. – 350 с.
14. Сонин А. Г. Экспериментальное исследование поликодовых текстов: основные направления / А. Г. Сонин // Вопросы языкознания. – 2005. – № 6. – С. 115–123.
15. Сорокин Ю. А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – С. 178–187.
16. Сорокин Ю. А. Культурология и психолингвистика: цели и методы / Ю. А. Сорокин // Вопросы психолингвистики. – 2006. – № 3. – С. 8–11.
17. Ярмахов Б. Б. Межкультурная коммуникация: аспект социальной идентичности / Б. Б. Ярмахов // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах: материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2002. – Ч. 1. – С. 183–185.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 81’373.43 =161.2

Ірина Бабій

(Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка)

АД’ЄКТИВНІ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ У МАЛІЙ ПРОЗІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються прикметникові індивідуально-авторські неологізми, які функціонують у прозових творах Миколи Вінграновського. Проаналізовано семантику, творення та функціонування прикметникових лексичних новотворів. Виділено основні способи їх творення – суфіксація та складання. Виявлено, що переважна більшість ад’єктивних авторських неологізмів мають композитну форму. У результаті здійсненого дослідження встановлено, що індивідуально-авторські неологізми виконують оцінну та емоційно-експресивну роль у контексті твору.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, неолексема, прикметниковий авторський неологізм, складне слово.

Ирина Бабий. АДЪЕКТИВНЫЕ ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ В РАССКАЗАХ Н. ВИНГРАНОВСКОГО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются индивидуально-авторские новообразования-прилагательные, которые функционируют в рассказах Николая Винграновского. Проанализированы семантика, образование и функционирование лексических новообразований-прилагательных. Выделены основные способы их образования – суффиксация и сложение. Выявлено, что большинство адъективных авторских новообразований имеют композитную форму. В результате проведённого исследования установлено, что индивидуально-авторские неологизмы выполняют оценочную и эмоционально-экспрессивную роль в контексте произведения.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, неолексема, авторский неологизм-прилагательное, сложное слово.

Iryna Babiy. ADJECTIVAL INDIVIDUAL AUTHOR’S NEOLOGISMS IN FICTION BY M. VINHRANOVS’KY: STRUCTURAL-SEMANTIC ASPECT

In the article we study the adjective individual author’s neologisms which function in prosaic composition of M. Vinhranovs’ky. We analyzed the semantic, creation and functioning adjective lexical new formations. We emphasize on the major methods of creationg: suffiction and construction. We found that majority of adjectival author’s neologisms have compositional form. As a result, in this investigation we found, that individual author’s neologisms play actively estimative and emotionaly expressive role in the context of the composition.

Key words: neologism, author’s neologism, neo-lexeme, adjective author’s neologism, complex word.

Важливим компонентом формування письменницького ідіостилю виступає індивідуально-авторська номінація. В останні десятиліття у сучасній лінгвістиці помітно активізувався науковий інтерес до новотворів. Відомими дослідниками у галузі неології та неографії є Г. Вокальчук, О. Стишов, Ж. Колоїз, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, В. Герман, Г. Сюта, Н. Адах, Т. Юрченко, Л. Пашко та ін.

Оригінальністю авторського словотворення та глибиною створюваних образів відзначається неологічна лексика Миколи Вінграновського. Влучно схарактеризував творчу особистість письменника відомий дослідник Т. Салига: «У розмовах про українську літературу другої половини ХХ століття ім’я Миколи Вінграновського звучить як метафора, в якій уособлюється все найкраще, найсвітліше і найдобірніше, що вродилося на ниві красного письменства від початку шістдесятих років до сього часу. Він прийшов у поезію так, як приходять справжні, як з’являються великі майстри. Прийшов зі святістю і чистотою Духу і залишиться у ній величним Маестро з першого подиху його вірша» [2, с. 5].

Емоційною силою та експресивністю у творчому доробку митця виділяється корпус авторських неолексем. **Предметом** нашого дослідження стали прикметникові індивідуально-авторські неологізми, а **матеріалом** послужила мала проза М. Вінграновського.

Індивідуально-авторський неологічний словник прозових творів письменника у сучасній мовознавчій літературі поки що не розглядався. Це й зумовлює **актуальність** нашого аналізу.

Мета розвідки – розглянути семантику, творення та функціонування ад'єктивних індивідуально-авторських лексем, виявлених в оповіданнях і повістях М. Вінграновського.

Інноваційні прикметники, виявлені у малій прозі М. Вінграновського, характеризують особу, предмет чи явище за такими ознаками:

1) зовнішній вигляд (портрет): **оберемкуватий** чолов'яга, **важкорукий** чоловік, **сизопикий** биндюжник, **темнощока** жінка, **гандрабасті** ноги, **мокрогуба** ораторша, **важкобровий** міліціонер, **бронзово-сонне** тіло, **півторавусий** товариш (*...з кущиками щетини на борлаках, задерті голови випиваючих і ніяк не хмеліючих **важкоруких** чоловіків* (с. 36); *І тут від імені своїх, на жаль, неіснуючих патл, я крикнув цій **мокрогубій** запітнілій останній ораторші* (с. 213); *– Ясно, – гриз далі очима батька насурмонений, **важкобровий** міліціонер* (с. 270); *–...Але ж як же це я покажуся тепер своїм товаришам* **півторавусим***?* (с. 335); *Він вихоплювався з літака на пляжі, де перевертались під сонцем сотні окулярів **бронзово-сонних** тіл* (с. 172));

2) внутрішні (характерологічні) якості, властивості: **чинопідлеглий** погляд, **пересучений** гад, **швидкорука** баба Тимохтеїха, **святий-непогрішний** я, **схвильовано-урочиста** Юлія Іполитівна (*Дивитись мені в обличчя мічман не зважувався. Його **чинопідлеглий** погляд лиш винувато пробіг й не зупинився*…(с. 41); *Увечері дивлюсь у вікно, і, як усі йдуть зі школи додому, вибігаю і я, **святий-непогрішний)*** (с. 310);

3) предмети, об'єкти, предмети побуту тощо: **мідноголосі** труби, **блідорозмита** ракета, **коливливий** обвід, **кутешній** столик, **крапелясте** вікно, **забацаний** плащ, **жовто-водянисте** світло фар, **безпоясні** штани (*Та коли бубняра підперли іще й **мідноголосі** труби, що забубукали, наче водяні бугаї...* (с. 31); ***Блідо-розмиті** ракети повисли над висілком* (с. 89); *Вона стояла до мене в профіль і дивилася в **крапелясте** вікно* (с. 210); *Батько завмер: він почув, як у нього помаленьку зсуваються його **безпоясні** штани, з'їжджають, просто-таки падають*… (с. 256);

4) природу, її стан, явища природи тощо: **баболітине** павутиння, **роззиркане** сонце, **темно-виноградне** сонце, **золотаво-імлавий** вересень *(І лише тоді, коли з синьої розхилини неба в те **баболітине** павутиння влетіли чорні шпаки...* (с. 30); *З-за лиману з пологого вогкого неба просвічувало **темно-виноградне** сонце* (с. 241); *...й крізь те моросіння **золотаво-імлавий** вересень, затамувавши подих, стоїть у небі і на безлюдді...* (с. 9);

5) рослинний світ: **жовтопрозора** квітка, **нижчіша** квітка, **найнижчіша** квітка (…лиш один коров'як гордо і вперто стирчав із скелі… і з усієї сили на самісінькому своєму вершку цвів єдиною і останньою цієї пори **жовтопрозорою** ківіткою (с. 106);

6) тваринний світ: **сіро-білавий** борсук, **чорнолискучі** гавкунчики (собаки), **піввухе** лисенятко, **мильногубий** линок, **слинькуваті** очі вужа, **бочкастенька** Маня, **важкопузий** жук, **бідоннофуражний** коник (*...і на ранок один-два **мильногубих** линки – в ній* (с. 184); *На стежку під ожиною саме виповзла погрітися вужиха з вуженятами, підставили під сонечко свої **слинькуваті** очі...* (с. 185); *От тобі колгоспно-радгоспні **бідоннофуражні** коники!* (с. 240); *...вона зловила його, **важкопузого**, ...жук упав...* (с. 199);

7) абстрактні назви, вжиті в переносному значенні: **урочисто-мідний** марш, **річчинний** похльост, **потойбережний** світ, **нудно-солодка** образа, **кругленька-біленька-маленька** Сониха (*...мідноголосі труби, що забубукали, наче водяні бугаї, і коли вони разом злучилися в один **урочисто-мідний** марш, до мене дійшло...* (с. 31); *Кабан ... гидливо оглянувся та й емігрував у **потойбережний** деснянський лісовий світ* (с. 179); *Він навіть заплющив очі. Якась дивна **нудно-солодка** образа розтікалась по тілу. Стало жаль себе* (с. 173);

8) колір: **жовто-сіро-зелені** бронетранспортери, **жовтотуманна** дорога, **сіро-білавий** борсук, **жовтопрозора** квітка, **світло-ворона** масть, **агато-оранжеве** видиво, **темно-виноградне** сонце, **темно-сіро-іржаві** ми всі, **жовто-водянисте** світло фар (*Не маскувалися*

бронетранспортери і вертоліт. ***Жовто-сіро-зелені****, вони так підробилися під поле й очерети, що водяні курочки, вужі й черепахи сприймали їх, як своїх* (с. 12); *Ми знову пішли в атаку… Ми вже всі були* ***темно-сіро-іржаві*** *між вибухами на вітрі…* (с. 241);

9) запах: **неприємно-солодкий** (запах), **цигано-курячий** запах *(Огинаючи озерце, біла піскова дорога лоскотнула лисицю* ***цигано-курячим*** *запахом – лисицею пересмикнуло! – і тут вона побачила перед самим своїм носом, як від озерця білу піскову* ***цигано-курячу*** *дорогу вперевальки перебігає двоє голопузих деркаченят* (с. 189)*; Пахло чимось* ***неприємно-солодким****. Миколці хотілось затулити носа – руки не вільні: однією рукою він вів Первінку, другою раз по раз витягав чуні з болота* (с. 152));

10) розмір: **куцокрила** мушка, **півторавусий** товариш, **оберемкуватий** чолов'яга, **бочкастенька** (корівка) Маня *(Будяки вже не пахли, хоча по їхніх, колись медових малинових головах ще човгали золотавими животиками, якісь* ***куцокрилі*** *мушки – не то бджоли, не то оси, але і не оси, і не бджоли* (с. 104); *… на лоні жовтеньких кульбабок паслася* ***бочкастенька*** *Маня* (с. 187);

11) вища якість: **найнечутніший** пошерх, **нижчіша** квітка, **найнижчіша** квітка *(… татова шия ходила над гусенятком, поверталася над ним на кожен* ***найнечутніший*** *пошерх* (с. 287).

Переважна більшість виявлених у малій прозі М. Вінграновського прикметників-інновацій за семантико-граматичними особливостями належать до розряду відносних прикметників. Якісні становлять невелику групу, зокрема, це лексеми зі значенням кольору **(жовто-сіро-зелений, світло-вороний** та ін.), розміру **(нижчіший, найнижчіший**) тощо.

Оказіональних присвійних прикметників не виявлено. «Значення присвійних прикметників однотипні, всі вони виражають індивідуальну віднесеність предмета людині або тварині. Лише у випадку уособлення неживих предметів вживаються прикметники з присвійним значенням, похідні від назв неістот» [7, с. 227]. Так, значення присвійності, належності спостерігаємо у прикметнику **річчиний**, утвореного за традиційною в українській мові словотвірною моделлю за допомогою суфікса *-ин (ий)*, у реченні «*Я підняв голову: невже пішла, невже все, бо від того* ***річчиного*** *дикого похльосту, як був з піднятою над калюжею лапою, так і завмер задрипаний кіт…»* («Кінь на вечірній дорозі», с. 110).

В індивідуально-авторському ад'єктивному корпусі М. Вінграновського домінують відносні прикметники, які залежно від змісту ознаки предмета та типу твірних основ можна об'єднати у такі найбільш репрезентативні тематичні групи:

— назви із семою локальності, за просторовими відношеннями до інших предметів: **потойбережний, кутешній**;

— назви ознак предметів за матеріалом, із семою речовинності (предметності): **бронзово-сонний, агатово-оранжевий, жовто-водянистий, золотаво-імлавий**;

— назви ознак предметів за відношенням до розміру, форми, ваги, обсягу: **важкорукий, важкопузий, важкобровий, піввухий, оберемкуватий, півторавусий, бочкастенький, куцокрилий**;

— назви ознак предметів за відношенням до флори, фауни тощо: **темно-виноградний, цигано-курячий**;

— назви ознак предметів за відношенням до стану природи, природних явищ: **жовтотуманний, баболітиний**.

В індивідуально-авторській деривації М. Вінграновського провідними є складання і суфіксальний спосіб. При творенні простих за структурою прикметників-інновацій продуктивними є суфікси:

-уват(ий): **слинькуватий, оберемкуватий**, утворені від іменникових твірних основ (оберемкуватий ← оберемок);

-аст-, -яст(ий): **гандрабастий, крапелястий**, утворені від іменникових твірних основ (**крапелястий** ← крапля);

-лив(ий): **коливливий**, утворений від дієслівної твірної основи (**коливливий** ← коливатися).

Виявлено тільки один прикметник, утворений префіксально-суфіксальним способом: **безпоясний** ← пояс (за допомогою префікса *без-* і суфікса *-н-*).

У реченні *«Тоді пригнув лапою собі до носа коров'як, нюхнув його верхню квітку, під нею понюхав нижчу, під нижчою ще **нижчішу**, під тією **найнижчішу**, а попід **найнижчішою найнайнайнижчішу**, вже при самій землі на піску»* («На добраніч», с. 311) форми вищого і найвищого ступенів порівняння **нижчіший, найнижчіший, найнайнайнижчіший** можна вважати оказіональними (замість традиційних **нижчий, найнижчий**).

За структурою переважна більшість усіх авторських прикметникових неологізмів є складними. Композитні ад'єктивні неолексеми переважно утворені способом основоскладання: **бронзово-сонний, сіро-білавий, нудно-солодкий, кругленька-біленька-маленька, схвильовано-урочистий, жовтопрозорий** та ін. Такі інновації є поєднанням двох прикметникових основ: **жовтопрозорий** ← жовтий, прозорий; **схвильовано-урочистий** ← схвильований, урочистий.

Особливістю індивідуально-авторської деривації письменника є наявність не тільки двокомпонентних ад'єктивних авторських неологізмів, а й трикомпонентних: **кругленька-біленька-маленька, жовто-сіро-зелений,** утворених основоскладанням від трьох твірних основ: **кругленька-біленька-маленька** ← кругленький, біленький, маленький і под.

Продуктивним способом творення композитів-неолексем, крім основоскладання, є складнофлективний. Цим способом утворені такі прикметники-інновації**: мокрогубий, мідноголосий, важкопузий, мильногубий, куцокрилий, швидкорукий, сизопикий, важкобровий, важкорукий, темнощокий** та ін. Як правило, вони утворені від сполучення прикметника й іменника, а саме: **важкопузий** ← важке пузо; **мокрогубий** ← мокрі губи; **швидкорукий** ← швидкі руки; **сизопикий** ← сиза пика і под.

Словник ідіолекту М. Вінграновського презентує тільки одну неолексему, утворену складнопрефіксально-суфіксальним способом: **потойбережний** (потойбережний ← по той берег).

У малій прозі М. Вінграновського прикметникові неолексеми часто ужиті у характеристиках зовнішнього вигляду персонажів: **темнощока** жінка, **важкобровий** міліціонер, **сизопикий** биндюжник та ін. Нерідко письменник сам мотивує значення інновації, наприклад, **оберемкуватий** чоловік (*З круглих плямистих дверей… з'явився ширший як довший, такий собі **оберемкуватий** чолов'яга* («Манюня», с. 12).

В індивідуально-авторському мовленні митця новотвори активно виконують оцінну та емоційно-експресивну роль. Так, зневагу, осуд чітко передає лексема **пересучений** (гад) у контексті: *Петро враз прийшов до тями: – Такого падла, як ти, на БАМі близько нема. Таку нюхлядь, як ти, гад **пересучений**, свинство собаче, – ах !.. На БАМі ? Я тобі дам БАМ!* («У глибині дощів», с. 233).

Нерідко письменникові новотвори презентують певні риси характеру персонажів. Так, про працьовитість героїні свідчить прикметник **швидкорукий** (*Вони сиділи усі семеро за столом, і **швидкорука**, весела баба Тимохтеїха поралася біля газової плити* («Скриня», с. 310). Прозу М. Вінграновського вважають психологічною. Простежується психологічна навантаженість ад'єктивних авторських неологізмів у контекстах, в яких описано психологічний стан героїв, їх настрій. Емоційно-експресивну роль авторських прикметників-інновацій спостерігаємо у повісті-феєрії «Президент»: *Він навіть заплющив очі. Якась дивна **нудно-солодка** образа розтікалась по тілу. Стало жаль себе. Петро вже почав займатися самокритикою, як раптом побачив гори* (с. 173-174). Або в оповіданні «Рік з Довженком»: *Увечері того ж дня я вперше переступив поріг квартири Довженка. У ясному маленькому коридорі стояла Юлія Іполитівна. Вона була в той вечір **схвильовано-урочиста**, красива, її краса вразила, потрясла мене*» (с. 349).

Ад'єктивні неолексеми письменника «вибудовують» оригінальні прикметникові метафори, наприклад: *... крізь те моросіння **золотаво-імлавий** вересень, затамувавши подих, стоїть у небі і на безлюдді, – що тобі треба ще?* («Манюня», с. 9); *Ось як тепер рухалася по трасі, а понад нею вгорі, перед її очима, похитуючи хмариною, йшло **синьобоке** небо* («Манюня», с. 58).

Показовим для ідіостилю М. Вінграновського є активне застосування колірної лексики. Красу природи, своє захоплення багатством кольорів, їх преливів та переходів письменник влучно передає, використовуючи широку колірну палітру. Гру кольорів, різнобарв'я спостерігаємо в уривку у повісті «У глибині дощів» : *Це був не лиман. Це було щось інше. Я звик до сірого водяного полотнища… Сьогодні ж, тепер, у цю годину, під несміливим роззирканим сонцем унизу, під обороною, цвіло, горіло, займалося густо-червоним до найчистішого синього, тріпотіло бурштинове з малиновим і знову* ***червоно-срібне, срібно-бузкове, агатово-оранжеве*** *фантастичне видиво, диво, марево, сон!»* (с. 227).

Крім традиційних кольороназв, письменник активно вводить власні кольоронайменування, що мають композитну форму. Їх можна об'єднати в такі структурно-семантичні групи:

а) назви, що передають відтінки кольору, вказують на ступінь його насиченості: **темно-виноградне** сонце, **світло-ворона** масть, **темно-сіро- іржавий**;

б) назви, що передають колір із додатковим відтінком. Значення таких кольороназв уточнюється основою відносного прикметника: **жовтотуманна** дорога, **агатово-оранжеве** видиво, **жовто-водянисте** світло);

в) назви, що містять поєднання основ двох і більше назв кольорів і виражають проміжні кольори: **жовто-сіро-зелений** бронетранспортер, **сіро-білавий** борсук);

г) назви, які передають сталу, повторювану в часі ознаку істоти чи предмета: **сизопикий, темнощокий**.

За допомогою таких неолексем письменник створює зримі поетичні пейзажні замальовки.

В оповіданні «Скриня» персонажами виступають ***Білий Сон, Сониха, Соненята*****,** яких побачив герой. Оказіональністю відзначається характеристика Сонихи – **кругленька-біленька-маленька**. Назви інших персонажів теж видаються оригінальними, а саме: **Сон-дід, Сон-прадід, Сон-Предковічник-Білий**.

Отже, оригінальністю й глибиною відзначається індивідуально-авторське мовлення М. Вінграновського. Письменникові прикметники-інновації засвідчують майстерність Вінграновського-художника, Вінграновського-психолога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачий словник сучасної української мови / [уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 1.: Поезії / М. С. Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400с.
3. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 3: Повісті й оповідання / М. С. Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 352 с.
4. Вінграновський М. С. В глибині дощів: Повісті, оповідання / М. С. Вінграновський. – К. : Рад. письменник, 1985. – 255 с.
5. Словник української мови : В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
6. Словник української мови : В 20 т. – Т. 1-3. – К. : Наук. думка, 2010 – 2014.
7. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.

УДК.811.161.2´373.23

Галина Бачинська

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ВІДОЙКОНІМНІ ДЕРИВАТИ В АНТРОПОНІМІЇ м. ТЕРНОПОЛЯ

У статті проаналізовано прізвища, в основах яких відображені ойконіми. Відтопонімні прізвища жителів м.Тернополя у переважній більшості представлені відойконімними утвореними на -ськ(ий), -цьк(ий).

Ключові слова: антропонімія, топонім, ойконім, апелятив, прізвище.

Галина Бачинская. ОТОЙКОНИМНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ В АТРОПОНИМИИ г. ТЕРНОПОЛЯ

В статье проанализировано фамилии, которые образованы от ойконимов. Оттопонимные фамилии г. Тернополя в большинстве случаев представляют отойконимные образования на -ск(ий), -цк(ий).

Ключевые слова: антропоним, топоним, ойконим, апеллятив, фамилия.

Galyna Bachynska. THE DERIVATIVES WHICH HAVE OIKONYMICAL ORIGIN IN THE ANTHROPONYMICON OF TERNOPIL

The article deals with the surnames which are based on oikonyms. Ternopil inhabitants' surnames which have anthroponimical origin are mostly represented by the oikonymical formations.

Key words: anthroponym, toponym, oikonym, appellative, surname.

Відомо, що одне з основних джерел виникнення прізвищ – це походження або місце попереднього проживання основоположника роду. Тому, як стверджують дослідники української антропонімії різних регіонів, прізвища, мотивовані географічними назвами, становлять доволі значну кількість. Для творення цієї групи прізвищ використовуються різні класи топонімів: ойконіми, мікротопоніми, гідроніми. Цей клас антропонімів вже не раз був предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Відтопонімні прізвища представлені і досліджені в антропонімійних системах Бойкіщини (Г.Є. Бучко), Закарпаття (П.П. Чучка), Лемківщини (С.Є. Панцьо), Гуцульщини (Б.Б. Близнюк), Закерзоння (Г.В. Бачинська) та ін.

Об'єктом нашого дослідження стали відойконімні прізвища м.Тернополя.

Мета нашої статті – виявити прізвища, в основах яких відображені ойконіми, та простежити на основі цього рух населення м.Тернополя. Відтопонімні прізвища м.Тернополя переважно представлені відойконімними утвореннями на ***-ськ(ий), -цьк(ий).*** Більшість таких прізвищ є відойконімними утвореннями і кваліфікуються як семантичні деривати від відповідних прикметників. Однак суфікси ***-ськ-ий, -цьк-ий*** з найдавніших часів спеціалізуючись на вираженні релятивності, з часом почали виражати патронімічність [4, с. 52].

Про патронімічну функцію суфікса ***-sk-i*** у прізвищах польської мови переконливо висловився П. Смочинський: «... суфікс ***-sk-i*** в польських прізвищах, поряд зі своєю первинною «відтопонімною» функцією, з часом набув патронімічної функції... Патронімічна функція суфікса ***-ski*** виникла із первинного значення приналежності до місця походження або до власника. Крім цього суфікс ***-ski*** взяв на себе структурну функцію» [8, с. 442].

Здавна серед більшості українців панує думка, що прізвища на ***-ськ-ий*** – польського походження. Проте, як зауважує А. Коваль, «суфікс ***-ськ-ий*** уже в давньоруській мові служив для утворення відносних прикметників від назв місцевостей, племен, народностей, країн, а також для вираження приналежності. Пізніше за допомогою цього суфікса у слов'янських мовах стали утворюватися прикметники від загальних назв осіб і тварин, від назв різних конкретних і абстрактних понять. Утворені таким чином відносні прикметники дуже часто ставали родовими прізвищами. Отже, цей суфікс спільнослов'янський, і відносити його до

якоїсь однієї мови просто неможливо» [1, с. 194]. Разом з тим, як стверджує ця ж дослідниця, одним із найдавніших типів польських прізвищ були саме прізвища на ***-ськ-ий***. Такими прізвищами в основному називалася польська шляхта [1, с. 177]. Дослідниця польської антропонімії С. Калета пише: «... прізвища на ***-ski*** в XVI ст. стали символом шляхетного походження, багатства, високої політичної свідомості, а також символом шляхетної культури» [7, с. 18]. Але у «XVII-XVIII ст. прізвища на ***-ськ-ий*** починають привласнювати собі й ті ж люди, які не мали на це спадкового права. Аристократична верхівка навіть вимагала заборонити законом привласнення нешляхтичами прізвищ» [1, с. 177].

Аналізуючи прізвищеві назви на ***-ськ-ий***, які є в «Реєстрах...», Н. Манакіна поділяє їх за характером твірної основи на кілька груп: а) назви на –ський, утворені від ойконімів; б) назви на -ський, утворені від гідронімів; в) назви на -ський, утворені від особових власних імен і їх гіпокористичних форм через ойконімне посередництво або без нього; г) назви на -ський, утворені від прізвиськ [2, с. 226]. Патронімами вважаємо прізвища на ***-ськ-ий,*** утворені безпосередньо від календарних християнських імен: *Іванський, Романський.* Хоча не виключено, що ці прізвища можуть мати подвійну словотвірну мотивацію: як відойконімні утворення (пор. с.Івани, с.Роман), або ж як патронімічні деривати від відповідних імен.

Признаючи переважаючу «відтопонімну» функцію суфікса ***-ськ-ий***, дослідники відзначають, що формант цей міг вживатися і для творення посесивно-патронімних дериватів [5, с. 87].

Виникнення прізвищ за місцем походження чи проживання – явище природне і зрозуміле. Я.Бистронь вважає, що в часи, коли ще не було офіційних прізвищ, визначення людини за місцем проживання було надзвичайно поширеним [6, с. 23-24].

У нашому матеріалі виділяємо прізвища:

а) які загально вказують на місце, де хтось проживав;

б) які утворені від відойконімних прикметників.

Прізвища, які загально вказують на місце, де хтось проживав: *Долиняк, Горняк, Загородній, Задорожній, Закоршмений, Запоточний, Зарічний, Крайняк, Крайник, Набережний, Нагірний, Надозірний, Підбережник, Підгірний.*

У структурі багатьох антропонімів наявні префікси ***за-, на-, під-, по-***, які в апелятивних означеннях особи можуть характеризувати її за місцем проживання, причому префікс ***за-*** означає, що хтось живе далі від названого кореневою морфемою предмета [3, с. 86]: *Заболоцький, Загробенський, Задвірний, Засадзинський*. Префікси ***під-, под-, по-*** в антропонімах вказують на місце проживання поблизу названого об'єкта: *Підгурський, Підляскевич, Підлипський*.

Серед відтопонімних прізвищ найпоширенішими є прикметникові утворення з формантом ***-ськ-ий, -цьк-ий***. Вони мотивуються найчастіше ойконімами західного регіону України – Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини та сусідньої Польщі.

Прізвища, мотивовані назвами населених пунктів Тернопільської області: *Капустинський* (с. Капустинці), *Качурівський* (с. Качорівка), *Ковальський* (с. Ковалівка), *Комаровський* (с. Комарівка), *Мишковський* (с. Мишків), *Скальський* (с. Скала), *Серединський* (с. Серединці), *Тучковський* (с. Тучне), *Шидловський* (с. Шидлівці).

Прізвища, мотивовані назвами населених пунктів Львівської області: *Доброгорський* (с. Доброгорія), *Добрянський* (с. Добряни), *Дудинський* (с. Дудин), *Зубрицький* (с. Зубриця), *Кульчицький* (с. Кульчиці), *Лозинський* (с. Лозина), *Лопушанський* (с. опушани), *Роздольський* (с. Роздол), *Самборський* (м. Самбір), *Скольський* (м. Сколе).

Прізвища, мотивовані назвами населених пунктів Івано-Франківщини: *Долинський* (м. Долина), *Зубрецький* (с. Зубрець), *Королівський* (с. Королівка), *Косівський* (м. Косів), *Лисецький* (с. Лисець), *Лючинський* (с. Люча), *Манявський* (с. Манява). В українській ойконімійній системі є багато назв населених пунктів однакових у різних регіонах, тому важко визначити, звідки походить носій конкретного відойконімного прізвища. Так, наприклад, для антропонімів *Козловський, Котовський* твірними виступають прикметники козлівський,

котівський, які вказують на вихідців із сіл Козлів, Котів, проте села з такими назвами є на території сучасної Польщі і на території Тернопільської області.

Прізвища, мотивовані назвами населених пунктів Закерзоння: *Гурецький* (Гура, Тарн. р-н), *Дембицький* (Дембиця, Тарн. р-н), *Жегестовський* (Жегестів, Новий Сонч р-н), *Луковський* (Лукове, Сянік р-н), *Конкуловський* (Конкіловка, пол. Konkółówka, Ясл. р-н), *Копестинський* (Кописно, Сянік р-н), *Красичинський* (Красичин, Перемишль), *Крачковський* (Крачкова, Ряшів р-н), *Кречковський* (Кречкова, Перемишль), *Ольховський* (Ольхова, Ряшів р-н), *Палюшинський* (Палушинці, Тарн. р-н), *Пацлавський* (Пацлав, Сянік р-н), *Пашинський* (Пашин, Новий Сонч р-н), *Пелянський* (Пельня, Сянік р-н), *Подобинський* (Подобин, Новий Сонч р-н), *Радавський* (Радава, Перемишль р-н), *Рожанський* (Рожанка, Ясло р-н), *Скорадинський* (Скородне, Сянік р-н), *Суходольський* (Суходіл, Ясло р-н), *Устяновський* (Устянова, Сянік р-н), *Фрицький* (Фрицова, Новий Сонч р-н), *Хоровський* (Хорів, Перемишль).

Таким чином, прізвища, мотивовані географічними назвами, несуть певну інформацію про міграційні рухи населення в різні історичні періоди.

Серед прізвищ апелятивного походження найчисленнішими є так звані відойконімні прізвища, усього 1170. Інші прізвища (533) показують, які промисли та заняття існували на території Тернопільщини.

У цій останній функції частіше використовувались двоморфемні суфікси ***івськ-ий*** і його морфологічні відповідники та ***-инськ-ий***.

Патронімічну функцію названих суфіксів вбачаємо у ряді прізвищ переселенців, утворених переважно від імен, рідше – від прізвиськ: *Базилевський, Василевський, Войцеховський, Гричковський, Кузьминський, Стечинський, Федоровський, Юрковський, Ясинський, Яшківський*. Частина з наведених прикладів може мати неоднозначне мотиваційне і відповідно словотвірне пояснення.

Найменування на ***ськ-ий***, закріпившись у час стабілізації офіційної антропонімічної системи як прізвища, зазнали лише функціональної зміни, граматичні характеристики збереглись: такі прізвища мають кореляцію роду і відмінюються як прикметники.

Такими ж патронімічними утвореннями є, очевидно, й прізвища з жіночими іменами в основі: *Катеринський, Галінський, Маріїнський*. Їх небагато, адже ім'я матері служило засобом іменування для членів сім'ї лише у виняткових випадках, зокрема, коли батько був невідомий або давно помер чи виїхав, а весь тягар утримання сім'ї і виховання дітей несла мати, тому діти одержували прізвище саме від неї.

Відтопонімні прізвища переселенців представлені значно чисельнішою групою, ніж патронімічні. У більшості випадків вони мотивуються ойконімами західного регіону України та Закерзоння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль А. П. Життя і пригоди імен /А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 1998. – 240 с.
2. Манакіна Н.М. Словотвірна будова антропонімів на –ськ-ий в українській мові / Н. М. Манакіна // Питання історичної ономастики України. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 225 – 232.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К.: Наукова думка, 1966. – 214 с.
4. Чучка П. П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1984. - №6. – С. 49-56.
5. Чучка П. П. Сучасні вмотивовані прізвиська і словотворча структура прізвищ / П. П. Чучка // Zbornik Pedagogickej fakulty v Prešove univerzity P.J. Safarika v Košiciach, r. XIX, zv. 3. Slavistika. – Bratislawa: Slovenske pedagogicke nakladatelstvo, 1976. – S. 83–88.
6. Bystroń J. Nazwiska polskie / J. Bystroń. – Warszawa, 1933.
7. Kaleta Z. Nazwisko w kulturze polskiej / Z. Kaleta. – Warszawa, 1998. – 225 s.
8. Smoczyński P. Słowiańskie nazwiska patronimiczne / P. Smoczyński // Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo. – Warszawa, 1968. – Ser. 3. – S. 245–256.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014 р.

УДК 81’373.23

Оксана Вербовецька

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРНОГО АСПЕКТУ АНАЛІЗУ ОФІЦІЙНИХ ТА НЕОФІЦІЙНИХ ІМЕНУВАНЬ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ)

У статті подано структурні антропонімні формули іменування осіб на території сучасної Тернопільщини, розкрито їх складові елементи. Подано також короткий історичний коментар становлення антропонімних багатокомпонентних назв.

Ключові слова: антропонім, особове ім’я, неофіційна система іменування, багатокомпонентна назва.

Oksana Werbowetska. THE QUESTION STRUCTURAL ASPECTS OF ANALYSIS OF OFFICIAL AND UNOFFICIAL NAMING (BASED ON ANTHROPONYMY TERNOPIL REGION)

The article deals with the structural anthroponimical formulae of the persons’ namings on the territory of Ternopil, their constituent elements are also revealed. A short historical commentary on the formation of anthroponimical multicomponent name is presented.

Keywords: anthroponym, personal name, the informal system of naming, multicomponent name.

Оксана Вербовецкая. К ВОПРОСУ СТРУКТУРНОГО АСПЕКТА АНАЛИЗА ОФИЦИАЛЬНЫХ И НЕОФИЦИАЛЬНЫХ НАЗВАНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ АНТРОПОНИМИИ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ)

В статье представлены структурные антропонимные формулы именования лиц на территории современной Тернопольщины, раскрыты их составные элементы. Представлен также краткий исторический комментарий становления антропонимных многокомпонентных названий.

Ключевые слова: антропоним, личное имя, неофициальная система именования, многокомпонентное название.

Словесне визначення людини повинне максимально точно відповідати ідентифікаційним потребам конкретної мовленнєвої ситуації, бути актуальним для кожного окремо взятого комунікативного акту. Вибір іменування зумовлений мовленнєвою ситуацією, особливостями співрозмовників (приналежність до одного з денотатом роду, обізнаність з ним, а не лише з його родичами, вік співрозмовника, належність до одного антропонімного колективу) та багатьма іншими екстралінгвальними чинниками. У сучасному світі особова назва, яка складається з одного компонента, здатна виконувати функцію ідентифікації в дуже вузькому колективі з невеликою кількістю його членів (сім’я, клас, друзі, сусіди чи ін.).

Основній функції – ідентифікації особи – підпорядкована структурна різноманітність і добір складників іменування. Незважаючи на те, що в ономастиці не стільки важливим є кількість компонентів іменування, скільки онімне наповнення, структурні моделі відіграють значну роль в акті ідентифікації особи. Компонентів у структурі найменування потрібно рівно стільки, щоб співрозмовник міг зрозуміти, про яку особу йде мова. Часто їх кількість у найменуванні зростає пропорційно довіку носія, бо денотат іменується через родинну (чи іншу) співвіднесеність з особами, про які номінатор має інформацію. У антропоніміконі сучасного села, де основною є інформація про родинну приналежність особи, якраз вона найбільше використовується з метою іменування носія. У такій назві надається інформація про рід (батьків, дідів, чоловіків, дружин і т. ін.). П. Чучка зазначає, що «таке ланцюгоподібне найменування називає багатоколінну родовідну від діда-прадіда аж до сучасника» [9, с. 510].

Мета нашої статті – подати короткий структурний аналіз іменувань осіб на Тернопільщині, розкрити погляди дослідників на становлення офіційної та неофіційної систем називництва.

В історичному плані структурні компоненти та їх роль в іменуванні особи найглибше досліджені у працях українських учених Л. Гумецької, Р. Керсти, М. Худаша М. Сенів,

С. Медвідь-Пахомової та ін. Опису сучасних неофіційних багатокомпонетних іменувань присвячені розвідки П. Чучки, Р. Осташа та ін. Дослідження структури неофіційних іменувань широко репрезентоване працями російських лінгвістів, зокрема В. Чичагова, С. Зініна, В. Ніконова, П. Поротнікова; білоруських – М. Бірили, А. Устинович; польської – Й. Бубака, З. Калети, С. Роспонда та ін. Проте, зважаючи на регіональні особливості антропонімної системи, немає визначеної єдиної структури цих іменувань, чіткої їх класифікації, термінів на позначення таких назв (багатослівне, багатолексемне, багаточленне, багатокомпонентне, багатоелементне іменування, словосполучення, модель, формула, структура і т. ін.).

П. Чучка для позначення структурних утворень антропонімних назв пропонує термін дво- і тричленні найменування і називає їх антропонімічними словосполученнями [9, с. 510]. М. Худаш теж схиляється до цього терміна, проте назви кваліфікує як багаточленні іменування [7, с. 102]. С. Медвідь-Пахомова вносить у антропоніміку термінологічне розмежування таких утворень: коли іде мова про їх кількісний склад, пропонує вживати термін «багатолексемне іменування», при описі схем і зразків назв – «антропонімна формула», при синтаксичному аналізі – «антропонімне словосполучення» і «складене іменування» [3, с. 50-53]. Ми ж, аналізуючи кількісний склад неофіційних назв, використовуємо термін «багатокомпонентне іменування» чи «багатокомпонентна назва», опираючись на те, що компонент може складатись з декількох лексем (пор. *Василь з Миханьового хутора, Маринка з Востатної рудки* – кількість лексем і компонентів іменування є різною).

Ускладнення іменування особи і переростання її у антропонімійну формулу – процес багатьох століть і навіть тисячоліть. Становлення сучасної системи іменування пройшло довгий шлях від одно- до багатокомпонентної. С. Медвідь-Пахомова на основі аналізу історичних документів стверджує, що слов'яни ще від індоєвропейської системи успадкували однолексемну антропосистему [3]. В умовах первісного ладу, коли не було складних суспільних відносин, достатнім було одночленне іменування. Оскільки іменна система – плід суспільства, то вагомі зміни у ньому призвели, безперечно, до суттєвих змін у системі найменувань. М. Худаш вважає, що перехід від однолексемної системи іменування відбувався внаслідок появи суспільного розшарування та у зв'язку із виникненням державності [7, с. 113]. С. Медвідь-Пахомова причиною вбачає «по-перше, відхід від язичництва і неактуальність табу на ім'я, що дало можливість поєднання взаємозамінних у минулому онімів; по-друге, бідність іменного репертуару, що пояснювалася звичаєм сімейно-суміжних імен на тлі масштабних демографічних змін; по-третє, християнізація суспільства, яка призвела до різкого скорочення функціонуючих імен, і, нарешті, ускладнення суспільних відносин [2, с. 27].

Отже, соціальне розшарування, руйнація язичництва, бідність іменного репертуару, християнізація суспільства, ускладнення суспільних відносин – причини, які в комплексі стали поштовхом для трансформації однолексемної антропосистеми в систему антропонімних формул. Як наслідок, з XIV ст. у східних слов'ян в антропоніміконі відбувається поширення дволексемної антропонімоформули «особове ім'я + патронім» [4, с. 41]. Поглиблення соціального розшарування і розвиток державності призвели до того, що акцент із сімейно пов'язаних імен, а також патронімічних назв переміщувався на такі компоненти в складі антропонімоформул, котрі визначали денотата не через іншу особу чи суспільно-сімейну групу, якою був рід, а через індивідуальні розрізнювачі (прізвисько особи, назва за ремеслом, заняттям чи територіальним або етнічним походженням) [4, с. 42]. Це явище спричинило виникнення інших антропонімних формул, складовим компонентом яких стало ім'я, прізвисько, апелятивно-антропонімна назва.

Перехід до багатокомпонентної системи іменування у східних слов'ян відбувся на зламі XIII-XIV ст. [3, с.194; с. 203]. В інших слов'ян він відбувався протягом XIII-XV ст., зокрема, у поляків та словаків – до кінця XIII ст., у чехів – у XIV ст., у хорватів – після XII ст., у решти південних слов'ян – у кінці XV ст. [4, с. 9-10].

Офіційні антропонімійні назви не виникали спонтанно, а формувались впродовж багатьох століть на основі неофіційної системи. Функціональні антропонімійні класи пройшовши

довготривалий відбір, становили систему іменування особи. Офіційна назва притаманна і необхідна офіційно-діловому стилю мови, а також науковому, публіцистичному та їх підтипам.

У сучасних антропонімних системах трикомпонентні формули як офіційні функціонують лише у східнослов'янських та болгарських мовах. В офіційній сфері іменування практикується використання трикомпонентної антропонімної формули (ім'я + ім'я по батькові + прізвище), уживання якої підтримується традиційним двокомпонентним звертанням (ім'я + по батькові), та двокомпонентної (ім'я + прізвище), що підкріплюється апелятивно-антропонімною сполукою (*пан Шевченко* або *пан Тарас*) [2, с. 17]. Перехід до трикомпонентної системи іменування зумовлений потребами у точнішій ідентифікації і неможливістю одного мовного знака (імені) задовольнити ці вимоги.

Найважливішим компонентом в офіційній системі іменування, безперечно, є прізвище денотата, на другому місці – особове ім'я та ім'я по батькові. С. Медвідь-Пахомова вважає, що з лінгвістичного аспекту дослідження в антропонімічному словосполученні «особове ім'я + прізвище», «стрижневим елементом словосполучення... треба вважати особове ім'я» [1, с. 100]. Дослідниця мотивує це тим, що прізвище граматично залежить від імені, узгоджується з ним. З позиції ж мовлення, вживання офіційних іменувань притаманне діловому мовленню, тому вагомішим виступає прізвище. Цим пояснюється ініціальне скорочення імені (та імені по батькові) як додаткових компонентів до прізвища.

Традиційним в офіційній сфері іменування українців вважається стале розміщення компонентів: прізвище + ім'я + ім'я по батькові. Проте, в залежності від екстралінгвістичних умов можуть використовуватись компоненти в іншому порядку: ім'я, ім'я по батькові та прізвище. Порядок вживання компонентів офіційного іменування зумовлений суспільними потребами швидкої ідентифікації особи (за прізвищами, які розташовують у алфавітному порядку і які в найменшій мірі підлягають онімії в колективі). П. Чучка вважає, що «розміщення компонентів у межах антропонімічних словосполучень залежить найбільшою мірою від жанрових і стилевих чинників мовлення, має певні традиції, але не є остаточно усталеним» [8, с. 149]. Компоненти (прізвище та ім'я) можуть вживатися виокремлено: ім'я + прізвище чи прізвище + ім'я. Інверсія компонентів (ім'я + прізвище) властива для офіційного стилю як української мови, так і інших слов'янських мов. Словаки, чехи, болгари та інші слов'яни, практично не вживають антропонімних сполучень з препозицією прізвища [1, с. 102]. Ця формула у південних та західних слов'ян нагадує східнослов'янську «особове ім'я + ім'я по батькові», якій не притаманна інверсія складових частин.

Показником офіційності в діловій сфері спілкування може слугувати вживання лише одного компонента: прізвища чи імені, але в повній формі (пор. *Петро*, коли денотат у колективі відомий під варіантом імені *Петя, Петрик* та ін.). Використання усіх трьох компонентів допомагає уникнути чи запобігти сплутуванню, бо в одному колективі рідко знайдуться особи з однаковими іменами, прізвищами та іменами по батькові, хоча і це не виключено. В офіційній сфері додатково використовують номер та серію документів, дату їх видання, а також ідентифікаційні коди для точнішої ідентифікації особи.

Сучасна офіційна система східних слов'ян виражає родинну приналежність особи не лише прізвищем, а й використанням імені батька, що зумовлено міцними сімейними вузами і спадковим фактором. Ім'я по батькові пройшло свій шлях становлення в офіційній системі називництва. С. Медвідь-Пахомова вважає, що «антропонімоформули, котрі в певний період сприймалися як елітарні, ставали з часом модними, престижними і в більш низьких суспільних колах. Це стосується антропонімоформули особове ім'я + патронім на *-ич*. Зважаючи на соціальну значущість антропонімоформули особове ім'я + патронім на *-ич*, вона з часом втратила свою соціальну обмеженість і стала необхідним компонентом у складі сучасної офіційної формули іменування» [8, с. 4-5].

Особливістю сучасних офіційних назв є неможливість використання імені по батькові без особового імені денотата, або ж відірвано від нього. У такому випадку ім'я по батькові використовується у формі неофіційної назви (пор. *Петрівна, Семенівна* та ін.).

У сучасній східнослов'янській антропонімії, і в українській в тому числі, спостерігається мода до відходу від трикомпонентної офіційної системи називництва до двокомпонентної з використанням імені та прізвища без імені по батькові. Вважаємо це проявом орієнтації на західноєвропейські офіційні антропонімні формули. Традиційні формули називництва, складені віками, відбивають менталітет, культурні традиції нації. Їх руйнація через запозичення чужих способів іменувань не є проявом прогресу.

Проявом двокомпонентної системи у сучасній офіційній сфері іменування є вживання формул з компонентами «пан» чи «пані»: «пан» чи «пані» +ім'я або «пан» чи «пані» + прізвище. П. Чучка кваліфікує такий спосіб називання як запозичену «польську формулу звертання» [8, с. 149]. С. Медвідь-Пахомова виділяє явища антропонімічних запозичень, стверджуючи, що «формування офіційних антропонімних формул у більшості слов'ян, за винятком росіян і поляків, які розвивалися у рамках власної державності, відбувалося у контексті іншомовного впливу» [2, с. 30]. Зокрема, це стосується запозичення в українській і білоруській шляхті починаючи з XV-XVII ст. антропонімної формули «пан» + антропонім [5, с. 7]. Проте названі формули іменування є широко вживаними у спілкуванні жителів сучасного міста, бо лексема «пан» чи «пані» дуже зручна для використання у звертаннях до невідомих осіб і не вимагає інших додаткових компонентів. Натомість у межах сучасного села, де номінатори знають усіх денотатів і мають про них достатню антропонімну інформацію, такі назви не є поширені і сприймаються неоднозначно.

У неофіційній сфері іменування використовуються однокомпонентні іменування: особові імена денотатів або варіанти імен, індивідуальні прізвиська, родичівські або сімейно-родові іменування, ніки, псевдоніми або соціо- чи топонімогрупові назви. Окрім названих, в побуті можуть активно використовуватись ім'я та прізвище особи, що зумовлено, в першу чергу, відсутністю відомої для усіх іншої «промовистішої» назви (яка або вказує на родинну приналежність особи або характеризує її, тобто несе ще й додаткову інформацію про денотата за його родичами, особливістю самого носія чи родичів, вказує на його місце в колективі чи місце поживання) або прізвище є одиничним у мікроколективі і таким чином виконує функцію засобу ідентифікації. У таких іменуваннях перше місце займає особове ім'я, друге – прізвище особи. С. Медвідь-Пахомова допускає вживання як окремого компонента неофіційних назв «актуальних у певній мовленнєвій ситуації неантропонімічних означень, що функціонують як оказіональні оніми: маленький – великий, старший – молодший...» [5, с. 4]. П. Чучка виділяє як окремий компонент описові звороти. Найчастіше вони включають відтопонімні похідні [8, с. 149].

Точнішу ідентифікацію особи забезпечує поєднання декількох компонентів у формулах іменування, сталим складником майже всіх їх є особове ім'я денотата.

У неофіційній сфері спілкування можуть вживатися однокомпонентні іменування, що становлять собою повне особове ім'я або його варіант (*Оксана, Оксанка*), індивідуальне прізвисько (Пудель), сімейно-родову назву[1] (*Вівчарова, Вівчарка,*), родичівську назву[2] (*Івасева* <батькове ім'я Івась, *Зеленого* <прізвисько чоловіка Зелений), топонімогрупову назву[3]

---

1 Сімейно-родові іменування – спадкові назви, що номінують усю родину або сім'ю, вживаючись у формі множини, і кожного із членів родини чи сім'ї, вживаючись у формі однини, напр. *Вівчарові – Вівчарів, Вівчарова, Вівчариха, Вівчарка* та ін.

2 Родичівські назви – іменування особи за родичем або членом сім'ї (патроніми, матроніми, андроніми та ін.).

3 Топонімогрупові назви – неофіційні іменування осіб за їх місцем проживання (куток, вулиця, населений пункт, область, регіон, країна).

(*Горбачка* ’живе у кутку села з назвою Горб’), соціогрупову назву[4] (*Білочка і Горішок*, *Сіамські близнюки*), псевдоніма або ніка.

Ми пропонуємо за кількістю структурних компонентів і їх онімним наповненням структурні іменування ділити на дво-, три-, чотирикомпонентні та ін. й описові форми. Вважаємо, що серед сучасних неофіційних назв особи можна виділити структури:

Двокомпонентні неофіційні іменування:

а) повне особове ім’я або варіант імені денотата + родичівська назва (патронім, пропатронім; матронім, прометронім; андронім (для іменування жінок) або гінеконім (для іменування чоловіків) та ін. под. назви за іменем, прізвищем, індивідуальним прізвиськом і т. ін. батька, діда та прадіда; матері, бабусі, прабабусі; чоловіка, дружини і т. д. у формі Н. в. чи Р. в. одн.[5] або у формі присвійного прикметника: *Михасько Іванчика*, *Володька Панас*, *Андрій Смалів*, *Богдан Зеленого*; *Танька Лільчина*, *Богдан Шипуччин, Маруська Павла*;

б) повне особове ім’я або варіант імені денотата + сімейно-родова назва у формі Н. в. або Р. в. одн. або у формі присвійного прикметника Н.в. одн. або Р.в. мн.: *Славко Печений, Славко Печених, Славко Печеного*;

в) повне особове ім’я або варіант імені денотата + індивідуальне прізвисько у формі Н. в.: *Андрій Лом*, *Місько Вусатий*;

г) повне особове ім’я або варіант імені денотата + топонімогрупова назва у формі Р. в. або у формі присвійного прикметника: *Зоня Хоростківська, Петро з Пшенця* та ін. С. Медвідь-Пахомова кваліфікує такі назви у діахронічному плані як запозичення з польської мови модної антропонімійної формули «особове ім’я + відтопонімне означення» для суспільної верхівки» [5, с. 4];

д) повне особове ім’я або варіант імені денотата + соціогрупова назва у формі Н. в.: *Васьо Бамбетель, Ігорко Лось*[6].

Трикомпонентні іменування:

а) повне ім’я або варіант імені денотата + двокомпонентна назва (див. вище): *Місько Миколи Сидорового або Андрій Славка Смаля або Андрій Славка Смальового, Петро Зоні Хоростківської, Ірина Андрія Богданчиного* і т. ін.

б) лексема на позначення спорідненості «син», «донька», «онук» та ін. + двокомпонентна назва (див. вище): *син Миколи Сидорового* та ін.

Чотирикомпонетні іменування:

а) повне ім’я або варіант імені денотата + трикомпонентна назва: *Оксана Стефана Маринки Духової* і т. ін.;

б) лексема на позначення спорідненості «син», «донька», «онук» та ін. + трикомпонентна назва: *донька Стефана Маринки Духової*.

У цих формулах може бути зворотній порядок компонентів: *Стефана Маринки Духовної Оксана*.

Не заперечуємо факту існування п’яти- і більше компонентних антропонімних формул, але вони не є поширеними, оскільки назви родичів п’яти чи більше поколінь ніхто не пам’ятає.

Наведемо приклад функціонування антропонімних багатокомпонентних іменувань: сімейно-родова назва: *Духи* (прізвище Стечишин)*:* І покоління: чоловік – *Місько Дух*, жінка – *Зофія Душиха* або *Зофія Духова*; ІІ покоління: син – *Місько Дух* або *Місько Духів*; ІІІ покоління: онука – *Маринка Міська Духового* або *Маринка Міська Духа*; IV покоління: правнук – *Стефан Маринки Міська Духового* або *Стефан Маринки Міська Духа*; V покоління: праправнучка – *Оксана Стефана Маринки Міська Духового або Оксана Стефана Маринки Міська Духа.* У

---

[4] Соціогрупові назви – назви членів мікроколективу, пов’язаних соціальними відносинами (друзі, брати чи сестри, колеги по роботі та ін.).

[5] Назви діда, бабусі чи іншого дальшого предка вживається тоді, коли не утворюється назва сімейно-родова за дідом, бабусею, але передається у спадок по чоловічій чи жіночій лінії). Найчастіше це відбувається у тих випадках, коли дідусь або бабуся виховували онука чи онуку без батька, матері або без них обох.

[6] *Бамбетлі, Лосі* – угрупування братів, друзів.

багатокомпонентних (чотири-, п'яти- і більше компонентних) іменуваннях останні компоненти, котрі позначають дальших предків поступово втрачаються, а на перше після особової назви можуть поступово вживатись новіші. У таких назвах може скорочуватись не останній компонент, а передостанній (якщо останній є сімейно-родовою назвою), далі – компонент, що йому передує і так далі, натомість з'являються початкові компоненти залежно від означення наступних поколінь носіїв іменування і т. д. Наприклад, уже у третьому поколінні могла вживатись паралельно з трикомпонентною і двокомпонентна назва – *Маринка Духова*, у четвертому поколінні – три або двокомпонентна – *Стефан Духів* або *Стефан Маринки Духової* і т. д. Таким чином, сімейно-родові назви можуть зберігатися у селах протягом багатьох поколінь, несучи згадку про приналежність до певної родини, роду усе нових і нових осіб, але не загромаджуючи при цьому самого іменування особи додатковими означеннями.

Окрім зазначених, у неофіційній антропонімії широко використовується структурне іменування «особове ім'я + описова формула», у яких можуть використовуватися найрізноманітніші компоненти, навіть цілі звороти або речення, які забезпечують ідентифікацію: *Петро, що робив на тракторі*; *Мілько, що жиє на Петра Леськового хаті* та ін.

Вивчення структури та особливостей вживання багатокомпонентних найменувань допоможе вивчити особливості системи називництва у синхронії та діахронії, виявити регіональні особливості, і, як зазначає П. Чучка, «краще зрозуміти становлення сучасної офіційної системи називання, а може, й поліпшити чи, принаймні, розумно стабілізувати останню» [8, с. 151]. Основне призначення багатокомпонентних назв – якнайточніше ідентифікувати особу, а отже, полегшити процес взаєморозуміння між співрозмовниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медвідь-Пахомова С. М. Антропонімна формула особове ім'я + прізвище в слов'янських мовах / С. М. Медвідь-Пахомова // Українська пропріальна лексика. Матеріали наук. семінару 13-14 вересня 2000 р. / відпов. ред. І. М. Желєзняк. – К.: Кий, 2000. – С. 99-102.
2. Медвідь С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах: автореф. дис. докт. філол. наук / Світлана Медвідь. – К., 2000. – 36 с.
3. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – 248 с.
4. Медвідь-Пахомова С. М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем: навч. посібник для спецкурсу «Історія антропосистем слов'янських мов» / С. Медвідь-Пахомова. – Ужгород: УжНУ, 2003. – 72 с.
5. Медвідь-Пахомова С. М. Про антропонімічну моду / С. М. Медвідь-Пахомова // Записки з ономастики: зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 2. – С. 3-8.
6. Осташ Р. Із життя сучасних українських прізвиськ. 3 / Р. Осташ // Діалектологічні студії. 6. – Львів, 2006. – С. 293-303.
7. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К., 1977. – 236 с.
8. Чучка П. П. Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття / П. П. Чучка // Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови: тези доповідей. – Чернівці, 1965. – С. 149-151.
9. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: монографія: дис. … докт. філол. наук / Павло Павлович Чучка. – К., 1969. – Ужгород, 2008. – 671 с.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

УДК 811.161.2

Тетяна Вільчинська

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

СЛОВОТВІРНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «БОГ» (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ Т. ШЕВЧЕНКА)

Стаття присвячена аналізу концепту «Бог», зокрема характеристиці похідних, в яких реалізується словотвірний потенціал основних номенів концепту «Бог», що розширює його інтерпретаційний діапазон. Робота виконана на матеріалі поетичних текстів Т. Шевченка. Встановлено найпродуктивніші утворення від лексеми-вербалізатора Бог у поетиці Великого Кобзаря, що дало змогу розгорнути уявлення про семантико-когнітивну природу дослідженого концепту.

Ключові слова: концепт «Бог», вербалізація, номінативне поле, словотвірні засоби, деривати.

Татьяна Вильчинская. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «БОГ» (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ Т. ШЕВЧЕНКО)

Статья посвящена анализу концепта «Бог», в частности характеристике производных, в которых реализуется словообразовательный потенциал основных номенов концепта «Бог», что расширяет его интерпретационный диапазон. Работа выполнена на материале поэтических текстов Т. Шевченко. Установлены продуктивные образования от лексемы-вербализатора Бог в поэтике Великого Кобзаря, что позволило расширить представления о семантико-когнитивной природе исследованного концепта.

Ключевые слова: концепт «Бог», вербализация, номинативное поле, словообразовательные средства, дериваты.

Tetyana Vilchynska. DERIVATIVE MEANS OF VERBALIZATION OF THE CONCEPT «GOD» (BASED ON T. SHEVCHENKO'S POETIC TEXTS)

This article analyzes the concept «God», in particular it characterizes the derivatives, which implement derivational potential of the main nominaes of the concept «God» that expands its interpretative range. The study was made on the material of T. Shevchenko's poetic texts. The most productive formations from lexeme God in Great Poet's poetics have been found out. It's helped to expand the idea of semantic-cognitive nature of researched concept.

Keywords: concept «God», verbalization, nominative field, derivative means, derivatives.

Потреба глибинного проникнення в ментальність і культуру народу стала передумовою формування когнітивної лінгвістики, одним із завдань якої є дослідження особливостей вербалізації концептів.

У лінгвокогнітології побутує багато дефініцій терміна «концепт», в яких здебільшого акцентується на тому, що це одиниця смислу, яка у вербальній або невербальній формі передає уявлення про певний фрагмент дійсності. Зокрема, О. Задорожна концепт уважає блоком інформації, закодованої у свідомості людини і вираженої мовними засобами [5, с. 6].

Питання про співвідношення концепту й одиниць мови залишається одним із дискусійних у лінгвокогнітивній науковій парадигмі. Так, дослідники по-різному називають процес лінгвалізації концепту (концепти вербалізуються, опредмечуються, об'єктивуються і под.), неоднаково кваліфікують сукупність мовних засобів його презентації (семантичний простір, лексико-семантичне або лексико-фразеологічне поле, номінативне поле концепту та ін.) На думку М. Піменової, концепт – це утворення, «розпорошене в мовних знаках, які його об'єктивують». Тому для встановлення специфіки концепту необхідно дослідити весь мовний корпус, за допомогою якого виражається конкретна концептуальна одиниця [9, с. 9].

Найбільш адекватною на позначення лінгвістичних засобів вираження концепту вважаємо терміносполуку «номінативне поле», запропоновану З. Поповою і Й. Стерніним. Номінативне

поле вони вважають синтетичною єдністю – «виявленою і впорядкованою сукупністю номінативних одиниць» [10, с. 27].

Науковці узагальнюють мовні засоби, що можуть бути складовими номінативного поля, конкретного концепту, і виділяють з-поміж них такі: 1) прямі номінації концепту (його ім'я та системні синоніми); 2) похідні номінації концепту; 3) словотвірні деривати, пов'язані з основними вербалізаторами концепту; 4) симіляри; 5) контекстуальні синоніми, оказіональні індивідуально-авторські номінації; 6) усталені словосполуки, синонімічні до ключового слова; 7) фразеословосполучення, що містять ім'я концепту; 8) паремії; 9) метафоричні номінації; 10) стійкі порівняння з ключовим словом; 11) вільні словосполучення, що номінують певні ознаки концепту; 12) асоціативне поле, отримане внаслідок експерименту зі словом-стимулом, що іменує концепт; 13) суб'єктивні словесні дефініції; 14) словникові тлумачення вербалізаторів концепту; 15) словникові статті в енциклопедіях і довідниках; 16) тематичні наукові чи науково-популярні тексти, що розкривають зміст концепту; 17) публіцистичні або художні тексти; 18) сукупність текстів (якщо потрібно описати складний абстрактний або індивідуально-авторський концепт) [10, с. 62].

Частину із цих засобів можна охарактеризувати як основні, що визнаються більшістю вчених, як-от слово чи словосполучення (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Жайворонок, Л. Синельникова, Ю. Степанов) або паремії чи фразеословосполучення (М. Жуйкова, В. Телія, Л. Компанцева, Н. Панченко). Тоді як інші, хоч і перебувають у номінативному полі концепту та забезпечують його мовну об'єктивацію, розглядаються значно рідше. До таких, зокрема, належать словотвірні засоби. Мета запропонованого повідомлення – простежити, як реалізується словотвірний потенціал імені концепту «Бог» у поетиці Т. Шевченка.

З одного боку, актуальність цього дослідження зумовлена науковим інтересом до словотвірних засобів вербалізації концепту, з іншого – вагомістю матеріалу, яким послужила поетична творчість Т. Шевченка, генія українського народу, автора неперевершених сакральних текстів, основоположника нової української літературної мови.

Дослідницькі зацікавлення словотвірними дериватами, морфемами, що маніфестують концепти, демонструють праці З. Попової, Й. Стерніна, С. Воркачова, О. Кубрякової, В. Карасика та ін. Так, С. Воркачов серед найбільш важливих характеристик концепту називає співвідношення частиномовних реалізацій його імені та словотвірну продуктивність [1, с. 265]. На думку Н. Кубрякової, важливість експлікації концептуальних структур зумовлена суто когнітивною роллю деривації, яка «пов'язана з виділенням і фіксацією засобами словотворення нових структур знання, закріпленням і об'єктивацією певних концептуальних об'єднань, що породжуються в актах усвідомлення й оцінювання світу» [8, с. 117]. На те, що концепт у мові вербалізується за допомогою різних морфем, звертають увагу В. Карасик, Г. Слишкін, М. Красавський та ін. Усе це засвідчує мовна об'єктивація концепту «Бог» у поетичному тезаурусі Т. Шевченка.

Зазначимо, що всебічне мовознавче вивчення Шевченкової поетичної спадщини передбачає дослідження лінгвальних особливостей його творів у єдності їх змісту і форми. Когнітивна лінгвістика спрямовує аналіз на виявлення специфіки концептуалізації дійсності, в тому числі такого її сегмента, як сакральне, презентованого численними концептами.

Важливе місце у сфері сакрального займає концепт «Бог». На непрості стосунки письменника з Богом указує Г. Грабович: «З одного боку, Шевченко має ознаки пророка, який часто говорить до свого народу від імені і голосом Бога. З другого боку, він, очевидно, зливається з Христом, архетипом Спасителя, Божим агнцем, який спокутує всі гріхи людства» [2, с. 182]. На те, що Бог постійно в душі і серці Т. Шевченка, звертають увагу В. Шевчук, О. Забужко, І. Бетко, Ю. Шевельов та ін. Неоднозначне ставлення до Бога якраз і демонструє лінгвалізація його образу в поетичній спадщині митця.

Про ядерний характер вказаного концепту можна говорити, зважаючи на пріоритетність образу Бога в міфопоетичній картині світу письменника, семантико-когнітивну багатогранність

відповідної концептуальної одиниці, її презентованість у досліджуваних текстах, яскраву аксіологічну забарвленість тощо.

У поетиці Т. Шевченка концепт «Бог» характеризує широке номінативне поле, засвідчене розгалуженою системою номінацій. Домінують у ньому такі назви, як *Бог, Господь, Христос*. Саме вони служать твірними основами для словотвірних дериватів.

Іменник *Бог* є одним із компонентів словотвірного гнізда, на вершині якого перебуває. Лексичне гніздо навколо цього теоніма формують назви *Господь, Всевишній, Творець, Спаситель, Вседержитель* та інші. Точних та достовірних даних щодо того, коли слово *Бог* увійшло в нашу мову немає. В етимологічному словнику української мови його значення тлумачать як «господь», указуючи на спорідненість псл. *водъ* з дінд. *bhagah* «наділяючий, податель, пан, владика» [3, с. 219].

На думку В. Жайворонка, лексема *Бог* перського походження і означає «багатство», «добро», пізніше «податель добра». На давність походження номена *Бог* указують, за словами вченого, наявність у мові розгалуженого словотвірного гнізда із цим коренем, а також наявність такого його варіанта, як *Біг* [4, с. 43].

Цікаві зауваги щодо еволюції теоніма *Бог* зробив Ю. Карпенко, зазначивши, що «слово *бог*, центральне і для слов'янського язичництва на всіх етапах його розвитку, і для слов'янського християнства, стало центральним і для української ментальності» [6, с. 170]. Успадковане від індоєвропейської прамови, воно жило у слов'ян на всіх етапах язичництва, пройшло і засвідчило своїми похідними всі ці етапи, щоб потім урочисто увійти уже в православну релігію, де з *бога* стало *Богом*, перетворившись із загальної назви у власну [6, с. 163].

У статті акцентуємо увагу на тому, що ядерний характер концепту «Бог» в українській лінгвоетнокультурі значною мірою визначає наявність у мові похідних слів, мотивованих відповідною лексемою. До таких дериватів належать *Боженько, Божечко, Богонько, божество, богиня, божка, божниця, Божеський, Божий, божитися, набожний, безбожник* та ін. [7, с. 73]. Крім того, в сучасній українській мові функціонують утворення етимологічно пов'язані зі словом *Бог*: *багач, багатий, збіжжя, небога, зубожіти, бозна, помагайбі, спасибі*. Наведені лексеми вже втратили чи помітно видозмінили своє первісне значення. Пор.: у язичницькому світогляді: *збіжжя* – те, що дають боги, *зубожіти* – позбутися заступництва богів або в християнському: *помагайбі* – помагай Боже, *спасибі* – спаси Боже тощо [4, с. 43].

Зауважимо, що всі ці лексеми представлені в поетичному тезаурусі Т. Шевченка і формують номінативне поле концепту «Бог». Проте в запропонованому дослідженні предметом аналізу стали передусім назви, що не втратили зв'язку з твірним словом і мотивуються ним, на зразок *Боженько, Богонько, Божий, Божеський* та под.

Виражені різними частинами мови: іменниками (*божество, Боженько*), прикметниками (*Божий, Божеський*), дієсловами (*божитися*), прислівниками (*побожно*), вони, проте, належать до однієї лексико-семантичної групи сакральних назв, широко представлених у релігійному і художньому дискурсах, а відтак, відомих пересічним носіям мови.

У статті не ставимо за мету з'ясувати ступені похідності дериватів від слова *Бог*, словотвірні ланцюжки та способи словотворення, а намагаємося простежити, які з дериватів реалізуються в поетиці Т. Шевченка, конотуючи ті чи інші концептуальні ознаки.

У ході аналізу було встановлено, що до найпродуктивніших утворень належить прикметник *Божий*. Саме з ним будуються численні атрибутивні синтагми, наприклад: *світ Божий* (*А москалі і світ Божий / В путо закували* [12, с. 219]); *Божий день* (*І раю красного не зріла,… бо не хотіла / Поглянути на Божий день, / На ясний світ животворящий!* [13, с. 305]). У подібних синтагмах об'єктивується момент світотворення, зокрема походження світу від Бога.

Водночас виявлено чимало інших атрибутивних сполук. У частині з них реалізується традиційна християнська символіка, як-от *Божа вода, роса Божа* (*Весна, садочки зацвіли; / Неначе полотном укриті, / Росою Божою умиті, / Біліють* [13, с. 147]), деякі можна тлумачити

як індивідуально авторські на зразок: *Божії глаголи, Божеє село* (*Таки у нас на Україні / Було те Божеє село…* [13, с. 57]).

Загалом у творах Т. Шевченка ад'єктив Божий представлений у таких синтагмах, як *Божа (Господня) благодать, Божа любов, Божий рай, Божі діти, Божий старець, Божа людина, Божий храм, Божий дім, Божії слова* та ін. Часто подібні синтагми включають лексему *Господній: Господня благодать, Господнє небо, Господня слава* тощо, рідше – *Христовий: Христове ім'я, Христове слово.* Наприклад: *Старий заховався / В степу на могилі… / Щоб люде не чули, бо то Боже слово, / То серце поволі з Богом розмовля, / То серце щебече Господнюю славу* [12, с. 46] *або І знову іменем Христовим / Ми оновим / Наш тихий рай* [13, с. 37].

Вказані ад'єктиви у творах Шевченка сполучаються з іменниками різних семантичних груп. Зокрема, з назвами людей (*Божий муж, Божі люди*); темпоральних і локальних реалій (*Божий ранок, Божа весна, Божий путь, Божа дорога*); абстрактних і релігійних понять (*Божа правда, Божа воля, Божа краса, Господня кара, Христова віра*); одиниць мови (*Боже слово, Божії глаголи*); частин тіла (*Божа рука, Господні уста*); їжі (*Божий харч, Божий хліб*) та ін.

Уживає письменник і церковнослов'янізм *Божія* (*І Сина Божія во плоті / На тій Голгофі розп'яла* [13, с. 220]).

Загалом, відповідно до трьох основних номенів концепту (*Бог, Господь, Хритос*) можна окреслити і три словотвірні гнізда похідних. Якщо словотвірні гнізда від лексем *Господь* і *Христос* є нерозгалуженими (*Господній, Господів* та *Христовий*), то від іменника *Бог*, навпаки. Передусім його формують афіксальні деривати, утворені суфіксальним способом (*Божий, Божеський*) та префіксально-суфіксальним (*набожний, безбожний, побожний*), рідше основоскладанням (*богомільний, богобоязливий*).

Щодо іменників, мотивованих лексемою *Бог*, то письменник зрідка послуговується демінутивними утвореннями, як-от *Боженько* здебільшого для вираження захопливо побожного або іронічного ставлення, з цією ж метою використовує і лексему *батечко*, зрідка вживає назви прикладкового типу *боги-царі, Христе-Боже, кесар-Бог*, складний іменник *богослов*. Напр.: *І нищечком помолилась кесареві-Богу* [13, с. 225].

Однією з індивідуальних особливостей мови Т. Шевченка, на думку В. Русанівського, є його пристрасть до використання похідних з префіксами *без-* і *не-* для увиразнення авторської оцінки поняття – чи то негативної (*безбожний*), чи позивної (*небога, небожата*) [11, с. 223]. Напр.: *Одурив ти нас убогих, / Ми ж, окрадені небоги, / Самі тебе одурили* [13, с.283].

Привертає увагу і дериват *півбог*, ужитий на позначення Ісуса Христа, що виступає засобом вираження авторських емоцій і душевного болю. Невдоволення письменника невтішними картинами дійсності наштовхує його на думку, що «*нічого нема святого на землі: ні Бога навіть, ні півбога»* [13, с. 303].

До поширених у досліджуваних текстах належить фразеологізм, що репрезентує одну з моделей складних слів, *єй-Богу*, через який об'єктивується божба: *У нас, єй-Богу, добре жить* [12, с. 276].

Внутрішня форма більшості розглянутих дериватів у сучасній українській мові зберігає зв'язок із лексемою *Бог,* водночас другу групу похідних формують ті, в яких очевидність такого зв'язку втратилася. У поетиці Т. Шевченка це досить поширена група номенів, як-от *небіж, небога, небіжчик* – люди позбавлені Божої опіки.

Для систематизації уявлень про відповідне поняття (фрагмент дійсності), відображений у лексемах-дериватах, в науковій парадигмі все частіше застосовують методику пропозиційно-фреймового моделювання (М. Осадчий, І. Євсєєва, Я. Соболєва). Це дає змогу виявити пропозиційні позиції похідних від слова *Бог.* У досліджуваному матеріалі такими будуть позиції атрибута (ознаки): *Божий, Божеський, набожний*; суб'єкта (виконавець дії): *напівбог, богослов*; предиката (дія): *божитися*; медуса (спосіб виконання дії): *побожно, безбожно*; локуса (місце дії): *божниця* та деякі ін.

Отже, аналіз похідних, що входять до словотвірного гнізда з вершиною *Бог* і є вербалізаторами відповідного концепту в поетичному тезаурусі Т. Шевченка, дозволяє

розширити уявлення про зміст та характеристики цього концепту. Деривати, представлені різними частинами мови, демонструють різновиди морфологічного словотворення, розподіляються в межах декількох пропозиційних позицій, об'єктивують різноманітні відтінки концептуальної семантики, розширюючи в такий спосіб арсенал вербалізаторів концептуальної одиниці.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з вивченням нових вербалізаторів концепту, в тому числі в авторських текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воркачев С. Г. Концепт счастья в английском языке: значимостная составляющая/ С. Г. Воркачев, Е. А. Воркачева // Массовая культура на рубеже XX-XXI веков: человек и его дискурс. – М.: Азбуковник, 2003. – С. 263 – 275.
2. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович. – К.: Критика, 1998. – 206 с.
3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К.: Наук. думка, 1982. – Т.1. – 631 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки укрраїнської етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Задорожна О. Концепт «час» в українській поетичній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Задорожна. – К., 2008. – 22 с.
6. Карпенко Ю. Українська ментальність: палеолінгвістичне декодування / II / Бог/ Ю. Карпенко // Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2003. – № 10. – С.162 -170.
7. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови / Є.А. Карпіловська. – К.: Укр. енцикл. ім. М. Б. Бажана, 2002. – 909 с.
8. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 141 – 173.
9. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / М. В. Пименова. – Кемерово, 2004. – 2008 с.
10. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
11. Русанівський В. М. У слові вічність: мова творів Т. Г. Шевченка / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 2002. – 240 с.
12. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Т. Г. Шевченко [редкол.: Є. П. Кирилюк (гол.) та ін.].: Наук. думка 1989. – Т. 1 Поезія 1837 – 1847. – 527 с.
13. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Т. Г. Шевченко [редкол.: Є. П. Кирилюк (гол.) та ін.].: Наук. думка 1990. – Т. 2 Поезія 1847 – 1861. – 590 с.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2014 р.

УДК 070 «477.84»

Олександр Вільчинський

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ТЕМА ПОЛЬЩІ ТА ЇЇ ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ТЕРНОПІЛЬ ВЕЧІРНІЙ» У ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ЗМІН В 1990-1991 РОКАХ

У статті на прикладі газети «Тернопіль вечірній» розглянуто вплив трансформаційних процесів у тернопільській пресі кінця 1980-х – початку 1990 рр. на вербальне вираження теми Польщі, показано динаміку змін у функціонуванні оцінної лексики.

Ключові слова: конотація, оцінна маркованість, вербалізація, тема Польщі, газета «Тернопіль вечірній».

Александр Вильчинский. ТЕМА ПОЛЬШИ И ЕЕ ВЕРБАЛЬНОЕ ВІРАЖЕНИЕ НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ «ТЕРНОПОЛЬ ВЕЧЕРНИЙ» В ПЕРИОД ОБЩЕСТВЕННЫХ ПЕРЕМЕН В 1990-1991 гг.

В статье на примере газеты «Тернопиль вечерний» рассмотрено влияние трансформационных процессов в тернопольской печати конца 1980 – начала 1990 гг. на вербальное выражение темы Польши, показано динамику изменений в функционировании оценочной лексики.

Ключевые слова: коннотация, оценочная маркованность, вербализация, тема Польши, газета «Тернополь вечерний».

Olexander Vylchynskyy. POLAND AND ITS VERBAL EXPRESSION ON THE PAGES OF THE NEWSPAPER «TERNOPIL EVENING» IN THE PERIOD OF SOCIAL CHANGES IN THE 1990-1991 s.

In the article on the newspaper «Evening Ternopil»'s example the influence of transformation processes in Ternopil Press in late 1980 - early 1990 on the verbal expression of the theme of Poland is researched. The characteristics and dynamics of change otsinnosti vocabulary are displayed ae well.

Key words: connotation, estimated marking, verbalization, the theme of Poland, newspaper «Ternopil vechirnij».

Українсько-польське порозуміння далеко не завжди було таким безпроблемним, як упродовж останніх десятиліть, відколи Україна здобула державну незалежність, а Польща перестала бути сателітом тоталітарного СРСР й вустами своїх державних керівників добровільно взяла на себе роль «адвоката України» перед Європейським Союзом. Витоки українсько-польського добросусідства та співпраці як на міждержавному рівні, так і в різних сферах життя визрівали й формувалися поступово, і перш за все у свідомості культурної та наукової еліти. Значну роль відіграли й еміграційні кола з українського та польського боків.

Важливе місце в процесі порозуміння займають друковані періодичні видання, зокрема польський часопис «Культура», що видавався в еміграції і протягом десятиліть формував свідомість як поляків, так і українців у діаспорі. Саме засновнику і беззмінному редактору «Культури» Єжи Ґедройцю, який закликав поляків примиритися з українцями, належить відомий вислів про те, що «без незалежної України немає незалежної Польщі» [3].

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. внаслідок запровадженої М. Горбачовим «перебудови», а відтак «демократизації і гласності», компартія почала втрачати монополію на друковані ЗМІ. Перетворення набули нового імпульсу після березневих 1990 р. виборів до Верховної Ради України та місцевих Рад, коли в більшості місцевих Рад Західної України перемогли представники опозиційного до компартії Народного Руху України. Це зумовило початок змін і в офіційних друкованих ЗМІ Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, а також частково Чернівецької, Волинської, Рівненської областей та м. Києва. Зокрема, на Тернопіллі одним із перших видань, що позбулося компартійного контролю, стала газета «Тернопіль вечірній». Так, починаючи з № 19 за 29 липня 1990 року, ще в умовах СРСР, не

тільки компартійні рубрики, а й саме означення газети як органу «міської організації Комуністичної партії України» зникає з логотипу газети (№ 19). Згідно з рішенням другої сесії міської Ради народних депутатів XXI скликання видання стає власністю тільки міської ради.

Вивчення трансформаційних процесів, становлення та утвердження українсько-польського порозуміння періоду проголошення української незалежності та специфіки їх вербального вираження, в тому числі в місцевій та регіональній пресі Західної України, має велике значення для розуміння витоків сьогоднішніх українсько-польських взаємин. Теоретичним підґрунтям для аналізу як динаміки тематичної трансформації загалом, так і теми Польщі на сторінках «Тернополя вечірнього», стали праці Я. Грицака, М. Рябчука, В. Цісака, В. Карпенка, Г. Почепцова, Д. Дуцик та ін. Хоча проблема становлення і функціонування української незалежної преси в цей період на загальнонаціональному і регіональному рівнях залишається малодослідженою.

Об'єктом аналізу стали публікації в газеті «Тернопіль вечірній» у 1990-1991 рр.

Друковані ЗМІ Західної України і Тернопільщини, зокрема, в цей період активно відображали зрушення, які відбувалися в тогочасному суспільстві (руйнування радянської ідеологічної системи і рух до демократії та плюралізму) та в національній свідомості українців. Саме тоді на сторінках газет уперше за роки радянської влади почали з'являтися публікації на раніше замовчувані теми, пов'язані насамперед з екологічною проблематикою, викликаною аварією на Чорнобильській АЕС, та «білими плямами» в історії, що стосувалися комуністичних (сталінських) репресій, спрямованих проти діячів культури, науки, релігії. Дещо пізніше з'являються публікації, присвячені темам боротьби ОУН-УПА, національного та духовного відродження, висвітленню акцій громадських організацій та рухів національно-демократичного спрямування.

Преса Західної України через низку об'єктивних причин була в авангарді змін, що відбувалися на рубежі 1980 – 1990 рр. На думку відомого дослідника суспільних процесів та польсько-українських взаємин Миколи Рябчука, це пояснюється тим, що «Захід був інкорпорований до СРСР лише після Другої світової війни, завдяки чому зазнав істотно меншої совєтизації та русифікації, ніж решта краю. Проте ще важливішим для реґіону був його досвід перебування в складі Першої й Другої Речі Посполитої, а особливо, Габсбурзької імперії. За всієї «недоєвропейськості» цих утворень, їхній державний устрій, політична і правова культура, повсякденний габітус засадничо відрізнялися від тих, що були в Московському царстві, Російській імперії і, врешті, Совєтському Союзі» [2].

Як наслідок, у Західній Україні вказаний період характеризується розквітом самвидаву, а також швидкими трансформаційними процесами в офіційних ЗМІ. На цьому етапі відбулося не лише значне урізноманітнення змістового наповнення газет новими темами, а й переосмислення, зміщення акцентів, зміна оцінності всього тематичного спектру.

Отож, традиції та досвід західноукраїнського суспільства, його імпліцитна проєвропейськість знайшли своє вираження в друкованих ЗМІ, зокрема в публікаціях, звільнених від компартійного диктату. Показовим у цьому сенсі стало висвітлення теми Польщі, сусідньої країни, в якій в означений період також відбувалися суспільні зміни і з народом якої в українців була довга й непроста історія. За невеликий проміжок часу в 1990-1991 рр. на сторінках «Тернополя вечірнього» польська тематика пройшла складний шлях переоцінки, зміщення акцентів вербального вираження.

Варто зазначити, що протягом майже п'яти десятиріч, з моменту приходу радянської влади на Західну Україну, тема Польщі реалізувалася лише у форматі компартійної пропаганди, де позитивна конотація простежувалася у публікаціях про сучасну соціалістичну Польщу, а все, що стосувалося Польщі міжвоєнного періоду, а також історичних подій, пов'язаних із боротьбою за незалежність як у період СРСР, так і в період Російської імперії, подавалося з негативною конотацією. Відтак, радянська пропаганда акцентувала на пригнобленні поляками українців, протиставленні буржуазної, «панської» Польщі всьому українському. І все ж ця традиція, хоча й з іншим змістовим наповненням, була притаманна також українському націоналістичному рухові 20-40 рр. XX століття. Як наслідок, західноукраїнська преса на межі

1980 – 1990 рр., позбувшись компартійного контролю, стала перед непростим завданням забезпечити нове вербальне вираження теми Польщі на своїх шпальтах.

Так, у перші місяці після заснування газети, з кінця березня до початку серпня 1990 р. (перший номер побачив світ 25 березня, а всього до 29 липня вийшло дев'ятнадцять номерів), коли на редакційну політику видання ще мав вплив міськком компартії, в «Тернополі вечірньому» з'явилося п'ять публікацій, де згадується Польща, з яких три були позначені виразно негативною конотацією. У них йшлося здебільшого про гноблення поляками українців: «Про батька козацького Богдана Хмельницького» (№1-11, 1990 р.), «Гетьман Іван Мазепа» (№13-16, 1990 р.), «Український Мойсей» (№19, 1990 р.). Наприклад, у нарисі «Український Мойсей» йшлося про життя та діяльність митрополита Андрея Шептицького. Автор пише: «З важливих громадсько-політичних заходів у 30-ті роки важливо відзначити, що Андрей Шептицький, будучи греко-католицьким митрополитом, протестував проти руйнування польським урядом православних церков на Холмщині, Підляшші, Поліссі, Волині…» [4]. І лише дві публікації позначені нейтральною конотацією щодо висвітлення польської тематики: «Польський базар», «Чорний ринок», «Що далі?» (№3, 1990 р.), «Що таке унія?» (№10-11, 1990 р.). Проте в цей період відсутні матеріали, які характеризуються позитивною конотацією. Вони з'являються, лише після того, як газета позбулася компартійної залежності.

Із серпня по грудень виходить тридцять три номери «Тернополя вечірнього», з них у восьми є матеріали, що стосуються теми Польщі. Колонка з продовженням «Західноукраїнська народна республіка» (№34-37, 1990 р.), в якій йдеться про події українсько-польської війни 1918-1919 рр., позначена негативною маркованістю, три публікації («Національний склад» (№21, 1990 р.), «Я б в Туреччину поїхав» (№40) та «Перший міжнародний» (№38, 1990 р.) – нейтральною, а чотири: «Фотографія кабінетова» (№27-28, 1990 р.), «Втрачено назавжди» (№27-28), «Пан Мирослав підтримує нас…» (№32, 1990 р.) та «Українське спортове товариство в Тернополі» (№38, 1990 р.) – позитивною. Зокрема, інтерв'ю з представником об'єднання українців у Польщі Мирославом Петригою («Пан Мирослав підтримує нас») показове в тому плані, що в умовах СРСР і всесильного КДБ в офіційному виданні Тернопільської міської ради чи не вперше в тернопільській пресі громадянин іншої держави відкрито підтримав незалежність України. Відповідаючи на запитання журналіста про те, «як поляки ставляться до того, що народ України бореться за незалежність», пан Мирослав відповідає: «Ті політики та й рядові громадяни, котрі мислять реалістично, незалежність України вітають…» [1].

Ще більш промовистою є статистика публікацій «Тернополя вечірнього», що стосуються польської тематики впродовж 1991 року, коли процеси національного й духовного відродження українців набули розвитку й після провалу так званого «ГКЧП» відбулося проголошення Акту про державну незалежність України. Так, із двадцяти чотирьох газетних матеріалів, що бодай частково стосуються польської тематики, негативно маркованими є лише два, та й то вони стосуються історичних подій: «Так було нині, так було колись» (№30, 1991 р.) і «Невідома війна. Спомини з української Галицької армії» (№47-53, 1991 р.). Дев'ять публікацій храктеризуються нейтральною оцінністю: «Невже?» (№2, 1991 р.), «Мертві живі і ненароджені» (№13, 1991 р.), «Церква… Катерини II» (№14, 1991 р.), «Рід Володимира Гнатюка живе» (№30, 1991 р.), «Ямайка, Польща… Тернопіль» (№38, 1991 р.), «Степан Качала» (№45, 1991 р.), «І таке було» (№46, 1991 р.), «Склеп «Ретро» (№76-92, 1991 р.), «Хоч і скрутненько з харчами» (№92, 1991 р.). У тринадцяти матеріалах простежується виразна позитивна конотація: «Імперія чи суверенітет» (№12, 1991 р.), «Герб без замку» (№16, 1991 р.), «Студенти всіх країн – єднайтеся!» (№16, 1991 р.), «Знавець душі народної» (№25, 1991 р.), «Не з фільму жахів» (№30, 1991 р.), «22 червня 1941 року. «Масовому гулянню» у Тернополі відбутися не судилося» (№37, 1991 р.), «Зустріч Великої сімки. Україна і Європейський дім. Спроба політологічного прогнозу» (№46, 1991 р.), «Їх єднала ненависть або Погляд на тоталітаризм через призму першопричин Другої світової війни» (№51, 1991 р.), «На зустріч з Папою» (№52, 1991 р.), «Нам подобається Галичина» (№53, 1991 р.), «Укрніда в Тернополі» (№53, 1991 р.), «П'ять днів у Ченстохові» (№55, 1991 р.), «Нашого цвіту по всьому світу» (№90, 1991 р.).

Відтак, серед публікацій 1991 р., що стосуються теми Польщі, переважають матеріали з позитивною конотацією, а якщо врахувати ще й ті, що мають нейтральну маркованість, то тексти із негативною оцінністю становлять лише незначний відсоток. Прикметно, що протягом року простежується динаміка збільшення позитивно конотованих публікацій, а у другій половині 1991 р. матеріали із негативно маркованими текстами зовсім відсутні. Отже, варто було газеті «Тернопіль вечірній» звільнитися з-під впливу компартійного комітету, як впродовж невеликого в історичному вимірі проміжку часу, за рік-півтора, тема Польщі у публікаціях газети зазнала докорінної зміни щодо вираження оцінності, спрямованої на досягнення українсько-польського порозуміння та його поглиблення. Подібне співвідношення негативно, нейтрально й позитивно маркованих публікацій на тему Польщі в останні десятиліття характерне для більшості української преси. Встановлено, що в ній починають переважати матеріали позитивно конотовані, які, за незначним винятком, спостерігається у вітчизняній пресі й сьогодні. Це пояснюється як успіхом поляків у здійсненні посткомуністичних реформ та активним поширенням останніх на схід, так і помітним інтересом до польських подій з боку українських журналістів та інтелектуального середовища загалом.

Безперечно, тема Польщі та її вербальне вираження в українській пресі заслуговують на увагу дослідників. Варто, на нашу думку, звернути увагу на зміну оцінності газетних текстів на інші теми, у чому вбачаємо перспективу нашої подальшої роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинський О. Пан Мирослав підтримує нас / О. Вільчинський // Тернопіль вечірній, № 32. – 1990. – С. 8.
2. Рябчук М. Польща, Україна, Європа – між уявою та реальністю / М. Рябчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http: // www.ji-magazine.lviv.ua
2. Савицький Ю. Поляки згадують Єжи Ґедройця, редактора «Культури» / Ю. Савицький. [Електронний ресурс]. Режим доступу: //http:www.radiosvoboda.org/content/article/2157864.htm
3. Сливка П. Український Мойсей / П. Сливка // Тернопіль вечірній, №19. – 1990. – С. 8.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 81’373.6=161.2+81’374.4

Леся Гапон

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ЕТИМОЛОГІЗАЦІЇ СЛІВ У СЛОВНИКОВИХ ГАСЛАХ «ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО

У статті висвітлено мовознавчі аспекти етимологізації слів у словникових гаслах «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького, здійснено аналіз науково-методологічних засад створення словника, показано особливості логіко-структурної побудови його гасел, продемонстровано процес етимологізації слів у словнику на прикладах різнорідного та різночасового лексичного матеріалу.

Ключові слова: етимологізація, словникова стаття, етимологічна формула, синоніми, деривативи, апелятиви, ономастична лексика, реєстрове слово, реконструйовані форми.

Леся Гапон. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭТИМОЛОГИЗАЦИИ СЛОВ В СЛОВАРНЫХ СТАТЬЯХ «ЭТИМОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА» ЯРОСЛАВА РУДНИЦКОГО

В статье исследованы лингвистические аспекты этимологизации слов в словарних статьях «Этимологического словаря украинского языка» Ярослава Рудницкого, произведен анализ научно-методологических принципов построения словаря, показаны особенности структуры его статей, продемонстрован процесс этимологизации слов на примерах разнородного и разновременного лексического материала.

Ключевые слова: этимологизация, словарная статья, этимологическая формула, синонимы, дериватывы, аппелятивы, ономастическая лексика, заглавное слово, реконструированные формы.

Lesia Hapon. THE LINGUISTIC ASPECTS OF ETYMOLOGICAL INVESTIGATION OF ENTRIES IN YAROSLAV RUDNYTSKY’S «AN ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE»

The main linguistic points of etymological investigation of entries in J. Rudnytsky’s «An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language» are described in the article. The scientific and methodological principles of dictionary compilation are analyzed, the peculiarities of entries’ structure are shown, and the process of the etymological investigation of the words origin is demonstrated on various lexical examples.

Keywords: etymology investigation of the words origin, dictionary articles, etymological formula, synonyms, derivatives, appellatives, onomastic vocabulary, entry, reconstructed forms.

Етимологія належить до тих розділів мовознавчої науки, що є основними джерелами відомостей про складний історичний процес формування лексичного складу мови. Найбільш загальною формою етимологічних праць є етимологічні словники окремих мов, у яких результати етимологічних досліджень на матеріалі лексики даної мови стисло викладаються при відповідних словах, розташованих в алфавітному порядку.

Наукове і загальнокультурне значення етимологічних словників кожного народу з багатовіковою мовною традицією загальновідоме. Такі словники потрібні, з одного боку, для глибокого наукового вивчення мовної спадщини, розв’язання і обґрунтування ряду лінгвістичних проблем, розвитку і вдосконалення порівняльно-історичного методу (науково-теоретичний аспект), з другого боку, вони необхідні для задоволення багатьох практичних потреб: у процесі викладання рідної та споріднених із нею іноземних мов – при морфологічному аналізі слів і засвоєнні іншомовних слів, етимологічно споріднених зі словами рідної мови; у процесі становлення акмемовної особистості – при пошуку відповіді на питання про походження конкретних слів носіями мови (популярно-практичний аспект) [5, с. 15]. Тому етимологічні словники різних мов розцінюються як надбання не лише суто мовознавче, а й загальнокультурне. Тож зрозуміло, що кожен народ пильно дбає про створення докладного

наукового етимологічного словника своєї мови і з глибокою шанобою ставиться до його творців.

Ім'я автора першого українського етимологічного словника – визначного ученого діаспори Ярослава Рудницького – відоме у вітчизняному мовознавстві. Основні віхи життя, наукової і громадсько-політичної діяльності професора Рудницького окреслено у працях Р. Зорівчак, В. Вериги, Я. Дзири, О. Домбровського, Я. Пришляк, Г. Дідківської, В. Шендеровського, Р. Сіромського, О. Супронюк, Л. Дегтяренко, Т. Носко-Оборонів, Я. Славутича, М. Мандрики, Ю. Шевельова, В. Кубійовича. Досить представницькими є дослідження самого «Етимологічного словника української мови» Я.-Б. Рудницького. З 1962 до 1982 чимало випусків словника супроводжувалися відгуками та рецензіями. Серед дописувачів були відомі мовознавці української діаспори (Ю. Шевельов, О. Горбач, С. Біда), авторитетні етимологи СРСР (О. Трубачов, Р. Кравчук), зарубіжні учені (Б. Унбегаун, Ф. Копечний, В. Кипарський, Е. Ейхлер). Однак про всебічне вивчення творчої спадщини вченого загалом та його вершинного твору – «Етимологічного словника української мови» – зокрема говорити рано.

Метою нашого дослідження є висвітлення мовознавчих аспектів етимологізації слів у словникових статтях «Етимологічного словника української мови» Ярослава-Богдана Рудницького.

Серед основних завдань – аналіз науково-методологічних засад створення словника, показ логіко-структурних особливостей побудови його статей та особливостей етимологізації на прикладах різнорідного та різночасового лексичного матеріалу.

Перший в історії вітчизняного мовознавства «Етимологічний словник української мови» Ярослава Рудницького появився у 1962 році як англомовне видання Української Вільної Академії Наук у Вінніпезі. З 1962 по 1977 рік словник видавався окремими випусками (1-16 випуски на літери А-Ж), які згодом були перевидані у двох томах: перший том – на літери А-Ґ (968 сторінок), другий том – на літери Д-Ж та опубліковані на правах рукопису словникові матеріали на З-Ь (1128 сторінок).

«Етимологічний словник української мови» Ярослава Рудницького є першим українським етимологічним словником, у якому послідовно і в цілому правильно охарактеризовано значну частину української лексики. Словник укладено за алфавітно-гніздовим принципом на основі 180-тисячної картотеки [1, с. 12], він відповідає максимальним науковим вимогам свого часу і з достатнім рівнем об'єктивності відображає етимологію української мови.

Словник Рудницького – це словник етимологічного типу, в основу якого покладено довідковий принцип. Це «синтетична лексикографічна праця, яка охоплює усі шари української лексики – історичний, літературний і діалектний» та містить значну кількість власних назв і запозичень [3, с. 150].

Орієнтирами для створення базового реєстру «Етимологічного словника української мови» Я.-Б. Рудницького стали матеріали загальних слов'янських етимологічних словників (Ф. Міклошича і Е. Беркнера), етимологічних словників окремих слов'янських мов (О. Преображенського, О. Брюкнера, С. Младенова, М. Фасмера, Ф. Славського, В. Махека та ін.), українських перекладних та тлумачних словників (Є. Желехівського та С. Недільського, Б. Грінченка, З. Кузелі та М. Чайківського, І. Н. Кириченка, З. Кузелі та Я.- Б. Рудницького), ряд наукових праць зарубіжних учених і етимологічні дослідження радянських дослідників, що друкувалися в журналах «Рідна мова» (1934-1939), «Українська мова в школі» (1951-1961) тощо [8, с. 24-25].

Для визначення етимології слів автором було використано більше двохсот авторитетних джерел, виданих різними мовами – німецькою, англійською, румунською, італійською, французькою, болгарською, польською, чеською, російською, українською тощо. Так у словникових статтях знаходимо посилання на роботи відомих слов'янських учених: Ф. Міклошича, Е. Беркнера, О. Брюкнера, С. Младенова, Ф. Славського, В. Махека, Ю. Покорного, О. Преображенського; зачинателів української словникової справи: Лаврентія Зизанія, Памви Беринди; відомих вітчизняних учених XIX–XX століть: Д. Чижевського, І. Срезневського, І. Верхратського, Є. Желехівського, Є. Тимченка; мовознавців української

діаспори: Р. Смаль-Стоцького, І. Огієнка, О. Горбача, Ю. Шевельова, З. Кузелі; українських радянських ономастів: І. Деркача, М. Худаша; знаних західних лінгвістів: М. Фасмера, В. Мейєра, Р. Траутмана, У. Скіта, Ф. Клюге та багатьох інших.

Непересічною є і методологічна база етимологічних досліджень. З 1933 до 1960 року Ярослав Рудницький видає 122 роботи, «які мають відношення до етимології й були надруковані перед появою першого випуску» його словника у 1962 році [7, с. 75-85]. А в опублікованій безпосередньо перед появою на світ українського етимологічного словника роботі «Етимологічна формула: З окремою увагою до слов'янських мов» (1962), у праці, яка вийшла друком у 1967 році «Етимологічна формула в ономастиці» (1967) та вступній частині до другого видання «Етимологічного словника української мови» (1972) автор пропонує свою етимологічну формулу, базовою теоретичною умовою для створення якої є її універсальність, тобто придатність для застосування з метою аналізу лінгвістичного матеріалу будь-якої мови світу:

CH [a + o + (a + o) d + s]
Ax ---------- <S
A1 x1 A2 x 2 A3 x 3... An Xn

Цю формулу потрібно читати таким чином: «Етимологія слова [x] із його семантикою, що міститься в системі мови [A] залежить від генетичних зв'язків [<] із сучасними [C] та історичними [H] матеріалами, що включають у себе всі іменники-апелятиви [a], ономастичні утворення [o] з їхніми дериваційною [d] та семантичною [s] сферами. Вони співвідносяться зі спорідненими словами з інших мов [A_1x_1 A_2x_2 A_3x_3 … AnXn] і ведуть до першоджерела [S]» [7, с. 13].

Ця формула лягла в основу логіки формування словникової статті етимологічного словника Рудницького: слово кирилицею, його літературні й діалектні різновиди, вказівка на історичні джерела, семантика, синоніми та деривативи (похідні слова), переклад англійською мовою, порівняння з відповідниками в інших (слов'янських чи індоєвропейських) мовах, вичерпна історія слова.

Така побудова словникової статті закономірно відображає унікальність і багатоплановість авторського рішення: загальнолінгвістична універсальність етимологічної формули не виключає урахування нею специфіки слов'янських мов, а дотримання традиційних установок щодо формування словникової статті (порівняльний фон, етимологічна частина) вдало поєднується з інноваційними підходами. Так, у словнику Рудницького підреєстрові слова подаються після відповідників з інших слов'янських мов, дані з писемних пам'яток української мови наводяться не лише у випадку запозичень, а у всіх словах, у тому числі наявних у пам'ятках давньоруської мови. Після історичних даних перелічуються відомі автору ономастичні утворення з відповідним коренем. Наприклад:

«**байка** – 1. 'fable, [fairy-]tale; trifle, lie', MUk. байка (1596 Зизаній), байкоповъдачъ (1627 Беринда); Po. *bajka,* Sln. *Bajka.* – Deriv. *баєчка, баєчний, -ик, байкар,-ка,-ство,-ство,-ський,* Lk. байчар; FN. *Байченко*; GN. *Байківка*, *Байківщина*, *Байківці*. – Syn. *казка, вигадка, видумка, небилиця.*

Root **bai*-, see *баяти*.» [9, с. 54].

Неординарним є введення у словникову статтю слів-синонімів (позначка Syn.), слів-відповідників (позначка Subst.) чи навіть коротких тлумачень (як у статтях «**Арктика**, **Арктида**» [9, с. 32]., «**аршин**» [9, с. 36]). Деякі мовознавці з числа рецензентів словника, зокрема О. Горбач, несхвально поставилися до цієї інновації Я.-Б. Рудницького і радили авторові уникати переобтяження словникової статті надлишковою, на їхню думку, інформацією [2, с. 7]. Однак були і прихильники ідеї канадського вченого. Так, С. Біда у праці «Перший етимологічний словник української мови» пише, що у словнику професора Рудницького дуже добре представлено деривативи і синоніми. Це викликає в наукових колах, з одного боку, деяку осторогу, оскільки синоніми не є традиційною складовою етимологічних студій, а з іншого, – дає змогу за обставин, що склалися, використовувати перший етимологічний словник української мови ще і як словник синонімів [8, с. 30].

З цього приводу варто зауважити, що, зважаючи на історичні обставини розвитку української літературної мови (запізніле формування публіцистичного та наукового стилів, тривалу «правописну війну», зумисне вихолощення україномовної термінології з метою «наближення до братніх мов» у СРСР), бажання дати українському народові великий словник академічного типу з англійськими еквівалентами, але з максимально вичерпною україномовною лексичною інформацією видається достатньо виваженим. На наш погляд, введення слів-синонімів, слів-відповідників у словникове гасло демонструє ряд важливих аспектів:

1) по перше, багатство української лексики загалом, наприклад: «**абищиця**» - *«*Syn. *дурниця, нісенітниця, курзу-верзу, ка-зна-що, баналюки, банелюки»* [9, с. 3]; «**багатий**» - *«*Syn. *заможний, маючий, маєтний. грошовитий»* [9, с. 47]. Синонімічні ряди подаються навіть до службових частин мови, приміром: «**аж**» - *«*Syn. *коли, коли ж, коли тільки, скоро; а що; що; поки; як, як уже, тільки»* [9, с. 12-13], «**але**» - *«*Syn. *а, одначе, тільки ж, так а так, запевне, нейначе»* [9, с. 16-17].

2) по-друге, самодостатність україномовної абстрактної лексики, лексики культурної та побутової сфер, термінології порівняно із відповідними лексичними одиницями іншомовного походження. Реєстрові слова-запозичення майже стовідсотково супроводжуються синонімами чи словами-відповідниками власне українського та загальнослов'янського проходження. Наприклад, «**аргумент**» - *«*Subst. *довід, доказ»* [9, с. 30-31]; «**автор**» - *«*Subst. *творець, створитель, винахідник; укладач, письменник»* [9, с. 7]; «**арешт**» - *«*Subst. *ув'язнення, притримання, придержання; тюрма»* [9, с. 31]; «**абажур**» - *«*Subst. *дашок на лямпу, шапчук»* [9с. 2], «**амбіція**» - *«*Subst. *почуття особистої гідності, честь; жадоба слави, честилюбність, чванливість, пиха»* [9, с. 21]. Вражають приклади багатющих синонімічних рядів та слів-відповідників до загальноприйнятих чужомовних назв рослин: «**агрус**» - *«*Syn. *веприна, верпина, оприни, оприння, опреня, оприка, ґеґадзи, ґеґацка, кікацка, клекацка, клекоцка, крижівник, кряжівник ets.»* [9, с. 9], «**айстра**» - *«*Syn. *басантир, басаран, базандир боярин, боярчик, боярочка, данило, данилки,, гладка, іванок, лисак, михалки, мороз, нестидник, осінь,осінчак, - чук, пятаківці піддубрівник, піддуброник, постоянка, самець, старушок, тарелці, вербинка, волове око, зимник, звіздоцвіт, звіздочка»* [9,с. 14]; «**анемона**» - *«*Subst. *сон-трава, сон-зілля, вітряниця, праліска»* [9, с. 25].

3) по-третє, розмаїття сфер вживання слів, їх стилістичну та семантичну полісемію, як-от: «**абсолют**» – *«*Subst. *самовладник, неограничений монарх; безумовне; одвічне й довічне буття; Бог*» [9, с. 4], «**адвокат**» – *«*Subst. *правник, оборонець, іron. брехунець*» [8, с. 11]; «**баклажан**» - *«*Subst. *помідор, райське яблоко, яблуко любовне, яблуко золотне»* [9, с. 58].

4) по-четверте, емоційно-оцінне ставлення народу до явищ дійсності, наприклад: «**атеїст**» (нейтральне емоційно-оцінне забарвлення) – *«*Subst. *безбожник, безвірник, невіра, недовірок»* (негативне емоційно-оцінне забарвлення) [9, с. 39].

В окремих випадках синоніми використовуються автором для показу шляху утворення нових лексичних значень слова. Наприклад, у статті «**балабан**» знаходимо: «other meanings evolved under the influence of the respective synonyms, e.g. 'water-paper': *талабан*, 'loaf of bread': *балабух*, 'dunce, ass': *бовван*, 'big potato': *бараболя*, *барабурка*, cf. Ru. 'swaggerer': *балаболить* Vasmer 1, 44» [9, с. 60].

Особливий інтерес для науки становить етимологічна частина словникових статей. Автор прагне прослідкувати етимологічні зв'язки з максимально доступною глибиною і шириною. Встановлюючи етимологію слова, учений подає вичерпну інформацію про його зв'язки (відношення) із словоформами-«предками» і словоформами-«родичами», дає пояснення й обґрунтування цих зв'язків. При цьому словникова стаття Рудницького – не просто підсумування результатів великої кількості етимологічних розробок різних слів певної мови, публікованих у наукових виданнях. У кожному окремому випадку розбіжності поглядів учений не лише констатує той чи інший підхід, а й дає йому оцінку, виявляє власний погляд на висунуте питання, враховуючи дані аналізованого ним словникового матеріалу. Приміром, Я. Рудницький приймає етимології Томсона і Смаль-Стоцького про походження імені «Аскольд» від «Hoskuld» (старонорвезькою) та «Ascalt» (із ірландських джерел), відхиливши припущення

Поуча і Вернадського щодо зв'язку слова «Аскольд» зі старонорвезькими «asca ‘ashes’» (версія Поуча) та «Asi (Aesir)» (версія Вернадського) [9, с. 37].

Етимології професора Рудницького стоять на високому порівняльно-історичному рівні. Учений об’єднує в цілях свого дослідження сучасні йому дані, писемну історію, дописемну реконструкцію і семантичну типологію, відображає фонетичні процеси, що відбувалися в мові на різних етапах її розвитку, особливості словотворення, зіставляє етимологічно тотожні форми споріднених мов, шукає реконструкції прамовних форм, наводить дані для обґрунтування фонетичного зв’язку, морфологічної будови реєстрового слова або похідних, проводить семантичні паралелі, робить глибокий етимологічний аналіз слів за рахунок порівняння мовного матеріалу різних мов, у тому числі й давніх (давньогрецької, старослов’янської, староукраїнської). Враховуючи те, що слов’янська етимологія переважно ретроспективна і не може задовольнятися констатацією загальнослов’янських праформ, прозорих для переважної більшості випадків, учений вважає обов’язковим вихід на індоєвропейські мови, як у статтях «**аще**», «**баба**» [9, с. 44-45]. Крім того, у словникових гаслах систематично вказується дата найбільш ранньої фіксації відповідних слів, що, на думку багатьох рецензентів, є дуже корисним елементом словника [4, с. 118]. Наприклад, у статтях «**балабан**», «**балагур**» [9, с. 60].

У словникових статтях іншомовних слів визначається ймовірний шлях проникнення лексичних одиниць, вказується на посередництво при запозиченні. При етимологізації пізніх запозичень приводиться безпосереднє можливе неслов’янське джерело і, подекуди, – відповідники зі слов’янських мов, які можуть бути реально пов’язаними з долею поданого слова. Успішно справляється вчений і з одним із найбільш складних завдань укладача словника: визначення мови – джерела запозичення. Наприклад, у статтях «**акрида**», «**айстра**», «**акація**» [9, с. 14-15].

Важливим джерелом для етимологічних досліджень є діалектна лексика. І хоча єдиного словника українських діалектів на час підготовки етимологічного словника не було, авторові вдалося зібрати, етимологізувати чи використати при етимологізації інших слів значну частину українських діалектизмів. Необхідно зазначити, що Я.-Б. Рудницький подає локалізацію діалектних слів за допомогою поміток: Bk. (бойківський діалект), Ed. (східні говори української мови), Hc. (гуцульський діалект), Lk. (лемківський діалект), SoCp. (східнокарпатські українські говори), Wd. (західні говори української мови), а подекуди вказує і на вужчі ареали їх вживання, наприклад: «**баклажан**, dial. (Дністер) палажан, -жей, (Херсон) баклажан» [9, 58], «**бакун**, Wd. (Буковина, Кам’янець Под.) бакунь» [9, 59], «Deriv. *балабоска*, dial.(Заліщики, ets.)», «Deriv. *балабушка*, -*шок* dial. Wd. (Жовківщина)» [9, с. 60].

Отже, Ярослав Рудницький комплексно підходить до вивчення лексики, використовуючи одночасно синхронний і діахронічний підходи, порівняльно-історичний та описовий методи, а також позамовну інформацію, що робить його «Етимологічний словник української мови» самодостатньою, науково обґрунтованою, багатовекторною лексикографічною працею етимологічного типу.

Як вважає авторитетний російський мовознавець О. Трубачов, «в цілому словник Рудницького підготовлений і виданий досить ретельно», обіймає значний пласт лексики української мови та її діалектів. Учений наголошує, що «переважна частина вміщених автором етимологічних характеристик правильна», позитивно характеризує включення ономастичних матеріалів, подання реконструйованих праслов’янських форм старої української лексики, що «становить інтерес як для славістів, так і для етимологів» [10, с. 383].

Принципова повнота і насиченість словника лексикою, яка послідовно відображає історію, життя, побут і контакти українського народу, введення української мови в етимологічно-порівняльні студії роблять його важливим чинником розвитку українського мовознавства, безцінним внеском знаного науковця в українську культурну скарбницю, що потребує усебічного, ґрунтовного вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко-Бойцун А. Рудницькіяна / А. Власенко-Бойцун // Записки УММАН. Notationes Academie Mohulo-Mazepiane Ukrainensis – 1985. – №8. – 14 с.

2. Горбач О. Перший етимологічний словник української мови // О. Горбач // Сучасність. – Мюнхен: Український Вільний Університет – 1962. – №11. – С. 3-8.
3. Дзира Я. Пошануймо свою славу. Ярослав-Богдан Рудницький – учений, патріот / Я. Дзира // Пам'ятки України. Історія й культура. – 1999. – №1. – С. 145-157.
4. Кравчук Р. Y. B. Rudnickyj. An etymological dictionary of the Ukrainian language. Part 1-5.Second revised edition. – Winnipeg (Canada). 1966. 480 с. (рецензия) / Р. Кравчук // Вопросы языкознания. – 1968. – № 4. – С. 117-133.
5. Мельничук О. Принципи укладання етимологічного словника української мови / О. Мельничук // Мовознавство. – 1967. – №2. – С. 15-21.
6. Рудницький Я. Етимологічна формула в ономастиці. Друге справлене видання / Я. Рудницький // Ономастика. – Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук, 1967. – № 33. – 24 с.
7. Рудницький Я. Етимологічна формула: З окремою увагою до слов'янських мов / Я. Рудницький // Славістика: Праці Інституту Слов'янознавства Української Вільної Академії Наук / УВАН, Інститут Слов'янознавства – Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук, 1962. – №44. – 64 с.
8. Рудницький Я. An etymological dictionary of the Ukrainian language. Introductory part. Second revised edition / Я. Рудницький // Українська Вільна Академія Наук – Вінніпег: УВАН, 1972. – № 0/11. – 65 с.
9. Рудницький Я. An etymological dictionary of the Ukrainian language/ Я. Рудницький // Електронне видання: Ізборник, 2006. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm
10. Трубачев О. J. B. Rudnic'kyj. An etymological dictionary of the Ukrainian language, part 1. Winnipeg, 1962; part 2 – 1963; part 3 – 1964 (А - вага), 288 с. (рецензия) / О. Трубачев // Этимология. 1965 : Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам / АН СССР, Институт русского языка – М. : Наука, 1967. – С. 328-383.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.

УДК 94(477.83/.86-25)«18/19»

Світлана Гірняк

(Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)

ЛЬВІВ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ – «СЕРЦЕ РУСЬКОГО НАРОДУ В ГАЛИЧИНІ» Й ОСЕРЕДОК ГАЛИЦЬКОЇ УКРАЇНОМОВНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

У статті схарактеризовано Львів як «серце руського народу в Галичині», представлено короткі відомості про розвиток Львова, його народонаселення та соціальну палітру міста (за матеріалами переписів кінця XIX – початку XX ст.), окреслено особливості мови освіченої верстви у формуванні західноукраїнського варіанта літературної мови, а також подано окремі лексичні одиниці (галичанізми), які увійшли до складу «Російсько-українського словника» /1924 – 1932 рр./ за ред. А. Кримського та С. Єфремова.

Ключові слова: Галичина, інтелігенція, мовна практика, соціальна палітра міста, соціолект, галичанізми.

Светлана Гирняк. ЛЬВОВ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ – «СЕРДЦЕ РУССКОГО НАРОДА В ГАЛИЦИИ» И ЦЕНТР ГАЛИЦКОЙ УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

В статье охарактеризирован Львов как «сердце руського народа в Галиции», представлены краткие сведения о развитии Львова, его народонаселения и социальной палитре города (по материалам переписей конца XIX – начала XX в.), определены особенности языка образованного слоя в формировании западноукраинского варианта литературного языка, а также представлены отдельные лексические единицы (галицизмы), которые вошли в состав «Русско-украинского словаря» / 1924 – 1932 / под ред. А. Крымского и С. Ефремова.

Ключевые слова: Галиция, интеллигенция, языковая практика, социальная палитра города, социолект, галицизмы.

Svetlana Hirnyak. LIONS LATE XIX – EARLY XX CENTURIES – «THE HEART OF THE RUTHENIAN PEOPLE IN GALICIA» AND CELL GALICIAN UKRAINOYAZYCHNY INTELLECTUALS

The article characterized Lviv as «the heart of the Ruthenian people in Galicia», presented a summary of the development of the city Lviv, its population and social palette of the city (based on censuses of the late XIX – early XX century), outlines the features of the language educated people in the formation of the western version of the literary language and also filed separate lexical units (halychanizmy), who joined the «Russian-Ukrainian dictionary» /1924 – 1932/ ed. A. Krymsky and S. Yefremov.

Key words: Galicia, intellectuals, language practice, social palette of the city sociolect, halychanizmy.

Львів завжди був містом полікультурним, а «етнічний розвиток Львова за низкою ознак є унікальним не тільки для України, а й, мабуть, для всієї Європи», – стверджує Р. Лозинський [11, с. 3]. У Львові господарювали німці, згодом місто вважали своїм поляки, воно було рідним для тисяч вірмен, віками у місті жили євреї, в окремий період воно було російським, і лише для українців у Львові дуже довго не вистачало місця… Такою вже була доля цього міста, яке в другій половині XX ст. виявилося найбільш українським серед усіх міст України, яке стало її духовною столицею, без якого, можливо, й не було б держави, яка зветься Україна [11, с. 4].

Українське середовище в місті, а особливо, українське інтелігентське середовище, формувалися поступово. Розквіт його розвитку та становлення – це кінець XIX – початок XX ст. Саме в цей період коло української інтелігенції значно розширилося, сюди, окрім духівництва, козацтва, шляхти (освіченої верстви українського суспільства XVI – XVII ст., за твердженням Л. Ткач) [17], увійшли учителі, лікарі, священики, видавці, юристи, чиновники, науковці, політичні та громадські діячі. Особливість української інтелігенції окресленого періоду полягає ще й у тому, що її представники – це не тільки люди різних професій із неоднаковим рівнем освіти, це люди, які були «водночас і письменниками, публіцистами,

журналістами, політиками, науковцями» [22, с. 71], однак важливим чинником, що впливав на мовні навички українського інтелігента, а отже, і на мовне оформлення різних текстів, була їх професійна діяльність [22, с. 72].

С. Подолинський (відомий політичний діяч, що захоплювався ідеями соціального та національного визволення України) був переконаний у тому, що нечисленні національно свідомі представники вищих класів в українському суспільстві, при підтримці тих з народу, хто зумів піднятись на щабель вище в суспільній ієрархії та отримати належну освіту, повинні віддати всі сили для освіти народних мас, відродження національної свідомості та формування в них нових національних поглядів. Таких людей, до яких він відносив і себе, С. Подолинський називав *українською інтелігенцією.* «Під українською інтелігенцією треба розуміти людей, які уміють і хочуть виконувати подібні завдання...» [16, с. 74].

Сприяв виконанню просвітницьких завдань економічний підйом, що почався у 70 – 80-х роках XIX ст., і який був так необхідний для покращення долі українського народу. З цього приводу Іван Франко у листі до О. Рошкевич писав: «Економічний стан народу – це головна підстава цілого його життя, розвою і поступу. Коли стан економічний плохий, то говорити про поступ, науку – пуста балаканина» [20, с. 111]. Саме економічний розвиток Східної Галичини сприяв розвитку міст. Так, наприклад, у період з 1880 по 1910 рр. населення Стрия збільшилося на 145,1 %, Дрогобича – 90,2 %, Коломиї – 84,7 %, Станіславова – 78,9 %, Львова – 87,8 %. Загалом населення 102 міст Східної Галичини збільшилося на 694,4 тисячі осіб у 1880 р., до 1051,9 тисяч у 1910 р., або на 51,5 %. Отож, у кінці XIX століття у Галичині відбулися суттєві зміни міських поселень, а частка міського населення краю збільшилася з 18 до 20 % [7; 8; 11].

Бурхливим на початку XX ст. був також розвиток Львова та його народонаселення. Без урахування військовослужбовців за час між переписами 1900 – 1910 років чисельність мешканців міста зросла від 149.544 до 195.796 осіб (на 30,92%) [24]. Протягом першого десятиріччя XX ст. відбулися суттєві зміни і в соціальній структурі міста, що були викликані розвитком промисловості. Чималу частину населення Львова становили учні та студенти. У 1905 р. у 35 публічних школах міста навчалися 16.363 учнів, серед яких греко-католиків було тільки 1.924 (11,76%), набагато менше від їх частки серед населення міста. У 9 державних гімназіях Львова навчалося 5.552 учнів, серед них налічувалося 1.227 греко-католиків (22,10%), 2.905 римо-католиків (52,32%) та 1.245 (22,42%) осіб іудейської віри [11]. Серед 3.582 студентів університету в 1906 навчальному році на українців припадало близько п'ятої частини. Ще меншою (5,81%) була частка українців серед студентів Львівської політехніки, де навчалося 1.188 ос. [25].

Загалом, населення міста в роки війни сильно зменшилося, вважають, що в першій половині 1914 р. у Львові мешкало близько 215 тис. людей, тоді як за даними бюро продовольчих карток станом на серпень 1915 р., тобто через 1,5 – 2 місяці після повернення австрійської адміністрації, у місті мешкало 157 тис. осіб, що на чверть менше, ніж перед війною [3].

Перший загальний перепис населення Польщі, який відбувся у вересні 1921 р., засвідчив, що в місті проживало 219.388 ос. Зміни в чисельності населення, його соціальній структурі, національній і конфесійній приналежності, а також в умовах життя і побуту залежали від економічної кон'юнктури міжвоєнного періоду та від політики уряду. Загалом Польська держава 20-30-х років не виявила жодного динамізму у своєму економічному розвитку. Не був винятком з цього погляду і Львів. Його населення зростало здебільшого за рахунок *чиновницько-міщанських елементів, домашньої челяді, військовиків та їх сімей, учнівської і студентської молоді.*

Важливим фактором зростання чисельності населення Львова у 20-х роках стало приєднання до міської ґміни таких приміських сіл, як Замарстинів, Клепарів, Голосько Мале, Знесене, Сигнівка, Кульпарків, присілка Левандівки від Білогорші, частини ґміни Кривчиці [2]. З цієї причини порівняно з відомостями перепису 1921 р. загальна кількість населення, згідно з переписом 1931 р., виросла у місті на 42,32% і досягла 312.231 ос.

Соціальна палітра міста *(серед зайнятого населення)* виглядала так [12]:

суспільна і церковна служба	2533 ос.	3,3%
освітня і культурна служба	1235 ос.	1,6%
охорона здоров'я і опіка	3405 ос.	4,4%
в інших галузях	1468 ос.	1,9%
домашня служба	21015 ос.	27,1%
городництво і лісництво	198 ос.	0,25%
гірництво і промисловість	29459 ос	31,6% серед усіх фізичних робітників
торгівля і постачання	11486 ос.	14,8 %
комунікації і транспорт	6625 ос.	8,6 %

Гострою у цей період була проблема безробіття. Станом на 30.01.1932 р. міський магістрат зареєстрував у промисловому секторі 2869 безробітних, серед них 1864 особи фізичної праці, 1005 – розумової (umyslowej).

На початку ХХ сторіччя зусиллями як місцевої національно свідомої інтелігенції, так і діячів Наддніпрянської України, Галичина і галичани щиро прагнули створення автономного краю в складі Австро-Угорщини з якнайширшими правами, а також мріяли про об’єднання всіх українських земель в єдиній, незалежній українській демократичній державі. У зв’язку з цими прагненнями М. Грушевський у 1917 р. вказував на нерозривний зв'язок українців із Європою та європейськими традиціями й з цього приводу зазначав: «Український нарід належить до західньо-европейського, чи коротше сказати – просто-таки европейського кругу не силою тільки історичних звязків, які протягом століть зв’язали українське життє з західним, а й самим складом народнього характеру» [1, с. 19] *(стиль та правопис автора збережено)*. Запорукою для творення Великої України вчений вважає українське село з його морально-культурними традиціями та українізацію міста.

«Суспільні умови в Австро-Угорщині в останній чверті XIX – на початку ХХ ст., – наголошує Р. Лозинський, – усе-таки привели до важливих соціальних змін в українському середовищі Галичини. Зокрема, ускладнилася соціальна структура українців, сформувалися нові соціальні верстви: інтелігенція, буржуазія, робітники, тобто верстви, які мали високий рівень національної свідомості. […] Напередодні Першої світової війни у Галичині, насамперед у Львові та інших великих містах, уже були тисячі свідомих українців, які могли реально оцінювати ситуацію, у якій опинився їхній народ на рідній землі» [11, с. 163].

Перепис населення 1931 р. виявив такий цікавий факт: серед греко-католицького населення Львова 14 % складали учні та студенти, 8 % перебувало на державній службі, 11,2 % – службовці (працівники органів міського самоврядування). Після перепису 1931 р. український елемент серед робітників, ремісників, безробітних, а також інтелігенції й інших буржуазних груп, як і всього населення міста, невпинно зростав і на кінець 1938 р. досягнув (за оцінками дослідників) 345 тисяч осіб (для порівняння див. табл. [6, с. 214]).

Рік	Населення	Рік	Населення
1800	39000	**1900**	160000
1850	68000	**1920**	210000
1880	110000	**1931**	318000

Таким чином, у 20 – 30-х роках ХХ ст. у Львові та інших містах Галичини знову почала зростати частка українців, а відтак, і усвідомлення себе як самостійного народу, що здатен будувати свою державу та розвивати свою мову.

У 20-30-х роках ХХ ст. Львів залишався не лише «серцем руського народу в Галичині» [19, с. 117], але й став серцем українського народу всієї Західної України. У Львові зосередили свою роботу осередки західноукраїнських партій, загально-західноукраїнськими стали часописи *«Діло», «Свобода», «Громадський Голос», «Сель-Роб», «Новий час», «Батьківщина», «Сила», «Червона Калина», «Неділя», «Сільський Господар»* та ін. Зі Львова здійснювалося керівництво

товариствами *«Просвіта», «Рідна школа»*, що діяли по всій Західній Україні. Активно працювали й розвивалися *Наукове товариство імені Шевченка*, *Ставропігійський інститут* та *Руський Народний Дім*. Львів утримував високий авторитет польських наукових шкіл: математичної, історичної, філософської, хімічної, медичної та ін. У багатьох питаннях Львівське воєводське управління у вирішальний спосіб впливало на регіональну державну політику в усій так званій Малопольщі Східній.

Усе це дає підстави стверджувати, що інтелігенція Галичини, яка сконцентрувала свою діяльність у Львові та інших містах Східної Галичини, спричинилася до формування *міського койне*, що виступає не тільки міждіалектною формою побутового спілкування, а й обслуговує вищі сфери комунікації – суди, міське управління, а також усну народну поезію і обряди. Міські койне внаслідок впливу міст на економічне й мовно-культурне життя прилеглих територій перетворювались на обласні койне [14, с. 55]. Історично «норми міського койне мають низку ознак, характерних для літературної мови» [13, с. 182], а тому койне (особливо міське) є важливою передумовою формування літературної мови. На цей факт вказував Б. Ларін у статті «Про лінгвістичне вивчення міста», у якій учений стверджував: «Ми запізнилися з науковим опрацюванням мовного побуту міста, та й ніде досі воно не проводилося широко і систематично. Були тільки поодинокі спроби реєстрації та опису окремих жаргонів, здебільшого ці описи не підіймалися над рівнем аматорських колекцій чи довідників. Наукова традиція в цій царині все ще не склалася. [...] Однак саме через те, що дослідження «мови міста» досі ще системно не здійснювалося, такі хиткі і неґрунтовні у нас як історичні, так і стилістичні пояснення літературних мов. Міський фольклор, неканонізовані види писемної мови, розмовна мова різних груп міського населення – безпосередньо впливають на нормалізацію літературної мови, на «високі» її форми» [10].

Б. Ларін вказує на той факт, що з появою великих міст змінюються умови спілкування, які впливають на склад арго та характер взаємовідношень з літературною мовою, а також найближчим до неї утворенням – *розмовною мовою «освічених».* З плином часу арго з мови забороненої у результаті суспільно-історичних змін усе більше проникає у загальнонародну мову. Такий взаємовплив, на думку лінгвіста, призведе до утворення однотипної розмовної мови міста, що існуватиме паралельно, однак не збігатиметься з книжно-літературною мовою. Ці слова вченого виявилися пророчими, а тому сьогодні ми можемо говорити про *західноукраїнську мовно-літературну практику* як варіант української літературної мови зі специфічними ознаками, зумовленими історичними, політичними, соціальними, культурними і мовними (діалектними) чинниками, який функціонував на західноукраїнських землях упродовж XIX – першої половини XX ст. (за О. Муромцевою [15, с. 206 – 207]).

Прикметною рисою інтелігентського соціолекту цього часу можна вважати вживання термінів з різних галузей наук, у тому числі суспільно-політичної термінології, зокрема, запозичень з різних мов, утворення нових слів (оказіоналізмів), які ще називають «кованими словами», переосмислення значень уже наявних слів та використання професіоналізмів із різних галузей. Саме тому можемо стверджувати, що українська інтелігенція кінця XIX – початку XX ст. – це окрема соціальна група, яка хоча й не була кількісно значною, та все ж її представники «проводили інтелектуальну діяльність і були носіями певних етичних норм, моральних та духовних цінностей… У своєму щоденному спілкуванні – офіційному чи товариському – представники української інтелігенції послуговувалися мовними одиницями, які з огляду на особливості тогочасного суспільства були властиві лише цій соціальній верстві» [22, с. 75]. Усе це дає підстави вважати, що дослідження ролі галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови у період з 1892 – до 1939 рр. є актуальним, а мовні одиниці, використовувані цією соціальною групою увійшли до складу лексичного фонду української мови й впливали на формування койне інтелігентної, освіченої верстви Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища й знайшли своє відображення у формі й значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць української мови.

Українська літературна мова кінця XIX – початку XX ст. помітно збагатилася внаслідок взаємодії з західноукраїнською мовно-літературною практикою: її словниковий склад

поповнився низкою слів абстрактного характеру, термінами з різних галузей науки, суспільного життя, словами на позначення різних реалій. У зв'язку з цим можемо говорити про явище інкорпорації галицьких мовних елементів, у першу чергу лексичних одиниць (*галицизмів /галичанізмів, рутенізмів/*) до структури української мови східного її варіанту (Наддніпрянської України) на межі XIX – XX століть з метою вироблення спільної мови (за І. Огієнком ***«соборної мови»***) та сучасної української літературної мови загалом.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Галичині літературна мова набула вже чи не основної своєї ознаки – поліфункціональності. Освічена верства (інтелігенція) по обидва боки кордону активно спілкувалася (частими були поїздки східноукраїнської інтелігенції до Галичини, активним було листувалися між культурними діячами обох частин України, спільно здійснювалася й видавнича діяльність, особливо після заборони української мови у Великій Україні). Отож, завдяки тісним зв'язкам східної і західної інтелігенції, відбулося формування нової української літературної мови на основі регіональних її варіантів.

Львів кінця XIX – початку XX ст. став осередком створення освіченої міської україномовної верстви – інтелігенції, яка розпочала активну просвітницько-видавничу діяльність із метою утвердження української мови та виховання нового покоління молодих людей, переважно вихідців із сільської місцевості, які б знали, любили та цінували українське слово, а головне – послуговувалися ним у різних життєвих ситуаціях. Галицькі слова почали активно використовуватися у «живому» спілкуванні й під впливом цього чинника, а також «через очевидність здобутків західного варіанта літературної мови призвели до того, що вони були внесені до реєстру «Російсько-українського словника» /1924 – 1932 рр./ за ред. А. Кримського і С. Єфремова, «Словаря української мови» Б. Грінченка, куди було введено лексику фактично з усіх регіонів України, у тому числі охоплено слова з близьким або й тотожним значенням, що могли б творити синонімічні ряди. Таким чином, – зазначає Н. Дзюбишина-Мельник, – було знято негативну прескрипцію щодо елементів західного варіанта мови» [4, с. 12].

Так, у «Російсько-українському словнику» /1924 – 1932 рр. / за ред. А. Кримського і С. Єфремова вміщено 691 слово з поміткою *гал. (галицьке).* Наведемо окремі приклади:

Слово *(російською мовою)*	Його відповідник *(українською мовою)*	Слово з маркуванням ***галицьке***
Верху́шка	*верх, вершо́к, верше́чок, верхі́в'я́*	(гал.) ***остри́ця***
Вкус	*смак*	(гал.) ***ґуст***
Возни́ца, возни́чий	*візни́к, пого́нич, (шутл.) поганя́йло, ху́рман*	(гал.) ***фі́рман***
Вошь	*во́ша*	(гал.) ***муша́ра***, ***мши́ця***
Вразбро́д	*вро́зтіч, рі́зно, уро́зпаш*	(гал.) ***ні́воротом.*** [*Вівці хо́дять вро́зпаш. Худо́ба брела́* ***ні́воротом*** (Франко)].
Вы́пивка	*2) (действие) випива́ння, сов. випиття́; (пьянство)*	(гал.) ***піятика***
Го́рный ***Го́рная тропинка***	*1) гі́рський, гі́рний, горови́й, верхови́нський.* *гі́рська сте́жка*	 (гал.) ***плай*** *(р.* ***плая́****)*
Дезерти́рование	*дезертува́ння*	(гал.) ***дезе́рція***, *тіка́ння (з ві́йська, від трудової пови́нности)*
Дели́мое, *арифм.*	*ді́леник*	(гал.) ***ділимок*** *(р. -мка)*
Дово́льство ***Жить в дово́льстве***	*привілля, добро́, дого́да, доста́ток (р. -тку), ро́зкіш (р. -коши)* *Розкошува́ти, в доста́тках жити.*	(гал.) ***гара́зди́*** *(р. -дів)* (гал.) ***гараздува́ти***
Дожида́ть, *-ся, дожда́ть, -ся*	*дожида́ти, -ся, -діжда́ти, -ся, чека́ти*	(гал.) ***очі́кувати***

Доро́га перекрестная	***Перехре́сний шлях***, *середохре́сна доро́га*	(гал.) ***крижова́ доро́га***
Дре́млющий	*дрімо́тний*	(гал.) ***дрімучий***
Дуэ́т	*дуе́т, дво́спів (р. -ву)*	(гал.) ***ду́о*** (ср. р.). *-тный –* ***дуе́товий***
Единозе́мец	*земляк, земля́чка*	(гал.) ***краяни́н***, ***краянка***
Естество́	*приро́да, нату́ра, суття́, су́щість (р. -щости)*	(гал.) ***єство́***
Желе́	*драглі́ (р. -ів)*	(гал.) ***галяре́та***
Жи́тница	*жи́тниця, стодо́ла, клу́ня*	(гал.) ***шпи́хлір***
Западня́	*1) па́стка, западня́ (ум. заде́нька), ха́пка*	(гал.) ***ла́пка***
Заселённость	*залю́дненість*	(гал.) ***заме́шканість***
Звери́нец	*звіри́нець (-ниця), звірни́к (-ка)*	(гал.) ***менаже́рія***
Инстру́кция	*інстру́кція*	(гал.) ***при́пис*** *(-су)*
Искваши́вать, *-ся,*	*сквашувати, -ся, сква́сити, -ся, скисл́ювати, -ся, скисли́ти, -ся; неперех. скиса́ти, скисну́ти, скисл́іти.*	
Искваше́нный *(прил.) ки́слий. -ное молоко*	*сква́шений, ски́слий*	(гал.) ***квасне́*** *молоко́*
Испра́вник	*спра́вник (-ка)*	(гал.) ***старо́ста***
Ка́мера	*2) (тюремная) ка́мера*	(гал.) ***цю́па*** *(ум.* ***цю́пка***), (гал.) ***ка́зня***. [*Се була́* ***цю́пка*** *не більша шости́ кроків удо́вж, а чотирьо́х вшир, з одни́м мале́ньким заґрато́ваним вікно́м (Франко). Мов в'я́зень у свої́й* ***ка́зні*** (Франко)]
Кати[е]хи́зис	*катехи́зис (-су)*	(гал.) ***катехі́зм, катехи́т*** *(-та).*
Ме́лко, нрч.	*2) (неглубоко) мі́лко, міле́нько, негли́боко*	(гал.) ***плитко*** *[«Чого́ тут боя́тися? Адже́* ***пли́тко****». – «****Пли́тко****? а от яка́ глибі́нь!»* (Франко)].
Местоположе́ние	*(ситуация) мі́сце, стано́вище, географі́чне мі́сце стано́вище), позиці́я, ситуа́ція, поло́га,*	(гал. и Драг.) ***розполо́га***
Навсегда́, нрч.	*назавсі(г)ди, назавжди, (полон.) наза́вше*	(гал.) ***на все.*** [*Два-три сло́ва були́-б в си́лі заде́ржать його́* ***на́ все*** (Франко)].
Наро́дность	*2) (нация) наро́дність, наро́д (-да)*	(гал.) ***на́рід*** *(-роду)*
Насле́дство	*спа́дщина, спа́док (-дку) и (мн.) спа́дки (-ків)*	(гал.) ***діди́цтво***
Нахозя́йничать	*1) (наделать хозяйничая) нагосподарюва́ти, нахазяї[й]нува́ти*	(гал.) ***наґаздува́ти***
Неве́жество	*1) не́уцтво, невігла́ство*	(гал.) ***іґнора́нція***
Неврасте́ник	*неврасте́ник*	(гал.) ***невро́тик***
Незаселённый	*незалю́днений, незасе́лений, нео(б)се́лений*	(гал.) ***незаме́шканий*** *(ким, чим)*
Неотноси́щийся к делу	*сторо́нній, нена́ле́жний, нестосо́вний, що не належжить, що не стосу́ється до спра́ви, чужи́й спра́ві*	(гал.) ***недоти́чний***

О́бласть	*2) (переносно) ца́рина, о́бсяг (-гу), круг, ді́лянка, сфе́ра*	(гал.) ***тере́н***
О́быск	*1) (для обнаружения украденного, запрещённого) трус (-су), трусени́ця*	(гал.) ***ревізія***
Ого́нь, огонёк	*1) (в)ого́нь (-гню́) (ум. о́гник, о́гничок), бага́ття*	(гал.) ***ватра, ва́терка, ва́трище***
Орешня́к	*1) (роща) ліщи́на*	(гал.) ***ліщани́к***
Отве́рстие	*відту́лина, відворо́ття, проду́хвина*	(гал.) ***о́твір***
Откромса́ть *(отрезать как попало)*	*відбатува́ти, відчикри́жити, відкре́мсати*	(гал.) ***відкро́їти***
О́ткуп	*ві́дкуп, о[а]ре́нда, посе́сія*	(гал.) ***пропіна́ція***
О́ттепель	*відли́га, відволо́га, ві́дволож (-жи)*	(гал.) ***ві́дліж*** *(-жи)*
Охо́титься	*2) полюва́ти на ко́го, на що, ходи́ти на ло́ви (вло́ви)*	(гал.) ***стрі́льчити***
Оча́г – о́гнище	*бага́ття*	(гал.) ***ватра, ва́трище***
Па́ва	*па́ва, пави́ця, пави́чка*	(гал.) ***паву́рка***
Перекре́стный	*перехре́сний, середохре́сний*	(гал.) ***крижови́й***
Перепи́ска	*2) (копия, список) пере́писка*	(гал.) ***ві́дпис***
Перепи́сываться, переписа́ться	*2) листува́тися з ким*	(гал.) ***кореспондува́ти*** *з ким*
Пеще́ра	*пече́ра*	(гал.) ***яски́ня***
Позавтракать	*поснідати*	(гал.) ***поснідкува́ти***
Предложе́ние	*4) (руки) сватання*	(гал.) ***освідчення*** *освідчитися кому́*
Представля́ть, предста́вить	*2) кого кому – рекомендува́ти, відрекомендува́ти, представля́ти*	(гал.) ***запрезентува́ти*** *кого́ кому́*
Про́бочник	*про́цер, трибушо́н*	(гал.) ***коркотя́г***
Прошлого́дний	*торі́шній і торі́чний, того́рі́шній і того́рі́чний*	(гал.) ***тамтогорі́чний***, *тогі́дній і тогі́дний, лі́тошній*
Причёска	*за́чіска, за́чіс (-чесу)*	(гал.) ***фризу́ра***
Нахозя́йничать	*1) (наделать хозяйничая) нагосподарюва́ти, нахазяї[й]нува́ти*	(гал.) ***наґаздува́ти***

Зауважимо, що в кінці XIX – на початку XX ст. відбувалося жанрово-функціональне розширення та стилістичне вдосконалення української мови, систематизація її правописних норм. Усе це позитивно вплинуло на розвиток функціональних стилів і вдосконалення лексико-граматичної системи української мови шляхом синтезу мовних елементів як східних, так і західних, що врешті й призвело до становлення та кодифікації мовних норм.

Інтелігенція як найбільш прогресивна частина українського народу, за твердженням В. Чапленка, діяла «леґально й нелеґально…, використовувала всі, іноді найменші можливості, уперто перемагала страшні перешкоди і творила нове життя українського народу. Найбільше було зроблено в двох напрямках: а) в напрямку піддержки українського національного руху в Галичині і б) в напрямку наукової оборони українського народу та, зокрема, його мови» [21, с. 133].

У Галичині кінця XIX ст. виникли сприятливі умови для активної та дієвої співпраці східних і західних українців. З цього приводу М. Драгоманов писав: «Австро-Угорська Україна … чи не саме найважливіше місце української праці», оскільки тут українська мова широко й активно використовувалася в школі, в побуті (як серед простих, так і освічених людей), українською друкували газети, журнали, часописи, місячники, відозви, книги та ін. Ця мова, як стверджував Ю. Шерех, «швидка, одноманітна, але *вже викінчена й культурна*» [23, с. 26].

«Зосередження українського мовотворення в Галичині призвело до переваги галицького в ньому впливу, до накидання галицьких слів та форм східньо-українським письменникам» [21, с. 139], у результаті чого мова набувала галицького колориту. «Взагалі Галичина творила суспільну атмосферу, потрібну для нормального розвитку літературної мови і цим підбадьорювала наддніпрянську інтеліґенцію», – зауважує В. Чапленко, і як результат – до складу української літературної мови увійшов чималий масив лексичних одиниць (загальновживані, з абстрактним значенням, наукова термінологія, запозичення /засвоєні укр. мовою через посередництво Галичини/. Отож, розвиток української мови, розширення сфер її вживання та використання має місце у Галичині кінця XIX ст. Сприяло цьому й те, що галичани мали змогу використовувати українську мову в школах, громадсько-політичному житті, науковій та суспільній діяльності, оскільки, як ми вже зауважували, тут функціонувати наукові й освітні товариства й організації, громадські та політичні об'єднання і партії, численні гуртки, спілки та інші організації, що активно послуговувалися українською мовою.

В. Чапленко вказує на той факт, що в Галичині активно були охоплені такі «царини мововжитку»: «а) розширена царина красного письменства, б) шкільний ужиток, в) театрально-сценічний ужиток, г) преса й публіцистика, д) наукове вживання, е) побутове вживання в середовищі освічених людей – в сім'ї, в салонах, в приватному листуванні» [21, с. 143], і хоча не у всіх сферах суспільного життя українська мова вживалася однаково активно, однак вона мала змогу розвиватися і тим самим утверджувати свій статус. Джерелами, з яких українська мова могла черпати матеріал для свого розвитку, були (за В. Чапленком): *українська народна мова, новотвори,* або *«ковані слова», запозичення з інших мов* [20, с. 159 – 189].

Отож, можемо зауважити, що все те, що відбувалося в суспільно-політичному та мовно-культурному житті Наддніпрянщини, Слобожанщини, Східної Галичини і Надсяння сприяло тому, що українська літературна мова першої чверті XX ст. мала вже вироблену суспільно-політичну термінологію, з допомогою якої можна було повністю передати характер суспільно-політичних рухів як тодішнього часу, так і попередніх епох. У літературі початку XX ст. значно вільніше, ніж на сучасному етапі розвитку мови, уживалися діалектні, локальні слова й вирази – як західні, так і східні, а це доводить, що «літературна норма української мови є наддіалектним явищем з гетерогенною основою» [18, с. 17], а значна кількість «галицьких» слів, які активно функціонують у сучасній українській мові, засвідчує, що нехтувати мовною практикою Східної Галичини окресленого періоду не варто.

Галичина кінця XIX – початку XX ст., Галичина сьогодні, як зазначив Микола Жулинський, – це вічна українська ностальгія за Україною… в якій Галичина могла б бути справді великою завдяки історично «забезпеченій» потузі бути патріотичним серцем України. Галичина завжди боялася втратити саму себе, тому чіпко хапалася в тяжкі часи випробувань за всеукраїнську єдність за етноохоронну пасіонарність. І не помилялась. Бо вірила у Велику Україну, яку вона своєю присутністю в ній витворить і забезпечить їй національне обличчя [5, с. 5], тоді як національне обличчя Галичини творили і творять люди, що не вагаються іти новим, «хоч дуже тернистим шляхом обнови, не вважаючи на невідрадні обставини суспільного й національного життя та й на безнастанні перешкоди в її змаганнях вибороти своїм землякам кращу долю» [9, с. 11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії [Текст] / М. Грушевський. – К., 1991. – 128 с.
2. Державний архів Львівської області. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 823. – Арк. 25.
3. Діло. – 1916 р. – 15 лютого.
4. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Південно-західні впливи у текстах письменників підросійської України кін. XIX – поч. XX ст. [Текст] / Н Я. Дзюбишина-Мельник // Наукові записки. – Том 60. Філологічні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2006. – С. 3 – 13.

5. Жулинський М. Культурологічний дискурс Галичини. Вступна стаття до книжки: Стефанія Андрусів «Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.» / М. Жулинський. – Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
6. Історія Львова в документах і матеріалах (Збірник документів і матеріалів) [Текст]. – К.: Наукова думка, 1986. – 425 с.
7. Ковальчак Г. І. Розвиток капіталістичної промисловості в Східній Галичині у 70-80-х роках ХІХ ст. [Текст] / Г. І. Ковальчак // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 3. – Львів, 1958. – С. 3 – 22.
8. Ковальчак Г. І. Розвиток фабрично-заводської промисловості і Східній Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. [Текст] / Г. І. Ковальчак // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 5. – Львів, 1960. – С. 57 – 74.
9. Кравченко У. Твори. Повне видання (у 100-річчя жіночого руху). [Текст] / Уляна Кравченко / Зредагував Юліян Бескид. Накладом Марії Козак. – Торонто, 1975. – 796 с.
10. Ларин Б. А. О лингвистическом изучении города [Текст] / Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание (Избранные работы). – М., 1977. – С. 175 – 189). – Інтернет ресурс. Режим доступу: http://philology.ru/linguistics1/larin-77h.htm
11. Лозинський Р. М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) [Текст] / Р. М. Лозинський. – Львів, 2005. – 358 с.
12. Макарчук С. А. Населення «столиці» у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. / С. А. Макарчук. – Інтернет ресурс. Режим доступу: http://map.lviv.ua/statti/ makarchuk.html
13. Марчук Л. Мовний портрет інтелігента – мешканця Кам'янець-Подільського [Текст] / Л. Марчук // Мова і суспільство. – Вип. 1. – С. 181 – 188.
14. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики [Текст] / Л. Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2010. – 243 с.
15. Муромцева О. Г. Західноукраїнська мовно-літературна практика [Текст] / О. Г. Муромцева // Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 206 – 207.
16. Подолинський С. Вибрані твори [Текст] / С. Подолинський / [упоряд. матеріалів та бібліограф. Р. Сербина]. – Монреаль, 1990. – 208 с.
17. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. [Текст] / Л. О. Ткач. – Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку: монографія. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – 704 с.
18. Трифонов Р. А. Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови [Текст] / Р. А. Трифонов. – Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2000. – 21 с.
19. Франко І. Декілька слів о тім, як упорядкувати і проводити наші людові видавництва [Текст] / І. Франко // Зібрання творів у 50 т.– К., 1986. – Т. 19. – С. 117.
20. Франко І. До О. Рошкевич. 20 вересня 1878 р. [Листи (1874 – 1885)] / Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / [упоряд. та комент. В. В. Громової та ін.; ред Н. Л. Калениченко]. – К.: Наукова думка, 1986. – 767 с. – Т. 48. – С. 108 – 119.
21. Чапленко В. Українська літературна мова (XVII ст. – 1917 р.). [Текст] / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1955. – 328 с.
22. Черкез І. Епістолярій кінця ХІХ – початку ХХ ст. як джерело дослідження соціолекту української інтелігенції [Текст] / І. Черкез // Мова і суспільство. – Вип. 1. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – С. 71 – 76.
23. Шерех Ю. Галичина в формуванні нової української літературної мови [Текст] / Ю. Шерех. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1949. (Серія: Скрипти. – Т. 27). – 93 с.
24. Oestereichische Statistik. Band LXIII, Heft I. Die Ergebnisse der Volkszahlung vom 31. December 1900; I Heft. Die summarischen Ergebnisse der Volkszahlung. – Wien: KK, 1902. – S. C-K, B. XLIICXIII 128.
25. Wiczkowski J. Lwow i jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po miastu / Wiczkowski J. – Lwow, 1907. – S. 60, 100, 169, 174.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК: 81’255.2:81’373.2:573

Катерина Голованова

(Білоцерківський національний аграрний університет)

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОПИСУ ТА НАЗВИ ЖИВОГО СТВОРІННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ФІЛЬМУ КАНАЛУ BBC «LIFE»)

Робота присвячена дослідженню особливостей вживання та перекладу лексичних одиниць на позначення опису та назви живого створіння в англомовному фільмі каналу BBC «Life». Для опису живого створіння використовується його назва, зокрема назви з географічним елементом чи середовищем існування, колоративним елементом, зовнішніми ознаками, рисами поведінки та ін. Варіанти перекладів є задовільними, але вони не завжди передають стильові особливості оповідача та нейтрально відтворюють здійснений опис.

Ключові слова: способи перекладу, перекладацькі трансформації, живе створіння.

Екатерина Голованова. СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА ОБОЗНАЧЕНИЕ ОПИСАНИЯ И НАЗВАНИЯ ЖИВОГО СУЩЕСТВА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ФИЛЬМА КАНАЛА BBC «LIFE»)

Работа посвящена изучению особенностей употребления и перевода лексических единиц, служащих для описания и названия живого существа в англоязычном фильме канала BBC «Life». Для описания живого существа используется его название, а именно названия с географическим элементом или средой обитания, колоративным элементом, характеристиками внешности, поведения и др. Переводы, являясь удовлетворительными, не всегда отражают стилевые особенности рассказчика и нейтрально передают описание.

Ключевые слова: способы перевода, переводческие трансформации, живое существо.

Kateryna Golovanova. WAYS OF TRANSLATING LEXICAL UNITS REFERRING TO THE DESCRIPTION OF LIVING CREATURES AND THEIR NAMES

This investigation is primarily aimed at revealing specific features of the living creatures. It also provides an insight into ways of translating into Ukrainian and Russian of the means mentioned. The scientific study is based on the BBC documentary «Life» (2009) with description of a living thing that includes its name, especially names with geographic element, color along with external features and behavior etc. Variants of translation are satisfactory, but sometimes can hardly reflect the narrator's stylistic peculiarities and feelings being rather neutral.

Keywords: translation transformation, ways of translation, living creatures

Лексичний склад (не)споріднених мов представляє постійний інтерес для мовознавчих студій, спрямованих на визначення перекладності мовних одиниць та доцільності вживання перекладацьких трансформацій [5, с. 279]. Брак окремого дослідження, яке вирішувало б проблеми перекладності одиниць на позначення опису живого створіння, визначає актуальність цього дослідження.

Головна мета перекладу − досягнення адекватності. Адекватний переклад − це такий переклад, який здійснюється на рівні, необхідному і достатньому для передачі незмінного плану змісту при дотриманні відповідного плану вираження, тобто норм мови. Адекватність − це передача смислового змісту оригіналу і повна функціонально-стилістична відповідність йому [2, с. 158]. Для досягнення адекватності перекладачі застосовують різні способи перекладу, основними з яких є транскрибування, транслітерація, калькування та ін.

Перекладацька транскрипція – це формальне пофонемне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем мови, що перекладає, фонетична імітація вихідного слова [1, с. 63]. Використання перекладацької транскрипції представляє вихідне слово в перекладному тексті у формі, пристосованій до характеристик мови, що перекладає. Ця трансформація може бути використана при перекладі власних назв чи реалій за відсутності ЛО.

Іншим прийомом перекладу є транслітерація – формальне літерне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови, що перекладає, буквена імітація форми вихідного слова [1, с. 63]. Транслітерацію і транскрипцію використовують для перекладу власних імен, назв народів і племен, географічних назв, найменувань ділових установ, компаній, фірм, періодичних видань, назв спортивних команд, стійких груп музикантів, рок-музикантів, культурних об'єктів та ін.

Калькування – це відтворення «комбінаторного складу слова або словосполучення, коли складові частини слова або фрази перекладаються відповідними елементами мови перекладу» [3, с. 99]. На відміну від транскрипції, калькування не завжди є механічною операцією перенесення форми з мови оригіналу в мову перекладу; зазвичай доводиться вдаватися до трансформацій. В першу чергу це стосується змін відмінкових форм, кількості слів у словосполученні, афіксів, порядку слів, синтаксичного статусу слів тощо.

У цій праці *жива істота* вбачається як «*живий організм*», а саме - тварина і рослина. Згідно зі словником української мови, *створіння* – це «людина або взагалі жива істота» [4, с. 676]. «Людина» не розглядається у праці з огляду на специфіку досліджуваного матеріалу. «Створіння» та «істота» використовуються як синоніми.

Головними принципами опису живого створіння є повнота і систематичність. Принцип повноти полягає в докладному описі зовнішньої анатомії, функціональних ознак. Принцип систематичності означає певну черговість опису окремих груп зовнішніх ознак, послідовність та використання спеціальної термінології. Для опису живого створіння у матеріалі використовується перш за все назва. Найуживанішими гіперонімами є *animal* та *plant.* До того ж для позначення саме тварин нами засвідчений гіперонім *creature,* втім його вживання обмежено, оскільки референтами його є дивні та незвичайні *створіння*, які особливо вирізняються з-поміж інших тварин.

Гіпонімами стосовно до зазначених слів будуть терміни біологічної номенклатури або вернакулярна назва. Вона є відповідником певної класифікаційної системи різноманіття тваринного і рослинного світу й унікальним позначенням певної групи живих організмів. Перш за все такою назвою може бути саме термін, який позначає конкретну тварину чи рослину (1), (2). У більшості випадків така назва перекладається словниковим відповідником, який дуже часто може бути транслітерацією чи транскрибуванням. Однак трапляються випадки відтворення терміна, ідентифікація якого представляє певні труднощі, як у прикладі (3), де важко встановити, чи є це транскрипція чи транслітерація. В інших випадках вживається закріплений у корелюючій мові відповідник (1), (2). Пор. напр.:

1а. *A chameleon.* Its camouflage is exceptional [6, I, 00:09:34]; 1б. *Хамелеон.* Його камуфляж є винятковим [8, I, 00:09:34]; 1в. *Хамелеон.* Его маскировка универсальна [7, I, 00:09:34].

2а. *Bamboo* is the fastest growing plant [6, IX, 00:01:18]; 2б. *Бамбук* − рослина яка росте найшвидше на землі [8, IX, 00:01:18]; 2в. *Бамбук* − самое быстрорастущее растение [7, IX, 00:01:18].

3а. But the adult *flamingos* can cope in this quagmire because of their long, scaly legs [L., V, 00:22:52]; 3б. Проте дорослі *фламінго* здатні впоратись з цією трясовиною завдяки своїм довгим, покритим лускою ногам [8, V, 00:22:52]; 3в. Но взрослые *фламинго* могут ходить по болоту благодаря длинным, тонким ногам [7, V, 00:22:52].

Наступною групою за рясністю вживання у фільмах «*Life*» є назви тварин, які включають у себе елемент географічної назви чи середовища існування. Така номенклатура уточнює ареал існування конкретного виду, що дає нам більш повну інформацію про тварину, яка описується у фільмі. У матеріалі засвідчені випадки використання географічних назв, які виступають у ролі означення, як-от у прикладі (4) засвідчена лексична трансформація перестановки слова (зміна позиції на протилежну): назва *the Komodo dragon* (4а) (Комодо – маленький острів, приблизно 550 км на схід від Балі) у корелюючій мові передається еквівалентом *комодський*, і при цьому зберігається порядок слів (4б), а в російському варіанті використовується пояснювальний переклад *острова* (4в), з якого ми отримуємо додаткову інформацію. Напр.:

4а. *The Komodo dragon* [6, II, 00:01:09]; 4б. *Комодський варан* [8, II, 00:01:09]; 4в. *Дракон с острова Комодо* [7, II, 00:01:09].

При україномовному перекладі назви *Namaqua chameleon* (5а) також засвідчена пермутація (5б). А от у російському перекладі залучена трансформація генералізації, оскільки перекладач випустив назву пустелі *Namaqua* як означення для виду тварини, і замінив топонім на середовище життя (5в). Траплялись випадки, коли перекладач використовував географічний елемент у назві замість термінологічного позначення виду, наприклад, назва *Gentoo penguins* (6а) в обох перекладах відтворювалась як *субантарктичні пінгвіни* (6б) або *субантарктические пингвины* (6в). Напр.:

5а. This female *Namaqua chameleon* is searching for a mate [6, II, 00:19:56]; 5б. Ця самиця *хамелеона Намаква* шукає собі пару [8, II, 00:19:56]; 5в. Эта самка *пустынного хамелеона* ищет партнера [7, II, 00:19:56].

6а. *Gentoo penguins* face blizzards of blowing sand [6, VII, 00:41:43]; 6б. *Субантарктичні пінгвіни* зіткнулись з піщаною бурею [8, VII, 00:41:43]; 6в. *Субантарктические пингвины* сталкиваются с песчаными бурями [7, VII, 41:43].

В матеріалах нам також зустрічались приклади із назвами країн: *Japanese tacaque – японська макака – японская макака* [6, X, 00:08:46], *Ethiopian wolf – ефіопський вовк – эфиопский волк* [6, VII, 00:26:47]; із назвами міст: *California squirrel – каліфорнійський ховраг – калифорнийская белка* [6, VII, 00:38:35] та ін.

Звичайно, як для власне опису живого створіння використовується його колір, так само і у зафіксованій назві може бути присутній колоративний елемент. Як-ось у прикладі (7) вживається слово *brown*, що безпосередньо вказує на колір тварини. У російському перекладі (7в) *brown tufted* було відтворено як *коричневые* з використанням трансформації вилучення. На нашу думку, такий прийом є виправданим, оскільки важко дібрати адекватний відповідник слова *tufted* для опису тварини у російській мові. А ось у варіанті (7б) досить вдало виконано переклад і збережено смислове навантаження словосполучення. В перекладі *коричневочубі* (7б) повністю відтворено інформацію саме про зовнішні ознаки тварини. Нами також засвідчені розбіжності при відтворенні досліджуваних одиниць, де назва кольору у мові першотвору не була передана словниковим відповідником. Так, у прикладі (8) *black* перекладено на українську мову словниковим відповідником (8б), тоді як у російському варіанті було використане слово *бурый* (8в). Але у прикладі (9) спостерігаємо, що слово *бурий,* як в українському (9б), так і у російському (9в) перекладах було використане як еквівалент слова *brown* (9а). На нашу думку, це пов'язано із розбіжностями у біологічних номенклатурних назвах порівнюваних мов, і саме цим було зумовлене перекладацьке рішення. Напр.:

7а. *Brown tufted capuchins*, highly intelligent monkeys [6, I, 00:17:58]; 7б. *Коричневочубі капуцини* − дуже розумні мавпи [8, I, 00:17:58]; 7в. *Коричневые капуцины* − очень умные обезьяны [7, I, 00:17:58].

8а. *A black bear cub* has a sweet tooth [6, VI, 00:30:02]; 8б. *Малюк чорного ведмедя* любить солоденьке [8, VI, 00:30:02]; 8в. *Бурый медвежонок* − настоящий сладкоежка [7, VI, 00:30:02].

9а. *A brown bear* [6, VII, 00:23:35]; 9б. *Бурий ведмідь* [8, VII, 00:23:35]; 9в. *Бурий медведь* [7, VII, 00:23:35].

Окрім кольору, у назві використовуються і характерні зовнішні ознаки тієї чи іншої тварини. Як-ось у прикладі (10) вказується на особливу форму очей мухи. На нашу думку, більш точним виявився український варіант перекладу (10б), де найвірогідніше застосовувався прийом калькування *stalk-eyed − стеблоока* (*stalk* «стебло», *eye* «око»). І хоча у випадку (10в) перекладач використав відповідник *пучеглазые,* зміст повідомлення передано і відповідник зберігає смислове навантаження описовості назви. Напр.:

10а. *The stalk-eyed fly* [6, I, 00:25:30]; 10б. *Стеблоока муха* [8, I, 00:25:30]; 10в. *Пучеглазые мухи* [7, I, 00:25:30].

У перекладі (11б) та (11в) засвідчено лексичну заміну. Сама назва *bottlenose dolphins* (11а) відтворена як *афаліни* (11б) або *дельфины афалины* (11в*)*. Усі варіанти є термінами для позначення тварини, але в тексті оригіналу назва прозора і виконує описову функцію, тобто

вказує на зовнішні ознаки тварини, а у тексті перекладу використовується термінологічна назва з дещо затемненим значенням (11б). Як правило, існує кілька варіантів назв тварин. Найчастіше, такими варіантами є терміни, запозичені з інших мов. Вони можуть використовуватися у науковій сфері, але не завжди є зрозумілими для необізнаної людини. Такі терміни породжують деякі труднощі при перекладі наукових текстів. Тому доцільно використовувати варіанти назв, які будуть зрозумілими для цільової аудиторії. Хоча іноді оповідач, використовуючи термінологічну назву, далі пояснює її значення і дає більш детальний опис живого створіння, як у прикладі (12). Російський переклад, на жаль, не відтворює повного пояснення, яке зробив оповідач, в той час як український перекладач був змушений використати трансформацію додавання, щоб відтворити порівняння розмірів тварини із відомим всім предметом. Такий прийом є дещо ризикованим, оскільки існує небезпека, що текст перекладу відставатиме від зображення, оскільки відомо, що озвучування фільмів потребує синхронного відтворення тексту. З цим завданням краще впоралися російські перекладачі, адже кількість слів та тривалість їхнього зачитування не перевищує тривалість зачитування тексту оригіналу. Пор. напр.:

11а. These are *bottlenose dolphins* [6, I, 00:25:30]; 11б. Це − *афаліни* [8, I, 00:25:30]; 11в.Это *дельфины афалины* [7, I, 00:25:30].

12а. *Pycnopodia,* a giant sun star the size of a dustbin lid [6, VIII, 00:31:03]; 12б. *Пікноподія*, величезна зірка, яка своїм виглядом нагадує кришку сміттєвого баку [8, VIII, 00:31:03]; 12в. *Пикноподия*, гигант, размером с крышку мусорного бака [7, VIII, 00:31:03].

Окрім цього, в деяких назвах використовуються характерні риси поведінки та звички харчування тварин. У прикладі (13) продемонстровано назву виду тварин, визначною рисою яких є можливість вистрибувати із води і пролітати над водою певну відстань. Така здатність робить особин цього виду особливими, і назва *flying fish* досить чітко вказує нам, про який вид йдеться. Перекладачі виявили розуміння необхідності зберегти одиницю *flying*, вдавшись до дослівного перекладу, у результаті у прикладах (13б) та (13в) вжиті відповідники є загальноприйнятими назвами в українській та російській мовах. Так само при перекладі назви *biting flies* [6, III, 00:12:10] був використаний послівний переклад. Схожий прийом опису тварин може нести дещо комічний ефект, як у прикладі (14). Для опису виду жуків, які мають особливу властивість виробляти їдку хімічну речовину та "вистрілювати" її зі свого черевця на здобич або ворога, використовується порівняльно-комічна назва − *the bombardier beetle* (*жук-бомбардир* (14б). При перекладі цієї назви була засвідчена лише пермутація, тобто зміна порядку слів. А складові частини назви перекладено дослівно, що ми вважаємо виправданим, оскільки у такому разі зберігається комічний ефект назви та її смислове навантаження. У прикладі (15) до назви виду тюленів включені відомості про їхні звички харчування, вони отримали назву *crabeater seals* (*тюлені-крабоїди*) відповідно до їхнього звичного раціону. Втім, як зазначив Д. Атенборо, диктор каналу BBC, досліджувана назва дещо неточно відображає звички харчування таких тюленів, оскільки насправді вони їдять криль. Перекладачі зберегли неточну назву першотвору, що є виправданим, оскільки вказана вище ремарка Д. Атенборо не мала б сенсу у друготворах. При перекладі також використовувалась пермутація. Напр.:

13а. *Flying fish* [6, IV, 00:04:14]; 13б. *Летюча риба* [8, IV, 00:04:14]; 13в. *Летучие рыбы* [7, IV, 00:04:14].

14а. But the master of chemical warfare is *the bombardier beetle* [6, VI, 00:27:50]; 14б. Але майстром з хімічної стрілянини є *жук-бомбардир* [8, VI, 00:27:50]; 14в. Но лучшим мастером химической войны является *жук-бомбардир* [7, VI, 00:27:50].

15а. These are *crabeater seals* [6, I, 00:11:30]; 15б. Це − *тюлені-крабоїди* [8, I, 00:11:30]; 15в. Это *тюлени-крабоеды* [7, I, 00:11:30].

Отже, зазначені вище назви живого створіння відтворюються у перекладі адекватно та із застосуванням низки лексико-граматичних трансформацій, а саме: лексичної заміни, додавання слова, заміни слова однієї частини мови на слово іншої та перестановки слів. Характер якості перекладу залежить від якості вибраного відповідника. Вживання термінологічного відповідника дещо ускладнювало сприйняття матеріалу для пересічної людини. Нами

засвідчено, що переклад назви сприймається краще, коли при перекладі був використаний відповідник із прозорим значенням, до якого звикла україномовна аудиторія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казакова Т. А. Практические основы перевода / Т. А. Казакова. – СПб.: Изд-во «Союз», 2001. – 320 с.
2. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Курс лекцій / В. Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 1999. – 190 с.
3. Нелюбин Л. Л. Введение в технику перевода: учеб. пособие / Л. Л. Нелюбин. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 216 с.
4. Словник української мови [в 11 т.] / [за ред. І. К. Білодіда та ін.] [Електронний ресурс]. − Т. 9. − К.: Наук. думка, 1978. − 917 с. − Режим доступу: http://eslovnyk.com
5. Федоров А. В. Основы общей теории перевода: Лингвистические проблемы / А. В. Федоров. – 4-е изд. – М.: Высшая школа, 1983. – 368 с.
6. BBC / Discovery Channel : Life (series 1 – 10) : Co-production series producer Martha Holmes, producer Michel Hanton, producer Rupert Barrington, Adam Chapman, Martha Holmes, Neil Lucas, Patrick Morris, Ted Oakes, narrated by David Attenborough, music composed by George Fenton, 2009.
7. BBC: Загадки природы: Жизнь (серии 1 – 10): Продюсер серии Марта Холмс, исполнительный продюсер Майкл Гантон, продюсеры: Руперт Баррингтон, Адам Чэпмен, Марта Холмс, Нейл Лукас, Патрик Моррис, Тед Оэйкс, ведущий Дэвид Аттенборо, композитор Джордж Фентон, 2009.
8. BBC: AVB Home Studio: Життя (серії 1 – 10): Продюсер серіі Марта Холмс, виконавчий продюсер Майкл Гантон, продюсери: Руперт Баррингтон, Адам Чепмен, Марта Холмс, Нейл Лукас, Патрик Моррис, Тед Оейкс, ведучий Девид Аттенборо, композитор Джордж Фентон, 2009.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2014 р.

УДК 81’42

Олена Гоменюк

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ГРУША» У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу концепту «груша» в прозі для дітей М. Вінграновського. Простежено символічні значення концептуалізованого рослинного образу в українському етнокультурному просторі. Встановлено основні лексеми-вербалізатори концепту, з’ясовано його семантику, аксіологічну маркованість, розглянуто мовностилістичні засоби, через які актуалізується зміст концепту.

Ключові слова: концепт, вербалізатор, концептуальний смисл, груша, індивідуально-авторська картина світу, твори для дітей, М. Вінграновський.

Елена Гоменюк. ЛИНГВАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ГРУША» В ПРОЗЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ Н. ВИНГРАНОВСКОГО

Статья посвящена анализу концепта «груша» в прозе для детей Н. Винграновского. Прослежены символические значения концептуализированного растительного образа в украинском этнокультурном пространстве. Установлены основные лексемы-вербализаторы концепта, выяснена его семантика, аксиологическая маркированность, рассмотрены лингвостилистические средства, через которые актуализируется содержание концепта.

Ключевые слова: концепт, вербализатор, концептуальный смысл, груша, индивидуально-авторская картина мира, произведения для детей, Н. Винграновский.

Olena Gomeniuk. THE LANGUAGE REALIZATION OF THE CONCEPT OF «PEAR» («HRUSHA») IN M. VINHRANOWSKYI’S PROSAIC WORKS FOR CHILDREN

This article deals with the concept of «pear» («hrusha») in M. Vinhranovskyi’s prose for children. The symbolic meanings of plant conceptualized image of Ukrainian ethno-cultural space has been traced. The basic concept verbalizers has been found, it semantic and axiological colouring has been clarified, the tropical structures has been described, through which the concept’s content is updated.

Keywords: concept, verbalizers, conceptual sense, pear, individual author’s picture of the world, prose for children, M. Vinhranovskyi.

В останні десятиліття посилився інтерес до таких напрямків мовознавства, як лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика та ін. Відповідно помітно активізувався лінгвоконцептуальний аналіз художнього тексту, де об’єктом дослідження виступають або конкретні концепти, або концептосфери. Поняття концепту як когнітивної універсалії представлене у працях Дж. Лакоффа, М. Джонсона, Р. Джекендоффа, С. Аскольдова, А. Вежбицької, Ю. Степанова, Т. Радзієвської, З. Попової, Н. Слухай, О. Кубрякової, С. Жаботинської, І. Голубовської, В. Карасика, С. Нікітіної, В. Іващенко та ін. У сфері словесно-поетичної творчості концепт вивчали В. Маслова, В. Кононенко, Л. Синельникова, М. Скаб, Т. Вільчинська, О. Задорожна, О. Забуранна, С. Шуляк, К. Голобородько та ін.

Дотримуючись лінгвокогнітивного підходу до розуміння концепту, О. Кубрякова інтерпретує його як «уявлення про ті смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які відбивають зміст її досвіду та знань, зміст результатів усієї людської діяльності та процесів пізнання світу у формі певних «квантів знання» [6, с. 90]. Автори енциклопедії «Українська мова» (2007 р.) звертають увагу на активізацію дослідницького інтересу до поняття концепту та визначають його як «ментальну сукупність, оперативну змістову одиницю інформаційної структури свідомості, картину світу в цілому», що формується у свідомості людини разом з об’єктами у процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності, має втілення в мові й віддзеркалює національно-культурні уявлення про світ людини, групи людей, етносу загалом [10, с. 285].

Узагальнення знань про феномен концепту, накопичених сучасною наукою, дозволило осмислити основні підходи до його вивчення, відмежувати від суміжних понять, встановити

структуру та запропонувати найбільш прийнятне для нашого дослідження визначення. Під концептом розуміємо мовно-ментальний феномен, який об'єднує етнокультурні смисли, що виражаються в народній творчості та художній літературі. Такий концепт зазвичай полісемантичний й оцінно маркований. Він є засобом моделювання етнічної та індивідуально-авторської картини світу, тому є всі підстави для називання його етнокультурним, міфопоетичним концептом.

Мета запропонованого дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати особливості об'єктивації концепту «груша» у творах для дітей М. Вінграновського. Дослідження концептуалізованих рослинних образів у художніх текстах дає змогу не лише простежити особливості їхньої лінгвалізації, а й заглибитись у внутрішній світ письменника, визначити особливості його індивідуально-авторської картини світу, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Природа у творах М. Вінграновського є олюдненою, наскрізь психологізованою, вона наділена всіма тими відчуттями й емоційними станами, що й людина. Про психологізм прози М. Вінграновського М. Ільницький сказав так: «Це не просто вигадливі метафори, це конкретне переживання, розгорнуте в пластичний образ і перенесене на ліс, поле, степ…» [5, с. 442]. Концепт «груша» у прозових творах для дітей М. Вінграновського належить до ядерних, характеризується в них полісемантичною природою, а його ім'я представлене в численних контекстах.

Гілля, кору та плоди груші здавна використовували в магії, щоб передати людям силу для продовження роду. Наприклад, для того щоб завагітніти, безплідна жінка повинна була з'їсти грушку, яка найдовше провисіла на дереві, а щоб новонароджена дитина була здорова, то воду після її купелі виливали під грушу [8, с. 266-268]. Із грушею у народній творчості пов'язують «і нещасливе кохання, і нещасливе подружнє життя;… у сні груші бачити, за народною прикметою, не на добро; «грушка-минушка» кажуть, щоб підкреслити, що приємне швидко минається» [4, с. 159]. У світовій культурі дерево «означає надію та здоров'я» [7, с. 65], у слов'ян є також «ознакою чистоти і святості й одночасно асоціюється з нечистою силою» [8, с. 566].

У народній традиції груша вважається символом «молодої жінки та її печальної долі» [1, с. 739]; в українських піснях – «покровителькою дівоцтва; виходячи заміж дівчина прощається з нею, як із подругою» [8, с. 267].

Основним вербалізатором відповідного концепту в прозових творах М. Вінграновського виступає флоролексема *груша*: *Шерхла вода у відрі на криниці, на груші трусився листок* [2, с. 73]. У СУМі зафіксовано три ЛСВ цього слова: «1. Садове і лісове фруктове дерево з темно-зеленим цупким листям та плодами, що перев. мають форму заокругленого конуса. 2. Плід цього дерева. 3. Предмет, що має форму плода цього дерева» [9, с. 183]. Загалом саме перші два значення реалізуються у прозі М. Вінграновського: *... люди за столом під грушею, побачивши генерала, якось принишкли* [2, с. 244] або *Гугенот царствено зліз з коня, цюкнув дерев'яною ногою об подвір'я, пошпурив нею упалу грушку…* [2, с. 245]. Вважають, що слово *груша* в українській мові походить від праслов'янського *grušiti* «дробити, товкти» [3, с. 607]. Натомість цю лексему письменник використовує також як власну назву села, розташованого на березі Бугу: *Подивимося, що там. З Кривого на Грушку і – додому* [Вінграновський, с. 175].

Крім того, до номенів концепту «груша» зараховуємо назви на позначення окремих сортів та плодів цього дерева, через які також реалізуються певні концептуальні смисли: *груша-дичка* (*Біля могили росла одненька груша-дичка, і Миколка помітив на ній з десяток торішніх покоцюрблених грушеняток* [2, с. 163]) («та, що виросла сама»); *груша-ладанка* (*Груші-ладанки пахнуть трохи медом, і хвостики у них довгі і прямі* [2, с. 166]) («та, чиї плоди пахнуть медом»); *гнилиця* (*Позаторішні гнилиці повизбирували під листом у нашому садку* [2, с. 315]) («та, плоди якої зберігаються довго»); *глива* (*А це ось – глива, її груші трохи глевкі, а хвостики в них короткі і закарлючені* [2, с. 166]) («та, плоди якої є гливкими»); *дуля* (*А це – дуля. У неї найбільші і найсмачніші груші. З'їси одну таку грушу – вже наївся на цілий день і води не хочеш до самого вечора* [2, с. 166]) («та, що має дуже ситні груші»); *груша-картоплянка* (*За грушею-дулею – маленька груша-картоплянка. Вона ще спить і проснеться нескоро, бо вона доспіває пізно, перед снігом, коли вже ніяких грушок нема, а вона є* [2, с. 166]) («та, що доспіває дуже пізно»); *сагачка* (*Сагачки пристигають тоді, коли бджоли вже понаїдалися цвіту і троянди*

опали, отоді саме вони [грушки] достигають [2, с. 166]) («та, плоди якої достигають у другій половині літа»). Як бачимо, автор використовує багато епітетів, через які увиразнює уявлення про плоди цього дерева. Так, на грушці-дичці ростуть *покоцюрблені грушенята*, у груш-ладанок *хвостики довгі і прямі*, а в глив – *короткі й закарлючені*, в дуль – *найбільші і найсмачніші груші*.

Поодинокими прикладами засвідчені деякі індивідуально-авторські найменування груші, наприклад, *бабин знак*: *І раптом все засвітилося білим, білішим за сніг і Сон, білішим від павутини і синього молока: зацвів бабин знак* [2, с. 309] або власна назва дерева – *Сива*: *Вона [груша] так і звалася – Сива, її посадив ще татів дід – козак, і росла вона дуже давно, і родила уже через рік, а то й через два – коли схоче* [2, с. 166]. У наведених контекстах реалізуються смислові компоненти, в яких об'єктивується сакральна природа концептуалізованого образу: «та, що символізує білий колір», «яка має багато років, асоціюється з родом, родиною, виступає медіатором між поколіннями».

Частина концептуальних смислів у семантичній структурі концепту «груша» у творах М. Вінграновського збігається із загальномовними, наприклад: «та, що є локусом для птахів» (*На ній [груші] була тьма-тьмуща гнізд, часом більше гнізд, ніж самих груш, і коли влітку з тих гнізд птиці подавали свій голос, то до неї хоч не підходь* [Вінграновський, с. 166]); «об'єктом, що приваблює людей» (*Ми сиділи навколо груші посеред нової хати* [2, с. 244] або *Побравшись за руки навколо груші, ми стояли і співали «Цвіте терен...»* [2, с. 246]). Проте М. Вінграновський розширює інтенсіональне поле аналізованого концепту. Це демонструють такі смисли, як: «та, що є улюбленим пристанищем для звірів» (*Лисиця жила в старому деснянському березі під старою дикою грушкою, і кращого місця для неї не було…* [2, с. 177]); «людей, зокрема військових» (*Один раз, правда, тієї зими ночував біля неї під грушкою танками німець, але на верх не вилазив – було холодно, сніг, вітер* [2, с. 170]); «міфічних істот» (*– Фук! – сказав Сон. – Ця груша нашого сонного діда і прадіда. Чули? – звернувся сон до своїх дітей Соненят. – У цій груші спали наш сонний дід і прадід, у ній вони проспали все своє життя і нам, і нашим правнукам заповідали його проспати* [2, с. 305]); «нечистої сили» (*Сама відьмина хата стояла над яром у грушах та у квітах, і що було у відьми – то це скриня* [2, с. 303]).

Як уже зазначалося, у народних віруваннях груша нерідко асоціюється з нечистою силою. Це знайшло своє відображення в оповіданні М. Вінграновського «Скриня». Тут досліджуваний концепт об'єктивує такі смисли: «та, що виступає символічним знаком відьми» (*– Бачиш цю грушу на снігу у вікні? – Бачу. – Так-от: як тільки вона розцвіте, ти побачиш, як тільки вона зацвіте на снігу – ото й буде тобі мій знак* [2, с. 304]); «наділена надприродними властивостями» (*– Сядь в очереті Лукашенка біля груші до води опівночі та й узнаєш, що то за сон холодний та білий і що то за гості до мене приходять уночі-опівночі* [2, с. 304]); «символізує щось незрозуміле, незвідане» (*Біля груш було чомусь холодніше. Біля них якось завжди не так, як біля інших дерев* [2, с. 166]). У розглянутих текстах їх супроводжують дещо знижені конотації, що викликають відчуття страху, занепокоєння і таке ін.

Груші ростуть практично на кожному подвір'ї українців, які доглядають за ними, люблять ласувати смачними та поживними грушками, а їхній вигляд часто викликає у них різні емоції. Уявлення про це реалізується в таких семантичних компонентах: «та, є атрибутом чи не кожного українського обійстя» (*… [Сашко] пішов подвір'ям до груші…* [2, с. 74]); «за якою доглядають» (*на груші на сучку висів садовий ніж – тато забув його, коли восени підрізав пагілля* [2, с. 74]); «плоди якої споживають» (*Миколка позривав грушки в кишеню, одну з'їв сам… грушевий дух ще трохи жеврів у ній, одну кинув Собаці* [2, с. 163]); «та, що викликає сильні емоції» (*Микола Іванович обійняв грушу і заплакав* [2, с. 246]).

Багато концептуальних смислів у структурі концепту «груша» у творах для дітей експлікується в контекстах, де М. Вінграновський передає психологічний настрій дитини, як-от: «та, що навіває спогади» (*Отам-о за грушею ми з мамою білу глину брали на малаї* [2, с. 316]); «на яку люблять вилазити діти» (*І на самій могилі був, і на грушку вилазив оце недавно, як по мишачі купи приходив з Собакою* [2, с. 170]); «яку бачать у сні» (*Його [Сашка] обіймав теплий сон: пливли білі айсберги в океані повз хату під голою грушею далеко* [2, с. 91]). Зауважимо, що в етнотрадиції побачити в сні грушу – не на добро, проте в авторській картині

світу образ цього дерева з'являється в «доброму сні» дитини. Останній із концептуальних смислів передає саме світобачення М. Вінграновського.

Семантику концепту «груша» в аналізованих творах помітно увиразнюють численні мовностилістичні засоби, найбільш поширеними серед яких є епітети. М. Вінграновський звертає увагу на давній вік дерева, що підтверджують художні означення *стара* і *сива*: *Миколка зупинився біля старої сивої груші* [2, с. 166], тобто «та, що має багато років».

Амбівалентну природу досліджуваного концепту засвідчують епітети, порівняння, інші мовно-виражальні засоби, наприклад: *гола*, *колюча*, *як мороз*, з одного боку, і *солодка*, *смачна* – з іншого (*Груша була колюча, як мороз, і лізти на неї – не мед* [2, с. 163] (вербалізатор концепту виступає в позиції суб'єкта зіставлення) і *Ні в кого на нашому кутку немає такої груші-дулі солодкої*... [2, с. 331]).

Змальвуючи грушу, письменник нерідко гіперболізує її зовнішній вигляд, зокрема висоту. Це демонструє смисл «та, що є дуже високою»: *Сива груша височіла так високо, що й літаки обминали її, щоб не зачепити та не впасти* [2, с. 166].

Подібно до інших концептуалізованих образів, груша персоніфікується письменником, на що вказують метафори, наприклад: *співає сама* (*Сива груша співає сама, аж страшно!* [2, с. 166]); *яка ніколи не курила* (*І навіть груша, яка ніколи не курила, і краплини дощу, всі пахли тютюном…* [2, с. 166]); *терпляче стримували себе* (*Груші-сагачки терпляче стримували себе, щоб не зацвісти…* [2, с. 166]). Як у людини, в груші є обличчя (*У груш обличчя тверді, і цвітуть вони біло і твердо – зацвіли, уродили, опали, і досить* [2, с. 166]).

Отже, концепт «груша» в індивідуально-авторській картині світу М. Вінграновського є когнітивно багатогранним. Він характеризується розгалуженою системою вербалізаторів, що об'єктивують багато семантичних компонентів. У структурі досліджуваної одиниці реалізуються аксіологічно різні концептуальні смисли, що засвідчують її амбівалентність. Так, з одного боку, груша асоціюється з нечистою силою, а з іншого, причому значно частіше, – викликає позитивні емоції. Перспективу подібних досліджень вбачаємо в аналізі інших етнокультурних концептів, що об'єктивуються в художній літературі та впливають на формування мовної картини світу реципієнтів, передусім дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багнюк А. Символи українства / А. Багнюк. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф». – 2009. – 832 с.
2. Вінграновський М. С. Вибрані твори: у 3-х т. / М. С. Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – Т. 3 : Повісті й оповідання. – 350 с.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Ільницький М. М. На перехрестях віку : у 3 кн. / М. М. Ільницький. – Кн. 1. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 840 с.
6. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 248 с.
7. Купер Дж. Энциклопедия символов / Дж. Купер. – М. : Золотой век, 1995. – 401 с.
8. Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / [Н. И. Толстой (отв. ред.)]. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1. – 584 с.
9. Словник української мови: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 552 с.
10. Українська мова : енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид., зі змін. і доп.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. А. Бажана», 2007. – 856 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2014 р.

УДК 681.3:801.3:801.8:802.0:81’42

Сергій Данилюк

*(Навчально-науковий інститут іноземних мов
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького)*

СТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕКСТІВ ПЕРСОНАЛЬНИХ ВЕБ-СТОРІНОК ЛІНГВІСТІВ: ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ

Статтю присвячено встановленню та опису стратегій і тактик створення англомовних електронних текстів персональних веб-сторінок лінгвістів. Увагу зосереджено також і на засобах реалізації кожної із виділених комунікативних стратегій.

Ключові слова: комунікативні стратегії, комунікативні тактики, комунікативні методи, стратегія привернення уваги, стратегія інформування, номінативна тактика, констативна тактика, описова тактика, регулятивна тактика.

Сергей Данилюк. СОЗДАНИЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ЭЛЕКТРОННЫХ ТЕКСТОВ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ВЕБ-СТРАНИЦ ЛИНГВИСТОВ: ОСНОВНЫЕ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ

Статья посвящена установлению и описанию стратегий и тактик создания англоязычных электронных текстов персональных веб-страниц лингвистов. Внимание сконцентрировано также и на средствах реализации каждой из выделенных коммуникативных стратегий.

Ключевые слова: коммуникативные стратеги, коммуникативные тактики, коммуникативные методы, стратегия привлечения внимания, стратегия информирования, номинативная тактика, констативная тактика, описательная тактика, регулятивная тактика.

Serhiy Danylyuk. CREATION OF ENGLISH ELECTRONIC TEXTS OF LINGUISTS’ HOME PAGES: BASIC STRATEGIES AND TACTICS

The article deals with defining and describing the strategies and tactics of creating of English electronic texts of linguists’ home pages. Much attention is also paid to the means of realization of each of singled out communicative strategies.

Key words: communicative strategies, communicative tactics, communicative methods, the strategy of attracting attention, the strategy of giving information, nominative tactics, verificatory tactics, descriptive tactics, regulative tactics.

Розвиток сучасних засобів комунікації, який спостерігається останнім часом, сприяє виникненню нових видів спілкування. Одним із них є Інтернет-комунікація, яка відбувається за допомогою електронних текстів (ЕТ). Всесвітня мережа Інтернет є принципово новим засобом масової комунікації та інформації. Відмінною рисою Інтернету є дещо нетрадиційний спосіб подання інформації в ЕТ. Він виявляє себе, насамперед, у можливості нелінійного представлення інформації.

ЕТ є новим текстовим різновидом, який ще недостатньо повно досліджено. Одна з проблем, яка вимагає розв’язання, полягає у встановленні стратегій і тактик, що використовуються, зокрема, лінгвістами під час створення англомовних ЕТ персональних веб-сторінок (ВС). Зробити це можна лише з урахуванням здобутків, отриманих при дослідженні стратегій і тактик створення писемних текстів (ПТ). Проблемі стратегій і тактик створення ПТ було присвячено низку праць [1–7].

Мета розвідки виявити й описати стратегії і тактики створення ЕТ досліджуваного типу.

Зауважимо, що англомовні ЕТ персональних ВС, як і будь-які інші тексти, є фрагментом комунікації, в якому реалізовано стратегічні і тактичні завдання спілкування. Аналізуючи комунікативні стратегії, маємо на увазі комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети. Щодо ЕТ персональних ВС, то такою комунікативною метою є надання біографічної інформації про того чи того лінгвіста, ознайомлення науковців з останніми

науковими здобутками у царині лінгвістики, привернення уваги до особистості певного лінгвіста (лінгвістів) тощо.

Реалізація комунікативних стратегій відбувається за допомогою комунікативних тактик. Складниками таких комунікативних тактик є комунікативні ходи (методи і прийоми), які окремо або в комплексі приводять до розв'язання надзавдання [3, с. 110]. Комунікативний хід є основною одиницею дискурсу, мінімально значимим елементом, який розвиває взаємодію, просуває спілкування до досягнення комунікативних цілей [5, с. 69; 6, с. 6; 7, с. 31; 2, с. 123]. Головною специфічною рисою комунікативного ходу є його функція відносно продовження розвитку дискурсу в цілому. У зв'язку з цим вирізняють: 1) ініціальні; 2) континуальні; 3) підтримувальні; 4) обрамлювальні; 5) завершальні та інші комунікативні ходи [4, с. 100; 8, с. 293-294; 7, с. 33; 2, с. 123].

Ефективність мовленнєвих стратегій багато у чому зумовлена результатами або наслідками соціальної взаємодії, незалежно від передбачуваності, свідомої спланованості таких результатів. Проте комунікативні стратегії тісно пов'язані з мотивами, що керують мовленнєвою поведінкою особи, так само як і з потребами і бажаннями цієї особи [3, с. 57]. Під час створення англомовних ЕТ персональних ВС, як і за будь-якої іншої мовленнєвої діяльності, адресант ставить перед собою певну мету, яка значною мірою визначає вибір тієї чи тієї стратегії, що реалізується у тактиках через комунікативні ходи. У лінгвістичній літературі розрізняють два типи цілей, які відображають мотиви людської поведінки: 1) бажання бути ефективним (реалізувати інтенцію); 2) необхідність пристосуватися до ситуації [2, с. 124].

Існують першочергові (цілі впливу, заради яких і планувалась комунікація) і другорядні цілі, які є похідними від різних мотивів людської діяльності. Ефективність мовленнєвих стратегій є найважливішим критерієм, за яким люди здійснюють вибір комунікативних стратегій і тактик. На їх вибір впливають і другорядні цілі, перелік яких охоплює такі найважливіші позиції [9]: 1) цілі, пов'язані із самовираженням, моральними нормами мовця, його самооцінкою (*identity goals*); 2) цілі, пов'язані з ефективною взаємодією комунікантів (*interaction goals*); 3) цілі досягнення контролю, які визначаються бажанням мовця керувати ситуацією, уникнути негативних емоцій.

Охарактеризуємо докладніше кожний із зазначених типів цілей.

Говорячи про цілі, пов'язані із самовираженням, самооцінкою мовця, зазначимо, що адресант, здійснюючи відбір тих чи тих лексичних одиниць, намагається акцентувати увагу адресата на освіченості, досвідченості адресанта тощо. Зазвичай такі цілі досягаються шляхом подання відомостей про отриману освіту і професійну діяльність. Наприклад, в уривкові із прихованого під гіперпосиланням *Publication List & Short Vita* (1) англомовного інформаційно-довідкового ЕТ персональної ВС Тойна ван Дейка, професора Барселонського університету імені Помпеу Фабра (Іспанія) (2), подано дуже докладні відомості про освіту науковця (Teun A. van Dijk (1943) studied French Language and Literature at the Free University (Amsterdam), and Theory of Literature at the (City) University of Amsterdam, in which he obtained degrees equivalent to an M.A., and got his PhD. in Linguistics from the Faculty of Letters of the University of Amsterdam. He also studied for a year (1965) in Strasbourg (France), at the Ecole Pratique des Ilautes Etudes (now Ecole des Etudes en Sciences Sociales) in Paris (1969), and at the University of California, at Berkeley (1973)) та його професійну діяльність {He was lecturer and senior lecturer from 1968 to 1980 in the Dept, of General Literary Studies of the University of Amsterdam, where he had a personal chair of Discourse Studies from 1980 until his early retirement in 2004. He held visiting professorships at the University of Bielefeld, at the University of Puerto Rico (twice), at the Colegio de Mexico, the Universidad Nacional Autonoma de Mexico (UNAM), the University of Campinas (Brazil), the University of Recife (Brazil) and the Universities of Rio de Janeiro. He lectured widely in Europe and the Americas, as well as in other countries. Teun A. van Dijk will retire early (in 2004) from the University of Amsterdam and is visiting professor in the Dept. of Translation and Philology of the Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, since 1999). За рахунок подання цих відомостей, власне, і досягається мета самовираження, самооцінки адресанта.

Щодо цілей, пов'язаних з ефективною комунікацією, то вони визначаються прийнятністю, релевантністю, зв'язністю повідомлення, намаганням зробити текст легким для сприйняття і розуміння. Такі цілі досягаються через подання лише основних недеталізованих особистих відомостей (у випадку інформаційно-довідкових ЕТ) або через уникнення подання надлишкових наукових відомостей (для наукових ЕТ).

Наприклад, в уривкові з англомовного ЕТ персональної ВС Віллі ван Піра, професора Мюнхенського університету (Німеччина) (3) подано лише мінімальні відомості, необхідні для отримання загального уявлення про особистість науковця (*Willie van Peer, who was born in Flanders, studied linguistics, literature and philology. He was appointed to the professorship of Inter cultural Hermeneutics as successor of Prof. Dr. Dietrich Krusche at the Institute for German as a Foreign Language in October 1997. His main areas of research are the theory of literature, stylistics, comparative studies and the empirical study of literature. He got his Ph.D. in 1980 in the Department of linguistics of Lancaster University (G-B), with his dissertation The Stylistic Theory of Foregrounding. A Theoretical and Empirical Investigation. After teaching jobs in Belgium and Algeria he worked in Text Linguistics at the university of Tilburg and in Comparative Literature at Utrecht University, both in The Netherlands*).

Щодо цілей досягнення контролю, то адресант відбирає певні лексичні одиниці з метою знайти такого адресата, який зацікавиться відомостями у тому чи тому тексті. Тим самим адресант уникає неефективної комунікації внаслідок звернення до помилкового адресата [2, с. 125].

Досягнення таких цілей можна простежити, наприклад, в уривкові з англомовного наукового ЕТ «*What is a text?*» персональної ВС Роберта Богранда, професора федерального університету штату Параїба (Бразилія) (4). Цей ЕТ прихований під гіперпосиланням *What is a text?* (5), яке, у свою чергу, входить до складу загальнішого гіперпосилання *Text Linguistics* (6). У зазначеному ЕТ містяться лексичні одиниці, які дають змогу адресатові орієнтуватися у тому, про що йдеться у тексті (*text, communicative event, discourse, authentic recorded product*).

Досягнення першочергових цілей вимагає також дотримання основних стратегій, що безпосередньо пов'язані із впливом на адресата [3, с. 125]. Частково управління поведінкою адресата досягається завдяки особливостям гіпертексту, що за допомогою гіперпосилань керує вибором читача, спрямовуючи його у певних напрямках. Побудова ВС повною мірою використовує ці можливості. Розглянемо, наприклад, уривок з англомовного наукового ЕТ персональної ВС професора Пенсільванського університету Вільяма Лабова (7). Цей ЕТ приховано під гіперпосиланням *The place of formal theory in empirical research* (8), яке, у свою чергу, входить до складу загальнішого гіперпосилання *Resyllabification* (9). Адресант зазначеного наукового ЕТ, намагаючись вплинути на адресата, змушує його сприйняти закладену у цьому ЕТ інформацію, реалізуючи комунікативні стратегії привернення уваги та інформування.

У лінгвістичній літературі розрізняють поняття комунікативної (підкреслює наміри досягнення певної мети під час взаємодії, тобто акцентує мету спілкування) та мовленнєвої (вербальної) стратегії (підкреслює аспекти оформленості стратегії у мовленні, врахування суттєвих характеристик використаних мовних засобів, тобто акцентує засіб досягнення комунікативної мети). З поняттями «комунікативна стратегія» та «мовленнєва (вербальна) стратегія» співвідносяться поняття «комунікативна тактика» та «мовленнєва тактика», «комунікативний хід» та «мовленнєвий хід» [1, с. 5; 2, с. 125].

Другорядні цілі, змістом яких є успіх під час здійснення мовленнєвої діяльності, досягаються за рахунок використання допоміжних стратегій, що сприяють ефективній організації діалогової взаємодії, оптимальному впливу на адресата [2, с. 126]. Значною мірою така ефективна організація комунікації визначається стратегією дотримання нормативів соціальної поведінки, розроблених і сформульованих Г. П. Грайсом [10].

Унаслідок, виникає необхідність розглянути докладно різноманітні невербальні мовленнєві і невербальні ходи під час створення англомовних ЕТ персональних ВС лінгвістів з метою реалізації стратегій привернення уваги та інформування.

Щодо комунікативної стратегії привернення уваги, то вона здебільшого реалізується за рахунок дотримання комунікативних актів побудови заголовка та невербальної тактики графічного оформлення [2, с. 126]. Для реалізації цієї стратегії адресанти використовують такі комунікативні ходи: виділення назви ЕТ на персональній ВС того чи того лінгвіста за допомогою зміни кольору і/або підкреслювання; виділення жирним шрифтом і/або написання великими літерами назви ЕТ; виокремлення заголовка тексту; ЕТ з фотокарткою.

Виділення назви ЕТ на персональній ВС того чи того лінгвіста за допомогою зміни кольору і/або підкреслювання, так само, як і виділення жирним шрифтом і/або написання великими літерами назви ЕТ **є** найпоширенішими невербальним ходами.

Такий невербальний хід, як виділення назви за допомогою кольору і/або підкреслювання, використовується, наприклад, у такому прихованому під гіперпосиланням Brief Biography (10) уривкові з англомовного інформаційно-довідкового ЕТ персональної ВС Джорджа Пола Лендоу, професора Браунського університету (11) (...his books include **The Aesthetic and Critical Theories of John Ruskin** (Princeton UP, 1971), **Victorian Types, Victorian Shadows: Biblical Typology and Victorian Literature, Art, and Thought** (Routledge & Kegan Paul, 1980), **Approaches to Victorian Autobiography** (Ohio UP, 1979), **Images of Crisis: Literary Iconolosv, 1750 to the Present** (Routledge & Kegan Paul, 1982), **Ruskin** (Oxford UP, 1985), **Elegant Jeremiahs: The Sage from Carlyle to Mailer** (Cornell UP, 1986). His books on hypertext and digital culture include **Hypermedia and Literary Studies** (MIT, 1991), and The Digital Word: Text-Based Computing in the Humanities (MIT, 1993) both of which he edited with Paul Delany, and **Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology** (Hopkins UP, 1992), which has appeared in various European and Asian languages and as **Hypertext in Hypertext** (Hopkins UP, 1994), a greatly expanded electronic version with original texts by Derrida, reviews, student interventions, and works by other authors. In 1997, he published a much-expanded, completely revised version as **Hypertext 2.0.** He has also edited **Hyper/Text/Theory.** (Hopkins UP, 1994). У цьому уривкові науковець подає назви книжок синім кольором, використовуючи одночасно і підкреслювання цих назв **(The Aesthetic and Critical Theories of John Ruskin; Victorian Types, Victorian Shadows: Biblical Typology and Victorian Literature, Art, and Thought; Images of Crisis: Literary Iconology, 1750 to the Present; Elegant Jeremiahs: The Sage from Carlyle to Mailer; Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology; Hyper/Text/Theory).**

Щодо використання комунікативної тактики побудови заголовка ЕТ, яка реалізується через невербальний хід виділення заголовка жирним шрифтом і/або написання великими літерами назви, то за її допомогою також актуалізується комунікативна стратегія привернення уваги. Зазначена тактика використовується, наприклад, в уривкові з англомовного наукового ЕТ *«CriticaI Discourse Analysis and Citizenship»* (12) персональної ВС Нормана Феірклоу, професора Ланкастерського університету (штат Пенсільванія, США) (14).

Успішна реалізація комунікативних тактик побудови заголовка великою мірою визначається досягненням кількох комунікативних цілей: 1) приверненням уваги і швидким встановленням контакту з потрібним адресатом; 2) повідомленням про предмет тексту [2, с. 132].

Шрифтове виділення заголовка ЕТ і/або написання великими літерами назви значно полегшує зорове сприйняття такого заголовка і викликає зацікавленість саме того адресата, для якого актуальною є проблематика, висвітлювана у тому чи тому ЕТ. Таким чином, цей комунікативний хід сприяє приверненню уваги і швидкому встановленню контакту з потрібним адресатом.

Актуальною для комунікативної тактики побудови заголовка є також і мета повідомити про предмет, що висвітлюється у тому чи тому ЕТ або у його окремій частині. Наприклад, у заголовках пунктів (*Semiotic aspects of social structures, social practices, and social events; Semiosis as an element of social practices: genres, discourses and styles; Social effects of texts and on texts; Dialectical relations; Emergence and Learning; Critical research, learning and social transformation) англомовного наукового ЕТ «Semiotic aspects of social transformation and learning»*)) (13) персональної ВС того самого лінгвіста (14) предметом повідомлення є: семіотичні аспекти соціальних структур, соціальних практик і соціальних подій; семіозис як елемент соціальних практик; соціальній вплив текстів і на текст; діалектичні відношення; критичне дослідження, навчання і соціальне перетворення тощо.

Отже, заголовок ЕТ, починаючи будь-який науковий текст, виконує разом із завданням привернення уваги і завдання інформування.

Для виконання завдання інформування в ЕТ персональних ВС використовуються переважно номінативна, констативна, описова та регулятивна комунікативні тактики, а також тактика репрезентації.

Використання номінативної тактики в ЕТ досліджуваного типу можна простежити, наприклад, у згадуваному вже уривкові з англомовного наукового ЕТ «*What is a text?*» персональної ВС Роберта Богранда, професора федерального університету штату Параїба (Бразилія) (4). Цей ЕТ прихований під гіперпосиланням What is a text? (5), яке, у свою чергу, входить до складу загальнішого гіперпосилання Text Linguistics (6). У зазначеному ЕТ номінативна тактика реалізується через комунікативні ходи – назву предмета (*A **text** (with a small 't'); A **Text** (with a capital 't')) і конкретизацію цього предмета (A text (with a small 't') is a communicative event that contributes to a **discourse**, which is a set or sequence of mutually relevant texts. Whatever is found to be intended and accepted as a **text** IS a text. The **text** is defined by its natural occurrence in a context of communication and not by its forms or features, which can show tremendous variation. A **Text** (with a capital 't') is the authentic recorded product of such a communicative event, usually in writing, but also in such media as pictures, graphics, soundtrack, videos and so on. This second definition includes what is commonly called a 'text', namely a piece of writing in hard-copy, such as a friendly letter, an essay, or a book. But modern media and technology, especially the computer, have sharpened public awareness of other modes **of Text**, and other means of access, as when you download a file from the Internet. A music video, for instance, is a **Text**; the act of viewing and listening **to** it is a **text***).

Конотативна тактика реалізується в ЕТ через комунікативні ходи: 1) повідомлення певного факту; 2) надання детальнішої інформації про суб'єкт тексту.

Наприклад, в уривкові з англомовного ЕТ персональної ВС Віллі ван Піра, професора Мюнхенського університету (Німеччина) (3) наявні такі визначальні для конотативної тактики комунікативні ходи, як повідомлення факту (*was born; studied linguistics, literature and philology; was appointed to the professorship of Intercultural Hermeneutics... at the Institute for German as a Foreign Language; got his Ph.D.; teaching jobs; worked in Text Linguistics...and in Comparative Literature), розповідається також про місце і/або час події (in Flanders; in October 1997; in 1980 in the Department of linguistics of Lancaster University (G-B); in Belgium and Algeria; at the university of Tilburg; at Utrecht University; in the Netherlands*), а також коротко повідомляється про людину: її прізвище, ім'я (*Willie van Peer*), соціальний статус (*professor*).

Щодо описової комунікативної тактики, то її реалізація здійснюється за рахунок такого комунікативного ходу, як представлення основних (вікових, професійних тощо) характеристик того чи того науковця. Цей комунікативний хід використовується усіма лінгвістами під час створення інформаційно-довідкових ЕТ персональних ВС. Наприклад, у прихованому під гіперпосиланням *Curriculum Vitae* (15) уривкові з англомовного інформаційно-довідкового ЕТ персональної ВС Джеффрі Ліча, професора Ланкастерського університету (штат Пенсільванія, США) (16), містяться вікові (67) та професійні характеристики лінгвіста *(Professor Emeritus, English Linguistics, Lancaster University; Harkness Fellowship (held at MIT) (1964-5); Fellow of the British Academy (from 1987); Member of Academia Europaea (from 1989); Fellow, University College London (from 1989); Member, Norske Videnskaps-Akademi (from 1993); Hon Professor, Beijing Foreign Studies University (from 1994); Assistant Lecturer in English, University College London (1962-5); Lecturer in English, University College London (1965-9); Reader in English Language, Lancaster University (1969-74); Professor of Linguistics and Modern English Language, Lancaster University (1974-96); Research Professor in English Linguistics (1997-2001); Emeritus Professor in English Linguistics (2002); Chairman, Institute for English Language Education (1985-90); Joint Director, Unit for Computer Research on the English Language [UCRELJ (1984-95); Chair, University Centre for Computer Corpus Research on Language [UCRELJ (1995-2001))*.

Щодо регулятивної комунікативної тактики, то вона задає алгоритм: дій адресата, повідомляючи контактний номер телефону адресанта і/або його поштову адресу, за якими можна зв'язатися з адресантом для отримання докладнішої інформації, а також домовитись про час та місце зустрічі

тощо [2, с. 137]. Регулятивна тактика в ЕТ досліджуваного типу реалізується через комунікативні ходи:

1) зазначення контактного номера телефону (факсу) і/або поштової адреси та електронної адреси адресанта.

Наприклад, в англомовному ЕТ персональної ВС Мартіна Бола, професора Луїзіанського університету у місті Лафейетт (штат Луїзіана, США) (17) подано контактний номер телефону науковця (Phone: (337) 482-1077), номер факсу (Fax. (337) 482-6195), поштову адресу лінгвіста (University of Louisiana at Lafayette, Department of Communicative Disorders, P.O.Box 43170, Lafayette, LA 70504-3170), а також його електронну адресу (E-mail: miball(a),louisiana.edu);

2) запрошення.

Цей комунікативний хід використовується, наприклад, в уривкові з англомовного ЕТ персональної ВС Девіда Майелла, професора університету провінції Альберта (місто Едмонтон, Канада) (14) (I can sometimes be found in person in the Humanities Centre, room 4.27. If you need to get in touch but don't find me in, please email me, or leave a note on my door (including a telephone number or email address where lean reach you), or call me on (780) 492-0538). Адресант пропонує адресатам попередньо зателефонувати або надіслати повідомлення електронною поштою чи залишити записку на дверях його службового кабінету для того, щоб попередити про свій візит або щоб науковець за необхідності мав змогу зв'язатися з відвідувачами.

Комунікативна тактика репрезентації визначається такими комунікативними ходами, як: зазначення вікових рис, повідомлення про власні інтереси (зокрема, наукові), вказівка на дату і місце народження тощо. Розглянемо, наприклад, розташований під гіперпосиланням *Biography* (18) англомовний інформаційно-довідковий *ЕТ* персональної ВС Ноама Хомського, професора Массачусетського технологічного інституту (штат Массачусетс, США) (19). У цьому тексті представлено комунікативні ходи зазначення часу та місця народження (*Noam Chomsky was born on December 7, 1928 in Philadelphia, Pennsylvania*), повідомлення про наукові інтереси (*Chomsky has written and lectured widely on linguistics, philosophy, intellectual history, contemporary issues, international affairs and U.S. foreign policy*). Крім того, в англомовних ЕТ персональних ВС лінгвістів пропонується невербальна тактика реалізації комунікативної стратегії інформування - тактика графічного оформлення. Така тактика представлена, наприклад, невербальними і ходами-піктограмами та . Перша піктограма вказує на можливість спілкування телефоном. Відповідно, піктограма вказує на можливість надсилати повідомлення факсом.

Отже, комунікативна стратегія інформування визначається цілим комплексом комунікативних тактик, зокрема, номінативною, констативною, описовою, регулятивною та репрезентативною.

Як підсумок, зазначимо, що проведене дослідження стратегій і тактик створення англомовних ЕТ персональних ВС лінгвістів виявило, що під час їх створення використовуються дві комунікативні стратегії: 1) привернення уваги; 2) інформування. Вони реалізуються за рахунок комунікативних тактик, складниками яких є комунікативні ходи. Для правильного вибору комунікативної стратегії і тактики адресант має враховувати не лише цілі, що відображають мотиви людської поведінки, а й такий найважливіший критерій, як ефективність мовленнєвих стратегій.

Розглянувши засоби реалізації кожної із комунікативних стратегій, ми виявили, що до засобів реалізації стратегії привернення уваги належать комунікативні тактики побудови заголовку та невербальна тактика графічного оформлення ЕТ. Комунікативна тактика побудови заголовку реалізується за рахунок таких комунікативних ходів, як: виділення назви ЕТ на персональній ВС того чи того лінгвіста за допомогою зміни кольору і/або підкреслювання; виділення жирним шрифтом і/або написання великими літерами назви ЕТ; виокремлення заголовка тексту; розміщення фотокарток в ЕТ. Використовуючи комунікативну тактику побудови заголовка, адресант прагне привернути увагу і встановити контакт із потрібним адресатом, а також повідомити про предмет тексту. Відповідно, стратегія інформування реалізується за рахунок номінативної, конотативної, описової та регулятивної комунікативних тактик, а також тактики репрезентації. Кожна із цих тактик характеризується своїми власними специфічними комунікативними ходами. Так, зокрема, конотативна тактика визначається комунікативними ходами повідомлення певного факту, а також надання детальнішої інформації

про суб'єкт тексту. Описова тактика реалізується через комунікативний хід представлення основних (вікових, професійних тощо) характеристик того чи іншого науковця. Регулятивну тактику в ЕТ характеризують такі комунікативні ходи, як зазначення контактного номера телефону (факсу) і/або поштової та електронної адрес адресанта, так і запрошення. У свою чергу, визначальними для тактики репрезентації є комунікативні ходи зазначення вікових рис, повідомлення про власні інтереси, вказівки на дату і місце народження тощо.

Перспективні напрями розвитку проведеного дослідження полягають у виявленні стратегій і тактик створення текстів інших форм Інтернет-комунікації (Інтернет-форумів, Інтернет-чатів, електронної пошти тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбачев Е. В. Семантические стратегии предвыборной кампании в ФРГ (на материале сообщений для прессы фракции ХДС/ХСС в бундестаге 1998 г.): автореф. дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Е. В. Горбачев. – Самара, 2001. – 16 с.
2. Гусар М. В. Лінгвокогнітивний і комунікативно-прагматичний аспекти приватних газетних оголошень (на матеріалі сучасної британської періодики): дис.... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / М. В. Гусар. – К., 2004. – 230 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: УРСС, 2003. – 284 с.
4. Романов А. А. Системный анализ регуляторных средств диалогического общения / А. А. Романов. – М. : Изд-во Ин-та языкозн. Акад. наук СССР, 1988. – 182 с.
5. Courtland M. An Introduction to Discourse Analysis / M. Courtland. – L.: Longman, 1977. – 212 p.
6. Edmondson W. Spoken Discourse. A model for Analysis / W. Edmondson. – L.: Longman, 1981. – 250 p.
7. Owen M Apologies and Remedial Interchanges: A Study of Language Use in Social Interaction / M. Owen – L., N.Y., Amsterdam : Mouton, 1983. – 192 p.
8. Wunderlich D. Methodological Remarks on Speech Act Theory / D. Wunderlich // Speech Act Theory and Pragmatics. – Dordrecht : D. Reidel, 1980. – P. 291–312.
9. Dillard J. P. Primary and Secondary Goals in the Production of Interpersonal Influence Messages / J. P. Dillard, Ch. Sergin, J. M. Harden // Communication Monographs. – 1989. – Vol. 56. – P. 19–38.
10. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 217–238.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. http://www.discourse-in-societv.org/publicat.htm
2. http://www.discourse-in-society.org/teun.html
3. http://www.daf.uni-muenchen.de/DAF/PERSONEN/PEERENG.HTM
4. http://www.beaugrande.bizland.com
5. http://beaugrande.bizland.com/Course plan for Text linguistics.htm#how
6. http://beaugrande.bizIand.com/Course plan for Text lmguistics.htm
7. http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/home.html
8. http://www.ling.upenn.edu/-wlabov/Papers/Resyllab/Resyllabiftcation.html#Heading4
9. http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/Papers/Resyllab/Resyllabification.html#Heading3
10. http://www.victorianweb.org/cv/gplbio.htrnl
11. http://www.victorianweb.org/cv/landow ov.html
12. http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/2003d.doc
13. http://www.ling.lanes.ac.uk/staff/norman/2003e.doc
14. http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/norman.htm
15. http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/geoff/curriculum_vitae.htm
16. http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/geoff/geoff.htm
17. http://www.ucs.louisiana.edu/~mib0372/mjball.ht.ml
18. http://web.mit.edu/linguistic-s/www/biographv/noambio.html
19. http://web.mit.edu/linguistics/www/chomsky.horne.html

Стаття надійшла до редакції 23.03.2014 р.

УДК 81’37

Наталія Дащенко

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

СЕМАНТИЧНА КОРЕЛЯЦІЯ У ГРУПАХ ПАРОНІМІЧНИХ АТРАКТАНТІВ

На матеріалі української поезії 60-80 рр. XX ст. схарактеризовано додаткові асоціативні зв’язки, які виникають на основі глибокої звукової подібності слів. Представлено приклади семантичної кореляції атрактантів. Висловлено думку, що вплетення у семантичну і фонетичну канву поетичного твору близькозвучних слів не в позиції рими зумовлює виникнення нових конотацій. На підставі цього доведено, що паронімічна атракція є експресивним засобом звукової організації поетичного мовлення.

Ключові слова: паронімічна атракція, атрактанти, семантичні групи лексики, семантична кореляція.

Наталия Дащенко. СЕМАНТИЧЕСКАЯ КОРРЕЛЯЦИЯ В ГРУППАХ ПАРОНИМИЧЕСКИХ АТТРАКТАНТОВ

На материале украинской поэзии 60-80 гг. охарактеризованы дополнительные ассоциативные связи, которые возникают на основе глубокого звукового сходства слов. Представлены примеры семантической корреляции аттрактантов. Высказано мнение, что вплетение в семантическую и фонетическую канву поэтического произведения близкозвучних слов не в позиции рифмы обусловливает возникновение новых коннотаций. На основании этого доказано, что паронимическая аттракция является экспрессивным средством звуковой организации поэтической речи.

Ключевые слова: паронимическая аттракция, аттрактанты, семантические группы лексики, семантическая корреляция.

Nataliya Dashchenko. SEMANTIC CORRELATION IN THE GROUPS OF PARONYMOUS ATTRACTIONS

The additional associative, arising from a deep sound similarity of words, have been characterized on the material of Ukrainian poetry of 60-80 years of the twentieth century. Examples of semantic correlation of words have been shown. It has been suggested that the interweaving similar-sounding words in the semantic and phonetic canvas of poetic work in not rhyme position causes the appearance of new connotations. Based on this, we prove that paronymous attractiveness is expressive mean of sound organization of poetic language.

Keywords: paronymous attractiveness, attractions, semantic vocabulary group, semantic correlation.

Семантична ускладненість звукової організації – одна зі специфічних особливостей мови поезії. Оказіональні (орнаментальні) звукові засоби зумовлюють виникнення додаткової смислової інформації. Прийоми звукових повторів, звуконаслідування (ономатопеї), звукової метафори, звукового лейтмотиву можуть активізувати настільки сильні конотації, що зумовлюють переосмислення узвичаєних семантичних відношень. Серед цих прийомів особливу увагу звертає на себе **паронімічна атракція** (далі – ПА) – явище поетичної семантизації слів, зіставлених на основі глибокої звукової подібності (контекстуальне зближення неспоріднених, але фонетично подібних слів). У поезії минулого століття і початку XXI цей прийом розширив коло свого функціонування, ставши у багатьох поетів засобом «скріплення» віршових рядків.

Уперше цілісну теорію, яка відображала контекстуальне семантичне зближення слів, подібних за звуковим складом, розробив російський учений В. Григор’єв [2, с. 3]. У монографії «Поэтика слова» [4] науковець розглядає ПА в контексті понять «мова художнього твору», «поетична мова», «мова поезії», а також відстоює думку, що постійне нарощення глибини звукових повторів приводить до їх переростання у загальнопаронімічний принцип звукосмислових асоціацій.

В українській лігвостилістиці така особливість у поетичному тексті вперше отримала оцінку та аналіз у кандидатських дисертаціях. Так, здійснено системне дослідження ПА на

матеріалі української поезії і вказано на виразні ознаки ПА як окремого прийому слововживання й організації тексту, який представляє виражальні можливості мови української поезії і визначає своєрідність мовотворчості окремих авторів [5]. Г. Сюта проаналізувала ПА як засіб звукового оновлення тексту в поезії шістдесятників та членів Нью-Йорської групи [8]. Згодом явище ПА вивчали із різних позицій В. Воронюк [1], Л. Оліфіренко [6], Р. Ріжко [7] та ін. Паронімічна атракція в поетичних текстах – і засіб виразності та експресивності, і репрезентант креативної індивідуально-авторської мовної діяльності. Тому є підстави вважати її наукове осмислення актуальним.

Мета статті – представити домінантні типи семантичних відношень між паронімічними атрактантами та звукоóбразний потенціал цього явища у поезії.

Матеріалом для статті слугували тексти поетичних збірок 60-80-х років XX ст. таких авторів: М. Вінграновського, В. Герасим'юка, І. Драча, О. Забужко, С. Йовенко, Л. Костенко, Р. Лубківського, С. Майданської, Б. Олійника, П. Осадчука, Д. Павличка, О. Пахльовської, М. Руденка, О. Сенатович, В. Симоненка, В. Стуса, М. Тимчака, Г. Чубая.

На тлі поєднання у близькій позиції у тексті схожих за звучанням слів можна простежити виникнення нових кореляцій, які пов'язують паронімічні атрактанти між собою. Вони тяжіють до одного семантичного поля, оскільки внаслідок (не) випадкового звукового «зіштовхування» характеризуються наявністю семантичних відношень (кореляцій), певною взаємозалежністю у межах поетичної фрази, інколи – взаємозв'язком семантичних полів у лексичній системі. Звукове уподібнення у потоці поетичного мовлення може зумовлювати широку семантичну кореляцію.

Асоціативні зв'язки виявляються розсіяними між звучанням і значенням слів, залучених ПА. В дослідженій поезії у відношення ПА активно вступають слова, що належать до далеких смислових груп. Найчастіше на основі звукової близькості встановлюються точки дотику між конкретними й абстрактними поняттями. Цей тип продуктивний майже в усіх поетів зазначеного періоду: Дон-Кіхот втікає з дому, – / із *мережок* у *міраж*; губами погасити *досконалості оскал* (Сенатович); Душі людської *туго* і *тайго*; Мужність не дається напрокат. / Не бува *бароко барикад*; *алігатор* міста – *алергія* – / виходить із асфальтів, як з води; Над *присмерком смерек* – /усіх печалей білі епілоги (Костенко); *скроні* від *скрути* білі; І понесуть тих двоє очок / І гріх – не *гріх*, і сміх – *горіх*; *гарту* скривавлені *грати* (Драч); за *вітражами* круті *віражі* (Стус).

У переважній більшості сполучення атрактантів виявляються індивідуально-авторськими, та деякі пари слів на позначення конкретних та абстрактних понять повторюються у різних поетів:

острога / осторога	Лиш *острогами остороги* все не пускають (Стус); Ось залізяка, – мабуть, *острога*, / Мов *осторога*, гостра та жорстка (Лубківський)
тінь / стіна	І зблякли *тіні* на глухій *стіні* (Осадчук); *Тіні* ставали при *стінах* (Тимчак); По кутках шарахаються *тіні*, / Й дотлівають відблиски на *стінах* (Чубай); Тільки *тіні* згоряють на *стінах*; На чотири *стіни* перемножена *тінь* (Забужко)
хмари / химери	Жену *химери*, ніби *хмари* (Осадчук); *Химери хмар* задушать горизонт (Костенко)

Конкретні та абстракті поняття можуть виступати у прямому та переносному значенні, входити у різні тропи, ускладнені відношеннями ПА.

Друга група представляє близькозвучні слова на позначення конкретних понять: Чорніють руїни *гербами* й *гробами* (Пахльовська); Мліє *кріп* в запахущім *окропі*; *Гвоздику* мені ти кидаєш. / *Гвіздком* вона в мене вбита (Драч); схилила осінь *грона горобин*; з якоїсь придбаний оказії, / іде під *вербами верблюд*! (Костенко); Нам би з тобою козирувати / Над лядські *грати* і царські *гармати* (Драч); Повела житами стежка неширока / В *поле*, де *тополя* мріє одинока (Симоненко); з-під *порога* її *дороги* пливуть (Олійник). Однакові звукові асоціації між словами з конкретним значенням фіксуємо у різних авторів:

плащ / плече	Взявши небо / *плащем* на *плечі* (Драч), Первозданним і одвічним сумом / Ллється *плащ* із білого *плеча* (Олійник
коріння / крона	Як сама ти була від *коріння* до *крони* – / народом! (Олійник); *Коріння* й *крону* поєднали співи (Осадчук); Ти – *корінь* мій. А *кроною* – розлого – / Мені в це небо крилами врости (Драч)
крона / корона	*крона*, мов вогненна та *корона*; *крона корони*, гірка й медяна (Драч); сонце – найвищий *Коран*. / І *крона* – найкраща *корона* (Костенко)

Значно частіше зіставляються конкретні поняття, які належать до далеких логіко-смислових площин: Океаном свободи роздерти всі *груди*, як *грати*; *Аптека* для *ацтека* (Драч); А потім сам собі воздвиг / Свої *столиці* і *каплиці* (Забужко); – Сороко, *сороко*, / А де твоя *сорочка*? (Вінграновський); Вже на віки скупили *індульгенцій / інтелігенти* за свої гріхи (Сенатович); І *циркуляр* дивився в *окуляри* (Симоненко); На *грудях* у вершника *друг* помира; загубитися не важко / Між провулків, *віражів* і *вітражів* (Олійник). На думку Р. Ріжко, сполучуваність звукоподібних (однак значеннєво віддалених) лексем експлікує не тільки їхні неосмисли, а й оновлює та увиразнює поетичні образи, посилюючи експресивний потенціал художніх текстів [7, с. 170].

У відношення ПА вступають слова з абстрактним значенням: Свій *простір пристрасті* шаленством розгородь (Стус); Печаттю старості лягала на дівчаток / *Бездумності* й *бездушності* пора (Руденко); Жонглює будень *святістю* і *свинством*; Я забуваю *сумніви* і *сум*; Крізь дощ і сніг, *дебати* і *дебюти*; Старий співав без *гриму* і *гримас* (Костенко); Ви даруйте мені / оцю складність, і *сум*, і цей *сумнів*; пусте – *хвалі* й *хулі* заводить лік (Йовенко); Були зі мною *сум* і *самота* (Симоненко); Бідній дівчині стелиться шлях / у *заможність* / через *заміжжя* (Сенатович) та ін. Іменники на позначення конкретних й абстрактних понять активно і різноманітно залучені ПА. Як видно із прикладів, такі вислови мають форму метафор, паралелей, зіставлень і протиставлень, у яких художня семантика і звукова близькість навзаєм збагачують зміст і форму поетичного твору.

Непередбачувана здатність до нових звукових сполучень зумовлює постійне виникнення нових у семантичному плані пар атрактантів. Із розвитком прийому ПА виділилося коло слів, семантична кореляція між якими виявляє певну постійність і властивість до варіювання. Наприклад: *хмари – химери*, *острога – осторога*, *горе – гора*, *хула – хвала*, *серпанок – серпень*, *соло – соловей*, *віраж – вітраж*, *дим – дума*, *чад – чудо*, *ніжний – сніжний*, *воли – валуни* та б. ін. Окремі пари атрактантів, завдяки високій частотності вживання та своїм семантичним можливостям, розширюють межі сполучуваності і творять «паронімічні» гнізда на зразок: *корінь*, *крона*, *корона*, *країна*, *Коран*, *Крон*, *рана*, *кора*, *іронія*; *біль*, *білий*, *біля*, *задубілий*, *стобальний*, *стоглобальний*; *голуб*, *голубий*, *глибокий, глибінь*, *невблаганний*, *гублять*; *дрова*, *дерева*, *двір*, *двері*, *довір'я*, *древній* та ін.

Атрактантами виявляються назви істот і неістот. Як правило, вони зіставляються у межах метафор і порівнянь за такими моделями:

«живе – неживе»	*Прометеї мартена* (Осадчук); *воли*, як *валуни* (Олійник)
«неживе – неживе»	Світилися *кіоски*, мов *кіотики*; Сіра *віхола*, як *віхоть*; *літо* гратиме в *лото* (Костенко); Ім'я печалі на *скрижалях криги* (Пахльовська)
«живе – живе»	Розцяцькованих мрій *павіани* і *пави* (Симоненко); *Археологи* з аквалангами – ви *архангели* / Історії (Лубківський)
«неживе – живе»	Стоять *віки* / Як *диваки* (Осадчук); *жоржина-дружина* (Вінграновський)

Така організація поетичної фрази спрямована на незвичність вираження, на переосмислення сталих семантичних зв'язків, на пошук певного сенсу.

У поезії 60-80 рр. XX ст. відображене широке коло власних назв та імен – міфологічних, літературних, історичних, – які набувають звукосмислового характеру, функціонують у паронімічно організованих сполученнях.

Можна відзначити таку особливість співзвучності власних імен, яка вказує на смислову орієнтацію у їх використанні, підтримувану загальним контекстом вірша: Чи мо', яка *Каліпсо* із

сапою / *сапає* щось на березі *Супою*; Закликав *майстра* для нових *скульптур*, / мене, *старого*, *витуривши* в *Тур* (Костенко); І *камінь* спав, *коліна* підібравши, / *Волинь куняла* (Драч); *лине* на *білі Балкани*; *вина – вона* від *вина* (Лубківський).

Виразним з погляду образності й семантичної кореляції є об'єднання двох близькозвучних власних імен: Пройшов крізь Сезана, *Моне* і *Мане* (Драч); власних назв із співзвучними їм апелятивами: *Нефертіті* визорює / Цей ядучий *нефрит*; *Блок* іде серед *блокади* (Драч). Асоціації, що виникають навколо власних назв, лежать в основі порівнянь, у яких власні імена використовуються у різних якостях. Звукосмислові зв'язки виявляються найчастіше між предметом і образом порівняння: знов штат *Невада*, як *завада* (Осадчук); А ти була, мадонна *Літта*, / Мов юне *літо*, молода (Драч); не будь *рабом* і смійся, як *Рабле*! (Костенко).

Важливе місце серед атрактантів належить міфічним і легендарним іменам. Синтаксичні зв'язки власного імені можуть збігатися зі звуковим відповідником. Звукова близькість пов'язує підмет і присудок: І ще *Пегас* – малесеньке лоша. / *Пасеться* між безсмертником і маком (Пахльовська); Все їм *дала* богиня їхня *Дана* (Костенко); підмет або присудок і слово їх групи: Бачать люди: / *Бужів* кінь *біжить* (Руденко); *Пегасові пасуватиме* золотиста моя попона (Драч). Поєднання власної назви з апелятивом або дієсловом-присудком справляє враження відновлення етимологічних зв'язків першого: Русявокосі *Берегині* / позолотили *береги*; В Дніпрі *купається Купава* (Костенко). Поряд із об'єднанням двох власних близькозвучних імен можливе виникнення звукової подібності й у їхніх означень: Ой чи *пінна Леда*, ой чи *панна Лада* (Драч).

Власні імена, стаючи в один ряд зі співзвучними їм апелятивами, можуть утворювати образи на основі зіставлення: Він пам'ятає / кожну грань, / в якій зійшлися *промені* і *прометеї* (Майданська); О, це на зло *неронам* і *харонам* (Герасим'юк); Од Німана до Вісли, / Од *Бога* і до *Бугу*; А чого я це все згадала? Не *Батия* чомусь, / не *Баторія* (Костенко); або протиставлення: *Гумор* – не *Гомер*; Прорубане вікно – з *укропу* у *Європу*; Колись були *Орфеї,* а тепер *корифеї*; Де вічне *літо* і немає *Лети* (Костенко); Смаглявий *етнос* не боїться *Етни* (Пахльовська).

Серед інших власних назв у складі паронімічних сполучень використані географічні найменування: А в *Римі* початок *роману* (Драч); Мене не цікавлять ні *Рим*, ні *грим* (Сенатович). Власна назва може виступати у складі поетичного образу: Бо ж бар'єри до *кар'єри* / висотою в *Кордильєри* (Сенатович); Вітрів *свавілля*, музика – *Севілья*!; *Нарвані* квіти мої у *Нірвані*; Ти половець, ти правнук печеніга, / з чужої *муки* і з чужої *Мекки* (Костенко).

Звукова подібність слова-власної назви із апелятивом зумовлює виникнення між ними поетичної етимології з підкресленим гумористичним забарвленням: тих, що у степах зостались,/ назвали *скити*, бо вони *скитались*; Ріка, звичайно, не *Егейське* море, / котре походить, звісно, від «*еге»*; А хай їй *грець*, тій *Греції*!; грек є *грек*, від того й слово – *гречний* (Костенко).

Більшість географічних назв стосується України. Найчастіше в ролі атрактантів виступають назви рік, міст, регіонів або місцевостей: Це таємнича та *Почайна*, / *Первопочатком незвичайна*; Може відчую за *Стугною стогін* його чи сміх (Драч); *Тясмину тісно* од трупу козацького й крови (Стус); Чи можливо, на далекій *Віті*, / де *витає* в споминах душа, / мій онук (Руденко). У наведених прикладах можемо, без сумніву, відзначити наявність поетичної етимологізації, яка властива авторам досліджуваного періоду відносно географічних рідномовних назв. Близькозвучні слова часто добирають для топонімів з метою авторського етимологізування: Що цей *Київ* зі мною *скоїв* (Йовенко); бо за терпінням є Трипілля, / а за *Черніговом – Черніг*. / Черніг страшний, він дуже *чорний*; І слухав місяць золотистим вухом / страшні легенди про князів і ханів. / І пропливав старий рибалка *Трухан*. / *Трахунів* острів... острів *Тугорханів* (Костенко); І як ніколи щедра на літа / вся *Руса Русь* зелена (Сенатович); Виходжу з хати й чую вже здаля – *Голосить* в *Голосієві* земля (Павличко). Схожі за звуковим складом атрактанти об'єднують назву озера Світязь:

І. Драч	Та ніжно в *Світязі* купала / Свої *пресвітлії* слова
Л. Костенко	Воно мені світить і *світить*, / таке воно в *світі* одне. / – Я *Світязь*, я Світязь, я Світязь! / Невже ти не чуєш мене?

Використання власних назв та імен у поезії має давні та багаті традиції. Цим лексичним одиницям властива висока активність у формуванні семантики тексту. Накладання відношень ПА на такі лексеми зумовлює виникнення нового способу інтерпретації невідомих та оновлення традиційних назв та імен. Показове «навмисне» поєднання лексико-семантичних та звуко-семантичних прийомів із метою досягнення смислового ефекту. Найбільшої виразності, концентрації та смислового навантаження набувають ці прийоми у поезії Л. Костенко. При цьому спостерігаємо смислове тяжіння слів одне до одного, прагнення створити образ майже завжди побудований не тільки на основі подібності у звучанні та образності, але й на предметному значенні слів.

Численні приклади звукової подібності власних назв та апелятивів свідчать про переміщення у тексті смислових акцентів саме на атрактанти, які при цьому можуть бути навантаженими ще й тропеїчним значенням. Важливо відзначити, що такі конструкції у поетичному мовленні мають на меті привернути увагу читача до асоціативної гри значень, викликати зацікавлення нею.

Розгляд семантичних і звукових співвідношень атрактантів засвідчив здатність слів, що належать до різних лексико-граматичних груп, вступати у відношення ПА й утворювати смислові центри із образним навантаженням. Основну масу атрактантів складають загальні назви, що є найбільш інформативними з погляду семантики. У процесі зближення схожих за звучанням абстрактних та конкретних назв виявляється тенденція до поєднання слів, що належать до віддалених смислових груп. Власні і загальні назви, залучені ПА, активно й своєрідно виявляють свої образотворчі можливості й здатність підтримувати між собою звукосмислові зв'язки, зумовлені їх власним значенням і контекстом.

Процеси паронімічного зближення сприяють поглибленню розуміння взаємозв'язку між поняттями, інтертекстуальних зв'язків, виникненню тропеїчних конструкцій, формуванню комунікативного смислу тощо. Оскільки явище паронімічної атракції активне в українському поетичному дискурсі з 60 рр. XX ст. і донині, то подальші його студії можуть бути пов'язані як із мовними, образними його реалізаціями, так і зі специфікою його домінування в індивідуальних доробках різних авторів, а також в інших аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронюк О. В. Паронімічна атракція в заголовку текстів англомовної масової комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Воронюк. – Одеса, 1998. – 16 с.
2. Григорьев В. П. Паронимическая аттракция в русской поэзии XX века / В. П. Григорьев // Сборник докладов и сообщений лингвистического общества. – Калинин: КГУ, 1975. – Вып. 5. – С. 131-164.
3. Григорьев В. П. Паронимия / В. П. Григорьев // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия. – М.: Наука, 1977. – С. 186-239.
4. Григорьев В. П. Поэтика слова: монография / В. П. Григорьев. – М.: Наука, 1979. – 342 с.
5. Дащенко Н. Л. Паронімічна атракція в українській поезії 60-80 рр. XX ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01; НАН України; Інститут української мови / Н. Л. Дащенко. – К., 1996. – 196 с.
6. Оліфіренко Л. В. Стилістична роль паронімічної атракції у поезії В. Стуса [Електронний ресурс] / Л. В. Оліфіренко // Наука і життя: учасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку : матеріали наукової конференції. – Режим доступу : http://intkonf.org/category/arhiv/1-suchasnist-nauka-chas-23-25-listopada-2011-r/filologichni-nauki/
7. Ріжко Р. Л. Паронімічна атракція як домінанта українського поетичного дискурсу кінця XX – початку XXI століття / Р. Л. Ріжко // Лінгвістика. – 2011. – № 1. – С. 169-182.
8. Сюта Г. М. Мовні інновації в українській поезії шістдесятників та членів Нью-Йоркської групи : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. М. Сюта; НАН України, Інститут української мови. – К., 1995. – 182 с.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2014 р.

УДК 811.161.2’282.2’373

Віктор Дворянкін

(Маріупольський державний університет)

ПРО ДЕЯКІ ОЦІННІ НАЗВИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ПІВДЕННОЇ ДОНЕЧЧИНИ

У статті на матеріалі новостворених українських східностепових говірок Південної Донеччини розглянуто низку найменувань рис характеру людини, які є сегментом оцінної лексики,. Установлено, що для реалізації досліджуваних сем найчастіше використовуються міжговіркові синоніми з різною функціональною активністю. Визначено, що серед видів номінації найпоширенішою є лексична (на рівні слова та словосполучення). Основним шляхом збагачення говіркового фонду антропономенів виступає деривація. Засвідчено лексеми із широкою семантичною структурою. Окремі найменування, зафіксовані у східностеповому просторі, відомі іншим суміжним та віддаленим українським діалектним континуумам зі спільними або відмінними ознаками в семантиці.

Ключові слова: українські східностепові говірки, сема, номінація, оцінна лексика, назви рис характеру людини.

Виктор Дворянкин. О НЕКОТОРЫХ ОЦЕНОЧНЫХ НАЗВАНИЯХ ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНСКИХ ВОСТОЧНОСТЕПНЫХ ГОВОРАХ ЮЖНОЙ ДОНЕТЧИНЫ

В статье на материале новообразованных украинских восточностепных говоров Южной Донетчины рассмотрен ряд наименований черт характера человека, которые являются сегментом оценочной лексики. Установлено, что для реализации исследуемых сем чаще всего используются междиалектные синонимы с разной функциональной активностью. Определено, что среди видов номинации самой распространенной является лексическая (на уровне слова и словосочетания). Основным путем обогащения диалектного фонда антропономенов выступает деривация. Засвидетельствованы лексемы с широкой семантической структурой. Отдельные наименования, зафиксированные в восточностепном пространстве, известны другим смежным и отдаленным украинским диалектным континуумам с общими или отличительными признаками в семантике.

Ключевые слова: украинские восточностепные говоры, сема, номинация, оценочная лексика, названия черт характера человека.

Viktor Dvoryankin. ABOUT SOME NAMES EVALUATING A MAN IN THE UKRAINIAN EASTERN STEPPE DIALECTS OF THE SOUTH DONETSK REGION

The article presents a series of names to denote personality traits which are the segment of the valuation vocabulary based on newly-formed Ukrainian eastern steppe dialects of South Donetsk region. The author claims that the usage of the semes under consideration is mostly characterised by cross-dialectal synonyms of various functional activity. It is also asserted that the most widely used type of nomination is lexical (on the word and word-combination level). Derivation is considered to be the basic way to enrich dialectal fund of anthroponomens. The author makes notes of lexemes with wide semantic structure. Some names fixed in eastern steppe space are typical of other related and distant Ukrainian dialectal continuum with their common and distinct features in semantics.

Key words: Ukrainian eastern steppe dialects, seme, nomination, valuation vocabulary, names to denote personality traits.

Функціонування оцінної лексики, зокрема найменувань рис людини, в українському діалектному просторі вже тривалий час перебуває в полі зору лінгвістів. Так, зазначені номінації розглянуто в працях І. О. Варченка [3], Г. Ю. Пастернак [10] (українські діалекти в цілому), В. В. Лєснової [7, с. 8] (східнослобожанські говірки), З. М. Бичка [1, с. 158–165] (наддністрянські говірки), С. Є. Панцьо [9] (лемківські говірки), Ю. В. Громика [4] (поліські говірки), Н. В. Гуйванюк [5] (буковинські говірки), Л. П. Бойко, С. В. Сабліної [2] (нижньонаддніпрянські говірки) та ін. Однак до сьогодні не стала предметом діалектологічних студій номінація осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми якостями в новожитніх

українських східностепових говірках. Це й актуалізує необхідність вивчення антропономенів у зазначеному мовному ландшафті.

Метою статті є лексико-семантичний аналіз окремих назв рис характеру людини на базі українських східностепових говірок Південної Донеччини, що передбачає розв'язання таких завдань: 1) на підставі власних польових записів виявити відповідні репрезентанти й установити їх функціональну активність і структурно-семантичні особливості; 2) з'ясувати деякі лексико-семантичні паралелі з іншими діалектними континуумами.

Розглянемо специфіку вираження низки сем студійованої групи номенів.

Сема 'суворий, вимогливий' представлена сімома лексемами: *су|ровий* (59 н. пп.: 6–8, 10–12, 15–18, 21–23, 25–29, 31–34, 38, 41, 43, 46–61, 66–69, 73, 75, 78–86, 88, 89, 94), *су|ворий* (15 н. пп.: 14, 35, 36, 39, 40, 63–65, 70, 71, 77, 87, 91–93), *ст|рогий* (9 н. пп.: 1, 2, 9, 20, 24, 37, 42, 45, 62), *се^{и}р|йозний* (7 н. пп.: 3–5, 30, 44, 74, 76), *ви^{е}|могли^{е}вий* (2 н. пп.: 72, 90), *т|ребовать'і^{е}л'ний* (1 н. п.: 19), *принци|повий* (1 н. п.: 13).

Сема 'шахрайський' представлена шістьома прикметниками, з яких один є загальновживаним – *не^{и}|ч'есний* (н. пп. 1–94). Інші номени виступають синонімами до згаданого: *шах|райс'кий* (17 н. пп.: 20–22, 26, 30, 41, 47, 49, 62, 70, 76, 83, 85, 86, 91, 93, 94), *бре^{и}х|ливий* (6 н. пп.: 35, 50, 69, 72, 79, 84), *мах|л'арс'кий* (6 н. пп.: 27, 51, 60, 71, 77, 87), *мо|шен:иц'кий* (4 н. пп.: 24, 56, 74, 88), *об|ман:ий* (2 н. пп.: 74, 86). Зауважимо, що по одному синоніму до слова *не^{и}|ч'есний* спостережено лише в 31 н. п., по два – тільки у 2 говірках: у н. п. 74 – *мо|шен:иц'кий* і *об|ман:ий*, у н. п. 86 – *шах|райс'кий* і *об|ман:ий*.

Для сем 'шахрай' і 'шахрайка' характерні сім корелятивних пар (словотвірних опозитів): *мо|шен:ик* : *мо|шен:иц'а* (65 н. пп.: 1–13, 15–18, 23–25, 27, 28, 31–35, 37–40, 42–45, 48, 50, 52–61, 64–69, 73–75, 77, 79, 81, 82, 84, 88–90, 92), *шах|рай* : *шах|райка* (16 н. пп.: 20–22, 26, 30, 41, 47, 49, 62, 70, 76, 85, 86, 91, 93, 94), *ду|рис'в'іт* : *ду|рис'в'ітка* (6 н. пп.: 14, 19, 36, 46, 63, 80), *мах|л'ар* : *мах|л'арка* (3 н. пп.: 51, 71, 87), *об|манш'ч'ік* : *об|манш'ч'іц'а* і *бре^{и}|хун* : *бре^{и}|хуха* (3 н. пп.: 29, 72, 83), *офе^{и}|р'іст* : *офе^{и}|р'істка* (1 н. п.: 78).

Сема 'відвертий' об'єднує дев'ять лексем: *пр'а|мий* (60 н. пп.: 1–20, 23–25, 27–30, 32–34, 37, 38, 42–45, 53–55, 57, 58, 60–62, 66–68, 71, 73–75, 80–82, 85, 86, 88–90, 94), *в'ід^{т}к|ритий* (19 н. пп.: 21, 26, 31, 40, 47, 51, 52, 63–65, 69, 70, 74, 87, 88, 90–93) (і фонетичні варіанти *од^{т}к|ритий* – 1 н. п. (88) та *отк|ритий* – 4 н. п. (35, 46, 76, 77)), *в'ід|вертий* (16 н. пп.: 22, 36, 41, 48–50, 54, 56, 59, 72, 74, 76, 77, 79, 83, 86), *|ч'есний* (3 н. пп.: 19, 39, 78), *справе^{и}д|ливий* (1 н. п.: 84), *прос|тий* (1 н. п.: 58), *не^{и}лу|кавий* (1 н. п.: 9). У досліджуваному діалектному ландшафті відзначено синоніми, причому в 1 н. п. їх спостережено три, у 9 н. пп. – по два.

Для семи 'недовірливий' характерні такі маніфестанти: *не^{и}до|в'ірли^{е}вий* (76 н. пп.: 1–12, 14–20, 22–24, 27–34, 36–43, 45, 48–57, 61, 62, 66, 68–75, 77–89, 91–93), *не^{и}до|в'ерч'і^{е}вий* (14 н. пп.: 21, 25, 26, 44, 46, 47, 58–60, 63–65, 76, 94) (і фонетичний варіант *не^{и}до|в'ірч'і^{е}вий* – 1 н. п.: 35), *не^{и}|в'іруйуч'ій* (2 н. пп.: 67, 90), фразеологізм *не^{и}|в'іруйуч'ій Хо|ма* (1 н. п.: 13).

Сема 'застережливий' має чотири репрезентанти. Найчастотнішим є російське запозичення *осто|рожний* (74 фіксації: н. пп.: 1–24, 26, 28, 29, 32–35, 37–39, 42–49, 53–56, 58–60, 62, 65–69, 71, 73–82, 84–86, 88–90, 92, 93), яке передає таку ж семантику й у сусідніх східнослобожанських говірках [ЛС, с. 43]. Інші номени мають незначний ступінь функціональної активності: прикметник *засте^{и}|режли^{е}вий* засвідчено в 9 н. пп. (25, 36, 40, 50, 51, 61, 64, 70, 72), *попе^{и}|редли^{е}вий* – у 6 н. пп. (27, 30, 31, 57, 87, 91), *запо|б'ігли^{е}вий* – у 5 н. пп. (41, 52, 63, 83, 94).

Сема 'ласкавий' представлена п'ятьма лексемами (прикметниками): *лас|кавий* (51 н. п.: 1–7, 9, 11, 14, 16, 20, 21, 26, 34, 36–38, 41–48, 51–54, 57, 61, 63–66, 68, 69, 72, 73, 75, 77, 79, 83, 86, 87, 88, 90–93) (фонетичним варіантом *|ласковий* – 21 н. п.: 3–5, 18, 19, 22, 28, 30, 35, 37, 39, 56, 58, 60, 62, 76, 81, 84, 85, 88, 89), *|н'іжний* (33 н. пп.: 10, 11, 13, 15, 16, 18, 29, 31–34, 38, 39, 42, 43, 49, 50, 53, 55, 60, 61, 66, 68, 71, 73–75, 78, 80, 82, 83, 88, 94), *|добрий* (29 н. пп.: 6–8, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 23–25, 27, 29, 32, 33, 40, 54, 55, 58, 59, 67, 70, 71, 73, 74, 76, 89, 90), *ува|жит'і^{е}л'ний* (2 н. пп.: 1, 84). Синонімічні утворення наявні в 39 говірках: по два номени засвідчено в 36 н. пп., по три – у 3 н. пп.

Зауважимо, що інколи діалектоносії для номінації рис людини (як позитивних, так і негативних) уживають лексеми, які мають властивість вступати в синонімічні відношення з найменуваннями різних оцінних характеристик. Як слушно зауважує А. О. Уфімцева, «одне й те саме слово по лінії різних значень може одночасно включатися до складу декількох лексико-семантичних груп і синонімічних рядів» [11, с. 140]. Так, в аналізованих говірках лексему *|добрий* зафіксовано із значеннями ‘привітливий’, ‘доброзичливець’, ‘ласкавий’, ‘щедрий’, ‘поступливий’, *хо|роший* – зі значеннями ‘привітливий’, ‘статурний’, ‘вродливий’ [див.: 6; 7, с. 40], *ува|жит’і^е^л’ний* – ‘чемний’, ‘поступливий’, ‘ласкавий’, ‘вихований’, *мур|ло* – ‘похмура людина’, ‘людина, яка невиразно й тихо говорить’, ‘мовчун’ : ‘мовчунка’, ‘некультурна, неосвічена, невихована людина’, *ў|редний* – ‘вередливий’, ‘осоружний’, ‘сердитий’, опозити *бре^и^|хун* : *бре^и^|хуха* – ‘брехун’ : ‘брехуха’, ‘обманщик’ : ‘обманщиця’, ‘пліткар’ : ‘пліткарка’, ‘шахрай’ : ‘шахрайка’.

Реалізаторами сем ‘підлесник’ і ‘підлесниця’ виступають один іменник спільного роду *п’ід|лиза* (67 н. пп.: 1, 3–13, 15–18, 21–23, 29, 32–35, 41–44, 46–50, 52–55, 57, 58, 61–69, 71–73, 75, 76, 78, 79, 81–84, 86–93) та чотири пари словотвірних опозитів *п’ідла|бузник* : *п’ідла|бузниц’а* (22 н. пп.: 14, 19, 20, 24, 27, 28, 30, 31, 37–40, 51, 56, 59, 60, 70, 74, 77, 80, 85, 94), *ли^е^|зун* : *ли^е^|зуха* (2 н. пп.: 25, 45), *п’ід|лесник* : *п’ід|лесниц’а* (2 н. пп.: 2, 36), *об|лесник* : *об|лесниц’а* (1 н. п.: 26). Усі маніфестанти (крім останньої корелятивної пари) наявні з ідентичним значенням і в сусідніх східнослобожанських говірках [ЛС, с. 44, 32], лексему *лизун* ‘пристосування, на якому клали сіль звірам’, ‘підлесник’ зафіксовано в західнополіському обширі [АЗП І, с. 283], цей же номен зі значеннями ‘пестун’, ‘підлабузник’ (подано з ремаркою «зневажливе»), ‘п’яниця’ (із позначкою «згрубіле») – у буковинському [СБГ, с. 258–259].

Семам ‘донощик’ і ‘донощиця’ властиві вісім пар словотвірних опозитів: *до|нош’ч’ік* : *до|нош’ч’іц’а* (76 н. пп.: 2–8, 10–23, 26, 28–37, 39–43, 46–48, 50–53, 55, 57, 61–64, 66–73, 75–92), *сту|кач’* : *сту|кач’ка* (5 н. пп.: 45, 49, 58, 65, 74), *ви^е^|казувач’* : *ви^е^|казувач’ка* (1 н. п.: 94), *ви^е^|кажч’ік* : *ви^е^|кажч’іц’а* (3 н. пп.: 9, 44, 56), *до|кажч’ік* : *до|кажч’іц’а* (3 н. пп.: 1, 27, 60), *пр’і^е^|дат’і^е^л’* : *пр’і^е^|дат’і^е^л’н’іца* (3 н. пп.: 24, 25, 59), *с’і^е^к|сот* : *с’і^е^к|сотка* (1 н. п.: 93), *шп’і|он* : *шп’і|онка* (1 н. п.: 54). Щоправда, в одній говірці (н. п. 38) зафіксовано фразеологізм *дв’і^е^|нацат’ напопо|лам*.

Опозиція ‘пліткар’ : ‘пліткарка’ реалізована чотирма парами словотвірних опозитів: *сп|л’етн’ік* : *сп|л’етн’іца* (81 н. п.: 1–7, 9–12, 14–24, 26–29, 31–52, 54–70, 72, 74, 75, 78–82, 84–87, 89, 91, 92, 94), *бре^и^|хун* : *бре^и^|хуха* (7 н. пп.: 13, 25, 71, 73, 77, 83, 88), *бала|мут* : *бала|мутка* (3 н. пп.: 8, 30, 76), *пле^и^|тун* : *пле^и^|туха* (3 н. пп.: 53, 90, 93). У трьох говірках (н. пп. 4, 22, 59) як синонім до іменника *бре^и^|хуха* (для номінації жінки-пліткарки) вживається фразеологізм *йази^е^|ката х|вес’ка*.

Семи ‘підбурювач’ і ‘підбурювачка’ репрезентовані переважно словотвірними опозитами, як-от: *п’ід|моўник* : *п’ід|моўниц’а* (28 н. пп.: 6, 9, 14, 21, 26, 31, 36, 45, 47, 50, 51, 53, 56, 58–60, 70, 73, 74, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 91, 93, 94), *на|моўник* : *на|моўниц’а* (5 н. пп.: 40, 57, 81, 90, 92), *подстр’і^е^|кат’і^е^л’* : *подстр’і^е^|кат’і^е^л’н’іца* (25 н. пп.: 1, 7, 10–13, 15, 16, 18, 19, 23, 24, 27–29, 32–34, 43, 55, 66, 68, 69, 75, 78), *п’ідстри^е^|кач’* : *п’ідстри^е^|кач’ка* (1 н. п.: 54), *п’ід|бурник* : *п’ід|бурниц’а* (5 н. пп.: 2, 8, 20, 30, 67), *поджи^е^|гат’і^е^л’* : *поджи^е^|гат’і^е^л’ниц’а* (4 н. пп.: 35, 42, 48, 65), *п’ід|жигувач’* : *п’ід|жигувач’ка* (1 н. п.: 46), *нап|раўник* : *нап|раўниц’а* (2 н. пп.: 61, 77), *з|водник* : *з|водниц’а* (2 н. пп.: 76, 87), *п’ід|кажч’ік* : *п’ід|кажч’іц’а* (1 н. п.: 52), *п’ід|купник* : *п’ід|купниц’а* (1 н. п.: 72), *п’ід|жуч’ник* : *п’ід|жуч’ниц’а* (1 н. п.: 25), *подби^е^|вал’ник* : *подби^е^|вал’ниц’а* (1 н. п.: 88), *подку|с’іт’і^е^л’* : *подку|с’іт’і^е^л’н’іца* (1 н. п.: 84), *подго|ворш’ч’ік* : *подго|ворш’ч’іца* (1 н. п.: 62), *заго|ворш’ч’ік* : *заго|ворш’ч’іца* (1 н. п.: 17), *на|воч’:ік* : *на|воч’:іц’а* (1 н. п.: 37). У трьох говірках (н. пп. 3–5) словотвірні опозити відсутні: на позначення чоловіка-підбурювача вживається слово *п’ід|жигувач’*, а для номінації жінки-підбурювачки використовується компаратив *п’ід|жигуйе йак з’м’і|йа*. Крім того, зафіксовано іменники спільного роду *|жигало* (1 н. п.: 38) і *п’ід|жига* (1 н. п.: 89) та пропозитивні номени *напраў|л’айе на зле* (7 н. пп.: 22, 41, 44, 49, 63, 64, 71) і *той (та) / ш’ч’о ог|н’а п’ідли^е^|вайе* (1 н. п.: 39). Окремі назви (або споріднені з ними слова) засвідчено в інших українських діалектних континуумах: *п’ід|моўни^е^к* : *п’ід|моўни^е^ц’а*, *п’ідстр’і|кат’і^е^л’* : *п’ідстр’і|кат’і^е^л’ка*, *п’ідстр’і|кач’* :

п'ідстр'і|кач'ка, *п'ід|бур'увач'* : *п'ід|бур'увач'ка*, *п'іджи^е|гате^и л'* : *п'іджи^е|гате^и л'ка*, *п'ід|жигувач'* : *п'ід|жигувач'ка*, *п'ідго|ворш'ч'і^е к* : *п'ідго|ворш'ч'і^е ц'а*, *заго|ворш'ч'і^е к* : *заго|ворш'ч'і^е ц'а* 'тс' – у сусідньому східнослобожанському [ЛС, с. 45, 44, 24]; *напраўл'ач'* : *напраўл'ач'ка* 'тс', *п'іджигуват'*, *п'іджигнут'* 'час від часу докидати слова, захищаючи одного зі сперечальників', 'уражати їдким словом, гострим зауваженням або натяком', *жигало* (іменник середнього роду) 'металевий прутик для розворошування жару', 'довгий вузький ніж, яким колють свиней', *жигайло* 'проноза, підбурювач' – у суміжному нижньонаддніпрянському [ЧНН II, с. 337; III, с. 115; I, с. 315]; *наводчик* 'звір, який іде попереду стада', *жигало* (іменник середнього роду) 'розпечений залізний шворінь, яким пропікають дірки в дереві', *п'іджигувач* 'той, хто підбурює когось проти чого- або кого-небудь' – у віддаленому західнополіському [АЗП I, с. 329, 155; II, с. 49]; *жигало* (*жіґало*) 'шило' (подано з ремаркою «рідкісне») – у гуцульському [ГГ, с. 70].

Для сем 'заколотник' і 'заколотниця' характерні сім корелятивних пар (словотвірних опозитів): *бала|мут* : *бала|мутка* (86 н. пп.: 1, 3–8, 10–13, 15–58, 60–73, 75–77, 79–86, 88–91, 93, 94), *бала|мут* : *бала|мутиха* (1 н. п.: 9), *з|водник* : *з|водниц'а* (1 н. п.: 63), *зако|лотник* : *зако|лотниц'а* (3 н. пп.: 2, 59, 92), *кала|мутник* : *кала|мутниц'а* (1 н. п.: 14), *ск|лоч'н'ік* : *ск|лоч'н'іца* (2 н. пп.: 74, 78), *бух|тар* : *бух|тарка* (1 н. п.: 87).

Єдиним маніфестантом – загальновживаним прикметником (композитом) *ч'орно|ротий* (н. пп. 1–94) – представлена в більшості досліджуваних говірок сема 'сварливий'. Інші назви, які виступають синонімами до згаданої, мають незначний ступінь функціональної активності: лексему *скан|дал'ний* засвідчено в 11 н. пп. (3–5, 22, 35, 39, 59, 63, 65, 76, 78), *свар|ливий* – у 10 н. пп. (9, 20, 21, 36, 47, 51, 62, 83, 85, 86), *лай|ливий* – у 6 н. пп. (24, 30, 41, 45, 77, 94), *гри^е з|ливий* – у 4 н. пп. (26, 40, 91, 93), *гу|батий* (номен, що вживається в переносному значенні) – у 2 н. пп. (64, 80).

Репрезентанти розглянутої вище семи (прикметники) мають властивість субстантивовуватись і утворювати відповідні корелятивні пари. У цьому разі вони виступають, як правило, найчастотнішими реалізаторами семи 'сварлива людина': *ч'орно|ротий* : *ч'орно|рота* (н. пп. 1–94), *свар|ливий* : *свар|лива* (9 н. пп.: 9, 21, 36, 47, 51, 62, 83, 85, 86), *скан|дал'ний* : *скан|дал'на* (7 н. пп.: 3–5, 22, 35, 39, 76), *лай|ливий* : *лай|лива* (5 н. пп.: 24, 30, 41, 45, 77), *гри^е з|ливий* : *гри^е з|лива* (2 н. пп.: 26, 93), *гу|батий* : *гу|бата* (2 н. пп.: 64, 80). Інші маніфестанти цієї семи належать до суто спорадичних: іменники спільного роду *лай|ко* (н. п. 94), *гри^е|з'ака* (н. п. 40), *гри^е|з'ука* (н. п. 91) мають по 1 фіксації, словотвірні опозити *сканда|л'іст* : *сканда|л'істка* – по 4 фіксації (н. пп. 59, 63, 65, 78), словосполучення *свар|лива л'у|дина* наявне в одній говірці (н. п. 20).

Сема 'задерикуватий, зачіпливий' представлена переважно прикметником *за|дири^е стий* (48 н. пп.: 3–5, 8, 10, 11, 15, 16, 18, 19, 22, 25, 27–29, 31–34, 36–38, 46, 49, 53, 55, 56, 60–66, 68, 69, 71, 72, 75, 77, 81, 85–89, 91, 92) та його дериватами *за|дирли^е вий* (5 н. пп.: 20, 30, 52, 93, 94), *зади^е|рикуватий* (5 н. пп.: 1, 9, 35, 79, 82), *за|диркуватий* (14 н. пп.: 2, 6, 7, 12, 23, 42, 43, 48, 50, 51, 58, 76, 78, 80) (і акцентним варіантом *зади^е рку|ватий* – 3 н. пп.: 54, 83, 74), *заде^и|рикуватий* (2 н. пп.: 44, 84) (і акцентним варіантом *заде^и ри^е ку|ватий* – 11 н. пп.: 14, 21, 24, 26, 40, 41, 47, 57, 70, 73, 90). У 6 говірках (н. пп. 13, 17, 39, 45, 59, 67) засвідчено прикметник (російське запозичення) *драч'|ливий*.

Для семи 'задирака' характерні такі лексеми: *зади^е|рака* (57 н. пп.: 1–7, 9–12, 14–16, 18, 22, 23, 26, 28, 29, 31–35, 38, 40, 42–44, 46–48, 50, 54, 55, 57, 62–64, 66, 68, 69, 71–73, 75–82, 85, 89, 90) (і словотвірні варіанти *за|дира* – 17 н. пп. (8, 19, 20, 25, 30, 37, 49, 52, 53, 56, 58, 61, 88, 91–94) і *заде^и|рика* – 3 н. пп. (24, 41, 84)), *дра|ч'ун* (15 н. пп.: 13, 17, 21, 27, 36, 39, 45, 51, 59, 60, 67, 70, 74, 86, 87), *заво|д'ака* (1 н. п.: 83), *заб'і|йака* (1 н. п.: 65).

Таким чином, в українських східностепових говірках Південної Донеччини антропономени є активним розрядом оцінних найменувань, який містить у своєму складі фонетичні, акцентні та словотвірні варіанти. Для вираження аналізованих сем здебільшого використовуються міжговіркові синоніми з різною частотністю вживання. Серед видів номінації типовою є лексична (за допомогою слова та словосполучення); явище пропозитивної номінації (на рівні речення) представлено спорадично. Основним шляхом поповнення говіркового фонду антропономенів є деривація. Засвідчено випадки розширення семантичної структури слів у говірковому мовленні (деякі номени є одночасно маніфестантами кількох сем). Окремі

найменування, виявлені у східностеповому обширі, відомі іншим суміжним та віддаленим українським діалектним ландшафтам зі спільними чи відмінними ознаками в семантиці.

Перспективним уважаємо висвітлення особливостей просторової поведінки розглянутих антропономенів та зіставлення їх на різних хронологічних зрізах для вивчення процесів динаміки / статики українських східностепових говірок Південної Донеччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко З. М. Діалектна лексика наддністрянського говору / З. М. Бичко. – Тернопіль : Лідер, 2000. – 280 с.
2. Бойко Л. П. Системні відношення в тематичній групі лексики на позначення людини та її рис у говірках Нижньої Наддніпрянщини / Л. П. Бойко, С. В. Сабліна // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць / [відп. ред. Ж. В. Колоїз]. – Кривий Ріг, 2011. – Вип. 6. – С. 64–70.
3. Варченко И. Существительные, характеризующие человека по личным чертам, в украинских диалектах / Иван Варченко // Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу (Ленинград, 26–30 сентября 1972 г.) : тез. докл. – М., 1972. – С. 73–76.
4. Громик Ю. В. Лексика тематичної групи «фізичні риси людини та частини її тіла» в поліській говірці с. Липне / Ю. В. Громик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2010. – № 2. – С. 32–38.
5. Гуйванюк Н. Емоційно-оцінна лексика у «Словнику буковинських говірок» / Ніна Гуйванюк // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць / МОНМС України. Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2011. – Вип. 12–13. – С. 88–95.
6. Довгяло Г. А. О лексеме ‘хороший’ в переходном украинско-белорусском говоре Восточного Полесья / Г. А. Довгяло, Т. С. Янкова // Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу (Гомель, 9–12 сентября 1975 г.) : тез. докл. – М., 1975. – С. 201–203.
7. Лєснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Лєснова Валентина Володимирівна. – К., 1999. – 520 с.
8. Лєснова В. В. Номінація рис людини в українських східнослобожанських говірках : [монографія] / Валентина Володимирівна Лєснова. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 193 с.
9. Панцьо С. Лексико-семантичний спосіб творення іменників словотвірної категорії особи в лемківському говорі / Стефанія Панцьо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство : зб. наук. праць / [гол. ред. Д. Г. Бучко]. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – № 2 (12). – С. 260–270.
10. Пастернак Г. Ю. До характеристики емоційно-оцінної лексики на позначення особистих рис людини в діалектах / Г. Ю. Пастернак // Семасіологія і словотвір : зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 19–23.
11. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы / А. А. Уфимцева. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЗП – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : [у 2 т.] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 354 с. ; Т. 2. – 458 с.

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.

ЛС – Лєснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини : людина та її риси / В. В. Лєснова. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

ЧНН – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : [у 4 т.] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1. – 324 с. ; Т. 2. – 371 с. ; Т. 3. – 303 с.

СКОРОЧЕННЯ

н. п. – населений пункт
н. пп. – населені пункти
‘тс’ – те саме значення

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ
(усі населені пункти розташовані в Донецькій обл.)

1) с. Іскра Великоновосілківського району; 2) с. Червона Зірка Великоновосілківського району; 3) с. Новоукраїнка Великоновосілківського району; 4) с. Олексіївка Великоновосілківського району; 5) с. Андріївка Великоновосілківського району; 6) м. Курахове Мар'їнського району; 7) смт Старомихайлівка Мар'їнського району; 8) с. Комар Великоновосілківського району; 9) с. Федорівка Великоновосілківського району; 10) с. Успенівка Мар'їнського району; 11) с-ще Грабське Амвросіївського району; 12) с. Благодатне Амвросіївського району; 13) с. Катеринівка Мар'їнського району; 14) с-ще Новомиколаївка Волноваського району; 15) с. Обільне Старобешівського району; 16) с-ще Родники Амвросіївського району; 17) смт Велика Новосілка; 18) с-ще Новоукраїнка Мар'їнського району; 19) смт Оленівка Волноваського району; 20) с. Времівка Великоновосілківського району; 21) с. Микільське Волноваського району; 22) смт Старобешеве; 23) смт Войковський Амвросіївського району; 24) с-ще Урожайне Великоновосілківського району; 25) с. Новомайорське Великоновосілківського району; 26) смт Новотроїцьке Волноваського району; 27) с. Старомлинівка Великоновосілківського району; 28) м. Комсомольське Старобешівського району; 29) с. Василівка Амвросіївського району; 30) с. Новопетриківка Великоновосілківського району; 31) с-ще Степне Волноваського району; 32) с. Кирилівка Волноваського району; 33) с. Петрівське Старобешівського району; 34) с. Кумачове Старобешівського району; 35) с. Рибинське Волноваського району; 36) с. Красна Поляна Великоновосілківського району; 37) с. Старогнатівка Тельманівського району; 38) с. Вершинівка Тельманівського району; 39) с-ще Хлібодарівка Волноваського району; 40) с. Калініне Волноваського району; 41) смт Андріївка Тельманівського району; 42) с. Гранітне Тельманівського району; 43) с. Мічуріне Тельманівського району; 44) с. Черевківське Тельманівського району; 45) с. Кузнецово-Михайлівка Тельманівського району; 46) с. Котлярівське Тельманівського району; 47) с. Краснівка Волноваського району; 48) с. Старомар'ївка Тельманівського району; 49) с. Нова Мар'ївка Тельманівського району; 50) с-ще Труженка Володарського району; 51) с-ще Привільне Волноваського району; 52) с. Кальчинівка Володарського району; 53) с. Малоянисоль Володарського району; 54) с. Назарівка Володарського району; 55) с. Кирилівка Володарського району; 56) с. Чермалик Тельманівського району; 57) с. Приморське Новоазовського району; 58) с. Свободне Тельманівського району; 59) с. Конькове Тельманівського району; 60) с. Новокраснівка Володарського району; 61) с. Новоянисоль Володарського району; 62) с. Старченкове Володарського району; 63) с. Ксенівка Володарського району; 64) с. Сергіївка Володарського району; 65) с. Республіка Володарського району; 66) с. Октябр Новоазовського району; 67) с. Красноармійське Новоазовського району; 68) с. Козацьке Новоазовського району; 69) с. Лугове Володарського району; 70) с. Паннівка Володарського району; 71) с. Новогригорівка Володарського району; 72) смт Володарське; 73) с. Гнутове м. Маріуполя; 74) с. Заїченко Новоазовського району; 75) с. Митьково-Качкарі Новоазовського району; 76) с. Захарівка Першотравневого району; 77) с. Суженка Володарського району; 78) с. Бойове Володарського району; 79) смт Старий Крим м. Маріуполя; 80) с. Стародубівка Першотравневого району; 81) с. Бердянське Першотравневого району; 82) с-ще Агробаза Першотравневого району; 83) с. Широкине Новоазовського району; 84) с. Безіменне Новоазовського району; 85) м. Новоазовськ; 86) с. Комишувате Першотравневого району; 87) с-ще Дем'янівка Першотравневого району; 88) смт Мангуш (Першотравневе); 89) с. Іллічівське Першотравневого району; 90) смт Сєдове Новоазовського району; 91) с-ще Бабах-Тарама Першотравневого району; 92) с. Урзуф Першотравневого району; 93) смт Ялта Першотравневого району; 94) с. Мелекине Першотравневого району.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2014 р.

УДК 81’373.3:811.111/.161.2

Ілона Денисенко

(Білоцерківський національний аграрний університет)

ОСОБЛИВОСТІ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: КОНЦЕПТ «HAND» В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена дослідженню особливостей соматичних фразеологічних одиниць англійської та української мов. Аналізується розподіл фразеологізмів за соматичним компонентом «hand» та зіставляються особливості функціонування та перекладу в українській мові.

Ключові слова: фразеологізм, соматична фразеологічна одиниця, соматизм, мовна картина світу.

Илона Денисенко. ОСОБЕННОСТИ СОМАТИЧНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ: КОНЦЕПТ «HAND» В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена исследованию особенностей соматических фразеологических единиц английского и украинского языков. Анализируется распределение фразеологизмов за соматическим компонентом «hand» и сопоставляются особенности функционирования и перевода в украинском языке.

Ключевые слова: фразеологизм, соматическая фразеологическая единица, соматизм, языковая картина мира.

Ilona Denysenko. SOMATIC IDIOM FEATURES: CONCEPT «HAND» IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article investigates the features of somatic idioms of the English and Ukrainian languages. We analyze the phraseological distribution of the somatic component of the «hand» and comparing the features and operation of translation in the Ukrainian language.

Keywords: idiom, somatic idiom unit, somatisms, language world.

Останнім часом зростає інтерес до дослідження фразеологічного складу мов в аспекті виявлення особливостей етнічної свідомості їх носіїв. Адже у фразеологізмах, як у дзеркалі, відбиваються особливості менталітету, світосприйняття та світорозуміння, емоційно-оцінної характеристики явищ зовнішнього світу носіями тієї чи іншої мови.

Об’єктом дослідження є особливості функціонування та розподілу фразеологічних одиниць з соматичним компонентом. Предметом дослідження є англійська та українська соматична фразеологія.

Актуальність дослідження фразеологічних соматичних компонентів у семантичному аспекті зумовлена необхідністю з’ясувати механізми творення фразеологічних одиниць, встановити специфіку соматичного символу «hand» в структурі фразеологізмів англійської та української мовах.

Предмет фразеології це сполучення слів, що не утворюються спонтанно у мовленні, а входять у нього як готові блоки з певними знаменнями. Часто значення фразеологізму не зводиться до суми значень слів, що входять у нього. Фразеологізмам властива метафоричність та образність, вони можуть належати до стилістично забарвленої лексики (розмовної чи, навпаки, книжної); дослідження цього розділу лексичної системи доводить, що, як і слова, вони можуть входити до синонімічних рядів, як і слова, можуть мати антоніми, як і слова, можуть мати варіанти (поруч із фразеологізмами жорсткої структури є й такі, що мають змінний компонент – тобто алоформу фразеологізму). Визначення фразеологізму як структури, семантично цілісної, відтворюваної у готовому вигляді у мовленні й ідіоматично, є загальноприйнятим. Однак теоретичні дослідження і української, і англійської лексики часто обмежують чи розширюють визначуване поняття ще певними умовами.

Як правило, при класифікації фразеологізмів учені нашої країни використовують запропоновану ще в 1977 році російським академіком В. В. Виноградовим систему виділення з-

посеред фразеологічних одиниць трьох основних класів фразеологізмів за ознакою їх вмотивованості чи то збереження словами-компонентами в тій чи іншій мірі значень слів-компонентів. Вчений пропонує виділяти:

а) **фразеологічні зрощення** – немотивовані одиниці, значення яких нібито зовсім не виводиться зі значень компонентів. Звичайно приводяться приклади таких сполучень, що або мають у своєму складі слово-архаїзм, відсутнє в активному словнику сучасного мовця *(збити з пантелику, дати одкоша/ to rub on the/ cut to the quick),* або метафоричність виразу настільки відсунула значення слова у складі фразеологізму, що він уже ніяк не асоціюється з первинною денотативною його семантикою – *beat about the bush, to rain cats and dogs/ пекти раків, у сірка очі позичати.* Такі фразеологізми у реченні виступають своєрідним синтаксичним монолітом, не допускають ніякої реструктуризації чи вкраплень у вигляді додаткових означень чи уточнень;

б) **фразеологічні єдності** – такі фразеологізми, що є семантично неподільними, але загальне значення мовцями все ж таки сприймається як мотивоване, асоціації не стерлися – *(передати куті меду, мухи не зобидити, міняти шило на мило/ to be on the seventh heaven of delight, to see red).* Такі фразеологізми теж є семантично неподільними та синтаксично невільними, у мовленні з'являються готовими, та метафоричність вислову все ж не доходить крайньої межі;

в) **фразеологічні сполучення** – один з компонентів є зв'язаним, а інший зберігає своє денотативне значення і легко дешифрується *(кидати погляд, пробігти очима, насупити брови/ to take to heart, to cast a glance, to shrug one's shoulders).* До таких сполучень часто входять слова, що мають обмежену валентність *супити* можна тільки брови, а *shrug* вживається виключно зі словом *shoulders.* Кількість фразеологічних сполучень у такому розумінні надзвичайно велика; сюди звичайно відносять дієслівно-іменні перифрази простих дієслів *(to give a nod/ a glance/a hug; to make haste/ an offer/ sense /a promise/ a pretence; take a look/ a breath/ a step/ a vote; get a sleep/ a nap/ a squint – брати приклад/ зобов'язання/ розгін/ ціль; давати приклад/ допомогу/ пораду; отримати визнання/ високу оцінку/ перемогу, поставити питання* тощо), прикметникові сполучення з постійним епітетом *(high life, high water, high treason; hot blood, hot head, hot money; bitter cold, bitter tears; гарячі почуття, гарячі голови, чорна невдячність, холодний прийом* тощо), прийменникові групи з усталеним порядком слів у функції прислівника чи прикметника *(by chance, by all means, out of order, out of the ordinary, all of a sudden, with all one's might - з усіх сил, від щирого серця, до речі, у всякому випадку* тощо).

Невисоким ступенем ідіоматичності характеризуються парні сполучення слів будь-якої частини мови, компоненти яких є або синонімами чи антонімами, або словами спорідненими за значенням у якомусь іншому сенсі. Експресивні та емфатичні, вони зустрічаються як в англійській, так і в українській мові, хоча ступінь вмотивованості може бути різним *(odds and ends, bag and baggage, by fits and starts, kith and kin/ ні сіло, ні впало, день і ніч, руками й ногами, хоч плач, хоч скач).*

З усією повагою до висунутої класифікації все ж не можна не звернути уваги на те, що чіткої межі між цими типами фразеологізмів немає, часто все залежить від поінформованості та ерудиції мовця Той хто не знає українських звичаїв, може вважати немотивованим вираз *давати гарбуза, to beat abouto the bush* цілком зрозуміле мисливцям, що виганяють зайця з-під куща, тупцюючи навколо, а певні знання з історії мови дадуть ключ і до *quick,* і до *пантелику.* Люди, знайомі зі східними мовами, стверджують, що «*собаку з'їсти*» та «*ось де собака заритий*» можна доволі легко етимологізувати, якщо допустити, що вони зводяться до запозиченого *абсабак – суть справи, знання про суть справи* (справді, інші фразеологізми зі словом *собака* мають варіанти з його синонімом *пес (злий як собака/ пес, голодний як собака/ пес тощо),* а два вказані зрощення варіантів не мають) [1, с. 65].

Для контрастивного дослідження фразеологічної системи мови проблема вмотивованості все ж не настільки важлива, щоб порівнювати фразеологічні одиниці у двох мовах за цією ознакою, тим більше, що у реальному мовленні фразеологізми виявляються не настільки

непорушними і можуть піддаватися перерозподілу та семантичному оновленню, особливо у художній літератури.

До фразеологічної системи обох мов відносимо і паремії – прислів`я та приказки, яким також властива відтворюваність і непряма номінація. Звичайно такі мовні утворення стоять у проміжному за вмотивованістю ешелоні фразеології, їх відносять до такого ж типу, як і фразеологічні єдності (*two heads are better than one; better later than never/ краще пізно, ніж ніколи; одна голова добре, а дві краще*).

Для контрастивного аналізу фразеології англійської та української мов класифікація фразеологізмів за ознакою їх невмотивованості, безумовно, важлива – тоді, коли за фразеологізмом, крім власне фразеологічного значення, не стоїть нічого більше, годі шукати асоціації у порівнюваній мові, і єдиним критерієм еквівалентності буде експресивність та стилістична маркованість [6, с. 14].

Два інші підходи до виділення окремих груп (без особливої уваги до однорідності групи) – структурний та семантичний.

За структурою фразеологізми бувають дієслівними, прикметниковими, прислівниковими та комунікативними. Перші – виступають у реченні еквівалентами дієслова, другі і треті відповідно – прикметника, прислівника.

Дієслівні фразеологізми в англійській мові складають велику частину всіх фразеологічних одиниць. Тут бачимо дієслова руху, мовлення, різноманітних дій, стану тощо.

Іменникові фразеологізми – це, як правило, такі, що мають у своєму складі ядерний іменник та виступають у реченні у функції іменника як, наприклад англійські *soared cow; baker`s dozen; blue stocking; swan song black list (укр. священна корова; чортова дюжина; синя панчоха; лебедина пісня, чорний список).* Ті, що не мають відповідних фразеологічних еквівалентів, передаються описово, хоча можливі і кальки *blind date – побачення з незнайомою людиною, побачення всліпу; backseat driver – непроханий порадник*.

Прикметникові та прислівникові фразеологізми можуть мати у своєму складі як прикметники, так і інші частини мови, та виконують вони роль прикметника (переважно у функції іменної частини складеного присудка) чи прислівника: high and mighty; stick in the mud; milk and roses; by hook and by crook; by all means; hand in hand. До фразеологічних одиниць належать і комунікативні фразеологізми – паремії. Хоча вони не еквівалентні словам, їх відзначає характерна для інших фразеологізмів відтворюваність у мові в готовому вигляді, образність і те, що загальні їхні значення все-ж таки здебільшого не зводяться до значень їхніх компонентів. У системі мови прислів`я та приказки займають особливе місце [4, с. 176].

З точки зору порівняння фразеологічних систем цікавим виявляється вивчення семантичних груп фразеологізмів. Досить цікавою семантичною групою фразеологічних одиниць є соматична. Соматичні, тобто такі у складі яких є назва частини людського тіла. Фразеологізми із соматичним компонентом досліджували такі вчені, як М. Алексєєнко, Л. Дядечко, А. Івченко, В. Виноградов, Д. Ужченко, В. Ужченко, В. Коваль, О. Селіванова, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Тищенко, О. Андрейченко, А. Архангельська, М. Горди, О. Каракуця, О. Левченко, Ю. Мільошин.

Принципи антропометричності фразеологічного фонду мови й аналогізації предметного світу у свідомості людини зумовлюють особливу значущість у номінативних процесах знаків частин людського тіла – соматизмів. Р. Леннекер однією з базових концептосфер свідомості вважає людське тіло, позначення частин якого використовують як найменування інших концептосфер [4, с. 60]. Фразеологізми з соматичним компонентом формують різні фразеосемантичні поля залежно від ядерної стереотипної ознаки компонентів.

В англійській та українській мові характерною особливістю соматичної фразеології є наявність численних аналогій. Збіг образності соматичних фразеологізмів пояснюється не тільки запозиченнями, але й загальними закономірностями, які призводять до виникнення близьких за змістом одиниць. Найчастіше в фразеологічних одиницях вживаються назви частин тіла: голова, серце, рука, нога, око, вухо, зуб [3, с. 125].

Аналіз соматичних фразеологічних одиниць з різними компонентами дозволяє виокремити структуру, семантику та функціональність, що сприяє глибшому та повному розумінню мовної картини світу.

Фразеологічні одиниці лексико-семантичного поля «частин тіла» представляє собою велику групу фразеологізмів, зі спеціальними особливостями. Серед них зустрічаються фразеологізми різних типів: дієслівні, прийменникові, іменникові, прикметникові. Соматичні фразеологізми англійської мови мають різні значення і не завжди співпадають з українськими [5].

Соматичний компонент *«hand»: рука* має майже універсальний роль, вживається з різними значеннями: діяльність, обмін, спілкування:

a back-handed compliment (підозрілий комплімент) He said he liked me a lot better than the last time he met me, which I thought was rather *a back-handed compliment* [7, с. 20];

a dab hand (майстер своєї справи) He is a dab hand at carpentry [7, с. 21];

at hand, at the hand (під рукою) [7, с. 22];

at first hand (з перших вуст) I was able to obtain information about the accident at first hand [7, с. 23];

a free hand (карт-бланш, свобода дій) He gave her a free hand with the servants [7, с. 26];

a handful (покарання, справжня кара) This child can be a handful too [7, с. 29];

a handout (милостиня) He said that we wouldn't be relying on handouts from anyone for our future [7, с. 33];

a safe pair of hands (надійні руки) He is what this troubled club needs, a good, solid manager, a safe pair of hands [7, с. 38];

an old hand (досвідчена людина) He is an old hand at this sort of job [7, с. 40];

beat smb hands down (перемогти з легкістю) Last week our team played very badly and our opponents beat us hands down [7, с. 42];

bite the hand that feeds you (рубати гілку на якій сидиш, відплатити чорною невдячністю) [7, с. 48];

bound hand and foot (зв'язані руки та ноги) I am bound hand and foot by the bank's rules [7, с. 53];

by hand (вручну, від руки) [7, с. 55];

catch smb with red-handed (впіймати на гарячому) The police caught the thief red-handed [7; 59];

change hands (перейти в інші руки, змінювати власника) The masterpiece changed hands many a time [7, с. 60];

come to hand (отримувати, надходити, йти до рук) [7, с. 61];

eat out of one's hand (підкорятися комусь, заглядувати в рота) He has the press eating out of his hand [7; 67];

force one's hand (змушувати робити щось проти волі) [7, с. 73];

from hand to hand (від однієї особи до іншої) [7, с. 76];

gain the upper hand (взяти верх над кимсь) [7, с. 83];

hand and foot (бути зв'язаним по рукам і ногам) [7, с. 84];

hand in glove (не розлий вода) [7, с. 85];

hand in hand (рука об руку) [7, с. 87];

hand over fist (швидко) [7, с. 89];

hand to hand (рукопашний) [7, с. 90];

have one's hands full (бути зайнятим, мати справ по горло) [7, с. 93];

hold hands (докласти рук, взятися за руки) [7, с. 96];

join hands (робити щось разом, йти рука об руку) [7, с. 98];

in the palm of one's hand (підкоряти собі) [7; 105];

keep one's hand clean (триматися подалі, тримати руки осторонь) [7, с. 109];

lend a hand (допомогти, протягнути руку допомоги) [7, с. 114];

lift a hand (зробити щось, допомогти комусь) [7, с. 117];

live hand to mouth (жити одним днем, перебиватися з хліба на воду) Ken won't suddenly start saving money when he's been living hand to mouth all his life [7, с.119];

on all hands (з усіх сторін) [7, с. 125];

upon one's hand (на чиїйсь відповідальності) [7, с. 140];

out of hand (швидко, відразу) [7, с. 126];

run smb with an iron hand (тримати в залізних руках) [7, с. 132];

shake hands (потиснути руки) [7, с. 135];

show one's hand (розкрити карти, плани) [7, с. 137];

take a hand in (втручатися, брати участь в чомусь) [7, с. 143];

turn one's hand (прийматися за) [7, с. 147];

wash one's hand (умивати руки) [7, с. 152];

with a heavy hand (жорстоко) [7, с. 155];

wring one's hands (заламувати руки від відчаю) Clinton's staunchest defenders have been wringing their hands over his scandalous personal behavior [7, с. 163].

Особливості значення соматичних фразеологізмів заховані в історії, культурі та традиціях тої чи іншої країни. Як бачимо, порівнюючи англійські соматичні фразеологізми з українськими, значна кількість їх має відповідники в українській мові, хоча далеко не всі, а деякі і зовсім не мають українського фразеологізму, тому перекладаються за допомогою асоціацій. «Рука» у складі соматичної фразеологічної одиниці відіграє практично універсальну роль – цей соматизм вживається з різноманітними значеннями. Серед них найбільш регулярні ті, які називають дію (*розв'язувати руки, піднімати руку, опустити руки*), а також соціальні і особисті стосунки (подати руку, носити на руках, зв'язати руки). Такі жести мають символічне значення, яке є добре відомим у багатьох мовах. Фразеологізми з компонентом рука можуть окреслювати фізичний і психічний стан людини (попасти під гарячу руку, мати важку руку). Чисельними також є ФО зі значенням місцезнаходження чогось: взяти у свої руки, прибрати до рук, попасти у руки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьєв Л. М. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. М. Авксентьєв. – Харків: Вища школа, 1988. – 150 с.
2. Англо-український фразеологічний словник / [ред.-упор. Ю. О. Жлуктенко]. – К.: Наукова думка, 1989. – 180 с.
3. Архангельська А. М. Ономасіологічний аспект семантики фразеологічних одиниць з анатомічними компонентами в українській мові / А. М. Архангельська // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Вип. 3. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – С. 138.
4. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології : [монографія] / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
5. Скрипник І. Ю. Соматичні фразеологічні одиниці із значенням інтерперсональних відносин: структурно-семантичні та функціональні характеристики / І. Ю. Скрипник : дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – Львів, 2009.
6. Ужченко В. Д. Слова-символи в народній фразеології / В. Д. Ужченко // Українське мовознавство. – № 14. – К.: Вища шк., 1987. – 14 с.
7. Уорелл А. Дж. Англійські ідіоматичні вирази / А. Уорелл. – М. : Художня література, 1999. – 177 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2014 р.

УДК 811.161.242

Любов Дика

(Хмельницький економічний університет)

СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ВІННИЧЧИНИ

У статті висвітлено особливості деривації ойконімів Східного Поділля. Проаналізовано словотвірну структуру назв населених пунктів названого регіону, утворених суфіксальним способом, а також простежено продуктивність їх творення. З'ясовано семантику твірних основ ойконімів Вінниччини.

Ключові слова: ойконім, деривація, суфікс, словотвірна структура, твірна основа.

Любовь Дикая. СУФФИКСАЛЬНЫЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ НАЗВАНИЙ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ ВИННИЧИНЫ

В статье освещены особенности деривации ойконимов Восточного Подолья. Проанализирована словообразовательная структура названий населенных пунктов названного региона, образованных суффиксальным способом, а также прослежена производительность их образования. Определена семантика образовательных основ ойконимов Винницкой области.

Ключевые слова: ойконим, деривация, суффикс, словообразовательная структура, образующая основа.

Lyubov Dyka. SUFFIXAL METHOD OF CREATION OF THENAMES OF SUBURBAN SETTLEMENTS IN VINNYTSYA REGION

The peculiarities of oykonims derivation in Eastern Podillia have been highlighted in the article. The derivational structure of human settlements names in the region formed by way of suffixal has been analyzed and the productivity of their creation has been traced. The semantic of generating bases of oykonims in Vinnytsya region has been elucidated

Keywords: oykonim, derivation, suffix, derivational structure, generating base.

Одним із найактуальніших питань сучасної ономастики є питання творення власних назв. Загалом в ономастиці можна виділити два основні словотвірні типи власних назв – морфологічний і лексико-семантичний, які поділяються на ряд видів та підвидів. Так, морфологічний спосіб творення має такі різновиди: афіксальний, безафіксний, складання, конверсія. [9, с. 357-358]. Лексико-семантичний спосіб творення онімів включає до свого складу власне семантизацію, плюралізацію і акцентуацію, а також синтаксичний тип [9, с. 373].

Аналізуючи деривацію власних назв поселень, варто враховувати той факт, що структурне оформлення окремих словотвірних моделей ойконімів відбулося до того, як вони стали ойконімами (такі назви є первинними або назвами поселень дооойконімного рівня деривації), інші ж назви поселень виникли на базі відповідних твірних основ за допомогою спеціальних ойконімотвірних формантів (вторинні або назви поселень ойконімного рівня деривації) [2, с. 12].

Мета нашого дослідження – проаналізувати суфіксальний спосіб творення власних назв населених пунктів Східного Поділля.

Питанням дериваційної структури ойконімів як у слов'янській, так і в українській ономастиці свого часу приділено чимало уваги. Зокрема, способи творення назв населених пунктів України висвітлено у працях таких вітчизняних учених, як: Д. Бучко, О. Купчинський, В. Котович, М. Мриглод, Я. Пура, Л. Радьо, М. Торчинський, І. Царалунга та ін.

Ойконімія Східного Поділля (Вінницької області) відзначається різноманітністю структурно-словотвірних моделей як за походженням, так і за продуктивністю. Серед способів творення власних назв населених пунктів досліджуваного регіону одним з найпоширеніших є

суфіксальний. Для структурно-словотвірного та семантичного аналізу ми обрали назви поселень на ***-jь (*-je, *-ja), -их-а, -щин-а, -к-а,** демінутиви на **-чик (-ик).**

1. Ойконіми з посесивним суфіксом **-*jь (-*j-a, -*j-e)** належать до найдавніших слов'янських типів назв місцевостей, що виражають належність географічного об'єкта певній особі.

Серед науковців існують різні погляди на походження та продуктивність форманта **-*jь**. Відомий український ономаст О. Купчинський зазначив, що початком формування назв на **-*jь** є праіндоєвропейська доба, творення і розвиток назв на **-*jь** сягає часів Київської Русі, а перші приклади назв аналізованого типу на українських землях відомі з візантійських та латинських джерел VI-VII ст. [6, с. 218].

Д. Бучко, дослідивши продуктивність і локалізацію різних моделей ойконімів України, зазначав, що ойконіми України на **-*jь** творилися від давньослов'янських (давньоукраїнських) композитних і відкомпозитних імен [4, с. 71]. Як і більшість ономастів, Д. Бучко пояснює низьку продуктивність ойконімів з формантом **-*jь** після XIII ст. заміною їх утвореннями з присвійними суфіксами **-ов (>-ів), -ин**.

Оскільки в основах найдавніших поселень України на **-*jь** засвідчені особові імена власників чи засновників (ними були вожді, родоначальники родів або племен) [1, с. 188], то, безумовно, топоніми з суфіксом **-*jь** (**-*j-e, -*j-a**) виражали приналежність.

На території Вінниччини нами виявлено 56 ойконімів аналізованої моделі: *Брацлав* [Груш., с. 29] < ОН *Брацлав* «*Брацлавъ дворъ*», **Брацлав* < *Брат(и)славъ*, пор. *Брат(и)миръ*, *Братолюбъ* [Мор., с. 26]; *Буша* [Сел.РУ 1850-1861, с. 402] < ОН **Бушъ* «дворъ *Буша*», ОН **Бушъ*, *Бушекъ, Бушко* [Мор., с. 31] < *Будиславъ*, *Будимиръ* [Мор., с. 29]; *Гнівань* [АТП 1947, с. 34] < ОН **Гневанъ* «*Гневань дворъ*»; ОН **Гневанъ* – відкомпозитне утворення, що виникло шляхом усічення імені-композита *Гневомиръ* [Мор., с. 59] і суф. –**ан**; *Роля* [АТП 1947, с. 42] < ОН **Роль* «дворище *Роля*». ОН **Роль*, пор. *Ролко, Роле, Ролекъ* або ж від апел. *ролля,* пор. пол. *rola,* «зоране поле, земля» [ЕСУМ V, с. 95]); *Івча* [Гульдм., с. 176] < ОН *Івко* «*Івча осада*», ОН *Івко* – похідне суфіксальне утворення із суф. **-к-о** від ОН *Іов* [Тр., с. 154] та ін. Як бачимо, у твірних основах таких ойконімів засвідчені імена-композити, відкомпозитні імена, слов'янські автохтонні відапелятивні імена, християнські особові імена.

2. Ойконіми з посесивним суфіксом **-их-а** – одна з відносно нових спільнослов'янських словотвірно-структурних моделей. Перші фіксації українських ойконімів на **-иха**, зауважує Д. Бучко, з'явилися в «Описах Лівобережної Украни кін. XVIII – поч. XIX ст.», а назви такого типу вперше фіксуються писемними пам'ятками XVI ст. [3, с. 43]. Основне значення топонімів із суфіксом **-иха** – вказівка на дружину названої особи [3, с. 42]. Відповідно, твірними основами таких назв поселень є антропоніми.

На Вінниччині топоніми аналізованої моделі становлять 0,2%, їх зафіксовано лише 4 одиниці: *Дзвониха, Кайдачиха, Сидориха, Яструбиха.* На нашу думку, всі названі деривати виражають належність, на що вказує особове ім'я в основі: *Дзвониха* [Гульдм., с. 168] < від слов'янської ОН **Звонъ*, пор. *Звониха* [Туп., с. 159]; *Кайдачиха* [Гульдм., с. 197] < слов'янської ОН **Кайдачъ*, пор. *Кайдашъ* [Туп., с. 171]; *Сидориха* [АТП 1947, с. 39] < ОН *Сидір*; *Яструбиха* [АТП 1947, с. 12] < ОН *Ястребъ* [Туп., с. 459].

3. Ойконіми з посесивним суфіксом **-щин-а** також є новою і водночас малопродуктивною словотвірною моделлю. Вивченню топонімів названого типу присвячена стаття Т. Поляруш «Словотворчі моделі на **-щин(а**) в різних топонімічних класах» [8, с. 19]. Дослідниця зазначає, ойконіми на **-щина** творилися як від антропонімів (прізвищ, прізвиськ, особових імен), так і від апелятивів – загальних назв людей [8, с. 19-20].

Дослідниця історії української мови Л. Масенко зазначає, що назви на **-щина (-щизна), -івщина (-івщизна)** мають посесивне значення, а в окремих випадках і топографічне. У староукраїнський період (XIV-XV ст.) до таких назв, як вказує автор, належать найменування земельних володінь, утворених від імен і прізвищ їх власників. Пізніше, у XVI-XVIII ст. суфікс **-щин-а** починає вживатися і для творення назв населених пунктів [7, с. 647].

На території Східного Поділля нами виявлено лише 6 ойконімів досліджуваної моделі, що існували протягом XIV-XX ст. (що становить 0,2% від усіх назв поселень вказаного регіону): *Ганщина* [Свед., с. 21] < ОН *Ганський*; *Заливанщина* [Свед., с. 28] < ОН **Заливанський, пор. Заливський* [СП, с. 149]; *Майорщина* [АТП 1947, с. 40] < ОН *Майорський* [СП, с. 221]; *Хмілівщина* [АТП 1947, с. 43] < ОН *Хмелівський* [СП, с. 370] та ін.

4. Демінутиви на **–чик (-ик).** На території Східного Поділля назви населених пунктів на **–чик** представлено мінімальною кількістю – їх всього 4 (0,2% від усіх ойконімів досліджуваного регіону).

Ойконіми Вінниччини із суфіксом **-чик** здебільшого мають демінутивне значення, а вказаний формант надає найменуванню відтінку пестливості. Варто звернути увагу на те, що демінутивні утворення на **-чик** мотивуються як уже відомими ойконімами, так і антропонімами: *Станіславчик* [Арх.ЮЗР 3/III, с. 315-317] < ОН *Станіславко* < *Станіслав* + суф. **-ик** зі значенням «*малий Станіслав»;* усього 1 ойконім; *Лучинчик* [Гульдм., с. 270] < НП *Лучинець* + суф. **-ик** із значенням «*малий Лучинець*»; *Тростянчик* [Гульдм., с. 481] < НП *Тростянець* + суф. **-ик** із значенням «*малий Тростянець*»; пор. ще *Тростянчик* (Черн.).

5. Ойконіми з суфіксом **–к-а.** Творення назв населених пунктів за допомогою суфікса **–к**, а також його варіантів **–к-а, -ок (-ек), -ик** бере початок у староукраїнський період (XIV-XV ст.) [7, с. 634]. Більшість як вітчизняних, так і сучасних українських дослідників топонімії кваліфікують названий формант як демінутивний. Свого часу Л. Л. Гумецька вказала на втрату суфіксами **–к-а/-к-и,** а також **–окъ (<*ъкъ)** первісного демінутивного значення. У переважній більшості назв місцевостей, пише автор, формант **–к-а** виступає як топонімний [5, с. 52, 54]. Д. Бучко назви поселень із суфіксом **–к** у запропонованій у 2000 році класифікації ойконімів України відносить до відтопонімних суфіксальних дериватів [2, с. 12].

Назви поселень Східного Поділля з суфіксом **–к** (**-к-а, -ок**) репрезентуються 65 одиницями. На нашу думку, всі вони є демінутивними утвореннями:

1) відтопонімні ойконіми: *Барок* [Гульдм., с. 41], пор. м. *Бар*; *Бахтинок* [Гульдм., с. 23], пор. с. *Бахтин*; *Кунка* [Крип., с. 134], пор. с. *Куна*; *Літинка* [Отам., с. 245], пор. смт *Літин* та ін.; усього 10 одиниць.

2) відантропонімні утворення: *Станіславка* [Гульдм., с. 443] < ОН *Станіславко* < *Станиславъ*, пор. ще *Станіславка* (Тул.); *Губник* [Гульдм., с. 115] < ОН *Губа* [Туп., с. 121], *Губка* [Туп., с. 122] < *Губимиръ, Губиславъ* [Мор., с. 66]; *Людавка* [БН, с. 169] < ОН **Людавко* < *Людевитъ, Людемыслъ* [Мор., с. 115]; *Бискупка* Гульдм., с. 33] < ОН **Бискуп*; *Вернянка* [АТП 1947, с. 38] < ОН **Вернянъ*, пор. *Вернюк* [ССУП I, с. 142]; *Гунька* [Арх.ЮЗР 5/II, с. 190] < ОН *Гунь* + суф. **-к-а** (*Гунько*) < ОН *Сергій*; *Філютка* [АТП 1947, с. 25] < ОН *Філютко* < *Філимон* та ін.; усього 55 назв поселень.

3) відапелятивні демінутивні утворення: *Брідок* [Гульдм., с. 46] < апел. *брід*; *Вовчок* [Гульдм., с. 73] < апел. *вовк*; *Калинка* [АТП 1947, с. 40] < апел. *калина*; *Трубочка*, с-ще (Гайс.), згад. з 1947 р.: Трубочка [АТП 1947, с. 32] < апел. *трубка* < *труба* та ін.; усього 15 ойконімів.

Проаналізувавши творення назв поселень Вінниччини, можна сказати, що суфіксальний спосіб є досить продуктивним. Найбільш поширеною серед проаналізованих структурно-словотвірних моделей на досліджуваній території є утворення на **-*jь (-*j-a, -*j-e)** та ойконіми із суфіксом **-к-а.** Малопродуктивними словотвірними моделями є назви поселень на **-их-а, -щин-а, -к-а,** демінутиви на **-чик (-ик).**

Перспективою подальших розвідок стане детальний аналіз інших способів творення назв населених пунктів Східного Поділля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Архаїчний тип ойконімів на *-jь на території Карпат і Прикарпаття / Д. Г. Бучко // Наукові записки ТДПУ: Мовознавство. – Вип. 1. – Тернопіль, 2002. – С. 188-200.

2. Бучко Д. Г. Класифікація ойконімів України (Словотвірно-мотиваційний аспект) / Д. Г. Бучко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2000. – Вип. 37. – С. 10-13.

3. Бучко Д. Г. Ойконіми України на -иха/-їха / Д. Г. Бучко // Традиційне і нове у вивченні власних імен: Тези доповідей міжнародної ономастичної конференції (13-16 жовтня). – Донецьк – Горлівка – Святогірськ, 2005. – С. 41-44.
4. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів: Світ, 1990. – 142 с.
5. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К.: В-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
6. Купчинський О. А. Статистика та географія двочленних відприсвійних географічних назв України на -*jь / О. А. Купчинський // Історичні джерела та їх використання. – 1969. – Вип. 2. – С. 217-236.
7. Масенко Л. Т. Розвиток топонімічної лексики / Л. Т. Масенко // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 620-659.
8. Поляруш Т. І. Словотворчі моделі на –щин(а) в різних топонімічних класах / Т. І. Поляруш // Традиційне і нове у вивченні власних імен: тези доповідей міжнародної ономастичної конференції (13-16 жовтня). – Донецьк – Горлівка – Святогірськ, 2005. – С. 16-23.
9. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: [монографія] / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Арх.ЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. К., 1859-1914.
Ч. 3, Т. III: Акты о гайдамаках (1700-1768). – 1876. – 780 с.
Ч. 5, Т. II: Переписи еврейского населения въ юго-западномъ краевъ 1765-1791 гг.- 1890. – 724 с.
АТП 1947 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ (на 1-е вересня 1946 р.). – К.: Вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.
БН – Петренко О. С. Брацлавське намісництво (90-ті роки XVIII ст.) / О. С. Петренко. – Вінниця, 2001. – 328 с.
Груш. – Грушевский М. С. Барское староство, исторические очерки: XV-XVIII вв. / М. С. Грушевский. – К, 1894. – 470 с.
Гульдм. – Гульдман В. К. Населённые места Подольской губернии / В. К. Гульдман. – К.-Под., 1893. – 636 с.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7-ми т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К.: Наук. думка, 1982-1989.
Крип. – Крип'якевич І. Адміністративний поділ України (1648-1654 рр.) / І. Крип'якевич // Історичні джерела та їх використання. – Львів, 1966. – Вип. І. – С. 123-149.
Мор. – Морошкин М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – СПб., 1867. – 213 с.
Отам. – Отамановський В. Д. Вінниця в XIV-XVII ст.: Історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця: Континент-прим., 1993. – 463 с.
Свед. – Сведения о населении Подольской губернии в 1906 г. – К.-Под., 1907. – 88 с.
Сел.РУ 1850-1861 рр. – Селянський рух на Україні (1850-1861 рр.) / [зб. документів і матеріалів]. – К.: Наук. думка, 1988. – 448 с.
СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [укладачі: Бабич Н. Д., Колесник Н. С., Лук'янюк К. М. (гол. ред.) та ін.]. – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.
ССУП – Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х т. / Ю. К. Редько. – Львів, 2007. – Т. 1: А – М. – 720 с.
Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк; [за ред. Желєзняк І. М.] – К.: Довіра, 2005. – 510 с.
Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён / Н. М.Тупиков // Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т.6. – С. 58-913.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2014 р.

УДК 811.161.2

Юлія Єловська

(Криворізький педагогічний інститут, ДВНЗ «Криворізький національний університет»)

УМОВИ УСПІШНОГО ПРОЦЕСУ СПІЛКУВАННЯ

У статті розглядається проблема успішного спілкування, особлива увага приділяється виокремленню чинників, що сприяють ефективності процесу вербальної взаємодії мовців.

Ключові слова: спілкування, успішність комунікативного процесу, комуніканти, чинники успішності комунікації.

Юлия Еловская. УСЛОВИЯ УСПЕШНОГО ПРОЦЕСА ОБЩЕНИЯ

В статье рассматривается проблема успешного общения, выделяются условия и факторы, обеспечивающие успешность коммуникативного процеса.

Ключевые слова: общение, успешность коммуникативного процесса, коммуникант, условия успешного коммуникативного процеса.

Yulia Yelovska. SUCCESFUL COMMUNICATION CONDITIONS

This article investigates the problem of successful communication. The main conditions to achieve success in verbal interaction have been distinguished.

Keywords: communication, successful communicative process, speaker, conditions of successful communication

Сучасні напрями лінгвістичних досліджень спрямовують свої розвідки в бік вивчення мови як засобу, який використовує людина в процесі своєї взаємодії з іншими. Залучення людського чинника в лінгвістику, за О. А. Семенюком, зосереджує увагу лінгвістів на вивченні комунікативної діяльності людини. Адже ще В. фон Гумбольдт зазначав, що під мовою слід розуміти не хаос слів і правил, а всю сукупність актів мовленнєвої діяльності [2, с. 70].

Услід за Т. О. Чеботниковою зазначимо, що мовленнєва діяльність – це своєрідна специфічна форма людської діяльності, яка являє собою процес активного, цілепрямованого, опосередкованого мовою й зумовленого мовленнєвою ситуацією продукування, передачі й прийому інформативного повідомлення у взаємодії людей між собою [11, с. 75]. Мовленнєва діяльність реалізується безпосередньо в процесі спілкування. Дослідженню спілкування, виокремленню його структурних компонентів, вивченню екстралінгвальних аспектів комунікативного процесу присвячені розвідки вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Ф. С. Бацевича, О. А. Семенюка, І. Р. Корольова, Л. М. Пелепейченко, В. В. Красних, Н. І. Формановської, Д. Хаймса, Ч. Гудвіна та ін.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки немає одностайного розуміння терміну «спілкування», що пов’язано з поліаспектною природою цього процесу. Найбільш комплексним і компромісним вважаємо визначення українського професора Ф. С. Бацевича, який тлумачить спілкування як сукупність зв’язків і взаємодій окремих особистостей, класів, груп, суспільств, у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності [1, с. 32–33].

Актуальною на сьогодні є проблема виявлення умов, які впливають на процес спілкування, сприяють його успішному протіканню й результативній взаємодії мовців. Це й становить мету запропонованої розвідки. Завдання статті вбачаємо у структуруванні чинників, за яких відбувається успішне й результативне спілкування.

Процес спілкування, на думку багатьох науковців, являє собою складний багатокомпонентний процес. Дискусійним залишається питання щодо визначення його складових. Український мовознавець О. А. Семенюк серед складників комунікативного процесу виділяє комунікантів, вербальний контакт, мовний код, комунікативні стратегії і тактики, а

також позамовні коди [9, с. 15]. За Ф. С. Бацевичем, спілкування – це сукупність комунікативних актів, неодмінними компонентами яких виступають ситуація і дискурс, що включають пресупозицію, конситуацію, мовлення і контекст [1, с. 109].

Погодимося з Н. В. Забродською, яка вважає, що саме наявність усіх компонентів комунікативного акту є запорукою його успішності, й виділяє такі елементи: адресат й адресант, висловлювання, тема, інтенція, мета й обставини спілкування [5, с. 32–33]. Вважаємо, що за відсутності будь-якого з цих значущих компонентів комунікативний акт не може відбутися як такий, відповідно, немає сенсу говорити про його успішність чи неуспішність.

Успішність процесу спілкування в розумінні досягнення позитивного взаємовпливу мовців у процесі їхньої спільної мовленнєвої діяльності передбачає, на нашу думку, також урахування прагматичних аспектів спілкування, які, за Ф. С. Бацевичем, пов'язані з адресатом, адресантом і ситуацією спілкування. Адже на перебіг процесу спілкування мовців, як зазначає учений, впливають особистісні харатеристики, соціально-культурний статус, взаємовідносини між комунікантами, психо-фізіологічні дані учасників спілкування, зовнішні умови місця й часу розмови тощо. Тієї ж думки дотримується й Н. Б. Забродська.

Л. М. Пелепейченко і В. В. Місеньова вбачають успішність процесу спілкування в досягненні комунікантами своєї мети зі збереженням комунікативної рівноваги в процесі їхньої взаємодії. Комунікативну рівновагу вони розуміють як стан психологічного комфорту всіх учасників спілкування протягом мовленнєвої взаємодії і після її закінчення. Зазначимо, що чинники, визначені Л. М. Пелепейченко і В. В. Місеньовою, пов'язані з особами адресанта й адресата. Серед факторів, які впливають на процес спілкування, науковці виділяють когнітивні (інформативність, логічність, організація інформації, точність, повнота висвітлення), психологічні (адекватність ситуації, урахування умов дискурсу, відповідність етичним нормам), мовні (техніка мовлення, грамотність, стилістична правильність, відповідність нормам мовного етикету) [7, с. 114].

Російська дослідниця В. В. Красних вважає, що успішність комунікації мовців залежить від ступеня її адекватності. Адекватну комунікацію учена пояснює як таку, що сприяє досягненню повного порозуміння між комунікантами. Головною умовою цієї адекватності (не єдиною, але найважливішою) виступає загальний фонд знань учасників спілкування, який науковець називає пресупозицією. Професор В. В. Красних стверджує, що мовці повинні мати спільні знання про мову, яку вони використовують у спілкуванні, а також спільні знання про світ у формі образів у свідомості. Крім цього, їм потрібна спільність знакових засобів і певна спільність соціального досвіду [6, с. 169–172].

Російська дослідниця О. В. Пугачева успішність спілкування пов'язує з особистісною взаємодією мовців. Учена зосереджує увагу на особистісних характеристиках комунікантів, які стають вирішальними у визначенні результативності процесу спілкування. Серед них дослідниця виділяє національну приналежність і соціальний статус комунікантів, їхню комунікативну зацікавленість, уміння слухача проникнути в комунікативний задум і зовнішні умови як головні чинники, врахування яких забезпечує успішність комунікативного акту [8, с. 94–96].

Отже, можемо припустити, що складові процесу спілкування, а саме особистості комунікантів та прагматичні аспекти, які пов'язані з ними, мають значний уплив на його успішність. Проте зазначимо, що спілкування, як і будь-яка діяльність, чітко підпорядковується певним нормам, стандартам і правилам, які існують в окремій лінгвоспільноті. Більшість учених сходяться на тому, що нормами, які регламентують мовленнєву поведінку комунікантів, виступають мовні норми для конкретної мовної системи, а також принцип кооперації Г. П. Грайса і максими ввічливості Дж. Ліча.

Нагадаємо, що Г. П. Грайс сформулював свій принцип кооперації, зважаючи на спільне виконання комунікантами певної діяльності в процесі спілкування. Кожен із мовців чітко розуміє, що цей процес обумовлений певною метою. Відповідно, кожен із них, виконуючи окремі комунікативні дії, робить такий внесок у побудову дискурсу, якого потребує спільна комунікативна мета.

Принцип кооперації Г. П. Грайса базується на максимах кількості, якості, релевантності й способу вираження (манери спілкування). Так, максима кількості пов'язана з кількісним показником інформації, яку необхідно передати. Обсяг інформації в повідомленні має бути не надто великим, але достатнім для того, чого потребує комунікативна ситуація. Максима якості є запорукою істинності інформації, яку передають мовці. Крім цього, інформативне повідомлення повинно бути достатньо обґрунтованим. Максима релевантності передбачає відповідність повідомлень тій ситуації спілкування, у якій беруть участь мовці. На відміну від попередніх категорій, максима способу спілкування стосується не того, про що говорять комуніканти, а того, як саме вони говорять. Максима способу робить акцент на чіткості, ясності та однозначності в способах вираження думок комунікантів [3, с. 221–223].

Крім принципу кооперації Г. П. Грайса, важливо звернути увагу й на максими ввічливості, запропоновані американським дослідником Дж. Лічем, серед яких виділяють максиму тактовності, максиму великодушності, максиму схвалення, максиму скромності, максиму згоди й максиму симпатії.

Максима тактовності полягає в турботі про інтереси співрозмовника, передбачає обережність у поводженні з комунікативною стратегією адресата й спричиненні йому якомога мешне незручностей. Максима великодушності вимагає необтяжування комуніканта розмовою, можливості зміщення домінантної ролі співрозмовників, вільного вибору мовцями стратегій і тактик спілкування. Максима схвалення ставить за мету зменшення негативних оцінок комунікантів і підвищення позитивної налаштованості мовців. Максима скромності зосереджує увагу на тому, що мовцям необхідно відхиляти компліменти на свою адресу, не виявляти себе як хвалькувату людину, але дотримуватися позитивного самоіміджу. Максима згоди передбачає ведення компромісної розмови та зменшення протистояння між комунікантами. Максима симпатії полягає в доброзичливому ставленні до парнера по комунікативній ситуації та зменшенні агресивної налаштованості співрозмовників [1, 8, 10].

О. В. Пугачова стверджує, що дотримання принципу кооперації Г. П. Грайса та максимум ввічливості Дж. Ліча сприяє успішному протіканню процесу спілкування, але не гарантує його успішного результату. Учена зауважує, що в різних культурах ці максими мають різне значення, отже, те, що вважається ввічливим в одній країні, може бути грубим порушенням прийнятих норм в іншій. Крім цього, вона акцентує увагу на тому, що в живому діалогічному спілкуванні комуніканти не переймаються проблемою дотримання принципів кооперації та максим ввічливості, які відтак стають абстрактними й достатніми, але не необхідними умовами успішності. Ф. С. Бацевич і Н. І. Формановська також наголошують на тому, що використання цих максим має бути розумним і компромісним, а успішність комунікації залежить від дотримання й інших умов.

Н. І. Формановська, на нашу думку, робить доволі вдалу спробу об'єднати чинники, пов'язані з компонентною структурою процесу спілкування, з етикетними нормами і правилами, що функціонують у суспільстві. Учена визначає орієнтацію на співрозмовника, його знання, думки, соціальні й психологічні ролі. Н. І. Формановська вказує на виявлення довіри й уваги до співрозмовника, його авторитету, статусу й комунікативного наміру. Важливим є також урахування резонансу в спілкуванні, дотримання правил увічливості й мовленнєвого етикету, а також оптимального впливу на співрозмовника. Дослідниця акцентує увагу на обґрунтованості мовленнєвої поведінки комунікативною ситуацією та можливості зміни стратегій і тактик протягом спілкування. Важливим для неї видається врахування різних варіантів мовленнєвої поведінки й гнучкості її моделей (зміна стилю, коду, теми, тактик тощо) та володіння варіативністю мовних і мовленнєвих засобів [10, с. 57–58].

За В. Г. Дем'янковим, процес спілкування підпорядкований конвенціям, правилам і стратегіям, які функціонують у суспільстві. Так, російський дослідник зазначає, що конвенції є більш загальними фоновими вимогами до комунікації. У них реалізуються принципи спілкування, важливими серед яких професор уважає принципи виразності, ясності, правдивості й довіри, оптимальності та інші. Конвенції виступають своєрідним підґрунтям для створення правил, які В. Г. Дем'янков визначає як односторонні дії мовців. Учений звертає

увагу на те, що існують правила, які не залежать від конкретної культури (загальні правила ведення розмови, точніше оцінювання доречності й ефективності висловлювання в конкретних умовах інтерпретації) і правила, які пов'язані з умовами конкретної культури. Він також указує на соціолінгвістичні правила і виділяє правила альтернації, які визначають можливі альтернативні висловлювання в конкретний момент спілкування, правила співпояви, що визначають частотність появи різних елементів у висловлюванні, правила послідовності, які регулюють упорядкованість одиниць дискурсу. Стратегії, на думку В. Г. Дем'янкова, передбачають використання того чи того правила спілкування. Він розмежовує стратегії вербального і паралінгвального спілкування. Дослідник також зазначає, що межі між конвенціями, правилами та стратегіями спілкування не надто жорсткі, оскільки конвенції використовуються у якості змісту правил, а правила втілюються у стратегіях [4, с. 333–336].

Ф. С. Бацевич вважає, що необхідною умовою ефективного спілкування є знання й дотримання комунікативного кодексу, який являє собою систему принципів, правил і конвенцій спілкування, що регулюють мовленнєву поведінку учасників комунікації. Принципи спілкування він тлумачить як найзагальніші вимоги до процесу інтеракції в межах комунікативного акту до всіх учасників спілкування. Правила спілкування – це вимоги, яких має дотримуватися один із учасників спілкування. Конвенції спілкування є сукупністю звичаїв або домовленостей у процесах спілкування, які можуть варіюватися, не впливаючи на стратегії і тактики комунікації. Мовознавець зауважує, що принципи, правила і конвенції спілкування можуть застосовуватися в тому разі, коли комуніканти спираються на критерії комунікативного кодексу. Серед них Ф. С. Бацевич виділяє критерій істинності, який передбачає відповідність дійсності тому, про що йдеться в розмові, і критерій щирості, який уособлює вірність комунікантів собі, своїй сутності [1, с. 141–143].

Отже, успішність спілкування, під якою розуміємо позитивну й результативну взаємодію мовців, залежить від успішного протікання цього процесу, який передбачає наявність усіх його складових і врахування прагматичних аспектів спілкування, а також дотримання принципів, правил і норм, зокрема етикетних, які загалом регламентують мовленнєву поведінку комунікантів. Тому всю сукупність цих чинників, на нашу думку, варто умовно поділити на дві групи: 1) чинники, пов'язані з комунікативним актом, у якому реалізується спілкування; 2) чинники, які породжуються нормами і правилами, що існують у суспільстві. До першої групи відносимо зовнішні екстралінгвістичні характеристики комунікативної ситуації, серед яких визначаємо час, місце, умови ведення мовного контакту, особистісні характеристики комунікантів, їхню національну приналежність, вік, стать, соціальний статус тощо. До внутрішніх аспектів комунікативного акту, на нашу думку, належать комунікативний задум, мета, інформативність, логічність, точність, повнота викладу повідомлення та його адекватність комунікативній ситуації, спільність загального фонду знань комунікатів. Друга група нормативних чинників передбачає відповідність процесу спілкування тим мовним, культурним й етикетним нормам, конвенціям і правилам, що функціонують в окремій лінгвоспільноті й регулюють мовленнєву поведінку комунікантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию ; пер. с нем. / [под общ. ред. Г. В. Рамишвили, А. В. Гулыги, В. А. Звегинцева]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
3. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. Пер. с англ. [Текст] / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 217–237.
4. Демьянков В. З. Конвенции, правила и стратегии общения: (Интерпретирующий подход к аргументации) / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Сер. литературы и языка. – Т. 41. № 4. – 1982. – С. 327–337.
5. Забродська Н. В. Передумови успішної комунікації / Н. В. Забродська // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – № 22. – С. 113–115.

6. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек, сознание, коммуникация) : [монография] / Виктория Владимировна Красных. – М. : Диалог – МГУ, 1998. – 352 с.
7. Пугачева О. В. Условия успешности речевого акта и стратегии поведения в условиях коммуникативного дискомфорта / О. В. Пугачева // Вестник Новгородского государственного университета. – № 47. – 2008. – С. 93–96
8. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / Олег Анатолійович Семенюк. – К. : Інюре, 2009. – 276 с.
9. Пелепейченко Л. М. Чинники успішної комунікації майбутніх перекладачів / Л. М. Пелепейченко, В. В. Місеньова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Харківський нац. Ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – Вип. 15. – С. 108–114. – Режим доступу до журналу: http://www-center.univer.kharkov.ua/ vestnik/1.php?aut=%
10. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Наталья Ивановна Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.
11. Чеботникова Т. А. Речевое общение как объект и предмет изучения / Т. А. Чеботникова // Вестник Оренбургского государственного университета. – № 11. – 2005. – С. 75–79.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2014 р.

УДК 81'42

Ірина Колеснікова

(ДВНЗ Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана)

ПРОФЕСІЙНИЙ ДИСКУРС: КЛАСИФІКАЦІЙНА МАТРИЦЯ

У статті проаналізована специфіка професійного дискурсу, робиться спроба відтворити його класифікаційну матрицю, показати його відмінність від терміносистеми та інших професійних структур.

Ключові слова: професійний дискурс, класифікаційна матриця, відмінність від терміносистеми, інші професійні структури.

Ирина Колесникова. ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ДИСКУРС: КЛАССИФИКАЦИОННАЯ МАТРИЦА

В статье проанализована специфика профессионального дискурса, сделана попытка воспроизвести его классификационную матрицу, показать его отличие от терминосистемы и других профессиональных структур.

Ключевые слова: профессиональный дискурс, классификационная матрица, отличие от терминосистемы, другие профессиональные структуры.

Iryna Kolesnikova. PROFESSIONAL DISCOURSE: CLASSIFICATION MATRIX

This article analyzes the specific of professional discourse. It has been tried to reproduce its classification matrix, and to show its difference from terminology and others professional structures.

Keywords: professional discourse, classification matrix, difference from terminology, others professional structures.

Загальноприйнята наукова метафора визначає дискурс як «текст, занурений у життя» (Ю. Караулов, Н. Петрова), «мовлення, занурене у життя» (Н. Арутюнова), що дозволяє кваліфікувати професійний дискурс як текст, занурений у професійне життя. Це складна нестабільно-стабільна система, для якої дуже важко підібрати структуру, яка б відповідала його організації, а саме: схема, модель, конфігурація, архітектоніка. Проаналізуємо деякі з них.

Професійний дискурс не можна ототожнити з єдиною універсальною моделлю, подібною, наприклад, до терміносистеми або підмови, оскільки модель як така є схемою для пояснення чогось. Його навряд чи можна дорівняти до підмов, як стверджують представники функціональної прагматики (К. Еліх, Й. Ребайн), встановлюючи чіткі межі для конкретного дискурсу і зводячи його до набору певних ситуативних, інтенціонних та інших штампів, що звужують креативні можливості і носія мови. Інтегральним складником понять «професійний дискурс» та «підмова» є термін (терміносистема), що фактично складають основу будь-якої підмови. У даному дискурсі галузеву термінологію кваліфікують як його елітну частину, відсутність якої призводить до втрати ним статусу професійності. Крім того, якщо основним параметром підмови є клішованість, то для професійного дискурсу такими детермінантами, навпаки, будуть неклішованість, креативність, що реалізуються через мовну особистість. Тому поняття «професійний дискурс» є вищим порівняно з підмовою як на інформаційному, так і на мовному рівнях.

Модель терміносистеми відповідає алгоритму код (термін) – ключ (дефініція). Подібна кореляція репрезентує горизонтальний зріз моделі терміносистеми. Її вертикальний зріз відповідає гіперо-гіпонімічному варіанту. Модель терміносистеми являє собою відносно стабільну систему, розбалансування якої регулюється користувачем-кодифікатором. В окремі періоди розвитку в терміносистемах можуть відбуватися більш серйозні зсуви, наприклад зміни в економічній сфері в країнах колишнього СРСР, детерміновані екстралінгвістичними чинниками.

Навіть неглибокий аналіз структурної організації професійного дискурсу свідчить про її складність. Її скоріше можна описати, використовуючи поняття «зона» та «сектор» і неможливо презентувати в термінах теорії поля, у якій домінують поняття «центр» і «периферія», яким відповідає певна лексика. Маніфестними параметрами зон і секторів професійного дискурсу є рівень компетентності адресанта й адресата, їхні мовні стратегія і тактика тощо. Терміносистема і професійний дискурс характеризуються різними конститутивними параметрами, оскільки перша з них функціонує в одній площині, а другий являє собою об'ємну багаторівневу систему [1, с. 6].

Професійний дискурс можна схарактеризувати як синтез професійних ідентичностей, що реалізуються у комунікативній діяльності сучасного фахівця. Підхід до структури даного дискурсу як до його архітектоніки, тобто основного принципу побудови, зв'язків та взаємозалежності елементів цілого [2, с. 70] дозволяє проаналізувати різні рівні реальної професійної комунікації, тому що в кожній з його зон відбувається інтерпретація інформації, що реалізується у визначенні її глибини, рівня мовних знаків, обсягу знань, презентованих у дефініції тощо.

Панорамний зріз професійного дискурсу демонструє асиметричну взаємозалежність його зон. Спеціальна інформація транспортується з власне професійної зони через перехідну до квазіпрофесійної. Однак не можна розглядати їх як автономні ділянки комунікації в спеціальній сфері. Їх поєднує інтегральна домінанта – мовна особистість, що дозволяє виділити антропоцентр як ключовий параметр для цього виду дискурсу. Когнітивний підхід щодо його вивчення дає можливість інтерпретувати мовну особистість як координатора професійного дискурсу на противагу постструктуралістській парадигмі (М. Фуко, Р. Барт, П. Серіо), що декларує децентралізацію, імперсональність суб'єкта, владу мови над особистістю, її пасивний статус.

Адресантно-адресатний підхід дозволяє виділити кваліфікаційні ознаки професійного дискурсу (професійна спрямованість; антропоцентризм; креативність; мультидисциплінарність; непропорційність розвитку окремих частин дискурсу, пов'язану з асинхронністю розвитку окремих галузей знань та сфер професійної діяльності; діалогічність; селективність у виборі конкретного адресата; нециклічність; закритість; дидактизм; мовна нормативність та ін.), визначити специфіку професійної номінації, диференціювати мовні одиниці як креативні і шаблонні. Він дозволяє з'ясувати причини комунікативного шуму в значенні цих одиниць, що виникають, наприклад, при адаптації наукового поняття для адресатів перехідної зони, а також констатувати, що в квазіпрофесійній зоні реалізуються тільки окремі його фрагменти, оскільки основна функція подібних професійних одиниць зводиться до створення необхідного фону у художньому творі. У сучасній теорії інформації комунікативний шум є можливим за умови розходження тезаурусів (блока пам'яті), недосконалості самого коду,невідповідності ситуації спілкування. Комунікативна помилка в професійному дискурсі можлива при невідповідності комунікативного статусу його учасників за параметром «професійна компетентність». Вибір одиниці номінації залежить від людського фактору, мовного потенціалу конкретної особистості. Критерієм такого відбору виступає норма як елемент з'єднання, що діє незалежно від зони, сектора, адресанта тощо.

Однак ізольований аналіз категорії «професійний діяч» не дозволяє спроектувати архітектоніку професійного дискурсу як цілісної системи сучасного інформаційного простору [2], чого можна досягти тільки в результаті комплексного дослідження даної мовної реалії.

Отже, професійний дискурс як структурний феномен не можна ідентифікувати з моделлю, тому що такий підхід не дозволяє здійснити його структурно-семантичний аналіз. Його неможливо ототожнювати і з професійним текстом, який є тільки одним з компонентів професійного дискурсу, тобто його продуктом. Цей дискурс не є і підмовою, оскільки традиційно його лінгвістичні параметри аналізуються безвідносно до комуніканта, який має певний функціональний статус. Крім того, палітра невербальних елементів спілкування в професійному дискурсі у відповідності до можливостей покриття інформаційного простору значно ширше, ніж у підмові. Професійно обмежені системи жестів є універсальними для

європейського ареалу (економічна сфера) або являють собою єдиний спосіб передачі контенту в даній сфері (балетний спектакль).

ЛІТЕРАТУРА

1. Колеснікова І. А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І. А. Колеснікова. – К., 2009. – 33 с.
2. Голованова Е. И. Категория профессионального деятеля: Формирование. Развитие. Статус в языке. -2-ое изд. / Е. И. Голованова. – М.: Изд-во «Элпис», 2008. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2014 р.

УДК 811.161.2’373.(477.83)

Віра Котович

(Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)

ОЙКОНІМІЯ САМБІРЩИНИ: ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ

У статті здійснено аналіз ойконімів Самбірщини, номінованих за принципом відображення в їхніх назвах зв’язку з назвами інших географічних об’єктів; з’ясовано, що на досліджуваних теренах активно побутують поселення, назви яких утворено від однойменних гідрооб’єктів, мікротопонімів, ойконімів.

Ключові слова: Бойківщина, Самбірщина, ойконім, принцип номінації, трансонімізація, онімізація, гідронім, мікротопонім.

Вера Котович. ОЙКОНИМИЯ САМБОРЩИНЫ: ТРАНСОНИМИЗАЦИЯ

В статье осуществлен анализ ойконимов Самборщины, номинированных по принципу отражения в их названиях связи с названиями других географических объектов; установлено, что на исследуемых территориях активно бытуют поселения, названия которых образованы от одноименных гидрообъектов, микротопонимов, ойконимов.

Ключевые слова: Бойковщина, Самборщина, ойконим, принцип номинации, трансонимизация, онимизация, гидроним, микротопоним.

Vira Kotovych. OYKONIMIYA SAMBIRSHYNY: TRANSONIMIZATSIYA

The article analyzes oykonimiv Sambirshyny nominated by the principle reflected in their names due to the names of other geographic features, it was found that the investigated territory actively portrayed check names derived from homologous hidroobyektiv, microtoponyms, oykonimiv.

Key words: Boykivshua, Sambirshyna, oykonim principle of nomination, transonimizatsiya, onimizatsiya, gidronim, mikrotoponim.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Оніми – органічна частина кожної мови. У власних назвах безпосередньо або опосередковано, яскраво або заувальовано відбиваються всі сторони життя людини: історія, культура, релігія, виробнича та професійна діяльність, суспільне становище, психологія, особливості навколишнього середовища тощо. Онімна номінація є вторинною, оскільки іменовані об’єкти уже мають свої загальні назви. Назви поселень (ойконіми) людина, як правило, номінувала за чотирма принципами: антропологічним, який визначає відношення поселення до людини; просторовим, який окреслює поселення стосовно інших географічних об’єктів на певній території; внутрішнім, що визначає притаманні поселенню риси як його властивість; ідеологічним, завдяки якому населеному пункту приписуються певні філософські, політичні, правові, моральні, релігійні чи мистецькі цінності, що характеризують ідеологію відповідного суспільства [8, с. 193-194]. Антропологічний принцип здавна був найпоширенішим, а сьогодні є найцікавішим для дослідників, бо дає змогу простежити, як у назві поселення відбито іменування окремої особи (почасти власника, засновника) або ж групи людей (жителів того поселення). Аналіз таких ойконімів нерідко повертає до життя поодинокі, а то й цілі пласти давно забутих власних особових імен різної структури – і прадавні імена-композити, і відкомпозитні утворення, і відапелятивні деривати.

Увагу ономастів привертає і просторовий принцип, тобто принцип номінації поселення через відображення в його назві зв’язку з назвами інших сусідніх (дуже рідко – віддалених) географічних об’єктів [1, с. 30]. Власне, такі поселення, засновані в різні історичні періоди на землях сучасного Самбірського району Львівської області, і стали об’єктом нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Південна смуга Самбірщини – прадавні Бойківські землі. Однак, розглядаючи ойконіми сучасного Самбірського району, не обмежуємося лише поселеннями Самбірсько-Дністровської височини та Верхньодністровських Бескидів, а здійснюємо аналіз

усіх населених пунктів, що локалізуються у межах теперішнього району – як бойківських, так і лемківських теренів. У попередніх публікаціях ми порівняли лінгвістичний та краєзнавчий аспект при з'ясуванні походження ойконіма *Самбір* [4]; розглянули фонетичні та морфемно-словотвірні зміни, закріплені в назвах сучасних поселень *Баранівці*, *Бірчиці*, *Кульчиці* [5]; здійснили семантико-словотвірний аналіз усіх відродинних та відлокально-етнічних ойконімів регіону [6]. Окремі словникові статті з потенційного довідника "Походження назв населених пунктів Самбірщини (наукові версії)" були оприлюднені під час роботи Міжнародної наукової конференції «Слов'янська та балканська ономастика» (Болгарія), аналіз посесивних та відпатронімних ойконімів району здійснено у статтях, поданих до наукових збірників Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Хмельницького національного університету. У пропонованій роботі аналізуємо 23 ойконіми Самбірського району, утворених шляхом трансонімізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Просторовий принцип номінації реалізується через лексико-семантичний спосіб творення власних назв. Однак, якщо за творення, скажімо, мікротопонімів можемо говорити і про онімізацію, і про трансонімізацію, то за творення ойконімів, уважаємо, йдеться тільки про трансонімізацію. Трансонімізація – це перехід оніма одного розряду в інший, напр.: м. *Панама* > держ. *Панама*, р. *Стрий* > м. *Стрий*, р. *Товмач* > м. *Товмач* і ін. [2, с. 182]. Творення ойконімів шляхом трансонімізації – це перенесення назв примітних на певній території об'єктів на виниклі тут або поруч з ними поселення без будь-яких структурних змін у цих назвах. Ідеться передусім про населені пункти, номіновані за назвою річки, потоку, іншого гідрооб'єкта, біля якого засновувалися. На Самбірщині відгідронімними вважаємо ойконіми *Бережниця, Вільшаник, Красниця, Лопушна, Лукавиця, Сприня, Черхава*.

Перша відома нам писемна згадка про *Бережницю* припадає на 1515 р. – *Brzesnycza* [ŹDź. XVIII/I, 140]. У назві поселення відображено назву річки *Бережниця* [СГУ, 40], біля якої населений пункт було засновано. І хоча з-поміж трьох *Бережниць* (притоки *Дністра, Черемошу, Чорного Черемошу*) жодна не тече через село *Бережницю* Самбірського району, В. Макарський наводить відомості про річку *Бережницю* (*Brzeznycza*) на теренах Самбірщини, засвідчені в давніх документах ще 1392 р. [Mak., 35]. У свою чергу гідронім мотивовано прикметником *бережний* 'береговий'. У XVIII ст. село було поділене на два: 1785-1788 рр. – *Bereźnica Królewska, Bereźnica Szlachecka* [ЙМ, 25]; 1907 р. – *Bereźnica Rustykalna* [Skor., 568]; *Bereźnica Szlachecka* [Skor., 570]; 1947 р. – *Бережниця Рустикальна* [АТП, 881], *Бережниця Друга* [АТП, 148], *Бережниця Шляхоцька* [АТП, 881], *Бережниця Перша* [АТП, 148]. Одне з них належало до королівщини, тобто до сіл, королівської (державної) власності. Пізніше воно перейшло у власність селян і стало називатися *Бережницею Рустикальною* (від латинського *rustikus* 'селянин') за приналежністю до так званих рустикальних сіл, а далі *Бережницею Другою* за місцем розташування відносно течії ріки. Інше село стало називатися *Бережницею Шляхетською* за приналежністю до шляхти, а згодом – *Бережницею Першою*.

В ойконімі *Вільшаник* (1457 р. – *Olschanyk* [AGZ XIX, 2786]) відображено назву потоку *Вільшаник* [СГУ, 110], на березі якого село було засноване, і що, в свою чергу, є результатом онімізації географічного апелятива *вільшаник* 'вільховий ліс' зі значенням 'потік, що тече через вільховий ліс' [ГВД, 18].

Біля потоку *Красниця* [СГУ, 281] засновано однойменний населений пункт *Красниця* (1521 р. – *Crasznica* [ZDM II, 342]), що й отримав від гідроніма свою назву. Сам гідронім мотивовано прикметником *красний* в одному зі значень 'дуже гарний' [ГГ, 104] або 'червоний' (за кольором ґрунту) [Онишк. I, 385].

На 1505 р. припадає перша відома нам писемна згадка про *Лопушну* (*Lopuschna* [AGZ XVIII, 3465]). Зважаючи на те, що через поселення протікає однойменний потік, уважаємо, що в ойконімі відображено гідронім *Лопушна* [СГУ, 326], мотивований прикметником **лопушна(-ий)*, пор. *лопушник* 'лопух' [Грінч. II, 378], рос. *лопушный* 'лопуховий' [ЭСРЯ I, 469], *лопуховий* 'прикметник до лопух' [СУМ IV, 547]. Отже, якщо ойконім *Лопушна* утворено шляхом

трансонімізації, то зафіксовані в Україні гідроніми та ороніми *Лопушна* – шляхом онімізації однойменних апелятивів.

Назва потоку *Лукавиця* [СГУ, 330] послужила мотивом для номінації поселення *Лукавиця* (1515 р. – *Łukawicza* [ŹDź. XVIII/I, 140]). Гідронім *Лукавиця* мотивовано апелятивом *лука* ‘крутий згин ріки, що утворює мис’ [Грінч. II, 380], *луковина* ‘згин, дугоподібний вигин’ [Грінч. II, 381], *лукавець* ‘кривий, із вигинами потік’ [Шульг., 163-164]; *лукавиця* ‘кривий, з вигинами об’єкт’ [ТГГ, 307].

В ойконімі *Сприня* (1565 р. – *Sprinya* [ЖУР I, 251]) відображено назву потоку *Сприня* [СГУ, 523]. С. Вербич припускає, що гідронім *Сприня* може бути фонетично вторинною формою до первинного **Спирня* / **Спирна* (метатеза *ир* > *ри*), а реконструйований апелятив **sъpъrn’a* через посередництво праслов’янської мови вчений співвідносить з поняттям ‘річка, яка пробивала собі русло’ [ГВД, 74].

Гідронім *Черхава* [СГУ, 607] відбитий в ойконімі *Черхава* (1414 р. – *in Czerchawi* [MRPS IV, 501]; 1447 р. – *Czerchawa* [AGZ XIII, 3398]). У назві річки *Черхава* С. Верич небезпідставно бачить дослов’янский гідронім зі значенням ‘чорна (річка)’ (за О. Трубачовим), або ж ‘*черхате*, нерівне, горбкувате дно річки’ [ГВД, 87].

Отже, сім ойконімів сучасної Самбірщини виникло в результаті гідронімної трансонімізації.

Значно більшою є група ойконімів, утворена в результаті перенесення на них назв мікрооб’єктів. Така номінація здійснювалася за схемою: апелятив – мікротопонім – ойконім.

Від апелятива *береги* < *берег* ‘край землі, що межує з поверхнею річки, озера, моря і т. ін.’ [СУМ I, 158] утворено мікротопонім *Береги*, що згодом став назвою поселення *Береги* (1490 р. – *Brzegy* [AGZ XVIII, 1935]).

Ойконім *Озимина* (1395 р. – *in Ozymyni* [ZDM IV, 1122]; 1406 р. – *Ozymina* [ZDM IV, 1190]) утворено від мікротопоніма *Озимина*, що отримав свою назву від апелятива *озимина* ‘сходи або посіви озимих культур’ [СУМ V, 654] (про те, що ойконім *Озимина* – первісно посесив на **-ина** від антропоніма **Озима*, говорити, гадаємо, не коректно).

Єдина відома нам писемна згадка про хутір *Гостинницю* припадає на 1947 р. – *Гостинниця* [АТП, 148]. Ойконім утворено від мікротопоніма *Гостинниця*, що отримав свою назву від апелятива **гостинниця* < *гостинець* ‘великий битий шлях; шосе’ [СУМ II, 143], ‘велика дорога’ [Грінч. I, 318].

Внаслідок трансонімізації мікротопоніма *Городище*, мотивованого апелятивом *городище* ‘місце, де колись був город’, виник ойконім *Городище* (1502 р. – *Horodyszcze* [AGZ XVIII, 3079]).

Перша відома нам документальна згадка про поселення *Звір* припадає на 1565 р. – *Zwor* [ЖУР I, 248]. Ойконім мотивовано мікротопонімом *Звір*, що отримав таку назву від апелятива *звір* ‘яр, улоговина, видолинок’ [Грінч. II, 132].

Мікротопонім *Копань*, мотивований апелятивом *копань*, ‘те саме, що *копанка* розчищене в лісі місце під засів, яке ще не можна орати, тільки копати’ [Грінч. II, 280] лежить в основі ойконіма *Копань*, перша відома нам писемна згадка про який припадає на 1907 р. – *Kohań* [Skor., 574].

Мікротопонімом *Лан* (< апелятив *лан* ‘безліса рівнина, рівний, широкий простір; поле; великий безлісий простір оброблюваної землі’ [СУМ IV, 443]) мотивовано ойконім *Лан* (1947 р. – *Лан* [АТП, 148]); мікротопонімом *Лука* (< апелятив *лука* ‘рівна місцевість, вкрита трав’янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду’ [СУМ IV, 553]) – ойконім *Лука* (1515 р. – *Luca* [ŹDź. XVIII/I, 141]); мікротопонімом *Пасовисько* (< апелятив *пасовисько* ‘те саме, що *пасовище* ділянка землі з трав’янистою рослинністю, де пасеться худоба, птиця’ [СУМ VI, 88]) – ойконім *Пасовисько* (1947 р. – *Пасовисько* [АТП, 148]); мікротопонімом *Острів* (< апелятив *острів* ‘ділянка землі, що різко виділяється на фоні решти місцевості’ [СУМ V, 789]) – ойконім *Острів* (1441 р. – *Ostrow* [AGZ XIII, 1555]).

Перша відома нам писемна згадка про теперішнє місто *Рудки* припадає на 1472 р. – *Rudki* [AGZ XV, 139]. Ойконім утворено від мікротопоніма *Рудки*, що отримав свою назву від

апелятива *рудки* < *рудка* ‘іржаве болото; болото’ [Грінч. IV, 85]; ‘іржаве багно, болото’ [СУМ VIII, 896]; ‘іржаве болото на березі’ [Марус., 248].

Подібно ж апелятив *хлівиська* ‘місце, де колись був хлів’ < *хлів* ‘приміщення для худоби’ [Грінч. IV, 402], ‘будівля для свійської худоби та птиці’ [СУМ XI, 83] послужив мотивом для творення мікротопоніма *Хлівиська*, а далі цей мікротопонім став назвою поселення *Хлівиська* (1785 р. – *Chłewiska* [Mak., 54]).

Ойконім *Хвороща* (1785 р. – *Phoroszcza* [Mak., 78]) утворено від мікротопоніма *Хвороща*, що отримав свою назву від апелятива *хвороща* ‘хмиз’, пор. *хворостняк* ‘хмиз’ [Грінч. IV, 394], ‘дрібний хворост, хмиз’ [СУМ XI, 48], *хворост* ‘те саме, що хмиз’ [СУМ XI, 394].

Назву лісового масиву з конкретною породою дерев засвідчено в ойконімі *Дібрівка* (*Дубрівка, Дубровка*). Перша відома нам писемна згадка про поселення припадає на 1473 р. – *Dambrowka* [MPRS I, 1078]. Ойконім утворено через посередництво мікротопоніма *Дібровка*, похідного від апелятива *дібровка* < *діброва* ‘листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб’ [СУМ II, 294]; ‘дубовий ліс з домішкою інших листяних порід’ [Марус., 76].

Назви окремих споруд, будівель (у тому числі будівель сакрального характеру), територій, де ці будівлі знаходяться, відбито в ойконімах *Греблі, Монастирець, Станція.* Так, назву хутора *Греблі* (1947 р. – *Греблі* [АТП, 148]) утворено від мікротопоніма *Греблі* (пор. апелятив *гребля* > *греблі* ‘гідротехнічна споруда, яка перегороджує річку або інший водотік для створення водосховищ, одержання енергії і т. ін.’ [СУМ II, 163]), бо первісно так іменувалася не лише гребля, але й місцевість біля неї.

Те ж можемо сказати і про ойконім *Станція* (1947 р. – *Станція* [АТП, 148]), утворений від мікротопоніма *Станція* через посередництво апелятива *станція* ‘пункт зупинки сухопутного транспорту, що курсує за певним маршрутом, а також сукупність пристроїв і споруд на цьому пункті’ [СУМ IX, 650].

Перша відома нам писемна згадка про *Монастирець* припадає на 1377-1387 рр. – *Monastherzecz* [ZDM IV, 1043]. У назві поселення відображено перенесення найменування місця локалізації збудованого об’єкта сакрального характеру на заснований тут населений пункт (*монастирець* < *монастир* ‘релігійна громада ченців або черниць, що з належними їй землями та капіталами становлять церковно-господарську організацію; церква, будівлі й територія, належні цій громаді’ [СУМ IV, 794]).

Своєрідним способом реалізації просторового принципу номінації населених пунктів уважаємо творення ойконімів у формі демінутивів від відомих у певному регіоні назв поселень. Так утворено ойконім *Білинка* – демінутивний варіант ойконіма *Білина* зі значенням *«Білинка* – мала *Білина»* (1491 р. – *Byelynka* [AGZ XVIII, 2049]) та *Спринька* (1785-1788 рр. – *Spryńka, Spynia Mała* [ЙМ, 288]) – демінутивний варіант ойконіма *Сприня* зі значенням *«Спринька* – мала *Сприня»*.

Гадаємо, що сюди ж можемо віднести й нові ойконіми, що виникли як опозиційні пари до давно заснованих поселень: *Мала Озимина* (1947 р. – *Озимина Мала* [АТП, 922]) – присілок *Озимини* почав функціонувати як невелике самостійне поселення, а колишня *Озимина* стала іменуватися *Велика Озимина*; *Мала Хвороща* (1947 р. – *Хвороща Мала* [АТП, 922]) – група дворів у *Хворощі* отримала статус хутора, а колишня *Хвороща* почала побутувати як село *Велика Хвороща*; подібний шлях становлення назви отримали *Нові Баранчичі* (1947 р. – *Баранчичі Нові* [АТП, 930]), а первісне поселення почало називатися *Старі Баранчичі*.

Ще одним способом реалізації принципу номінації поселень, який ми розглядаємо, є творення назв населених пунктів шляхом перенесення на них найменування певної території, що позначає місце її знаходження. Ці назви виражаються в основному конфіксальними, рідше афіксальними лексемами і ще рідше – прийменниковими конструкціями. У Самбірському районі - це *Загір’я, Заколія, Зарайське, Заріччя* (три назви), *Коломостя, На горбах.*

Загалом назви такого типу досі кваліфікуються дослідниками по-різному. Від вказівки польського ономаста В. Ташицького на їхню топографічність, від визначення С. Роспондом таких ойконімів як префіксально-суфіксальних дериватів і до лексико-семантичної характеритики ойконімів на зразок *Замістя* ‘за мостом’, *Залужжя* ‘за лугом’, *Підгір’я* ‘під

горою’ тощо, здійсненої Ю. Карпенком, В. Лободою, Я. Пурою, іншими вченими. Д. Бучко наголошує, що такі ойконіми утворювалися шляхом трансонімізації: анойконім (= мікротопонім) > ойконім, а структурне оформлення їх завершилося ще на дооойконімному рівні [3, с. 110-113].

Отже, апелятивом *загір’я* ‘місцевість за горою (за горами)’ мотивовано мікротопонім *Загір’я*, що згодом став назвою поселення *Загір’я* (1447 р. – *Zagorze* [AGZ XIII, 3209]. Те ж можемо сказати і про ойконіми *Заколія* (1947 р. – *Заколія* [АТП, 148]) та три назви *Заріччя* (1907 р. – *Zarzecze* [Skor., 567]), мотивом номінації для першого з них став мікротопонім *Заколія* < апелятив *заколія* ‘місцевість за колією’, а для трьох інших – мікротопонім *Заріччя* < апелятив *заріччя* ‘місцевість *за рікою*’.

Перша відома нам писемна згадка про *Зарайське* припадає на 1485 р. – *Zarayskie* [MPRS I, 205]. У назві поселення відображено мікротопонім *Зарайське*, який первісно вказував на ‘місцевість *за Райським*’. В. Макарський, аналізуючи ойконім *Зарайське*, наводить значення апелятива *рая* ‘підмоклий ґрунт’ [Mak., 319].

У назві колишнього хутора *Коломостя* (1907 р. – *Kołomoszie* [Skor., 572]) відображено мікротопонім *Коломостя*, мотивований апелятивом *коломостя* ‘місцевість *коло моста*’, а в первісній назві хутора *На горбах* (1947 р. – *На горбах* [АТП, 927]) – мікротопонім *На горбах*, мотивований прийменниковою конструкцією ‘*на горбах*’.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Ми розглянули ті ойконіми Самбірщини, номінація яких була здійснена шляхом трансонімізації. Проведений аналіз дає змогу зробити такі висновки:

— номінація 23 ойконімів Самбірщини (18% від усіх ойконімів регіону) була здійснена за принципом відображення в їхніх назвах зв’язку з назвами інших географічних об’єктів, що реалізований у відгідронімних, відмікротопонімних, демінутивних назвах, у складених назвах з атрибутом *Малий, Новий*;

— припускаємо, що всі ойконіми, які ми проаналізували, утворено шляхом трансонімізації, однак визнаємо слушність думки про те, що не можна беззастережно наполягати, що творення ойконімів на зразок *Лан, Лука, Острів, Монастирець* тощо відбувалося через посередництво мікротопонімів (шляхом трансонімізації); можливо, вони були утворені безпосередно від апелятивів (шляхом онімізації);

— творення ойконімів Самбірщини здійснювалося за всіма відомими принципами та способами національного назвотворення; іншомовних елементів серед аналізованої групи назв поселень немає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д., Бучко Г. Особливості номінації поселень давньої Дрогобиччини (на матеріалі адміністративно-територіального устрою України за 1987 р.) / Д. Бучко, Г. Бучко // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 28-36.
2. Бучко Д., Ткачова Н. Словник української ономастичної термінології / Д. Бучко, Н. Ткачова. – Харків: Ранок НТ, 2012. – 256 с.
3. Бучко Д. Українські конфіксальні ойконіми на загальнослов’янському фоні / Д. Бучко // Z badan nad polsko-ukrainskimi powiazaniami jezykowymi. – Lublin, 2003. – С. 107-115.
4. Котович В. Ойконіми Бойківщини: лінгвістика і краєзнавство / В. Котович // Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Вип. 24. Філологія. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – С. 116-126.
5. Котович В. Ойконіми Самбірщини: фонетичні та морфемно-словотвірні зміни / В. Котович // Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. – Вип. 2 (21) 2011-1 (22) 2012. – Тернопіль: ТНПУ, 2012.– С. 128-136.
6. Котович В. Ойконіми Самбірщини: відродинні, відлокально-етнічні назви / В. Котович // Молодь і ринок. – № 4 (99). – 2013. – С. 58-63.
7. Лучик В. Позамовні чинники й категорії ойконімної номінації / В. В. Лучик // Студії з ономастики й етимології. – К., 2007. – С. 193-202.

ДЖЕРЕЛА

АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. – Вид. 1. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 1064 с.

ГВД – Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра : етимологічний словник-довідник. – К.: Універ. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – 120 с.

Грінч. – Грінченко Б. Словарь української мови / Зібр. ред. журн. "Киевская старина". Надр. з вид. 1907-1909 рр., фотоспособом. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1-4.

ГГ – Гуцульські говори. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.

ЖУР – Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1885-1903. – Т. 1-7.

ЙМ – Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики (Перші поземельні кадастри Галичини. Покажчик населених пунктів). – К.: Наукова думка, 1965. – 354 с.

Онишк. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1-2.

СГУ – Словник гідронімів України / ред. колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко – К.: Наукова думка, 1979. – 781 с.

СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.

ТГГ – Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини : етимологічний словник-довідник. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 656 с.

Шульг. – Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконтрукції). – К., 1998. – 363 с.

ЭСРЯ – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. – М., 1959. – Т. I-II.

Марус. – Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье. – М.: Наука, 1968.

AGZ – Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868-1935. – T. 1-25.

Mak. – Makarski W. Nazwy miejscowości dawnej ziemi Przemyskiej. – Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999. – 429 s.

MRPS – Matricularum Regni Polonia Summaria. – Warszawa, 1907-1908. – Pars 1-3; 1910-1915. – Pars 4/1-3; 1919. – Pars 5/1-2.

Skor. – Skorowidz gminny Galicyi. – Wiedeń, 1907. – 1023 s.

ZDM – Zbiór dokumentów małopolskich. – Wrocław, 1965-1976. – Cz. 1-8.

ŹDz. – Źródła dźiejowe. – Warzsawa, 1902. – T. XVIII, cz. 1.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2014 р.

УДК 81’371.161.2

Алла Кощова

(Одеський міжнародний гуманітарний університет)

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛОРАТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Б. ХАРЧУКА)

Стаття присвячена аналізу колоративної лексики у складі фразеологічних одиниць української мови. Дослідження виконане на матеріалі прозових текстів Б. Харчука. Розглянуто семантико-стилістичні особливості колорем як компонентів фразеологізмів у художньому тексті та встановлено особливості їхнього функціонування у прозі Б. Харчука.

Ключові слова: фразеологізм, колоратив, художня мова, хроматичні й ахроматичні кольоропозначення, Б. Харчук.

Алла Кощова. ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКА И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ КОЛОРАТИВОВ В УКРАИНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Б. ХАРЧУКА).

Статья посвящена анализу колоративной лексики в составе фразеологических единиц в украинском языке. Исследование выполнено на материале прозаических текстов Б.Харчука. Рассмотрены семантико-стилистические особенности колоративов как компонентов фразеологизмов в художественном тексте и установлены особенности их функционирования в прозе Б. Харчука.

Ключевые слова: фразеологизм, колоратив, художественный язык, хроматические и ахроматические колоративы, Б. Харчук.

Alla Koshchova. SPECIFICS OF SEMANTICS AND FUNCIONING OF THE KOLORATIVS IN UKRAINIAN PHRASEOLOGY (BASED ON THE B. KHARCHUK’S COMPOSITIONS).

The article analyzes the colouristic vocabulary consisting phraseological units in the Ukrainian language. The investigation is based on B. Kharchuk’s prose texts. Semantic-stylistic features of the kolorativs as the components of phraseology in fiction have been considered and the peculiarities of their functioning in prose of B. Kharchuk have been found.

Keywords: phraseological unit, kolorativ, artistic language, chromatic and achromatic color names, B. Kharchuk.

Кожна розвинена мова, як відомо, має у своєму складі значну кількість стійких словосполук – фразеологізмів, що вживаються носіями мови завжди у звичному, усталеному оформленні. Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом із нею в постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд. У фразеології найяскравіше виявляється національна специфіка мови. Українські фразеологізми передають найтонші відтінки душевних порухів, обарвлюють висловлене в національний колорит.

Колір даний людині в зорових відчуттях, а поняття про кольори знаходить відображення у словесних одиницях мови – у колоративах. Одним із важливих аспектів вивчення колоративів є аналіз їхніх функціональних властивостей у мові художньої літератури. Кольороназви в тексті слугують надзвичайно багатогранним і змістовним образним засобом, створюючи пейзажні картини, зображуючи внутрішні почуття, обставини. На сучасному етапі розвитку лінгвістики кольоропозначення у структурі української мови глибоко вивчаються відомими вітчизняними та зарубіжними мовознавцями, серед яких І. Бабій, Н. Бахіліна, О. Зівак, В. Дятчук, А. Кириченко, Т. Ковальова, А. Критенко та інші. Низка дискусійних питань, пов’язаних із колоративами, зумовила те, що назви кольору протягом кількох останніх десятиліть є предметом постійного зацікавлення лінгвістів. У фразеології за допомогою колоративів об’єктивуються національні, культурні компоненти в мові, менталітет народу, відтворюються фрагменти фразеологічної картини світу, специфічні для певного етносу. Дослідження

колоративів торкаються як загальних теоретичних проблем, так і їхнього функціонування в художній літературі.

Фразеологічні одиниці з колоративним компонентом широко представлені в художній мові Бориса Харчука і не були об'єктом цілісного аналізу. Вивчення кольоропозначень із погляду семантики та функціонування у творчому доробку українського письменника-шістдесятника є перспективним і зумовлює актуальність теми дослідження. Борис Харчук належить до плеяди митців, з якими в уяві кожного читача асоціюється літературна Тернопільщина другої половини ХХ століття. Це автор, який приніс в українське письменство колорит землі галицько-волинської, наснажив літературу специфікою і унікальністю саме такого мовного виразу, як фразеологізм.

Отже, об'єктом дослідження в запропонованій статті стали фразеологічні одиниці із колоративним компонентом у прозі Б. Харчука. Предметом – аналіз їхніх семантико-стилістичних особливостей у художній мові, що дає можливість з'ясувати, наскільки мовні засоби, зокрема фразеологізми, дозволили автору змалювати образи персонажів, індивідуалізувати їх, розкрити характери тощо.

Починаючи з ХХ століття, для української літературної мови характерний процес «орозмовлення» мови, який суголосний і мові художньої прози [1, с. 119]. Один із традиційних засобів орозмовлення художніх текстів – уведення в них фразеологізмів. Фразеологія найяскравіше відбиває дух, ментальність народу, оскільки акумулює досвід попередніх поколінь і завжди несе в собі емоційно-експресивну оцінку [1, с. 119]. Важливу роль у цьому відіграють колоративи.

В українській мові на основі назв на позначення кольорів, передусім прикметників, формуються численні сталі сполучення. Вони є продуктивним засобом поповнення фразеологічного фонду української мови. Із представлених в українській мові ФО з колоративним компонентом найчастотнішими є утворення з прикметниками *чорний, білий, червоний.* З іншими колоративами зафіксовано менше словосполучень, наприклад, із прикметниками*: зелений, оранжевий, сірий, голубий, жовтий, синій, рожевий, коричневий.* У поодиноких випадках вживаються також інші колоративи (напр.: *фіолетовий, рудий, сизий* тощо) [3].

Зауважимо, що лінгвістичне осмислення мовної картини кольору базується на розкритті внутрішньої форми колоративів, пізнанні особливостей символізації, властивої для певного етносу, тощо (Т. Семашко). Щодо джерел виникнення кольороназв, то здебільшого називають полісемію (використання назв предметів, об'єктів природи з певним забарвленням для утворення нових назв кольору), лексико-морфологічні засоби (складні слова, спеціальні слова для передачі відтінків), запозичення та ін. (А. Іншаков).

Одностайної думки щодо розподілу кольорового спектру не існує. Немає визначеності й у системах кольоропозначень у сучасних європейських мовах. У мовознавстві визначають або сім, або дев'ять, або одинадцять ядерних кольоропозначень. Зазвичай це *білий*, *чорний*, *червоний*, *синій*, *зелений*, *жовтий*, *сірий*, *голубий*, *коричневий* та деякі інші, що закріпилися як основні складові колірної номенклатури української мови.

Усталеними є погляди про поділ кольоронайменувань на дві групи: хроматичні, утворені через синтез трьох основних кольорів – *жовтого*, *синього* й *червоного*, та ахроматичні: *чорний*, *білий*, *сірий* [2]. Ахроматичними кольорами вважаються ті, що відрізняються один від одного тільки світлістю. Саме крізь їхню призму визначався світогляд первісної людини, що значною мірою пояснює поширене вживання саме таких кольорів у фразеологізмах.

Так, кольороназві ***чорний*** у досліджуваних текстах властивий широкий спектр символічних значень, які беруть свій початок із міфологічних уявлень людини та закріплені у фольклорі. Переважно цей колоратив пов'язаний із традиційно-символічною семантикою: втіленням темноти, ночі, порожнечі, біди, наприклад, ***чорною хмарою посунути:*** *– Давай-но вступимо сюди, – проказав він крізь зуби і* ***чорною хмарою посунув*** *на подвір'я, перед яким стояла підвода* [10, с. 21]. Фразеологізм реалізує значення «зловісна», «ворожа». Загалом чорний колір часто асоціюється з кольором хмар, символізуючи сумний, пригнічений, навіть

злий настрій (***як чорна туча***)**:** *Бородай з сином, зайшовши в хату, не показувались. Мотря,* ***як чорна туча****, снувала у хлівах* [10, с. 62]. Негативні емоції супроводжують і фразему ***чорна заздрість:*** *Це* ***чорна заздрість****. Вона гризе душу й сумління…* [6, с. 57].

У художній мові Б. Харчука переважають фразеологізми, що символізують нещастя, лихо, як-от ***на чорний день*** або ***чорна кішка***: *Мішок жита і мішок пшениці* ***на чорний день****. Вона знала, вона була певна: мати не відкопає, не візьме й не відвезе* [8, с. 93]; *Та от її виманили, й вона пішла – випурхнула, залишивши їй шарудіння джинсів, вернулася, принесла «замазку», сидить, як кам'яна, і в неї нема до дочки попередньої радості й щирості. Що ж сталося? Яка* ***пробігла чорна кішка****? Де взялась?* [9, с. 188].

Тривожний внутрішній настрій персонажа, психологічну напруженість письменник виражає за допомогою фразеологізму, в якому експлікується значення «підступний, підлий, зрадливий» (***очі потішаються чорним блиском***)**:** *Так у чиїй ми волі? – знає, що мені крити нічим, його* ***очі потішаються чорним блиском*** [6, с. 59]. Пор.: *Вони (діти) дивились їй услід –* ***сині очі слив'яніли, зелені жовкли, а чорні попеліли*** [9, с. 314].

Колоратив ***чорний*** у фразеологізмах може вживатися і у своєму прямому значенні, виконуючи, втім, певну символічну функцію (***як білий день і чорна ніч***): *Добро і зло існують без ніякої двозначності – ясно і зрозуміло****, як білий день і чорна ніч****…* [6, с. 65].

Колоратив ***чорний*** також є складником фраземи ***хлібець чорний та святий, бо чесний***, де символізує важку, але чесну працю та не має негативного забарвлення: *– Їж, голубонько, їж, тепер голодному бути не соромно, ні, не соромно, скоріше, соромно ситому. А мій* ***хлібець чорний та святий, бо чесний*** [9, с. 335].

Асоціативні зв'язки чорного кольору з темрявою спричинили появу фразеологізму ***дєло темне****,* що об'єктивує значення «щось заплутане, незрозуміле»: *– Я тобі посовітую: не шукай винуватого, сам будеш винний.* ***Дєло темне*** *й нікому не нужне* [9, с. 320].

Чільне місце в художній мові письменника посідає білий колір, що нерідко виступає опозиційно до чорного. Білий колір корелює з кольором світла, повітря, оскільки його сприйняття пов'язане з відчуттям легкості, свіжості, чистоти. Проте значення білого в словосполученнях зі словом *день*, незважаючи на схожу структуру, помітно різняться. Наприклад, фразеологізм ***серед білого дня*** реалізує значення «дія, вчинки, що відбуваються неприховано»*: Фашисти намагаються вивозити наших хлопців і дівчат* ***серед білого дня*** [5, с. 49], а фразеологізм ***білий день надворі*** означає «світловий день, пізню пору дня»: ***Білий день надворі****, а я в хаті! Так і життя дурно проспиш…* [5, с. 21].

Змістова структура поняття ***«білий»*** містить і світлову ознаку ***«ясний».*** Очевидно, вона виникає під впливом первісного асоціативного зв'язку білого кольору з концептами «сонце», «світло» (***поставити на ясні очі***): *Вона, мабуть, знає закляте слово! І послано солдатів, солдати взяли її під караул, привели і* ***поставили*** *перед царем* ***на*** *його* ***ясні очі*** [4, с. 146].

Сірий – колір, середній між білим і чорним. Кольороназва ***сірий*** у фраземах означає «самотність, страх», наприклад: ***завис сірий морок***: *Вони не перемовлялися, тільки брязкали ложками. Довкіл* ***завис сірий морок*** [7, с. 128] або індивідуально-авторська ***не скніти сірим одинаком – вовкулаком***: *Літував тут (Євмен) дві останні відпустки підряд. Вона вже й сердилася на нього: не можуть чомусь жити – він і Нінель, але ж є дочка. Не привіз її до бабуні, сам їдь до неї, а* ***не скній сірим одинаком*** *–* ***вовкулакою****. Нащо ж відпустка?..* [9, с. 130].

Хроматичні кольори – це ті кольори та їх відтінки, які ми розрізняємо в спектрі (червоний, жовтогарячий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий). Одним з основних кольорів спектра є червоний. Широке поширення й особлива значущість червоного кольору в українській традиційній культурі зумовлені його близькістю до вогню і світла. Червоний у символічному значенні – це сигнал небезпеки (***пускати під стріху червоного півня***): *Хайкало до порога з дротом. Німці шваркотять, збираються* ***пускати під стріху червоного півня****, а Хайкало закручує двері дротом* [7, с. 48].

При змалюванні зовнішності колоратив **червоний** у фразеологізмах символізує злість, роздратування (***очі червоні***): – *У нього* ***очі червоні****, а в них темна сила, – подумала дівчина. Відро упало з рук. Вона присіла з бідоном і не могла зрушити з місця* [7, с. 188].

Автор широко використовує колореми, що виражають відтінки червоного кольору, оскільки саме цей колір має найбільшу спектральну гаму. Так, ***брунатний*** – це колірне позначення, що не входить в основну палітру, а з'являється внаслідок змішування зеленого і червоного барвників. У фразеологізмі ***взятися брунатною наснагою*** відповідний колоратив реалізує значення «бути сильним» та є позитивно маркованим: *Бліде обличчя й чорні руки* ***взялися брунатною наснагою*** *– вогняна душа клала на неї свої багряні тіні* [9, с. 131].

Кольоратив ***золотий*** як корелят сонця також функціонує у мові Б. Харчука, втілюючи передусім значення «кольором подібний до золота». Проте у фразеологізмі ***обіцяти золоті гори*** означає «обіцяти занадто багато, особливо, якщо обіцянка може бути й не виконана»: *Володимир Терентійович не був скупий на слово…, а коли завів про перспективу, про те, як усе зміниться, то не міг зупинитися,* ***обіцяв*** *і рай, і* ***золоті гори*** [9, с. 323].

Колоратив ***синій*** у мові Б. Харчука виступає компонентом фразеологізму, що передає значення «очі синього кольору» (***сині очі слив'яніли***): *Вони (діти) дивились їй услід –* ***сині очі слив'яніли, зелені жовкли, а чорні попеліли*** [9, с. 314].

Щодо колоратива ***зелений***, то він у фразеологізмах втілює індивідуально-авторське значення, наприклад, ***затрусити зеленим маком***: «О, ти як **затрусиш зеленим маком**, так держись берега!» – притьма викидає цигарище й ховається за яблуню, обкопуючи її з іншого боку [9, с. 141].

Таким чином, серед фразеологізмів з колоративним компонентом у творчому доробку Б. Харчука найбільшою продуктивністю характеризуються лексеми ***чорний, білий*** та ***сірий,*** тобто назви ахроматичних кольорів. Менш поширеними є ФО з колоремами ***червоний, синій, зелений, золотий*** та ін. У досліджуваних творах вони здебільшого відображають базові колірні уявлення людини, виконуючи роль як прямих номінацій, так і численних образних метафор. За допомогою фразеологізмів із колоративним компонентом письменник правдиво змалював життя українців.

Перспективність подібних досліджень вбачаємо у можливості аналізу колоративної лексики як компонента фразеологічних одиниць у творчості інших українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братусь М. Ф. Ознаки сьогодення в семантиці й стилістиці фразеологізмів (на матеріалі сучасної художньої прози) / М. Ф. Братусь // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Сер. «Філологія. Соціальні комунікації». – Т. 22 (61). – №4. – Сімферополь, 2009. – С. 119-124.
2. Жук Т. В. Фразеологізми з компонентами на позначення кольору (на матеріалі «Фразеологічного словника української мови») / Т. В. Жук // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки: сборник научных трудов / М-во освіти і науки України, Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2010. – Кн. 2. – С. 73-74.
3. Семашко Т. Ф. Особливості семантики та функціонування слів-колоративів в українській фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Ф. Семашко. – К., 2008. – 20 с.
4. Харчук Б. М. Горохове чудо: Казки, оповідання, повісті / Б. М. Харчук. – К.: Веселка, 1991. – 240 с.
5. Харчук Б. М. Далека стежка до весни: Повість / Б. М. Харчук // Вітчизна. –1983. –№ 4. – С. 20-626.
6. Харчук Б. М. Мертвий час: Повість / Б. М. Харчук // Київ. – 1990. – №1. – С. 55 – 83.
7. Харчук Б. М. Невловиме літо: Повісті / Б. М. Харчук. – К.: Рад. письменник, 1981. – 343 с.
8. Харчук Б. М.Облава: Повість / Б. М. Харчук // Київ. – 1983. – № 11. – С. 79 – 101.
9. Харчук Б. М. Подорож до зубра: Повісті / Б. М. Харчук. – К.: Рад. письменник, 1986. – 368 с..
10. Харчук Б. М. Теплий попіл: Повісті та оповідання / Б. М. Харчук. – К.: Веселка, 1981. – 328 с.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2014 р.

УДК 811.161.2’367.332

Тетяна Кумейко

(Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана)

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ І ВАРІАНТИ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ З ДІЄСЛОВАМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДГРУПИ «ЗБИРАННЯ»

У статті розглянуто структурні моделі речень з дієсловами інформаційної діяльності підгрупи «Збирання», їхня морфолого-синтаксична реалізація. З’ясовано, що спільним для цієї групи предикатів є те, що вони програмують своєю семантикою обов’язкове заповнення в семантичній структурі речення позицій суб’єкта і об’єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени.

Ключові слова: інформаційна діяльність, предикат, структурна модель, суб’єкт, об’єкт.

Татьяна Кумейко. МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧЕСКАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ И ВАРИАНТЫ МОДЕЛЕЙ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ГЛАГОЛАМИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОДГРУППЫ "СБОР"

В статье рассматриваются структурные модели предложений с глаголами информационной деятельности подгруппы «Сбор», их морфолого-синтаксическая реализация. Установлено, что предикаты представленной подгруппы программируют своей семантикой обязательное заполнение в семантической структуре предложения позиции субъекта и объекта, которым на формально-граматическом уровне соответствуют подлежащее и сказуемое. Обстоятельство и определение функционируют в структуре предложения как факультативные члены.

Ключевые слова: информационная деятельность, предикат, структурная модель, субъект, объект.

Tetyana Kumeiko. MORPHO-SYNTACTIC REALIZATION AND VARIANTS OF STRUCTURAL MODELS OF THE SENTENCES WITH VERBS DENOTING INFORMATION ACTIVITIES OF SUBGROUP «GATHERING»

The article considers structural models of sentences with verbs denoting information activities of «Gathering» and their morpho-syntactic realization. It has been found that common thing for this group of predicates is that due to their semantic it is required to fill the semantic structure of the sentence position of subject and object, which on formal grammatical levels correspond to the subject and the object. The attribute and the adverbial modifiers function as elective members in the sentence structure.

Keywords: information activities, predicate, sentence structural, model, subject, object.

Опис дієслівних структурно-семантичних моделей речення неможливий без урахування лексико-семантичних і граматико-морфологічних особливостей дієслова. «Основний будівельний елемент поля дієслівних речень – модель речення – є мінімальним граматично і семантично достатнім сполученням взаємозумовлених синтаксичних форм (компонентів), що утворюють комунікативну одиницю з певним типовим значенням» [6, с. 98].

Дослідженню структурно-семантичних типів моделей дієслівних речень присвятили свої роботи І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко; синтаксичних категорій – М. В. Мірченко; системі структурних схем - Й. Ф. Андерш, Н. Ю. Шведова, Т. В. Шмельова, З. Д. Попова; логіко-граматичних типів речення – Н. Д. Арутюнова, Є. М. Ширяєв. Але дієслова інформаційної діяльності та їх роль у структурно-семантичній організації речення не були об’єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Тому актуальним є дослідження типів реалізації структурних схем речень з предикатами інформаційної діяльності, варіантів їх структурно-морфологічного втілення.

Метою статті є виокремлення трикомпонентних і чотирикомпонентних структурних моделей речень з дієсловами інформаційної діяльності підгрупи «Збирання» та опис їхньої морфолого-синтаксичної реалізації.

Отже, розглянемо кожну з них.

Трикомпонентні схеми

Структура S – V_f $Praed_{dic}$ – Obj

Зазначена підгрупа представлена:

1. **Двовалентною реалізацією** предиката. Напр.: Наприклад, аби написати «Пригоди тричі славного розбійника Пинті», я півроку збирав матеріали (з газети).

2. **Дво-тривалентними предикатами у двовалентній реалізації.** Напр.: Оскільки інформація коштує дорого, то кожен споживач акумулює інформацію з урахуванням конкретних обставин часу та місця (з підручн.).

Предикати цієї підгрупи програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення в семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени. Напр.: Фонд накопичує інформацію про чинні в Україні нормативні документи в галузі дорожнього господарства (з підручн.).

У підгрупі **«Збирання»** відсутні об'єктні поширювачі, виражені формою родового, давального та місцевого відмінків. Зазначена група представлена лише об'єктними поширювачами, вираженим формою знахідного та орудного відмінків:

N_1 – V_f – N_4

Продуктивною в цій підгрупі є структурна схема з об'єктним поширювачем у формі знахідного відмінка є. Суб'єктом виступає особа, умовна особа (метонімічне перенесення), а об'єктом, крім того, може бути ще й неістота, що зумовлює такі варіанти прочитання речень:

а)"хто – V_f – що"

Скажімо, планету Марс дослідники Всесвіту спостерігають у телескопи з наземних обсерваторій лише протягом кількох місяців у межах кожних двох років (з підручника).

б) "хто – V_f – кого"

Міністерство доходів і зборів вже від серпня тестує своїх працівників на поліграфах (з газети).

Структурна схема N_1 – V_f – N_4 не передбачає сполучення з прийменниками. Саме це й зумовлює відсутність варіантів представленої схеми.

N_1 – V_f – N_5

Група речень з об'єктним поширювачем, вираженим формою орудного відмінка, не відзначається продуктивністю в підгрупі "Збирання". Суб'єктом і об'єктом цієї групи можуть виступати як істоти, умовні істоти, виражені метонімічним перенесенням, так і неістоти, що зумовлює такі варіанти прочитання речення:

*а)"хто – V_f – **praep** чим"*

Литовський Сейм спостерігає за ситуацією навколо опозиції і розраховує, що Україна справиться самостійно (з газети); Крім того, вчитель спостерігає за роботою учнів, щоб оцінити їх вміння і навички. (з підручн.).

*б)" хто – V_f – **praep** ким"*

За «українським політв'язнем» спостерігає ЄС (з газети).

Схема **N_1 – V_f – praep N_5** зумовлює однозначну форму прочитання речення:

N_1 – V_f – **за** N_5**:** Мазепа спостерігає за хлопчиком малим, який так палко любить Батьківщину і гнівно обіцяє захищати її від загарбників (з підручн.).

Чотирикомпонентні схеми

Структура S – V_f $Praed_{dic}$ – Obj_1 – Obj_2

Зазначена група представлена:

1. Дво-тривалентними предикатами у тривалентній реалізації. Напр.: Контрольна комісія *збирає* *інформацію* *про* порушення громадянських прав і свобод у Львові (з газети).

2. Три-чотиривалентними предикатами у тривалентній реалізації. Напр.: Андрій випитував його геть про всі подробиці з Донцевого життя, випитував.....(І. Багряний).

Спільним для цих різновидів є обов'язкове поширення структури речення суб'єктом і двома об'єктами, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додатки. Як

факультативні члени в структурі речення функціонують обставини і означення. Напр.: Пріск раз по раз розпитував Ореста про гнів, і про їхні звичаї, й про землю, й небалакучий жупан сяк-так відповідав йому через тлумача Викупу (І. Білик).

N_1 – V_f – N_2 – N_4

Структурна схема, у якій адресат виражений формою родового відмінка, а об'єкт формою знахідного, є продуктивною в цій підгрупі. Суб'єкт, адресат, об'єкт у цій групі представлені істотами, умовними істотами, що виражені метонімічним перенесенням, так і неістотами. Отже, маємо такі варіанти прочитання речення:

а)"хто – V_f – praep кого – praep що"

Ігор запитує про свічку у церковної служительки Василини біля столика з різним церковним крамом (з газети).

б)"хто – V_f – praep кого – praep кого"

Терлецька питала в Балабухи про його батька й матір так собі, для звичайності (І. Нечуй-Левицький).

в)"хто – V_f – що – praep кого"

Стояла перед ним у чорному отаманиха і оце випитувала все у нього (Ю.Шевчук).

Варіанти схеми **N_1 – V_f – praep N_2 – praep N_4**

Додатки, які формують розглядувану структурну схему, представлені прийменниково-відмінковими формами: один з них виступає у формі родового відмінка, а другий – знахідного. Адресат у формі родового відмінка сполучається лише з одним прийменником **у(в)**, а об'єктний поширювач у формі знахідного відмінка поєднується з двома прийменниками:

N_1 – V_f – **у(в)** N_2 – **за** N_4. Вона питала за ту книжку в людей, але люде нічого не знали про таку книжку (І. Нечуй-Левицький).

N_1 – V_f – **у(в)** N_2 – **про** N_4. Мати була на цьому засіданні, і Женя випитала в неї про все (Л. Смілянський).

Варіанти схеми **N_1 – V_f – praep N_2 – N_4**

Сполучення предиката з об'єктами, один з яких виражений прийменниково-відмінковою формою родового відмінка, а другий – безприйменниковою формою знахідного відмінка, зумовлює утворення одного варіанта базової структурної схеми:

N_1 – V_f – у(в) N_2 – N_4. У "свободівця" на допиті слідчі випитували всю інформацію (з газети).

N_1 – V_f – N_4 – N_2

Структурна схема, у якій адресат виражений формою знахідного відмінка, а об'єкт формою родового, є непродуктивною у вказаній групі. Суб'єкт і адресат можуть бути виражені істотою чи умовною істотою, що є метонімічним перенесенням, а об'єкт – неістотою. Виділена схема має лише один варіант прочитання **—**

"хто – V_f – кого – praep чого"

Залізничники опитували пасажирів щодо рівня сервісу в поїздах (з газети).

Варіанти схеми **N_1 – V_f – N_4 – praep N_2**

Представлена схема містить два об'єктних поширювачі, один з яких (адресат) має безприйменниковий варіант, а об'єкт, виражений знахідним відмінком, уживається лише з прийменником *щодо:*

N_1 – V_f – N_4 – щодо N_2.: Волонтери опитували відвідувачів міського та районних мешканців щодо роботи міських служб та установ (з газети).

N_1 – V_f – N_4 – N_4

Структурна схема, у якій адресат і об'єкт виражені формою знахідного відмінка, є продуктивною в зазначеній групі. Суб'єкт, адресат, об'єкт у цій групі представлені як істотами, умовними істотами, що виражені метонімічним перенесенням, так і неістотами:

а)"хто – V_f – кого – що"

Передні кинулися до полковника, щось його запитували (Ю. Мушкетик).

б)"хто – V_f – кого – praep кого"

Завідувач почав випитувати Павлуся про Ганну, про її літа, зріст, волосся (А. Чайковський).

в)"хто – V_f – кого – praep що"

Про життя і роботу я питала Ірину її ж методом – славнозвісною абеткою, через яку пройшли понад три десятки українських письменників (з газети).

Варіанти схеми **N_1 – V_f – N_4 – praep N_4**

Сполучення предиката з об'єктними поширювачами, один з яких (адресат) має безприйменникову форму знахідного відмінка, а другий – прийменникову форму знахідного відмінка, зумовлює два варіанти прочитання:

N_1 – V_f – N_4– про N_4: – Так, вона стверджувала, що слідчий в Бистричанах випитував її кілька ночей про Ілька Гладуна, але вона не могла нічого про нього сказати, крім того, що він писарював у сільраді… (Р. Федорів).

N_1 – V_f – N_4– на N_4.: Банки збирають досьє на клієнтів (з газети).

Таким чином, узагальнюючи розглянуте, можна зробити такі висновки. Дієслова підгрупи " Збирання" не відрізняються широким діапазоном семантики. Предикати цієї групи програмують обов'язкове заповнення в семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени. Також слід відмітити, що реченнєві конструкції представлені такими продуктивними структурними схемами: трикомпонентна – ***N_1 – V_f–. N_4;*** чотирикомпонентні – ***N_1 – V_f – N_2 – N_4 ; N_1 – V_f – N_4 – N_4.***

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Семантико-синтаксичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов) / Й Ф. Андерш // Зіставні дослідження української, чеської та російської мов: зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 97-110.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола. Глаголы психической деятельности, речи, звучания и поведения /Л. М. Васильев. – Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1981. – 72 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – №2-3. – С. 48-56.
5. Золотова Г. А. О роле глагола в структуре предложения / Г. А. Золотова // Русский язык за рубежом. – 1981. – №5. – С. 64-69.
6. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: [монографія] / О. І. Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.

УДК 801.82 = 161.2

Стефанія Лісняк

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ПОЛЬСЬКІ МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В «ЛІТОПИСІ ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ»

У статті розглядається відома пам'ятка монастирсько-церковного літописання «Літопис Підгорецького монастиря» XVII-XVIII ст., простежуються мовні особливості літопису як твору духовної літератури. Значна увага приділяється аналізу польського впливу на мову цієї пам'ятки на всіх мовних рівнях.

Ключові слова: монастирсько-церковний літопис, мовні контакти, мовний рівень, запозичення, полонізми.

Стефания Лисняк. ПОЛЬСКИЕ ЯЗЫКОВЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В «ЛЕТОПИСИ ПОДГОРЕЦКОГО МОНАСТЫРЯ»

В статье рассматривается известный памятник монастырско-церковного летописания «Летопись Подгорецкого монастыря» XVII-XVIII вв., прослеживаются языковые особенности летописи как произведения духовной литературы. Большое внимание уделяется анализу польского влияния на язык этого памятника на всех языковых уровнях.

Ключевые слова: монастырско-церковная летопись, языковые контакты, языковой уровень, заимствования, полонизмы.

Stefania Lisnyak. POLISH LANGUAGE ELEMENTS IN THE «THE CHRONICLE OF PIDHIRTSI'S MONASTERY»

The article deals with the famous attraction of monastic-church chronicle writing «The Chronicle of Pidhirtsi's Monastery» of the XVII-XVIII centuries. The author traces the language features of Chronicle as a writing of the religious literature. Much attention is paid to the analysis of the Polish influence on the language of the attractions at all language levels.

Key words: monastic-church chronicle writing, language contacts, language level, adoption, Polish language elements.

Українсько-польські мовні контакти простежуються ще з часів Київської Русі. На початку XI ст. Київ був одним із висококультурних міст Європи, тому, на думку вчених, в XI - XII і першій половині XIII ст. вплив культурних та мовних контактів спрямовувався зі сходу на захід, з Київської Русі на польські землі. Після руйнації давньоукраїнської культури монголо-татарами в другій половині XIV ст. напрямок впливу змінився [1, с. 38]. Виразні свідчення запозичень з польської мови лінгвісти знаходять уже в українських грамотах XIV XV ст. [2, с. 80]. У наступних століттях кількість польських запозичень до книжної української мови зростає. У XVI ст. польські впливи посилюються, що пов'язано із набуттям Польщею статусу суспільно-політичного та культурного європейського центру. У XVIII ст., після третього поділу Польщі, на Правобережжі та інших землях поступово ліквідуються усі сліди польсько-латинських впливів, натомість у Галичині – навпаки, потік латинських і польських впливів зростає, зокрема після уподібнення духовних шкіл і церковної адміністрації до латинської (польської церкви) [2, с. 83].

Питання українсько-польських мовних контактів в різні історичні періоди висвітлювалось у студіях І. Огієнка, Л. Гумецької, О. Онишкевича, А. Брукнера, О. Горбача, Н. Романової, А. Вінценза, М. Худаша, О. Муромцевої, М. Лесіва та ін. Важливою працею, в якій розглядався вплив польської мови на староукраїнську літературну мову, є монографія Вєслава Вітковського про мову творів І. Галятовського на тлі українського письменства XVII ст. Про польські елементи у тогочасній літературній мові згадував також І. Франко: «Приймала ця мова багато польських слів, особливо для найменування понять та стосунків суспільного й державного

життя, яке після Люблінської унії було більш-менш однакове на цілій території Речі Посполитої» [7, с. 69]. Проте дослідження польських мовних рис ще потребує свого вивчення в творах регіонального характеру, в чому і полягає актуальність нашого дослідження. Мова цієї літератури становить цінний для історії української літературної мови матеріал як щодо лексичного складу, фразеологічного фонду, так і стосовно фонетичних особливостей, морфологічних форм і побудови речень. Явище запозичення польських елементів в писемність староукраїнської доби XVI - XVIII є незаперечним фактом, однак характер цих запозичень залежав від виду і змісту пам'ятки, а також часу її написання.

Предметом нашої уваги є польські мовні елементи у відомій пам'ятці монастирсько-церковного літописання XVII - XVIII ст. – «Літописі Підгорецького монастиря». Перше знайомство громадськості з цією рукописною книгою обсягом 150 сторінок, що разом з іншими рукописами знаходилась на виставці Ставропігійського Інституту у Львові, відбулося в 1888 р. На старовинній шкіряній палітурці цієї книги була наклеєна також польска назва: «Księga Historij klasztoru Podhoreckiego, zakonu Basyliańskiego, po rusku pisana, gdzie tak (że) inwentarz rzecy cerkiewnych i klasztornych. Roku pańskiego 1699 sporządzona». Сам літопис в рукописній книзі на 150 сторінок займав 60 сторінок, решта – це документи, виписані з львівських міських актів, що являють собою дарчі записи на користь монастиря [4, с. 323]. Ми поставили перед собою завдання простежити у досліджуваній пам'ятці ознаки польського впливу на різних структурних рівнях.

Підгорецький літопис написаний слов'яноруською (слов'яно-українською) мовою, що відповідало практиці ієрархів та стилевим вимогам високого бароко [6, с. 460], оскільки, крім самої історії створення і розбудови Підгорецького монастиря, твір містить перекази про побудову Плісницької церкви, алегорії, порівняння та уривки зі Святого Письма, апокрифічних переказів, середньовічних книг тощо. Для відображення духовної сфери використовувалась церковнослов'янська мова як мова сакральна, священна, створена багатовіковою працею усіх слов'янських книжників. Жива розмовна мова українського народу знайшла в досліджуваній пам'ятці лише часткове відображення, хоча в цей період вона активно входить в писемно-літературну мову, витісняючи церковнослов'янську. Містить літопис і запозичення з польської та латинської мов. Українська писемна мова цього періоду трактувалась як «мішанина, штучна мова, що була химерним схрещеннням церковнослов'янських та староруських елементів з українізмами та полонізмами» [6, с. 170].

Процес запозичення польських лексем у писемній практиці Галичини XVII - XVIII ст. відбувався, за словами мовознавців, двома шляхами: з одного боку, через староукраїнську літературну мову, у якій вони на той час були, а з другого, – через сусідні польські говори. Визначаючи інтенсивність українсько-польських мовних контактів у XVI - XVII ст., вчені зауважують, що цей вплив мав більше зовнішній, аніж внутрішній органічний характер [2, с. 90].

Вплив польської мови у «Літописі Підгорецького монастиря» відчутний, однак порівняно з власне українськими словами і формами він не значний.

Полонізми, вжиті в пам'ятці, репрезентують фонетико-графічний, лексико-семантичний, словотвірний та граматичний рівні мови. На фонетичному рівні це слова *βροδα* (старопольське, далі стп. broda) – борода, *γλοωα* (стп. glowa,) – голова, *γλοδэ* (стп. glod) – голод, *γροδэ* (стп. grod) – город, *δρεωο* (стп.drzewo) – дерево, *κρολεωσκιι* – королівський, *τλυστοστξ* – товщина, *ωδλυϖ* – вдовж тощо. У тексті читаємо: *κοτορο5 πραωο δο* ***γροδυ*** *λξωοωσκογο ζαπισανο5 ροκυ β<ϖι4 1688* [10, с. 309]; Ці й подібні лексеми вживаються паралельно з українськими та церковнослов'янськими словами, в деяких випадках навіть у межах одного речення, наприклад: *ι/ανэ κορολξ πολξσκψι πριιηα σαμэ /σοβο1 σωο51* ***κρολεωσκο1****δο σεφ σ<τοι /βιτελι σο τρομα σ<ναμι σωοιμι* ***κορολεωι ᾱμι*** *πολξσκιμι* [10, с. 586]. */τποωεδ.:λο* ***δερεωο*** *ολιωνο5, ϖε νε μογυ /τπ;στιτι τλυστοστι μο5ι* [10, с. 101] – */ασλιωφε* ***δρεωα*** *ω λασχ.: β<ϖοι ζοσταλφε* [10, с. 101]. Мовні елементи польського походження сприймаються у більшості випадків як емоційно чи стилістично забарвлені синоніми до українських відповідників.

Як правило, запозичення з польської мови в українську виділяються за збереженням певних маркованих фонетичних ознак: наявності носових (*οκρονγλψι)*, звука **ц** на місці давніх звукосполучень *** gt, *kt** (*μοχξ, μοχνιι, υμοχνενιι*), звукосполучень **ро, ло, ре** замість **оро, оло, ере, лу** замість **ов**, що є фонетичними відповідниками розвитку давніх ***or, *ol, *er, *ъl,** наприклад: *βροδα, γροδэ, γλοωα, ζλοτο, ζλο εωэ, τρεμβοωλ4, κρολεωσκιι, τλυμα ιτι, τλυστοστξ* тощо. У системі приголосних результатом польського впливу є велика кількість слів із стверділим **р,** наприклад, *ωνυτρэ, χαρэ, ποϖαρэ, φυνδατορэ, μοναστιρэ, παστιρэ, πισαρэ* і т. п. оскільки в характерному для української літературної мови ствердінні **р** у кінці слова і складу (*писарь > писар, горькый > гіркий*) і ще більшому поширенні твердості **р** у південно-західних і північних діалектах лінгвісти вбачають вплив саме польського консонантизму [13, с. 40].

Найбільша кількість полонізмів у «Літописі Підгорецького монастиря» є лексичними запозиченнями: *офѣра* – жертва, *δοστατε νε* – посередньо, *σειμοωατι* -– радитись, *ωσπαν4λιι* – чудовий, *ποσπολιτιι* – загальний, *φατψγοωανιι* – зайнятий і багато інших. Про те, що ці мовні одиниці запозичені українською мовою до XVII ст., засвідчує їх фіксація як полонізмів у «Словнику української мови XVI - першої половини XVII ст.» [12] та «Словнику староукраїнської мови XIV – X ст.» [11].

Лексичні полонізми можна поділити на декілька груп:

1) загальновживану лексику, наприклад: ωλαδχα (стч. vladca, стп. wladca) – той, хто може розпоряджатися, керувати чим-небудь, володар (СУМ XVI, т. 4, с. 91*); ωοδλυγэ* (стп. wedlug) – відповідно до чого, згідно з чим (СУМ XVI, т. 4,с. 151); *ωσπαν4λιι* (стп.wspanialy) – величавий, величний (СУМ XVI, т. 5, с. 40), *γανεβνε* (стп. haniebnie) – безчесно, ганебно, (СУМ XVI, т. 6, с. 189); *δοστατε νε* (стп.dostatecznie) – посередньо (СУМ XVI, т. 8, с. 57); *ναβοϖενστωο* – побожність, віра (ССУМ, т. 2, с. 63) : *πρετο* (стп.preto) – однак (ССУМ, т. 2, с.148*)* (стп.) тощо. Наприклад, у тексті літопису читаємо: *ωιδ.:.λэ ι/ανэ σ<τψι* ***ωσπαν4λι*** *μα5στατэ β>ϖιι* [10, с. 100].

2) термінологічну лексику: *αβεχαδλο*, (стп. abecadlo) – алфавіт, азбука (СУМ XVI, т. 1, с. 65) , *βαλωοηωαλξχα* (стп.balwochwalca) – ідолопоклонник (СУМ XVI, т. 2, с. 15); *κλ4[τορэ* – (стп. klasztor, стч. klaster, середньоверхньонім. kloster, лат.clastrum) – католицький монастир (ССУМ, т. 1, с. 476); *κοστελэ* (стч.kostel, стп. kosciol, від лат. Castellum) – римсько-католицький храм (ССУМ, т. 1, с. 502).

3) лексеми на позначення абстрактних понять: *αλεκγαχι4* (стп.alegacja, лат. allegatio) – доказ, посилання на щось (СУМ XVI, т. 1, с. 476); *απελ4χι4* (стп.apelacyia, лат.appelatio) – оскарження ухвали нижчої інстанції перед вищою (СУМ XVI, т. 1, с. 114*); γανξβα* (стч.hanba, стп.hanba) – зневага, сором (СУМ XVI, т. 6, с. 191); *μοχξ* (стч. moc, стп. moc) – сила, могутність (ССУМ, т. 1, с. 615); μοχνιι – сильний, міцний (ССУМ, т. 1, с. 615); *μα5στατ* (стп.majestat) велич, *ωσπαν4λοστξ*(стп. wspanialosc) – величавість (СУМ XVI, т. 5, с. 40); *γασλο* (стп.haslo) – головний принцип, (СУМ XVI, т. 6, с. 193) тощо.

Серед загальновживаних лексичних полонізмів переважають прислівники, наприклад: *βαρδζο* (стп. bardzo) – дуже, вельми (СУМ XVI, т. 2, с. 23); *ωδλυϖ* (стп. wdluz) – вдовж, уздовж (СУМ XVI, т. 3, с. 191); *αωτεντι νε* – (стп.autentycznie) – (згідно з оригіналом) правдиво, достовірно (СУМ XVI, т. 1, с. 71); *ωσπαν4λε* – (стп.wspaniale) – величаво, велично, урочисто (СУМ XVI, т. 5, с. 40), *ω[ιστκο* – (стп.wsczystko) – все, завжди (СУМ XVI, т. 5, с. 84) , γανεβνε – (стп. haniebnie) – безчесно, ганебно, (СУМ XVI, т. 6, с. 189); *δοστατε νε* – (стп.dostatecznie) – посередньо, задовільно (СУМ XVI, т. 8, с. 57); *αστοκρατνε* – багаторазово, *μαρνε* – даремно тощо.

У тексті літопису нами засвідчені опосередковані запозичення, засвоєні українською мовою через польську з чеської мови: *ωελεβνιι* (стп. wielebny, стч. velebny) – преподобний, достойний, почесний (про титул) (СУМ XVI, т. 3, с. 207*); ωλασνιι (*стч. vlastni, стп. wlasny) – який належить кому-небудь, власний (СУМ XVI, т. 4, с. 96); *ωλαδχα* (стч. vladca, стп.wladca) – той, хто може розпоряджатися, керувати чим-небудь, володар (СУМ XVI, т. 4, с. 91); *γοινιι*

(стч. hojny, стп.hojny), – щедрий, багатий, великий (СУМ XVI, т. 6, с. 247); *γανξβα* (стч.hanba, стп.hanba) ганьба (СУМ XVI, т. 6, с. 190) та інші.

Серед полонізмів у «Літописі Підгорецького монастиря» є також ряд слів латинського та німецького походження, що потрапили до староукраїнської лексики за польським посередництвом. Це слова *ωικαρφι* (стп.wikary, лат.vikarius) – помічник або заступник архієрея, єпископа чи парафіяльного священика (СУМ XVI, т. 4, с. 56); *κλ4[торэ* – (стп. klasztor, стч. klaster, середньоверхньонім. kloster, лат.clastrum) – католицький монастир (ССУМ, т. 1, с. 476); *коστελэ* (стч.kostel, стп. kosciol, від лат. Castellum) – римсько-католицький храм (ССУМ, т. 1, с. 502), а також δεκρετэ, φυνδαμεντэ, ρε5στρэ, βυδοωανε, φυνδοωατι.

Як запозичення на словотвірному рівні трактуємо відсубсантивні деривати із суфіксом **-ц-а** на позначення назв осіб: *δερϖαωχα, ωλαδχα, σκαρβχα,* δοραδχα, наприклад у тексті: π>νэ σταν∴σλαωэ δετενφχκιι δερϖαωχα ω το ωρεμ4 σελα γολυβιχι πριζωα >τνψη 6χεωэ οβιτελι ποδγορεχκοι ω χ>ρκωι σλ;ϖβψ β>ϖφι 6πραωοωαλι [10, с. 160]. В українській мові їм відповідає суфікс **-ник**: державник, власник, скарбник, радник.

Важливим елементом польського впливу на «Літопис Підгорецького монастиря» у граматиці можна вважати поширення закінчення -ові (-еві) в давальному відмінку однини чоловічого роду, властиве спочатку тільки нечисленним іменникам *u-основ: *μοναστιρεωι, ιγυμενοωι, βρατοωι,* ποσλυ[νικοωι, наприклад у тексті: ναμεστνικэ να[ξ ζολο ωωσκιι *ποωινεν τ;1 χ>ρκοωξ ω σελ∴ γολυβιχι μοναστιρεωι πλ∴σνιχκομυ ζαραζ 6δατι* [10, с. 161]. З іншого боку, наявність цих форм може бути пояснена і як фактор внутрішнього розвитку української мови.

Граматичними полонізмами є грецькі за походженням назви іменники чоловічого роду із закінченням -а [5, с. 278]: *πατριαρηα, πσαλμιστα, μιτροπολιτα, αρηιμανδριτα;* із закінченням **-ове** у множині: *σεραφιμοωε, σιηεμ ικοωε*, наприклад, у тексті: *κοϖδιι ζ φ4κοωομ πατρι4ρηο1 ρε ι μοϖετэ* [10, с. 100]. Форми із закінченням **-ове** характерні також і для галицьких говірок, що підтримується в них впливом польської мови. М. Лесів, аналізуючи українські драми 17-початку 18 ст., наводить приклади граматичних полонізмів, які іноді збігаються з південноукраїнськими діалектними прикметами. Лінгвісти дійшли загального висновку, що деякі полонізми потрапляли до української літературної мови із західноукраїнських діалектів, які також зазнали польських мовних впливів [7, с. 71].

Як запозичення з польської мови розглядаємо вживання в «Літописі Підгорецького монастиря» трансформованих перфектних форм в 1-й особі однини на зразок: *δοζναλεμ, καζαλεμ, ωιδ∴λεμ, σταλεμ ζδοροωιμэ,* наприклад: *σαμ δοζναλεμ, βυδυ ι ωэ τ4ϖκοι ηοροβ∴*... [10, с. 163].

Досить часто вживаються у пам'ятці польські прийменники *ποδλυγэ, ωεδλυγэ, ο,* наприклад: *κεδψ σιηεμ ικοωε ζα κορολ4 σοβ∴ αωιμελεηα οβιραλι, δερεωα τεϖ ωελικφε ο πανυ ναδэ σοβο1 σειμοωαλι* [10, с. 101]. У ряді випадків замість староукраїнських сполучників **або, що, щоб, коли, однак** у «Літописі Підгорецького монастиря» вживаються запозичені з польської мов **αλξβο, ϖε, ϖεβψ, γδψ, πρετο**, що з'єднують частини складносурядних і складнопідрядних речень: «... *ηοτ4 ι ποκαζατι, ϖε τακ σ4 β>γэ μολιτωαμι ωэ ωο11 οι χ>ρκωι δελεκτυ5τэ ι κοντεντυ5τэ, ϖε ιηэ να σεραφιμσκφε π∴σνι πρεκλαδα5τэ* [10, с.98]. *μψ τυτэ να ζεμλι μαλο]ο βογα ποζναωα5μэ, πρετο ι ωιηωαλ4τι εγο αστοκρατνε περεστα5μэ* [10, с. 98]. Запозичених прийменників, сполучників та часток у літописі є досить багато, тому можемо говорити про вплив польської мови не лише на лексичному, а й на граматичному рівні.

Полонізми на синтаксичному рівні стосуються здебільшого порядку слів у реченні. Вітковський у своїй праці засвідчує «значне та різнорідне змішання елементів латинсько-польського синтаксису в багатьох українських творах» [7, с. 71]. Так, за нормами польської мови прикметник знаходиться у постпозиції відносно означуваного іменника, тоді як для української мови більш звична препозиція [5, с. 256], наприклад: */τποωιδ∴λο δερεωο ολιωνο5 [10, с. 101]; δυβι ωψσοκφ5, δερεωα δυβραωνφ5 να τομ ϖε μ∴στ∴ ποωιροσταλι* [10, с. 102].

Іншою рисою, пов'язаною з польсько-латинським впливом, вважаємо розміщення присудка в кінці речення, наприклад: *α σι4 χ>ρκοωξ σ>τα4 νεωρεδιμο σοβλ1δα5μα 5στξ* [10,

с. 102]; *котороѕ праѡо до ѕродꙋ лѡоѡскоѕо ꙁапісаноє* [10, с.309]; *тедꙋ тфє дерєѡа β>ѕꙋ на сꙋѿвꙋ* ι *на єго ѩѡалꙋ σ>тꙋ1 бдалісѧ4* [10, с. 101].

Окремі документи в літописі написані польською мовою, і в них можуть бути латинські вкраплення (наприклад: дарча грамота монастиреві від Станіслава Конєцпольського [10, с. 309-311], прохання Львівського єпископа до власника села Голубиці Станіслава Детиницького віддати Голубицьку церкву з чудотворною іконою Богоматері Підгорецькому монастирю [10, с. 162], королівський привілей монастиреві від короля Яна III, де зазначається, що… *тоѕ праѡо на пергамин.: полꙋскім л.: терам ι діалектомэ полꙋскім пісаноѕ* [10, с. 587].

Отже, польські мовні елементи представлені у «Літописі Підгорецького монастиря» на різних структурних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному. Лексичні полонізми уживані в пам'ятці, належать до двох таких видів:

1) книжні слова, які в подальшому українському писемному і усному мовленні не закріпились (*альбо, албовем, вдлуж, ведлуг* тощо);

2) слова, що увійшли до складу активної лексики сучасної української мови (*галас, ганьба, власний, ганебний, марно*);

3) слова, що мають обмежену сферу використання – вживаються у професійному (*вікарій, костел, апеляція*), чи діалектному мовленні (*бардзо, вшистко, кляштор*).

Знаходимо порядок слів, що є характерним для польської мови.

У «Літописі Підгорецького монастиря» широко засвідчене використання польськомовних вкраплень у вигляді фраз і цілих текстів, документів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінценз А. До проблеми українсько-польських мовних контактів / А. Вінценз // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 37-41.
2. Гонтарук Л. Характер запозичень з польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. / Л. Гонтарук // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 78-103.
3. Горбач О. Зібрані статті, [т. 6]. Лексикографія й лексикологія / О. Горбач. – К.: 1992.
4. Гумецкая Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей / Л. Л. Гумецкая // Исследования по польскому языку. – М: Высшая школа, 1969. – 289 с.
5. Кононенко В. І., Кононенко І. В. Контрастивна граматика української та польської мов / В. І. Кононенко, І. В. Кононенко. – К., 2006. –389 с.
6. Корпанюк М. Слово, хрест, шабля / М. Корпанюк. – К., 2005.
7. Лесів М. Польська та українська мови: взаємні контакти і збагачення / М. Лесів // Мандрівець. – 1999. – №4. – С. 69-75.
8. Плющ П. Історія української літературної мови / П. Плющ. – К., 1971. – 423 с.
9. Романова Н. П. Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці / Н. П. Романова // Мовознавство. – 1972. – №4. – С. 41-50.
10. Синопис Пліснецько-Підгорецького монастиря // Матеріали до історії Чина, монахів і монастирів святого Василія Великого. – Жовква, 1925. – Т. 1; вип.1/3. – С. 92–103, 306-313; Т. 1, вип. 4. – С. 580-587; Т. 3, вип. 1/2. – С. 156-164.
11. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т.
12. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 1 8, 11 12. – Львів, 1994 – 2013.
13. Ткаченко О. Б. Українсько-польські мовні контакти / О. Б. Ткаченко // Енциклопедія «Українська мова» http://litopys.org.ua/ukrmova/um128.htm
14. Українська мова. Енциклопедія / [за ред. В. М. Русанівського та ін.]. – К.: Наукова думка, 1992. – 630 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СУМ XVI – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 1- 8, 11-12. – Львів, 1994 –2013.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2 т.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 82-94

Наталія Мазур
(Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ)

МЕМУАРИ ДМИТРА ДОРОШЕНКА: ФАКТОГРАФІЧНІ І МОВНО-СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ ТЕКСТУ

У статті проаналізовано індивідуально-стильові особливості мемуарного тексту на матеріалі «Моїх споминів про давнє минуле» (1901-1914 роки) Дмитра Дорошенка; виявлено характерні ознаки змістового наповнення і мовно-структурного оформлення цих текстів; наведено контексти із синтаксичними архаїзмами, суспільно-політичною і побутовою лексикою; виділено у досліджуваних текстах елементи західного варіанта української літературної мови.

Ключові слова: мемуарна література, спогади, світогляд автора, фактографічність, мовно-структурний зміст, суспільно-політична лексика, синтаксичні архаїзми.

Наталия Мазур. МЕМУАРЫ ДМИТРИЯ ДОРОШЕНКО: ФАКТОГРАФИЧЕСКИЕ И ЯЗЫКОВО-СТРУКТУРНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ТЕКСТА

В статье проанализированы индивидуально-стилевые особенности мемуарного текста на материале «Моих воспоминаний о давнем прошлом» (1901-1914 годы) Дмитрия Дорошенко; выявлены характерные признаки смыслового наполнения и языково-структурного оформления этих текстов; приведены контексты с синтаксическими архаизмами, общественно-политической и бытовой лексикой; выделено в исследуемых текстах элементы западного варианта украинского литературного языка.

Ключевые слова: мемуарная литература, воспоминания, мировоззрение автора, фактографичность, языково-структурное содержание, общественно-политическая лексика, синтаксические архаизмы.

Nataliya Mazur. DMYTRO DOROSHENKO'S MEMOIRS: FACTOGRAPHICAL AND LANGUAGE - STRUCTURAL PARAMETERS OF THE TEXT

The individual stylistic features of Dmytro Doroshenko's memoirs text are analyzed in the paper (based on «My memories about the ancient past (1901-1914)»). The peculiarities of semantic filling and language-structural making up of these texts are revealed; the contexts with syntactic archaisms, socially-political and everyday lexicon are given; in studied texts elements of the western variant of the Ukrainian literary language are defined.

Keywords: memoirs literature, memoirs, author's worldview, factographical, language-structural contents, socially-political lexicon, syntactic archaisms.

Мемуаристика – важливий об'єкт сучасних гуманітарних досліджень. Увага до нього зумовлена потребою дослідити історію через сприймання оцінки особистостей, які жили у певну історичну добу. Тексти «Моїх споминів про давнє минуле» (1901-1914 рр.) Д. Дорошенка –фактографічний матеріал про тогочасні громадські організації, історичні події, персоналії, суспільно-політичної думки початку ХХ століття.

Фактографічність, документальність, хронікальність, а також суб'єктивізація оповіді становлять комунікативну основу мемуарних текстів Д. Дорошенка. Українська мемуаристика привертає увагу таких науковців, як Ф. Бацевич, Н. Видашенко, О. Галич, Д. Затонський, К. Кобрин, Ж. Колоїз, Т. Марахова, Т. Колядич, Т. Космеда, М. Крупа, Ю. Маркітантов, Л. Масенко, Т. Радзієвська та ін.

Мета статті – виявити характерні ознаки змістового наповнення і мовно-структурного оформлення мемуарних текстів Д. Дорошенка, що забезпечить цілісне уявлення про жанрові та ідіостильові особливості мемуарного тексту.

Мемуарні тексти найбільшою мірою виявляють світогляд автора, оскільки про свої погляди і ставлення до суспільних подій автор висловлюється безпосередньо, демонструючи свої оцінки, прихильності і не сприйняття згадуваних явищ і подій. Саме в мемуарних текстах,

на думку М. Крупи, «відображаються історичні виміри світогляду: характерні для певного часу переконання, принципи пізнання, ідеали й норми – синтез інтелектуального й емоційного настрою епохи» [3, с. 52].

К. Танчин зазначає, що «щоденники, спогади, листи, нотатки визначаються цілком рівноправними жанрами, але в той же час різновидами спільного мемуарного жанру» [6, с. 5]. Фактографічний аспект спогадів – це інформація про інституції, громадські організації, події, які мають точно визначений час. Іменник *час* функціонує в стереотипних конструкціях, характерних для певного періоду історії літературної мови. Серед словосполучень із словом *час* фіксуємо такі, які можна кваліфікувати як синтаксичні застарілі звороти, пор.: «Ми з ним [Іваном Красковським] близько зійшлися. Пізніше я його влаштував *у часі* першої світової війни на службі у Всеросійському союзі міст у Києві…» [1, с. 44]; *«Перші часи* я й не знав, що в Петербурзі існує строго законспірована українська студентська Громада» [1, с. 51]; «Українська молодь *в час* мого приїзду до Петербурга почала вже помалу визволятись з-під гіпнозу всеросійських ідей і приходила до думки, що українці мають свої власні цілі й завдання, а тому повинні йти своїм окремим шляхом, хоча й в контакті з загальноросійським визвольним рухом» [1, с. 54]; «Це відслонення [пам'ятника І. Котляревському] обернулося несподівано для нас усіх у величаву національну маніфестацію, зробилося справжнім «святом української інтелігенції», як влучно назвав його С. Єфремов, подаючи звіт із свята на сторінках «Кіевскої Старини»: *«В короткому часі* ціла Ворскла вкрилася флотилією човнів, що плили на захід, за водою» [1, с. 70]; «На другий день 31 серпня вранці панахида на могилі Котляревського; увечері концерт. На третій день перед полуднем літературний ранок, увечері вистава «Наталки-Полтавки». *В межичасі* – вистава українського мистецтва» [1, с. 70]; «Саме *в час мого головування* Громада ставала соціал-демократичною організацією, немов філією Революційної Української Партії, а крім того, закладала скрізь по високих школах українські гуртки» [1, с. 79].

Спогади утворюють численний клас текстів зі значним діапазоном варіювання тематики і стилістичних ознак. Існують спогади про своє життя (дитинство, життєвий період), про певну особу, найчастіше – відомого письменника, художника, суспільного діяча. Одні пишуть емоційно, динамічно, жваво, другі – академічно, сухо, лаконічно; оповідь у мемуарах може бути фрагментарною і детальною, документальною і «художньою». Є спогади, що лише описують життя особи, інші містять роздуми, оцінки, аналіз і трактування подій. Мемуари створюють різні автори – і за своєю професійною належністю, і за характером мовної і комунікативної компетенції, і за схильністю до писемної творчості. Тому мемуарна література – доволі строката картина, а окремо взяті тексти постають як текстові «індивіди», погляд на які може викликати сумніви щодо доцільності їх розгляду як єдиного жанру [4, с. 255].

А. Тартаковський називає мемуаристику «оречевленою історичною пам'яттю» [8, с. 35]. Оскільки ключовим поняттям спогадів є *пригадування, пам'ять,* то звертаємо увагу, що пригадує насамперед автор. Його спогади націлені на відтворення історичних подій, настроїв суспільства певного часу. Цьому підпорядковані і фактографічні джерела, пор.: «Як особисто знайомий з Леніним, він [Микола Дорошенко] по большевицькому перевороті *служив на високій посаді* у Харкові, але десь в кінці 1930-их років був заарештований і безслідно зник…» [1, с. 50]; «Влаштували увечері скромний чай і вітали ставного музику [Лисенка] співами його композицій... По співах пішли промови. Довелося *говорити* й мені *в імені Громади»* [1, с. 94]; «Він [Бокій] став широко відомий як один з найбільш жорстоких керівників терору. Один час він *стояв на чолі петербурзької Чека* (пізніше ГПУ, а ще пізніше НКВД) і посилав на смерть сотки й тисячі людей [1, с. 78]; «В школі я *придбав* цілий *ряд* нових *знайомств,* між іншим, познайомився з кількома студентками (за тих часів студенток називали загально «курсистками», бо вони вчилися на тих або інших курсах)» [1, с. 51]; «в глибині острова [Васильківського] були й жіночі Бестужівські курси, так що Василівський острів був *до певної міри* академічним кварталом так, як Латинський квартал у Парижі» [1, с. 49]; «Входячи до зали, я побачив, що багато студентської молоді – студентів і курсисток – були в національних убраннях, це давало мальовничий вигляд публіці, а було присутніх, певно, не менше, як дві тисячі, а може, й більше, бо на початок концерту *зала була виповнена* по самі береги» [1, с. 55];

«Це був студент [В'ячеслав Лащенко] з певним організаційним досвідом і традиціями. Він порозшукував студентів-українців і у Варшавському політехнікумі та у ветеринарному інституті і *подав думку заложити Українську студентську громаду»* [1, с. 45]; «Праця в редакції «Ради» була поділена на відділи, кожен *відділ провадив* окремий співробітник» [1, с. 116].

Документальна література зображає суспільно-політичні та культурно-естетичні події епохи, через що її іноді називають «дзеркалом доби», також намагається заглянути всередину цих подій та явищ, вловити іноді невловимі їх детермінанти, аналізувати, структурувати та інтерпретувати культурно-історичну дійсність із максимально зниженим коефіцієнтом суб'єктивності [2, с. 1]. Розвиток суспільної думки, громадські рухи, зокрема студентські, знайшли своє відображення у споминах Д. Дорошенка, напр.: «Тут [у Петербурзі] кувалася доля величезної імперії, в тім числі й України, і звідти йшли царські накази й міністерські циркуляри, які *мали своєю метою спинити розвиток* українського національного життя...» [1, с. 48]; «Він [Дятлов] сидів на еміграції аж до 1923 р. і, зустрічаючись зі мною у Відні і в Берліні, все умовляв мене вертати на Україну, щоб *узяти участь в праці над відбудовою рідного краю»* [1, с. 78]; «В університеті студентів-українців було порівнюючи і небагато. *Перед* у студентському українському житті *вели,* як, я скоро спостеріг, гірняки і технологи» [1, с. 50]; «Восени 1904 р., особливо після убивства Плеве, визвольний рух у цілій Росії набирав усе більшої сили, і *молодь,* як звичайно, *вела* в ньому *перед»* [1, с. 95]; «З ініціативи Лащенка було вирішено вислати львівським студентам адресу з заявою про нашу з ними солідарність, а також *зробити збірку грошей,* які мали піти у фонд на допомогу львівським студентам» [1, с. 46]; «В кінці літа 1903 року сталася подія, яка відіграла *до певної міри* переломну роль в діях українського руху в Росії: це було урочисте відкриття у Полтаві пам'ятника батькові нової української літератури Івану Котляревському» [1, с. 67]; «прекрасні статті на теми *біжучої політики,* земельної справи, фінансів і статистики писали Лотоцький, Стебницький і Русов…» [1, с. 112]; «Отже, цілу весну до мене придивлялись, *я перебув* непомітний для мене *іспит*, і аж тоді, коли я цей «іспит» склав, я став членом Громади» [1, с. 52]; «Цей рух [революційний рух в Росії] розпочався фактично вже в перших десятиліттях 19-го віку, переходив ріжні форми й етапи, але весь час *змагав д*о одного й того самого: повалити царське самодержавіє й запровадити в Росії конституційний устрій; крайні ж, «ліві» революційні партії *змагались до запровадження* відразу *соціалістичного ладу»* [1, с. 52]; «І українські патріоти не бачили іншого виходу для українства, як тільки прилучитися до загальноросійського революційного руху і, піддержуючи цей рух, *причинитися до визволення рідного народу.* Вони вважали, що у вільній обновленій Росії й Україна знайде свою долю» [1, с. 54]; «В пам'ять ювілею [«Енеїди»] було заложено Українсько-Руську видавничу спілку в Львові, яка так багато *причинилася* до розвитку українською видавництва» [1, с. 68].

Серед структурно-мовних особливостей – синтаксичні архаїзми на зразок: «Вивіски (шільди) на крамницях були *у двох мовах:* російській і польській» [1, с. 43]; «Воно [російське правительство] не вірило, що українці обмежаться тільки народною школою *в українській мові,* і вважало, що навіть скромний розвиток української літератури, театру, приведе логічно до сепаратизму себто до відокремлення України від Росії» [1, с. 53-54]; «Це вже була вповні українська газета «Полтавщина», хоч *виходила* ще *в мові російській»* [1, с. 97]; «Кушнір *редагував* тоді український місячник *у німецькій мові* «Ruthenische Revue», заложений Романом Сембратовичем, що саме перед роком помер» [1, с. 100].

Поряд із книжними зворотами присутня й лексика побутова: «В Петербурзі, на далекій чужині, *в чужій обстанові життя,* українці якось інстинктивно горнулися до своїх земляків, зближались між собою» [1, с. 51]; «Отже, рішили найняти ціле помешкання. Ходили дивитись і *знайшли, що воно дуже зручне:* посередині велика кухня, направо дві кімнати, це мало б служити для хлопців, наліво – одна кімната, якраз для двох панночок» [1, с. 85]; *«На його обов'язку лежало гостити* у себе *приїжджих* студентів-українців, тому що в його була велика кімната з двома ліжками» [1, с. 99].

К. Сардарян зазначає, що «епізоди та обставини особистого життя, пов'язані з ним подробиці творчого життя, а також суспільного життя та політичної ситуації в країні – все тут мінливе та неоднозначне» [5, с. 65]. З фактографічного матеріалу відзначаємо персоналії – власні імена викладачів, науковців, загальну оцінку яким дає Д. Дорошенко: «Безперечно великим фаховцем у своїй ділянці – слов'янська мова – був *білорус проф. Карський. Але він викладав страшенно монотонно і в'яло»* [1, с. 47]; «Мені припало їхати в одному човні з *Василем Сімовичем, головою чернівецької «Січі», якого ми вважали спеціально за нашого гостя!»* [1, с. 71]; «*викладав Грушевський князівську добу і викладав страшенно нудно,* не давав ширших узагальнень, а переказував, і то дуже одноманітно, саму лишень фактичну історію, коли який князь панував, з ким воював або переговорював» [1, с. 87]; «Нам [студентам] була *дуже симпатична сама особа старого професора [Вовка],* і ми дуже тішилися, коли він часом ходив з нами на прогульку в околицях Львова» [1, с. 89].

Специфіка мемуарних текстів виявляється в згущеній інформації, коли в одній фразі поєднано значний фактографічний матеріал, пор.: «Цікаво було мені подивитися на це місто [Ніжин], що колись в 17-18 століттях було осередком української торговлі, де в 1663 році відбулася «Чорна рада», … де з початком 19 століття князь Безбородько заложив ліцей, в якому вчилися Гоголь, Гребінка, Глібов, де інспекторами були Морачевський, *перекладчик* Св. Письма на українську мову, і Чалий, біограф Шевченка...» [1, с. 68].

Конкретне слововживання Дорошенка засвідчує активізацію синонімічних лексем, напр. до стилістично нейтрального в сучасній мові дієслова *вирішити* є рідше вживане слово *урадити,* зафіксоване в аналізованому тексті: «співали хором українських пісень, згадували наше петербурзьке життя, і тут хтось сказав, що в Полтаві проектується з'їзд української молоді, та що слід, щоб і від нас хтось туди поїхав. *Урадили,* щоб поїхав я і ще один товариш» [1, с. 69].

У досліджуваних текстах присутні елементи західного варіанта української літературної мови: індивідуальне, регіональне слововживання: «В *оживленій розмові* скоро проминули дві години їзди» [1, с. 93]; «З Києва до Львова їхалося *поспішним поїздом* ніч» [1, с. 83]; «Я вже по від'їзді Франка жалував, що не поїхав з ним, – наскільки Андрій здався мені несолідним. З Києва до Львова їхалося *поспішним поїздом* ніч» [1, с. 83]; «Та я надіявся, що М. Левицький стріне батька й сина і дасть з ними раду. Так воно, як я потім довідався, і сталось, їзди було поспішним поїздом усього одну ніч» [1, с. 136]. У СУМі словосполучення *поспішний поїзд* подано з ремаркою *зах.* – те саме, що *швидкий поїзд* [7, с. 358]. Мемуарні тексти фіксують такі правописні ознаки, які були характерні для західного варіанта літературної мови, напр. «А чи була якась національна свідомість у нашій родині? *Свідомости* в сучасному розумінні слова не було, але українська стихія *давала себе чути»* [1, с. 38].

Дмитро Дорошенко фіксує стан літературної мови тієї доби, про яку він пише. Про це свідчать книжні звороти, характерні для публіцистичного й офіційно-ділового стилів. Авторська мова несе на собі відбиток часу, у який жив Д. Дорошенко. Специфіка стилю спогадів полягає в тому, що автор, з одного боку, мислить категоріями і відповідно мовою доби, яку пригадує, а з другого, він відчуває, що читач його спогадів потребує додаткових пояснень. Відповідні тлумачення-ремарки стосуються фактографічного, змістового матеріалу, а не структурно-мовного, тому в аналізованих текстах Д. Дорошенка зафіксовані синтаксичні, лексико-синтаксичні застарілі звороти, пов'язані з незвичними для сучасного слововжитку випадками синтаксичного керування, узгодження тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко Дмитро. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 роки) : науково-популярне видання / Дмитро Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 272 с.

2. Ільків А. В. Жанр щоденника в українській літературі другої половини XX – початку XXI століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / А. В. Ільків. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

3. Крупа М. І. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. І. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.

4. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: моногр. / Т. В. Радзієвська; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2010. – 491 с.
5. Сардарян К. Г. Колективний портрет доби (на матеріалі книги спогадів «Homoferien» І. В. Жиленко / К. Г. Сардарян // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Серія: Філологія / [гол. ред. К. В. Балабанов; відп. ред. серії С. В. Безчотнікова]. – Маріуполь: МДУ, 2013. – Вип. 9. – С. 63-70.
6. Танчин К. Я. Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / К. Я. Танчин. – Тернопіль, 2005. – 20 с.
7. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 7. – С. 358.
8. Тартаковский А. Мемуаристика как феномен культуры / А. Тартаковский // Вопросы литературы. – 1999. – № 1-2. – С. 33-35.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2014 р.

УДК 81:39

Оксана Мисик

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ТРОП ЯК РЕТРАНСЛЯТОР ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ТА ЕТНОМІФОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ В. ПІДПАЛОГО)

У статті розглянуто поетичні тексти В. Підпалого крізь призму реконструкції в них етнічної картини світу. Названо і проаналізовано етнокультурні значення лексем, що реалізуються у тропах осі псевдототожності. Встановлено, що особливу продуктивність виявляють флоро- і фауноназви.

Ключові слова: етнокультурний, етноміфологічний, тропи осі псевдототожності, В. Підпалий.

Оксана Мысык. ТРОП КАК РЕТРАНСЛЯТОР ЭТНОКУЛЬТУРНОГО И ЭТНОМИФОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭЗИЙ В. ПИДПАЛОГО)

В статье рассмотрены поэтические тексты В. Пидпалого сквозь призму реконструкции в них этнической картины мира. Указаны и проанализированы этнокультурные значения лексем, реализованных в тропах оси псевдотождества. Установлено, что особую продуктивность выявляют флоро- и фаунонаименования.

Ключевые слова: этнокультурный, этномифологичный, тропы оси псевдотождества, В. Пидпалый.

Oksana Mysyk. TROPE AS A TRANSLATOR OF ETHNOCULTURAL AND ETHNOMYTHOLOGICAL MEANINGS (BASED ON V. PIDPALYI'S POETRY)

The article deals with the poetic texts of V. Pidpalyi through the prism of reconstruction the ethnic picture of the world. It has been named and analyzed the ethnocultural meanings of lexemes implemented in the tropes of pseudoidentity. It has been found that names of flora and fauna demonstrate special productivity.

Keywords: ethnocultural, ethnomythological, tropes of pseudoidentity, V.Pidpalyi.

У межах сучасної лінгвістичної парадигми пріоритетним є аналіз мови як виразника етносвідомості. Активізація досліджень мови художнього тексту в цьому аспекті зумовлена тим, що авторська вербальна модель світу містить зразки етносимволіки слова, що, у свою чергу, дає змогу з'ясувати картину світу певного етносу; традиційні риси менталітету народу, які залишаються незмінними протягом століть; зміни у світогляді нації на певному етапі історичного розвитку; індивідуальні особливості світосприйняття автора. З огляду на це актуальним видається опис тих лексем у творах видатних письменників, семантика яких має глибинні етнокультурні нашарування. З-поміж них привертають увагу насамперед ті, що реалізуються у тропеїчних структурах, де вибір компонентів не є випадковим, а зумовлений внутрішньою логіко-семантичною перцепцією світу автором.

Питання етносимволічного наповнення лексем як у фольклорних, так і в текстах українських письменників, розглядали у своїх працях О. Потебня, М. Костомаров, Л. Голомб, В. Кононенко, О. Сімович, О. Таран, Н. Слухай, Н. Пастух, І. Рогальська, Л. Фоміна та інші.

Запропонована стаття присвячена аналізу тропів осі псевдототожності в поетичній картині світу В. Підпалого, що транслюють етнокультурний та етноміфологічний коди. Матеріалом дослідження послужили поезії зі збірок «Зелена гілка», «Повесіння», «Тридцяте літо», «В дорогу – за ластівками», «Вишневий світ», «Синя птиця», «Сині троянди» та «Береги землі», образність яких, з одного боку, закорінена у традиції, а з іншого виявляє неповторний та оригінальний стиль поета – представника «тихої поезії».

Родовим тропом псевдототожності традиційно вважають метафору. Тотожність, об'єктивовану нею, в лінгвістичній науці трактують як псевдототожність, тобто як «тотожність об'єктивно існуючої та покладеної в основу переносу ознаки» [7, с. 102]. До інших тропів, в

основі яких лежить ця логіко-лінгвістична категорія, зараховують персоніфікацію, метафоричний епітет, метафоричний перифраз, оксюморон, алегорію тощо [5, с. 59]. Різні види порівняння розглядають як власне подібності, в яких зменшення ступеня схожості вербалізоване вказівкою на спільну ознаку (tertium comparationis), що призводить до розмежування суб'єкта осмислення та об'єкта зіставлення. На думку Н. Арутюнової, порівняння вказує на подібність предметів незалежно від того, чи вона постійна, чи змінна, а метафора об'єктивує лише постійну ознаку предмета [1, с. 282].

Однією з провідних тем поезії В. Підпалого є рідна земля. Це значною мірою пояснює активне використання фітонімів, що мають важливе етнокультурне значення в житті народу і виконують функцію етнопросторових маркерів. У мовній картині світу автора це насамперед *вишня*, а також такі питомі українські рослини, як *яблуня, соняшник, конвалія, полин, тополя, калина, барвінок, береза, верба, гречка, ячмінь* тощо: *до сонечка сміється сонях* [6, с. 39]; *І, здається, на цілий світ / розлились молоді сади, / скоро бризнуть вишневий цвіт / в теплі роси їхні ряди…* [6, с. 133]; *тополі йдуть за видноколом / і наслухають з далини, / чи не гудуть веселі бджоли* [6, с. 155].

У досліджуваних текстах фольклорно-міфологічна стихія проявилася в уподібненні *людина – рослина*, типовому для народної творчості, що активно використовується українськими поетами: *стриміли, як мечі, в безодній висі / Сіркові руки – жилаві дерева, / ховаючи в дзвінкім дубовім листі / забуту славу і жагу липневу…* [6, с. 78]. На думку Н. Слухай, у таких структурах дерево як форма перевтілення після смерті має медіарне значення: здійснює посередництво між світом мертвих і світом живих [7, с. 48]. Подібну семантику реалізують і так звані надмогильні рослини, наприклад: *Чи скотилася зірка із неба / йому в узголов'я / і зацвіла / квіткою з могили його батьків? / Чи виросло над ним / дерево? / Хай то буде / калина, / клен / чи ясень! / Скільки він посадив їх / за життя, / щоб по смерті над ним / хоч одне / смуток / у віти зелені прибрало!* [6, с. 94].

Через порівняння дуба з козаком (*Дуб на межі у листянім жупані / хитається, немов козак в сідлі* [6, с. 59]) реалізується поширене в народному світобаченні уявлення про дерево як символ чоловіка, юнака, козака [8, с. 357].

В українській етнокультурі барвінок щедро наділений символікою особистого щастя, а також дівоцтва, дівочої краси, а барвінковий вінок вважають традиційним атрибутом весільних обрядодій [3, с. 27]. Це вербалізується в такому контексті: *Та ще веснянок принесли дівчата, / як молодій барвінку на вінок…* [6, с. 131].

Полісемантичний в етнокультурі образ верби у тропах займає часто позицію суб'єкта осмислення, реалізуючи такі значення: «елемент українського пейзажу», «етнопросторова константа»: *Верболози нахилились, / до води дістати хочуть, / та не сміють: / збудять тишу* [6, с. 91]; «весняне дерево»: *Весна ось-ось прокинеться у лісі / … / Сині вежі / вербові, мов святкові прапори, / залопотять в погроззя…* [6, с. 87].

Фітонім *тополя* є об'єктом традиційних порівнянь, дескриптором жінки/дівчини [3, с. 599]. У поетичних текстах В. Підпалого представлена модель уподібнення – *тополя – мати*: *Ти завжди видаєшся мені / матір'ю: / як вона – / ти струнка, / одинока ти, – / як вона* [6, с. 94], де тополя виступає суб'єктом порівняння.

Етносимволічним значенням наповнені і знакові для українського поетичного континууму географічні об'єкти, серед яких активним функціонуванням характеризується поняття *степу*. І. Ткаченко зазначила, що в українській літературі міфологема *степ* займає позицію «архетипного, універсального, фундаментального, глибоко енергетичного елемента етнонаціональної моделі українського макрокосму» [9, с. 96]. Смислоємність образу степу в письменника пов'язана з категоріями волі, простору: *Думи мої у степу на ночівлі, / наче планети, / рвуться з орбіт…* [6, с. 40]; *Під нами степ широкий без окаймин, / відроду не межований людьми, / у невідоме з безвісти струмить / і диха важко, наче кінь, боками…* [6, с. 63]. У персоніфікації *В'їжджає в степ червоне літо / на незагнузданім коні…* [6, с. 39] виявляються традиційні асоціації степу з вершником-козаком та його вірним конем [3, с. 579].

В аналізованих поезіях етносимволічно наповненими є фауноніми, серед яких переважають орнітологічні назви: *чайка, сокіл, зозуля, журавель, жайворонок* тощо. Зокрема, *чайка*: *Я чайкою одвічно не була. / Був муж у мене і веселі діти…* [6, с. 44] або *мов петлю свою, татарин злий / мій сум вдови плачем чаїним кине…* [6, с. 44] (тут псевдототожність *вдова – чайка* об'єктивує фольклорне тлумачення відповідного орнітоніма як символу засмученої матері-вдови [3, с. 633]), зозуля: *у березі кують літа зозулі, / як не кували нам уже давно* [6, с. 80] (відображає сприйняття птаха у народному світобаченні як віщого, що пророкує людині тривалість життя [3, с. 251]).

Псевдототожність *сини – соколи* (*Знову чую пісню колискову мамину, / що чека додому соколів своїх…* [6, с. 133]) реалізує традиційне для народної пісенної творчості уподібнення хлопця, козака до сокола [3, с. 560; 8, с. 09].

У позиціях суб'єкта осмислення та об'єкта зіставлення у тропах часто виступає і такий знаковий для національної мовної картини світу українців орнітонім, як *журавель,* передусім зі значеннями, суголосними етнокультурним: «вісник весни» [3, с. 227]: *І над степами і гаями / уже лягла його* [березня – О. М.] *рука / і журавлиними ключами / весняну браму відмика…* [6, с. 145]; «символ сторожкості» [3, с. 227]: *а наглядає за селом лелека, / мов страж, без галасу і метушні* [6, с. 150].

Осмислюючи смерть, автор, вочевидь, апелює до слов'янської міфології, у якій Вирій (стародавня назва раю) – сторона, де мешкають птахи і душі померлих [3, с. 87], наприклад: *Нам, / що людьми народилися, / вже на порі лаштуватись / в дорогу за ластівками* [6, с. 85].

Народні уявлення знайшли відгомін і в псевдототожності земля – людина, засвідчуючи персоніфікований образ землі: земля від щастя усміхнеться [6, с. 39]; І громами розбуджені / від зимового сну, / легко дихають ріллі масні / в голубу далину [6, с. 133]; і в горі плакала земля… [6, с. 164].

Крізь призму слов'янської міфології тлумачимо й образ Іллі в досліджуваних текстах: Ілля, проїхавши горою, / кілка вогненного забив / і хмар густою бородою / пів обрію відгородив… / І заходився гарцювати – і тут, і там, і навкруги, / і заходились малювати / по сивих спинах батоги… /…/ Та він упорався із ними [хмарами – О. М.], / і, натягнувши оводи, / сипнув дощинками рясними / і на поля і на сади [6, с. 162]; Гримнуло востаннє – над утому / ткнув Ілля у хмари булаву [6, с. 113]. У наведених прикладах об'єктивується смисл «Ілля як повелитель грому і дощу», що відображає тлумачення образу у слов'янській міфології [див. 3, с. 260]. Етноміфологічний код «Ілля – покровитель хліборобів» [3, с. 260] демонструє порівняння в контексті: Та натоптавши грушеву люльку / міцним домашнім тютюном, / та, до землі простягши руку, / він посміхнувсь, як агроном [6, с. 162].

Метафора на позначення сходу сонця – *Переходить вбрід / Ярило річку* [6, с. 124] виступає транслятором етноміфологічної інформації. Відомо, що Ярило в українській міфології – бог-Сонце весняно рівнодення [2, с. 614].

Важливий сегмент в етнокультурі українців займає пісня. Це підтверджує ототожнення пісні і людини. Персоніфікуючи пісню, автор наголошує на тому, що вона супроводжує українців в усі, навіть найважчі, часи: *Вона бувала то сумною, / а то веселою була. / Вона вела всіх за собою, / супроти всіх сама ішла. / Вона таким ридала сміхом / в Царгороді за козаком! / Вона брела сибірським снігом / за кріпаком Кармалюком! / Вона з Чернечої могили / летіла наче корогов! / Її в Сорочинцях убили, в 17-ім співали знов! / Її в пломбованих вагонах / на чужину кати везли, / у Ковпакових у загонах / її, як зброю берегли!..* [6, с. 135].

Ремесла, пов'язані із виготовленням одягу (вишивка, ткацтво, гаптування), відіграють значну роль у матеріальній культурі українців і часто є мистецьким витвором [4, с. 465]. Так, етнокультурний код українства, вербалізований лексемою *вишиванка*, засвідчує етнокультурне значення її як «символу здоров'я, краси, щасливої долі, родової пам'яті, порядності, любові, святковості [2, с. 68]. У поетиці В. Підпалого слово *вишиванка* у позиції об'єкта зіставлення виступає дескриптором осені та землі: *гаптує осінь листом золотим / собі в гаях святкову вишиванку* [6, с. 46]; *Чорно-червона саду мережка / на вишиванці землі* [6, с. 66].

Псевдототожність *полотно – туман* розгортається в метафору-текст, яка об'єктивує процес білення полотен: Сьогодні палять листя у садах – / і доокола все таке таємне / і невловиме, / як полотна диму / простелені між яблунь… / Захоплю / краї сріблясті, / і загорну в сувої, / і понесу до річки… / Омочу / і простелю на трави пережухлі: / хай біляться… / Із них дружина доні / легеньку льолю вишиє ночами [6, с. 67]. Процес прядіння є дескриптором дощу в персоніфікації *цілий тиждень хмари прядуть / жовту пряжу* [6, с. 130].

У позиції об'єкта уподібнення поет неодноразово використовує лексему «*рушник*» – предмет не стільки утилітарного призначення, скільки ритуального [2, с. 452]: *Огорта туман – сувій полотна, / огортає сивими рушниками. / Ти завжди сумна: ти завжди одна / між дорогами-рушниками…* [6, с. 67]. Звичай накривати хліб на столі рушником поширений на всій території України [8, с. 399], письменник описує в поезії «Слово до хліба»: *Ти* [*хліб* – О.М.], *перш ніж встигнеш на лаві / укритися рушником з півнями, пригадавши голод, обпечи їй пучки / сором'язно-рожевою скоринкою…* [6, с. 48] (назва *рушник* об'єктивується в персоніфікації).

До тропів осі псевдототожності належить порівняння: *зійшлися небо і діл, / як натомлені чумаки / степу між старих могил* [6, с. 130]. Зазначимо, що чумакування як торговельно-візницький промисел є самобутнім і неповторним явищем в історії українського народу [3, с. 645].

Проведені нами спостереження засвідчують, що тропи осі псевдототожності (метафори, персоніфікації, порівняння тощо) в індивідуально-авторській картині світу В. Підпалого відграють важливу роль не лише як засіб відтворення дійсності та досягнення образності, а й як спосіб закоріненого у народному світогляді мовомислення поета, внаслідок чого виступають ретрансляторами етноміфологічної та етнокультурної інформації. Встановлено, що в досліджуваних текстах у позиції суб'єкта осмислення та об'єкта зіставлення виступають частіше лексеми на позначення питомих українських рослин, тварин, зокрема орнітонімів, географічних об'єктів, язичницьких персонажів, предметів побуту тощо. Аналіз тропів, що будуються на основі різних логічних зіставлень об'єктів позамовної дійсності, дає змогу змоделювати етнокультурну картину світу українського народу, у вивченні якої вбачаємо перспективність подібних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – Мандрівець, 2011. – 512 с.
5. Охрименко Т. В. Эволюция системы тропов псевдотождества в русской поэтической речи (на материале фольклорных произведений и текстов в жанре фольклорных стилизаций XVII–XX вв.): [монография] / Т. В. Охрименко. – К.: ООО «Аграр Медиа Групп», 2011. – 330 с.
6. Підпалий В. О. Золоті джмелі : вибрані твори / В. Підпалий ; упоряд. Н. А. Підпала. — К.: Твім інтер, 2011 — 560 с.
7. Слухай Н. В. Мовна символіка та міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Н. В. Слухай, Ю. Л. Мосенкіс. – К.: Видавничий дім А+С, 2005. – 165 с.
8. Сто найвідоміших образів української міфології / [заг. ред. О. Таланчук]. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.
9. Ткаченко І. А. Образ степу в художньому світі Ліни Костенко: Міфопоетична парадигма / І. А. Ткаченко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2007. – № 6. – С. 96 – 104.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 811.161

Тетяна Мішеніна

(Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»)

ХУДОЖНІЙ ЖИВОПИС ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО ЗАСОБОМ АХРОМАТИЧНИХ КОЛЬОРАТИВІВ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ «ДИВО»)

У статті схарактеризовано способи стилістичного використання ахроматичних кольоративів у художньому мовленні Павла Загребельного (на прикладі роману «Диво»). Досліджено, що ахроматичні кольоративи реалізують конотативні значення, пов'язані з: 1) глибинним змістом, зумовленим народними міфологічними уявленнями; 2) фольклорними та літературними традиціями; 3) індивідуально-авторським баченням світу.

Ключові слова: художній живопис, спектр, кольоратив, ахроматичний кольоратив.

Татьяна Мишенина. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЖИВОПИСЬ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО ПОСРЕДСТВОМ АХРОМАТИЧЕСКИХ КОЛОРАТИВОВ (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА «ЧУДО»)

В статье охарактеризированы способы стилистического использования ахроматических колоративов в художественной речи Павла Загребельного (на примере романа «Чудо»). Исследовано, что ахроматические колоративы реализуют коннотативные значения, связанные с: 1) глубинным содержанием, обусловленным народными мифологическими представлениями; 2) фольклорными и литературными традициями; 3) индивидуально-авторским видением мира.

Ключевые слова: художественная живопись, спектр, колоратив, ахроматический колоратив.

Tetyana Mishenina. PAVLO ZAGREBELNYI'S ART PAINTING BY ACHROMATIC KOLORATIVS (BASED ON THE NOVEL «MIRACLE»)

In this article the ways of stylistic usage of the achromatic kolorativs in Pavlo Zagrebelnyi's artistic speech are characterized (based on the novel «The Miracle»). It has been investigated that achromatic kolorativs implement connotative meanings, connected with: 1) deep content, due to popular mythological representations; 2) folklore and literary traditions, and 3) individual author's vision of the world.

Key words: art painting, spectrum, kolorativ, achromatic kolorativ.

У сучасній україністиці кольороназви утворюють кількісно багате та якісно різноманітне лексико-семантичне поле. Кольороназви, що входять до його складу, характеризуються неоднаковим семантичним наповненням, різною словотворчою структурою та граматичним оформленням. Його домінантними одиницями є номінації спектру, що відображає базові колірні уявлення людини й належать до констант духовної та матеріальної культури.

У лінгвістиці проблема кольороназв знайшла своє послідовне висвітлення в кількох аспектах. Назви кольорів становлять об'єкт наукових студій у галузі порівняльного мовознавства (О. Коваль-Костинська, Н. Пелєвіна); етнолінгвістики (А. Вежбицька, Г. Яворська); психолінгвістики (Л. Лисиченко, Т. Ковальова, С. Григорук, Р. Фрумкіна); історичної та описової лексикології (М. Чікало, Н. Бахіліна, О. Панченко, В. Мур'янов); семасіології (Р. Алімпієва, О. Вербицька, А. Висоцький, Л. Грибова, О. Дзівак, А. Кириченко, А. Критенко, Т. Пастушенко, В. Фридрак).

Основними положеннями щодо розуміння сутності кольору з позиції лінгвістики є: 1) колір є семантичною універсалією; 2) колір характеризують незалежні одна від іншої ознаки – відтінок, яскравість і насиченість; 3) основною одиницею кольоропозначень визначається базисний (основний спектральний) колірний термін; 4) кількість універсальних базисних (спектральних) колірних термінів обмежується спектром [1].

Використані в живописі терміни *колір, колорит* [6, с. 163] стали основою для послуговування під час лінгвістичного аналізу тексту термінів *кольоративи і кольористична*

лексика. З теорії образотворчого мистецтва переносяться не лише назви, а й поняття, які в них вкладаються. Зокрема, термін *колорит* реалізує значення цілісного, сукупного взаємовпливу кольорів один на одного з метою вплинути на емоційно-чуттєву сферу пізнання людиною світу. Зауважимо, що аналогічне значення перед собою ставить і письменник – розширити семантичні можливості використання кольору в поетичному тексті, причому гама використаних кольорів може коливатися.

Розгляд особливостей функціонування кольоративів в художньому мовленні передбачає врахування об'єктивних та суб'єктивних чинників його формування. Серед об'єктивних чинників визначальними є: 1) особливості смислового наповнення колірних концептів у національній мовній картині світу; 2) традиції творення колірних образів у мові фольклору та художньої літератури. Водночас продовження та розвиток традицій поетичного світобачення (а також відштовхування від традицій) слід розцінювати як суб'єктивний процес, що відповідає ідейно-художнім настановам творчості митця [5].

Для створення художніх образів письменники використовують широкий спектр відтінків фонових кольорів, що допомагають відтворити власне світосприйняття та естетично-художню позицію, створити неповторні індивідуально-авторські кольористичні фрагменти реальності шляхом переосмислення слів, надання їм ширшого конотативного (додаткового) значення. Живописне сприйняття світу в художній літературі окреслене кольоровою гамою, поглиблює ідейно-тематичну основу творів, надає переконливості й різноманітності.

Художній живопис Павла Загребельного на рівні естетичного потенціалу ахроматичних кольоративів не знайшов послідовного висвітлення.

Мета статті – схарактеризувати способи стилістичного використання ахроматичних кольоративів у художньому мовленні Павла Загребельного.

Ахроматичними кольорами вважаються ті, які різняться один від одного за ознакою *світлість*. До ахроматичних кольорів належать білий, чорний і всі проміжні між ними сірі кольори. Світлість кольору залежить від здатності предмета відбивати більшу чи меншу кількість світлових променів, які падають на неї. Ахроматичні кольори максимально окреслюють рефлекс у живописі – полиск кольору і світла на будь-якому предметі, що виникає тоді, коли на цей предмет потрапляє відблиск від довколишніх об'єктів. Тонке і точне відтворення рефлексу сприяє передаванню об'єму, багатству кольорів і відтінків зображуваної натури у їх складному взаємозв'язку. Розглянемо стилістичні можливості ахроматичних кольоративів задля відтворення художнього живопису в романі Павла Загребельного «Диво».

У Словнику синонімів кодифіковано такі значення кольоратива *чорний: Чорний 1 (темноволосий), чорнявий, чорноволосий; Чорний 2 (кольору сажі, вугілля), смолянистий, смоляний; Чорний 3 (який потребує багато сил, витривалості) копіткий; Чорний 4 (який не викликає схвалення) поганий, ганебний; Чорний 5 (важкий, безпросвітний) безрадісний* [3, с. 43].

Чорний колір містить виразний оцінний момент – негативну оцінку чогось або когось. Широкий діапазон значень цього кольору мотивується тим, що вважають початком кольороутворень. Чорний колір переважно реалізує значення «поганий», «негативний», «ганебний». Залежно від лінгвістичних умов спостерігаються такі емоційно-змістові компоненти: «важкий», «безпросвітній», «безрадісний».

Авторська позиція щодо осмислення сутності чорного кольору виявляється в перевазі традиційного сприйняття: *Він знав тепер, що червона барва означає кохання й милосердя, небесна – вірність, біла – невинність, радість, зелена – надію, вічність,* ***чорна*** *– жалобу, смуток…* [2, с. 173].

Чорний колір – це перш за все символ землі, що становить контраст з білим; активним *є відтінок страждання, безвиході: Отоді й закипали криваві бої між володарями турячого царства, ревище стояло над пущею, ламалися дерева, летіла догори* ***чорна земля****, тріщали роги, дужчий долав слабшого, вминав його в багновисько…* [2, с. 59].

Виокремлено такі групи кольоративів на позначення ознак, співвідносних із якостями:

1. Рослин – *чорний (мертвий): Поет перший вчепися поглядом у* ***гілочку****, що несміливо стриміла збоку, ще по-зимовому* ***чорна****, кострубато-незграбна, мов уламок абстрактної*

скульптури або небачений корал [2, с. 9]; *Тут були* ***квітки*** *навіть* ***чорні****… Поміж яворами зеленіючими мертво чорніли всохлі* [2, с. 165].

2. Тварин – *чорний (лихий, сильний, агресивний): Найчастіше Рудь сікався до великого, мов* ***чорна*** *гора, тура, який бутів грізно і потужно* [2, с. 60].

3. Зовнішньої характеристики людини – *чорний (насичений) колір волосся: … руді й русяві* ***бороди і вуса****, текло по бородах, попадало в роти й не попадало в роти, і світ тут ішов у круговерть…* [2, с. 106]; *Високий, міцно збудований, майже атлет, густе* ***чорне*** *волосся, що йому позаздрили б усі ті лисіючі і геть лисі, великі виразні очі, мов на фресці* [2, с. 130];

4. Рідини, речовини – *чорне (тлусте, насичене кольором) багно; чорна (непрозора; така, що викликає страх; утаємничена; наділена надзвичайними властивостями) вода; чорний (насичений, настояний) мед: …чийсь необачний кінь вскочив передніми ногами в зелену трясовину, рвонувся назад, вибризкуючи не торкану зелень чвирки* ***чорного*** *багна* [2, с. 142]; *Понад берегами озера, позабрідавши в* ***чорну*** *воду, стояли могутні, давно літні явори* [2, с. 165]; *… а навкруги чорніли відкриті роти, зблискували білі зуби, вмочувалися в густі меди* ***чорні*** [2, с. 130].

Непрямі номінації кольору засвідчують такі особливості використання:

1. Колір як негативна якість (кореляція форми і внутрішнього змісту): *Він став з повного розбігу, аж схитнувся наперед туди, звідки насмішкувато видивлялася на нього* ***чорними*** *пустими* ***очодолами*** *крейдяно-бліда коняча голова і шкірила зуби, мов сама смерть* [2, с. 46].

2. Компонент християнської символіки (ікони, хрести): *Тепер Сивоок знав, що Київ – це й не білі боярські доми, і не гостроверхі церкви з дерева потемнілого й восково-чистого, і не* ***хрести****,* ***чорні*** *а чи золоті, і не кам`яні тереми, сірі, з червоними наличниками вікон…* [2, с. 115]; *Отава сам вигадав* ***чорне тло*** *для ікон у коридорі, здається, саме цим остаточно доконав свою колишню дружину, яка ще згоджувалася хоч якось існувати в музеї, але вже в чорноті могили – аж ніяк!* [2, с. 130].

У реченні *Отак би й жити йому поміж деревами, в цьому світі, де залежиш тільки од власного вміння й сприту, де немає ні ситників, ні дурнуватих тюх, ні* ***отих чорних, із срібними*** *хрестами* [2, с. 63] *спостерігаємо використання субстантивованого прикметника. За такого використання йдеться про іменниковий синонімічний ряд: Чернець (член релігійної громади, який прийняв постриг і дав обітницю вести аскетичний спосіб життя); монах, чорноризець, аскет, брат* [3, с. 584].

Павло Загребельний майстерно відтворює розуміння чорного як чинника невідворотного зла, непізнаного і незрозумілого: *Багно зітхало під конем, булькотіло, поки він безпорадно вибрьохував ногами, сподіваючись обіпертися ними об що-небудь, і на те відчайдушне змагання коняки з* ***чорною*** *засмоктуючою* ***глибиною*** *дивилися з одного боку спантеличені люди, а з другого боку – недосяжний тепер олень* [2, с. 41].

Окрему групу становлять номінації кольору, що актуалізують емоційний компонент:

1. На позначення зброї, її властивостей*: Сивоок тихцем спробував підняти зброю, вхопився обіруч за* ***чорну рукоять****, похилив тяжке залізо на себе, смикнув догори і впав, накритий безжальним тягарем* [2, с. 33] – *значення кольору частини зброї; Тятива тихо бринькнула, і* ***чорна стріла*** *хижо мигнула вниз, щоб разом покінчити з рудим* [2, с. 148] – *значення кольору зброї із додатковим компонентом невідворотного впливу, символу смерті.*

2. На позначення робочих місць та одягу: *По той бік хапливо протупотіли чоботи, двері відчинилися, озвірений солдат в розстебнутому мундирі з* ***чорним*** *цератовим* ***фартухом*** *на животі вискочив до Отави* [2, с. 137]; *Сивоок уявив собі, як сидять у затишних, пропахлих димом хижах мудрі діди й маленькими молоточками кують срібло й золото, виковують такі гривні, як ото в Звенислави на руці, а поряд, у* ***чорних кузнях****, серед спекоти й червоного полум`я ковалі роблять мечі…* [2, с. 165] – *значення кольору як символу результату важкої, довготривалої роботи.*

Чільне місце у творі «Диво» посідає ахроматичний кольоратив *білий*.

Кольоратив *білий* утворює такий синонімічний ряд: *біленький, білявий, білястий, білесенький, білий-білісінький; (колір) молочний, білосніж-, сніжнобілий, лелійний, крейдяний; (день) світлий, ясний; (- голову) сивий, сивоволосий; (на вигляд) блідий; (сорочка) чиста; (вино) прозоре, безбарвне* [3, с. 17].

У романі «Диво» білим кольором позначено предмети, які актуалізують оцінний компонент у структурі семантичного значення. Зокрема, романіст використовує білий колір у значенні «чистий», «радісний», «приємний»: *Родим мовчки виносив йому шмат срібла, кидав зневажливо. Ситник ловив його, виважував на долоні, і Сивоок щораз більше переконувався, що поважає той зовсім не діда, а оті шматки* ***тьмаво-білого металу*** [2, с. 37]. Однак такі смислові асоціації можуть втрачатися: *Собор стояв посеред снігів, у холодній білій самотизні* [2, с. 350].

Біла фарба супроводжує красу, виступаючи як усталений епітет у виразах: *Воно налетіло з-за вигину гостроколу, сяйнуло золотом волосся,* ***білими ноженятами й рученятами****, воно підбігло до знавіснілих, засапаних, здичавілих, вдарило маленькими кулачками по пухкій Ситниковій спині…* [2, с. 71].

Семантично місткі й образно глибокі слова з кольористичним компонентом, які називають зовнішні ознаки людини: *– Біснуватий єси? – закричав чоловік, і лише тоді Сивоок повернувся на тверду землю і побачив коло себе* ***білявого*** *бородатого* ***чоловіка*** *в розстебнутому на грудях корзні…* [2, с. 99]; *... а навкруги чорніли відкриті роти, зблискували* ***білі зуби****, вмочувалися в густі меди чорні, руді й русяві бороди і вуса, текло по бородах, попадало в роти й не попадало в роти, і світ тут ішов у круговерть…* [2, с. 106].

Прикметним для ідиостилю Павла Загребельного є передавання засобом кольоратива внутрішнього світу персонажа: *Всі, як один, безбороді, всі з дивними дворогими валами на плечах, всі зодягнені в неоднакові голубі з золотим шиттям безрукавки, підперезані широкими червоними хустками, поверх безрукавок мали блідо-голубі грецькі плащі-епілорики, на головах – башлики з тої самої тканини, що й безрукавки, йшли збайдужілі, з пустим, мовби* ***білими очима*** [2, с. 305].

У художній тканині роману «Диво» кольоратив *білий* на позначення зовнішніх рис людини реалізує протилежні значення корелятивно до авторської рефлексії: *Стояв на валу серед густої нетоптаної вже, мабуть, безліч літ трави, дивився то на Яворове озеро, заковане в обійми лісів, то на город з його лисими пагорбами й зелено-кипучими подолами, бачив унизу, на зеленому мурігу, Ягоду з її* ***сороміцько-білими ногами****…* [2, с. 165] – ознака жіночої краси, звабливість; *... багатий був вельми варяг, нажився в Києві, двір вибудував коло княжого терема, збирав хутра, срібло, золото, викохав сина красного лицем і дужого та* ***білотілого*** [2, с. 108] – ознака здорового духу й організму.

Кольоратив *білий* також реалізує значення зовнішніх ознак тварин, які асоціюються з конструктивними чи деструктивними станами: *Величні бики, темно-сірі, з широкими* ***білими смугами*** *вздовж хребта, роздумливо потолочували траву, таку високу й густу…* [2, с. 57] – величність – розважливість – білість; *Він став з повного розбігу, аж схитнувся наперед туди, звідки насмішкувато видивлялася на нього чорними пустими очодолами* ***крейдяно-бліда*** *коняча* ***голова*** *і шкірила зуби, мов сама смерть* [2, с. 46] – минувшість – смерть.

Поширеними є кольоративи на позначення білого кольору верхнього одягу. Автор майстерно відтворює автохтонність матеріальної культури часів Київської Русі, коли колір одягу указував одночасно на елемент культури і соціальний статус: *Бігло просто до Ситника, вицілювало в його розкриті обійми тонке, довгоноге, в* ***білій*** *лляній* ***сорочечці****, з довгими у нестерпному сяйві волоссям…* [2, с. 52]; *Звенислава кивала служебкам, одягненим у* ***білі*** *довгі* ***сорочки****, щоб підкладали гостям, підливали їм, сама не доторкувалася ні до їжі, ні до питва* [2, с. 168]; *Ніхто не носив зброї, одягнені були не в шкури, а в* ***білу*** *полотняну* ***одіж****, в жінок і дітей на комірах і рукавах було багато предивних вишивок, чоловіки не балувалися такими розкошами* [2, с. 155].

Християнська традиція відтворена у використанні усталеного сполучення *білий світ (Божий світ): – Хіба що скуштувати, – надув черевань товсті щоки, між якими плавали десь углибу блакитні озеречка очей, – бо скільки літ* ***на білому світі*** *прожив, а ще й не випив ніде нічого, саме куштування та лизькання* [2, с. 111]; *Видно, була то святиня цих захованих од* ***білого світу*** *людей, святиня, вибудована хтозна й коли і хтозна й ким, бо не вірилося, щоб хтось з нині живущих був здатний на таке будування й прикрашання* [2, с. 155].

Художній живопис прозаїка своєрідно розкриває сутність і перебіг природних явищ: *Того дня, як прийшов він на світ, повсюди лежали* ***неторкано-білі сніги****, і сонце яро горіло над ними – велике низьке сонце над по дніпрянськими пущами…* [2, с. 30]; *Ще вперше почуте, воно яріло*

червінню над зеленістю землі, а ще дужче – над ***білими снігами*** *тихих зим* [2, с. 115] – утаємниченість, казковість, чистота.

Використовуючи прийом абстрагування, автор оригінально передає засобом кольоративів відчуття легкості, невагомості у сприйнятті довкілля: *Але ніде – жодної барвної плямочки, жодного доторку пензлем, нічого,* ***біла пустота*** [2, с. 28]; *Деревце стояло все в* ***біло-рожевій ніжності****, таке нереально-легке, що боязко було простягнути до нього руку…* [2, с. 30].

Змістова структура поняття «білий» місить і світлову ознаку «ясний», «світлий», «чистий». Очевидно, вона виникає під впливом первісного асоціативного зв'язку білого кольору з концептом «сонце», «світло». Слова, що належать до тематичної групи «світло» набувають у прозовому тексті значення колірної ознаки «світла»: *... жоден літописець або хронограф не занотував нічого* ***світлого****, ніжного, людяного, а тільки кров, руїни, зради, підступи* [2, с. 69]; *... за покритою низькими осінніми хмарами стародавнього Оболонню, сталево зблискував Дніпро і вгадувалася* ***світла Десна****, що зливалася з своїм древнім отцем* [2, с. 81] – компонент «світло» відображає енергію води.

У семантичній структурі кольоратива *білий* спостерігаємо компонент *сивий* на позначення кольору волосся. Асоціація білого з сивиною реалізують значення *людина похилого віку*: *... Не вірячи власним очам, спостеріг серед молодих жінок, серед дітей і* ***сивих дідів*** *високого худого хлопця в сірому пальтечку і насуненій на самі брови кепці* [2, с. 92].

Оригінальною є асоціативність із су переживанням довкілля, коли орнітоніми використовуються як знакові задля констатації невідворотності історичної події: *Старі* ***сиві птахи****, злякані згуком походу, важко злітали понад галяву, і їхній повільний крик наганяв тугу за вільними просторами* [2, с. 141].

Семантика кольору *срібний* в ахроматичних кольоративах *чорний – білий* актуалізується за умови поєднання з відповідними лексемами на позначення: матеріалу, з якого зроблено предмет: *... з того кінця горбка, що був ближче до хижі, стриміла з землі дерев`яна подобизна того* ***срібного хреста****, що ним вимахував чорний зайда в ніч убивства Родима* [2, с. 49]; *А коли той налив йому великого* ***срібного ковша*** *і подав, черевань вихлебтав мед трьома потужними ковтками, визвірився на медовара* [2, с. 110].

Досліджуючи семантику кольоративів, реалізовану в художньому мовленні, виходимо з розуміння, що їх семантична структура є багатошаровим комплексом із семою кольору, на яку можуть накладатися конотативні ознаки, пов'язані з: 1) глибинним змістом, зумовленим народними міфологічними уявленнями; 2) фольклорними та літературними традиціями; 3) індивідуально-авторським баченням світу.

У романі «Диво» стилістичний ресурс мають лексеми на позначення чорного і білого кольору. Чорна барва утворює синонімічний ряд – *чорний, зчорнілий, розпанахано-чорний, лискучо-чорний мертво чорний*; біла барва – *білий, блідий, білявий, біло-рожевий, крейдяно-блідий, неторкано-білий, тьмаво-білий, сороміцько-білий, білотілий; світлий, срібний, сріблястий, сивий.*

Перспективи подальших досліджень з окресленого напряму полягають у дослідженні стилістичних можливостей кольоративів спектру у творчості Павла Загребельного. На окремий розгляд заслуговує питання структурування навчального матеріалу у змісті дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту» під час вивчення синкретичних художніх образів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будагов Р. А. Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. – М.: Просвещение, 1965. – 492 с.
2. Загребельний П. Диво: роман / П. Загребельний. – К.: Махаон-Україна, 2001. – 576 с.
3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Святослав Караванський. – 3-є вид., опрацьоване і доповнене. – Львів: БаК, 2008. – 512 с.
4. Сучасна українська літературна мова / [за ред. О. Т. Волоха]. – К.: Вища школа, 1976. – С. 70-73.
5. Ходанич Л. Колір у системі етнічних цінностей українців / Л. Ходанич // Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – № 4. – С. 10 – 13.
6. Щербина В. Г. Практична композиція: [навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів] / В. Г. Щербина. – Кривий Ріг, 2009. – 180 с.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2014 р.

УДК 811.161.2:811.161.1:821.161.2.09

Галина Намачинська

(Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)

УКРАЇНІЗМИ В РОСІЙСЬКОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ Т. ШЕВЧЕНКА «НАЙМИЧКА», «КНЯГИНЯ», «МУЗИКАНТ» ТА «КАПІТАНША»

У статті проаналізовано особливості функціонування лексико-семантичних українізмів у творах Т. Шевченка, що позначають назви будівель, виокремлено етнографізми. Досліджений матеріал може стати базою для словника українізмів російської мови.

Ключові слова: лексико-семантичні українізми, етнографізм, словник українізмів, лексеми.

Галина Намачинская. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ УКРАИНИЗМОВ В РУССКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ Т. ШЕВЧЕНКО «НАЙМЫЧКА», «КНЯГИНЯ», «МУЗЫКАНТ» И «КАПИТАНША»

В статье проанализированы особенности функционирования лексико-семантических украинизмов, обозначающих названия зданий в произведениях Т. Шевченко, выокремлены этнографизмы. Исследуемый материал может быть использован при создании словаря украинизмов русского языка.

Ключевые слова: лексико-семантические украинизмы, этнографизмы, словарь украинизмов, лексемы.

Halyna Namachynska. FUNCTIONING OF THE UKRAINIANISMS IN RUSSIAN FICTION TEXTS OF T. H. SHEVCHENKO «HANDMAID», «KNYAHYNYA», «MUSICIAN» AND «CAPTAIN'S WIFE»

The article focuses on the features of functioning of lexical-semantic Ukrainianisms in the works of T. H. Shevchenko, ethnographisms have been marked. The Ukrainianisms that mark the names of the buildings have been analyzed. The analysed material will help in creating the dictionary of Ukrainianisms in the Russian language.

Key words: lexical-semantic Ukrainianisms, ethnographisms, the dictionary of Ukrainianisms, lexemes.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Мовою-донором для російської мови є українська. Вона впливає на поповнення її лексико-семантичного й стилістичного ресурсу. Після визначення особливостей українізмів в російській мові назріває потреба виокремити їх в лексикографічному джерелі. Слід зазначити, що українізми вже зафіксовані в лексикографічних джерелах, наприклад у «Толковом словаре живого великорусского языка», що укладений В. Далем, та у великому тлумачному академічному словнику сучасної російської мови в 17 тт., що перевидається в 20 тт. Проте словника українізмів, що функціонують в російській мові, на сьогодні не існує. Актуальним у цьому контексті є наше дослідження.

Ступінь дослідженості проблеми. У сучасному мовознавстві розрізняють зовнішні та внутрішні причини появи запозичень. До зовнішніх причин належать контакти між народами, зумовлені як близькістю географічного розташування, так і потребами спільного розв'язання відповідних політичних, економічних питань, культурним та науковим обміном. Під запозиченням ми розуміємо елемент чужої мови, який було перенесено з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої.

Запозичення як лінгвістична проблема постійно привертає увагу науковців, зокрема її досліджували Б. Ажнюк, Д. Баранник, Н. Диб'як, Ю. Жлуктенко, Т. Кияк, І. Кочан, Л. Мацько, О. Стишов, Л. Струганець та ін. на матеріалі української мови, В. Аристова, Е. Володарська, Л. Єфремов, Л. Крисін, О. Ларіонова, А. Майоров, А. Молодкін, О. Сологуб, О. Шахрай на матеріалі російської мови. Російсько-українські мовні зв'язки досліджували Т. Космеда, Г. Їжакевич, О. Горбач, М. Кочерган, Г. Мацюк, Н. Озерова, Д. Мірошник, Т. Черторизька та ін.

Мета статті – схарактеризувати особливості функціонування лексико-семантичних українізмів у творах Т. Шевченка, що позначають назви будівель. Матеріалом дослідження слугують художні тексти Т. Шевченка «Наймичка», «Княгиня», «Музикант» та «Капитанша».

Об'єкт дослідження – українізми, що позначають назви будівель та їх частин. Предмет вивчення – лексико-семантичні характеристики українізмів, що функціонують у творах Т. Шевченка.

У російських повістях Т. Шевченка присутня своєрідна мова, а також правопис і пунктуація. У деяких з них російська мова несподівано переходить в українську – в словах тієї самої особи, іноді навіть у тому ж самому реченні – і, навпаки, в українську мову персонажа вкраплюються російські слова й звороти; окремі українізми трапляються і в російській мові самого автора або його героїв. Мішана мова повістей не виправляється ні в бік російської, ні в бік української мови, бо в багатьох випадках Т. Шевченко свідомо вживав поруч російські і українські слова. Про це свідчать неодноразові пояснення ним українських слів у російському тексті, а також заміна окремих російських слів на українські або навпаки. Тому всі лексичні і більшою мірою морфологічні особливості російської мови в українському контексті або української мови в російському контексті залишаються без змін. Зберігаються як характерна властивість мови повістей, оригінальні синтаксичні конструкції, своєрідна розстановка слів у реченні тощо. До українізмів російської мови належать такі лексичні одиниці, як *хата, комора, сены, клуня, возивня, дом, светлица, корчма, стодола, мельница*, що позначають назви будівель та їх частин. Розглянемо, наприклад, лексичну одиницю *хата*, що в повісті «Наймичка»: «*Вдоль берега Сулы растянулося большое село, закрытое тёмными зелёными садами; только кой-где из густой зелени прорезывается белое пятнышко, – это белая* ***хата*** *с соломенною крышею*» [5, с. 75]. «*Мать же своей прекрасной царицы со слезами благодарила девушек за оказанную честь и просила всех до свои* ***хаты*** *на вечерю*» [5, с. 76]. «*Напротив* ***комор*** *лёх с железными дверями, а в самом конце двора, под липами белеет* ***хата****, снопками крытая на польский лад. За хатою уже идет сад – с разными породами яблунь, груш, слив, вишень, черешень и даже три старых дерева грецких орехов, вывезенных из Крыму еще дедом Якима Гирла*» [5, с. 79]. «*Через несколько минут дверь осторожно отворилася, и в* ***хату*** *вошла бедно, но опрятно одетая молодая женщина. Она робко остановилася на пороге и, поклонясь, едва проговорила: – Боже, помогай!*» [5, с. 83]. «*– Постой же, я тоби покажу* ***хату****, – сказала Марта – и вышла в тёмные* ***сени****. Потом отворила противуположную дверь светлицы и ввела Лукию в просторную чистую* ***хату***» [5, с. 86].

ХАТА ж. **южн**. зап. хатка, хаточка; хатина, -нка, хатишка; хатища; изба, домишко, халупа; хата бывает: турлучная или плетневая, камышовая, мазанка, битая, земляная и лимпачная, бревенчатая, из дикого камня. | Хата, вят. горница, комната. | Твер. изба, зимовка, скотная изба во дворе, для дойных коров и телят. | Ряз. клеть. | Хатина, ниж.-срг. хоромина, сенница, сарай, пелевня. Хатное тепло, избяное, комнатное. Своя хатка родная матка. Чем хата богата, тем рада. Улица-то прямая, да хата кривая. Моя хата с краю, я ничего не знаю! [1 (4), с. 543]. Так тлумачать слово *хата* у словнику В. Даля.

Лексична одиниця **сени** зустрічається в повісті «Капітанша», наприклад: *«Входя в зало, бабуся скороговоркою сказала: – Уже на гребли! – Приятель мой вышел в* ***сени****. Вскоре послышался на дворе стук колес, и минуты две спустя вошел в залу священник при епитрахили, сопровождаемый хозяином и церковниками»* [2, с. 350]. Є воно також і в повісті «Музикант»: *«Хата Антона Адамовича, как вообще малороссийские хаты, разделялася* ***сенями*** *на две половины: собственно на хату с комнатою и на так называемую комору»* [4, с. 211]. В українській мові функціонує лексична одиниця ***сіни*****,** фонетичний варіант якого в російській є ***сени*****.**

Сени ж. мн. наружная, более холодная часть жилого дома, у входа, прихожая; в барском доме, за крыльцом, прихожая, там сени, за ними передняя; у крестьян просторные сени или мост примыкают прямо к избе, или разделяют две половины. Сени с переходами встарь связывали разные части барских хором и примыкали к терему; на сенях теремных сидели и работали сенные девушки, откуда и оборот: девка на сени взята, в барский двор; и дьвичья

песня: Ой сени мои, сени, сени новые мои! Вода в сенцах. Сон-дрема по сеничкам похаживает. По сеням и так и сяк, а в избу – никак? двери. У Соловья разбойника сенищи на семи дубах. И не наши сени да назади осели. И не нашим сеням чета подламывались. Вдовьи сени не стоят. Сын на сени не посадит, а дочь с сеней не ссадит. Изба ходит, сени говорят, пляска. | Сени, стар. дом вообще; судебное место; архиерейское подворье; княжий дворец. Перед господином псковским... и пред посадники степенными... и пред соцкими, на сенях, стоя не суде и пр. Чтобы тебе церковь поставил (муж) у тебя на сенех. И избраша в архиепископы Моисея, и возведоша его на сени. У церкви на сенях, стар. на паперти, или в отдельном, крепком притворе. Казна и граматы, решения веча, в новг. хранились на сенях у св. Софии, во пск. в ларе у св. Троицы. Сенник м. задний, при избе, и немощеный покой; клеть, чулан; холодная горенка против избы, через сени, влад. ярос. вологодск. На сеннике готовится покой новобрачным, и встарь покой этот вообще так назывался. А после кушанья шол великий государь на сенник [1 (4), с. 174].

Ще одним прикладом українізму для позначення будівлі, що функціонує в повісті Т. Г. Шевченка, є слово комора, наприклад: *«К первой пречистий чумаки, его наймиты, возвращалися в город Крюков. Часть добра сваливалась в его* ***коморах****, а с другою половиною добра он уже сам отправлялся в город Ромен, с своею валкою»* [5, с. 73]. *«Войдя на двор хутора, вы увидите с правой стороны большую* ***клуню,*** *обставленную полускирдами разного хлеба, по левую сторону ворот загороды с сараями для разной скотины, а за клунею невдалеке, под старыми берестами, две дубовые* ***коморы*** *и* ***возивня****»* [5, с. 79]. *«– Перекристися! Что ты там, как сыч на* ***комори****, вищуешь?»* [5, с. 92].

Комора зап. южн. клеть, чулан, кладовая; от чего коморник или коморначий, ключник [1 (2), с. 82].

У тексті трапляється слово ***возивня***. Це будівля, де колись зберігалися вози, знаряддя праці для обробки землі та інші речі. Позначене слово ***воз*** у словнику В. Даля має спільний корінь зі словом ***возивня***. Можна з впевненістю казати, що це українізм, похідне від лексичної одиниці ***воз***.

Воз м. стар. и южн. повозка, телега; | ныне кладь, поклажа на телеге или дровнях; обычно разумеется полная кладь: воз сена, соломы 15-30 пудов. Эка возища наклал! Не воз, а возишка, возик, возочек, остромок. | Воз южн. созвездие б. медведицы, лось, возница, колымага, прикол. Побьют - не воз навьют. Худого возом, а доброго щепотью не ухватишь. Навоз, возом, сахар, кусом. Возом бы тя задавило! бранное. Никола на море спасает. Никола мужику воз подымае [1 (1), с. 224].

У наведених контекстах, як і в повісті загалом, зустрічаються й інші лексико-семантичні і фонетико-граматичні українізми: *чумаки, молодиця, небога, ледащо, нікчемний, люлька, вовкулака, каганець, копа, олія, бублик, снопки, арбуз, гетман, кандалы, москаль, гайдук, сирота, чабан, сукно, сопилка, трактир, бандурист, бандура; возвращалися, перекритися, растянулося, вищувать, отворилася, остановилася, поклонясь, тоби, до свои хаты на вечерю, с железными дверями.*

Лексеми *хата, клуня* увійшли до складу тлумачного словника В. Даля з відповідними позначками.

ДОМ м. строение для житья; в городе, жилое строенье; хоромы; в деревне, изба со всеми ухожами и хозяйством. Крестьянский дом, изба; **южн. хата;** княжеский и вообще большой, вельможеский, палаты, дворец; помещичий, в деревне, усадьба; маленький и плохонький, хижина, лачуга; врытый в землю, землянка [1 (1), с. 465].

КЛУНЯ ж. южн. зап. рига, молотильный сарай; мякинница, пелевня. [1(2), с. 12].

У повістях Т.Шевченка зустрічаються також такі назви будівель, як *светлиця, корчма, стодола, мельниця.* Це етнографізми. Під терміном *етнографізм* ми розуміємо точне відтворення традиційних форм побуту, звичаїв, обрядів і т. ін. без заглиблення в соціальні процеси [6, с. 491]. Вони виконують номінативну функцію – називають поняття, яким немає еквівалентів у російській мові. Наприклад: «*Проехали мы по полотне мимо двух шумящих* ***мельниц*** *и очутилися в большом козачьем селе*» [3, с. 172]. «*Корчма была тщательно выбелена,*

а около окон обведено было жерто-крановатой глиной; примыкающий к корчме сарай, или так называемая ***стодола****, тоже акуратно вымазама желтой глиной ; вообще вид корчмы показывал, что через несколько дней будет у людей великий праздник*» [2, с. 309]. «*Стены* ***светлицы****, или кабинета, были украшены луками, стрелами, томагавками и другими оруди ями дика рей, что и свидетельствовало о кругосветном странствовании Антона Адамовича*» [4, с. 211].

Т. Шевченко активно використовував українізми у своїх російськомовних повістях, збагачуючи російську мову, передаючи колорит української культури, вживаючи при цьому й етнографізми. Перехід слів з української мови в російську відбувся внаслідок тривалої історичної взаємодії мов та їхнього змішування. Зовнішньою причиною таких запозичень є культурні й політико-економічні контакти між російським і українськими народами. Запозичення слів – природний і необхідний процес мовного розвитку, який слід глибоко вивчати. Російська мова помітно збагатилася завдяки українізмам із творів Т. Г. Шевченка. Для їх систематизації необхідно створити словник українізмів російської мови, що і є перспективою подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М. : Русский язык, 1978. – Т. 1. – С. 224, 465; Т. 2. – С. 82, 12; Т. 4. – С. 543, 174.
2. Шевченко Т. Г. Капитанша / Т. Г. Шевченко // Повне зібр. тв.: в 10 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 3. – Драматичні твори, повісті 1841–1855. – С. 350.
3. Шевченко Т. Г. Княгиня / Т. Г. Шевченко // Повне зібр. тв.: в 10 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 3. – Драматичні твори, повісті 1841–1855. – С. 172.
4. Шевченко Т. Г. Музыкант / Т. Г. Шевченко // Повне зібр. тв.: в 10 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 3. – Драматичні твори, повісті 1841–1855. – С. 211.
5. Шевченко Т. Г. Наймычка / Т. Г. Шевченко // Повне зібр. тв.: в 10 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 3. – Драматичні твори, повісті 1841–1855. – С. 73–131.
6. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1971. – Т. 2. – С. 491.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2014 р.

УДК 413.13(43)

Тетяна Олійник
(Інститут філології КНУ ім. Т. Шевченка)

ОСВІТНІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуто культуральну специфіку способів представлення освітніх маркерів в англо-українському перекладі. Доведено, що у різних культурах поняття, пов'язані з освітою, можуть описуватися неоднотипно, залежно від того, яку інформаційну цінність вони мають для реципієнта і мовця. Досліджено явища, які мають позамовну інтерпретацію і пов'язані з фоновими знаннями.

Ключові слова: лінгвокультурна модель, переклад, культура, освіта, маркер.

Татьяна Олийнык. ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ КУЛЬТУРНЫЕ МАРКЕРЫ В АНГЛО-УКРАИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ

В статье рассмотрена культуральная специфика способов представления образовательных маркеров в англо-украинском переводе. Доказано, что в разных культурах понятия, связанные с образованием, описываются по-разному, в зависимости от того, какую информационную ценность имеет описание пространства для реципиента и говорящего. Исследованы явления, которые имеют внеязыковую интерпретацию, связаны с фоновыми знаниями и зависят от выбора переводчика.

Ключевые слова: лингвокультурологическая модель, образование, перевод, культура, маркер.

Tetyana Oliynyk. LINGUISTIC-CULTURAL FEATURES OF SPATIAL INTERPRETATIONS IN ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION

The cultural-translation specificity of educational markers representation in English-Ukrainian translation is considered in the article. It is proved that in different cultures notions which deal with education can be described in different ways, depending on what type of information is valuable for a recipient and a speaker for education description. Phenomena with extra-linguistic interpretation, related to background knowledge and depended on the choice of the translator are studied.

Keywords: linguistic-cultural model, translation, culture, education, marker.

Розгляд культурологічних особливостей, пов'язаних із громадськими інститутами, зумовлено тим, що людина як соціальна істота не мислить себе поза суспільством, яке в ході розвитку виробило загальну систему регуляції свого життя. Це система суспільних інститутів, наприклад, інститут освіти, церкви, права, армії. Вибір предметом розгляду культурологічних особливостей, пов'язаних саме з інститутом освіти, зумовлений його значимістю у житті людського соціуму.

Культурні особливості, що закономірно відображаються в різних мовах, деяким лінгвістам видаються найбільш принциповими характеристиками. Так, на думку А. Вежбицької, будь-який текст і будь-яке висловлювання є культурно зумовленими, оскільки, створюючи текст, носії мови, що належать до певної культури, зазвичай керуються якоюсь підсвідомою нормою, яку науковець називає «культурно-зумовленим сценарієм» [2, с. 63]. Із цих позицій навіть такі поняття, як «хліб» можуть служити «яскравою ілюстрацією того, як окремі моменти об'єктивної дійсності та їх вираження в мові різняться в зіставлюваних мовах і культурах» [4, с. 16]. У цьому випадку зміст визначено як інтересами і ставленням носія мови-оригіналу, так і об'єктивними discontinuities in the world. А. Вежбицька вважає, що семантика також культурно зумовлена, в ній відображені основні культурні цінності та культурно-зумовлені форми соціальних відносин, так само як і об'єктивні характеристики світу [9, p. 2].

Безсумнівно, що мова несе в собі культурні особливості, а культура не існує без мови. Володіючи інформативно-когнітивною цінністю, мова, разом з тим, не визначає тип культури як такої [5, с. 107], оскільки, незважаючи на існування багатьох мов і культур, єдиним для всіх людей є дійсність як предмет знання [3, с. 93].

Метою нашої статті є обґрунтування можливості і необхідності культурологічного підходу до перекладу та виявлення культуральних закономірностей у мовному структуруванні дійсності.

Завдання дослідження – визначити лінгвокультурологічні особливості організації інформації у мові; вивчити лінгвокультурологічні можливості різних мовних угруповань; дослідити вплив культури на переклад.

Розглядаючи освітні лінгвокультурні маркери, ми помітили, що найбільш очевидною є специфіка найменувань установ освіти. Вони зазвичай іменуються за назвою міста, в якому вони знаходяться, або за власною назвою, якою прийнято описувати освітній заклад. При цьому ознака освітньої віднесеності може не уточнюватися, тобто може не вказуватися те, що мова йде про школу чи університет. На стилістичному рівні в оригінальних творах використовується прийом, який носить назву метонімія: іменування частини (університет) з цілого (місто, в якому університет знаходиться): Top marks at *Dartmouth* [11, p. 123]; Actors and directors – those were the only men she had ever known, those and the heterogeneous, indistinguishable mass of college boys, interested only in love at first sight, whom she had met at the *Yale prom* last fall [10, p. 48–49].

Такі висловлювання базуються на фреймі, який ми визначаємо як узагальнювальний просторово-локативний персональний. Це визначення підкреслює узагальнювальний характер фрейма, його віднесеність до категорії простору, наявність у фреймовій рамці персональної ознаки, представленої власним іменем. Українські висловлювання у перекладі ґрунтуються на уточнювальному просторово-локативному персональному фреймі, що дає змогу розкрити імплікований зміст персональної ознаки. Ця ознака при перекладі висловлювання українською мовою «розгортається», експонуючи ознаку освітньої приналежності, наприклад, «університет»: З блиском навчається *в Дартмутському університеті* [3, с. 95]; Актори й режисери – інших чоловіків вона досі не зустрічала, якщо не брати до уваги позбавлених будь-яких ознак особистості студентів, з якими вона познайомилася минулої осені на балу *в Єльському університеті*, – вона не запам’ятала тоді жодного обличчя й винесла єдине враження – що всі вони закохуються з першого погляду [6, с. 23–24].

Є немало прикладів, в яких в українському перекладі назва навчального закладу дається так само, як і в англійському варіанті, тобто за назвою міста, в якому він знаходиться, без вказівки на те, що мова йде про навчальний заклад: It was the tone in which his favourite aunt had once assured him that he could not fall to pass his entrance examination into Sandhurst [9, p. 126] / Тон міс Марпл точнісінько такий же, як у його улюбленої тітки, коли та запевняла свого молодого племінника, що він просто не може не скласти вступні іспити до Сендхерст [2, с. 127].

Такі переклади є малоінформативними для українокультурного реципієнта і, більше того, непрактичними з того погляду, що перекладачеві доводиться давати виноску, в якій він пояснює, що розуміємо під цією назвою. Наприклад: Містечко на південний захід від Лондона, де розташована Королівська військова академія [2, с. 127].

На думку дослідників, цей спосіб іменування навчальних закладів (спосіб певної референції) характеризується унікальною ідентифікацією позначуваної ознаки. Іноді з назвою навчального закладу вживається означений артикль, що сигналізує про те, що коли навіть реципієнт не знає про існування зазначеного освітнього закладу, він є унікальним, існує в «одному екземплярі». Наприклад, якщо реципієнт ніколи не чув про The Massachusetts Institute of Technology, він зрозуміє, що за ним стоїть «унікально ідентифікований референт» [6, с. 40].

Специфіка суспільного інституту освіти, без сумніву, не обмежується лише назвами навчальних закладів. Інститут освіти передбачає також поняття загальної освіти, тобто тих фонових знань, якими володіє автор тексту або реципієнт як представники тієї чи тієї культури. У кожній культурі є маркери, пов'язані з галуззю загальноосвітніх знань, якими, ймовірно, володіє «пересічний» представник культури. Ці загальні знання можуть належати до галузі художньої літератури, мистецтва, кінематографії, соціології та ін. Іноді такі англокультурні маркери пояснюють безпосередньо у тексті перекладу: I saw it against the background of Dufton, the back-to-back houses, the smoke which caught the throat and dirtied clean linen in a couple of hours, the sense of being always involved in a charade upon *Hard Times* [8, p. 35] / Перед моїми очима ще маячив Дафтон: з’єднані бараки, дим, від якого вічно дере в горлі, і чиста сорочка через дві-три години стає чорною, і, нарешті, тебе ніколи не покидає відчуття, що все це начебто *інсценування роману Ч. Діккенса «Важкі часи»*, в якому ти приречений брати участь

(Переклад наш. – Т. О.); The white bearskin rug on the parquet floor was, I suppose, strictly *Metro-Goldwyn-Mayer* [8, p. 30] / Шкура білого ведмедя на підлозі нагадала мені *фільми виробництва «Метро-Голдвін-Майєр»* (Переклад наш. – Т. О.).

Припускаємо, що в таких прикладах в англійській мові активується називний культурно-фоновий фрейм, в якому можуть бути закладені основні віхи англійської культури без зазначення того, чи є вони творами художньої літератури, кінокомпанією, представниками мистецтва і т. і. Переклад українською мовою ґрунтується на уточнювальному називному фреймі, який визначається також як інокультурний: уточнювальний називний інокультурний фрейм. Тим самим зазначимо, що в його фреймовій рамці містяться маркери, які стосуються нерідної культури.

Однак досить частотні приклади, коли як англійське, так і українське висловлювання ґрунтуються на називному англокультурному фреймі, тобто переклад висловлювання українською не супроводжується трансформацією фрейма в уточнювальний. Причинами цього можуть бути або бажання перекладача наблизити перекладний варіант якомога ближче до вихідного, або впевненість перекладача в тому, що англокультурні маркери знайомі реципієнтові перекладу. Однак це виявляється не завжди виправданим, оскільки зазвичай англокультурні маркери вимагають пояснень, які дають в тексті коментарів, що супроводжують як варіант перекладу, так і варіант вихідної мови, якщо англомовний варіант свідомо розрахований на іномовного реципієнта, тобто якщо англомовний твір виданий у Росії: Against my will I felt pleased that he should have considered my remarks interesting, though I knew that it was *Dale Carnegie* stuff, a small apparently casual compliment [8, p. 77] / (на с. 264 дається роз'яснення: Dale Carnegie – американський лектор, письменник. Автор книги «Как приобретать друзей и влиять на окружающих» («How to Win Friends and Influence People» (1936)) / Я був мимоволі задоволений тим, що він знаходить мої зауваження цікавими, хоча і розумів, що це було сказано нещиро – всього-на-всього дешевий комплімент за рецептом Дейла Карнегі*, супроводжується приміткою редактора: «Автор книги «Як здобувати друзів і впливати на оточуючих» [1, с. 70] (Переклад наш. – Т. О.).

У наступному прикладі назва роману також коментується як в англійському, так і в українському варіанті: I read a lot of classical books, like *The Return of the Native** [12, p. 42] – (с. 223: * *«Повернення на батьківщину» (1878), роман англійського письменника Томаса Гарді (Thomas Hardy, 1840-1928))* / Звичайно, я читаю багато класичних книг на кшталт *«Повернення на батьківщину»*... [4, с. 36] – (с. 36: «*Повернення на батьківщину» – роман Томаса Гарді* (Прим. перекладача)).

Ігнорування інокультурного реципієнта спостерігається в таких перекладах, які не адаптовані в культурно-прагматичному аспекті. Елементи англокультурного фонду в перекладі не уточнюються і не коментуються. У культурно-неадаптованих перекладах спостерігається втрата тієї частини інформації, яку несуть англокультурні маркери, і яка саме через інокультурний характер не може бути сприйнята пересічним українокультурним реципієнтом. Наприклад: Antheil's * my man [10, p. 39] – (с. 347: Antheil – Джордж Антейл (1900-1959), американський композитор-авангардист (автор коментарів В. М. Толмачев)) / Кого я поважаю, то це Антейля [6, с. 14] (переклад не супроводжується коментарем).

Роль літератури і мистецтва в ракурсі поповнення культурного фонду неможливо переоцінити. Ці галузі є постійним джерелом культуральних ознак, які можуть бути широко застосовні і зрозумілі представникам вихідної культури, але для представників чужої культури вони іноді бувають малоінформативними. Тому переклад нерідко супроводжується «розкриттям», експлікацією інокультурної ознаки: In 1933 he sent emissaries to the man who controlled all the gambling activities of Manhattan, the crap games on the docks, the *shylocking* that went with it as hot dogs go with baseball games [11, p. 220-221] / В 1933 році він послав довірених осіб до людини, яка заправляла усім ігровим бізнесом Манхеттена, чи то гра в кості на прибережних вуличках і *лихварство*, яке неодмінно супроводжує його, як супроводжує бейсбольні матчі продаж булочок із сосисками [3, с. 157].

В англійському висловлюванні використовується маркер shylocking, що походить від імені лихваря Shylock із комедії В. Шекспіра «Венеціанський купець». В англійській культурі і мові ім'я стало прізвиськом: «Shylock – a usurious money-lender [8, p. 487] / any exacting creditor [7, p. 925] / Shylock 1. літ. Шейлок (герой п’єси В. Шекспіра «Венеціанський купець»; 2.

Безсердечний, захланний лихвар [1, с. 135]. В українській культурі наведена ознака не так широко вживається, як в англійській. Ця ознака може виявитися неінформативною для українокультурного реципієнта. Тому переклад супроводжується експлікацією «лихварство». Це теж культурно-прагматична адаптація, яка заснована на заміні персоніфікованої ознаки вихідного варіанта узагальнювальною експлікованою ознакою у цільовому варіанті. Культурно-прагматична адаптація може ґрунтуватися не тільки на експлікації ознаки (маркера), але і на маскуванні у перекладі інокультурного маркера, тобто на його перекладацькому ігноруванні. Можливою причиною цього є те, що перекладач з якихось міркувань уважає знання, яке передається інокультурними маркерами, нерелевантним для представника культури, на мову якої виконується переклад. Така позиція перекладача видається виправданою тоді, коли маркери не є широко відомими в цільовій культурі (як, наприклад, імена британських видавців у наступному англійському висловлюванні): It snowed in Warley the night I left, just a light powdering, a present from *Raphael's and Tuck's and Sharpe's* to make the girls' eyes sparkle and the waits sing in tune and to turn the houses taller and crookeder and all's-well-in-the-end adventures [8, p. 99] / У ніч, коли я покидав Ворлі, випав сніг. Він лише злегка припорошив вулиці – це був як *новорічний* подарунок, щоб змусити очі дівчат горіти яскравіше і святкові пісні звучати в такт, і щоб будинки здавалися вищими і крутішими, і вабили до себе передчуттям надзвичайних пригод із щасливим кінцем (Переклад наш. – Т. О.).

Говорячи про мистецтво, слід сказати, що кінематограф також займає важливе місце в системі загальних культурних цінностей і є цінним культурологічним матеріалом. Як зазначалося, при перекладі англійського висловлювання українською мовою може використовуватися уточнювальна ознака, яка експлікує для українокультурного реципієнта деякі культурні маркери, пов'язані з англокультурним кінематографом: She and Mrs. Fosnacht have gone into Brewer to a matinee of Some Like It Hot [15, p. 126] / Вона з місіс Фоснахт поїхала в Бруер на ранковий сеанс *фільму* «Гострі відчуття» (Переклад наш. – Т. О.).

Якщо для англокультурного реципієнта інформативною є назва Some Like It Hot, без зазначення того, що це фільм, оскільки ця картина, як і багато інших за участю Мерилін Монро, користувалася великим успіхом у світі, то для українського реципієнта ця назва до останнього часу була малоінформативною, він міг лише припускати, що «Гострі відчуття» – це назва якого-небудь видовищного заходу – спектаклю або, можливо, фільму. Щоб усунути цю невизначеність, перекладач адаптує маркер, експлікуючи, що йдеться про фільм.

Назва щорічної премії Американської академії кіномистецтва «Оскар» добре відома в Україні. Можливо, це пов'язано з тим, що час від часу премія присуджувалася і вітчизняним фільмам як найкращим іноземним фільмам року. Так чи інакше, ознака «Оскар» викликає реакцію у українокультурного реципієнта, вона йому знайома краще, ніж академія, яка присуджує премію з цією назвою («Оскар»). Імовірно, цим пояснюється використання маркера «Оскар» в українських перекладах замість маркера Academy Award вихідних англійських варіантів: Now the Godfather was hurt, in trouble, and he could kiss the *Academy Award* goodbye with Woltz working against him and no help on his side [11, p. 192] / Але тепер хрещений батько сам постраждав, потрапив у біду, а Вольц риє його хрещенику яму, і нізвідки чекати підмоги – так що прости-прощай заповітний «*Оскар*» [3, с. 135]; Nino Valenti found the whole *Academy Award* affair a bore until the winner of the best male actor was announced [11, p. 195] / На церемонії нагородження Ніно нудився від нудьги, поки не оголосили, кому присуджується «*Оскар*» за кращу чоловічу роль [3, с. 137].

Деякі англокультурні маркери нерелевантні для українокультурного читача. Тому в перекладі їх або ігнорують (маскують) або замінюють українокультурними маркерами: It took him ten minutes to find the *Encyclopedia Britannica* [13, p. 199] / У нього пішло десять хвилин, щоб розшукати потрібний том *енциклопедії* [7, с. 196].

В англомовному світі Британська енциклопедія є найбільш авторитетною, тому інформація про те, що він шукав саме Британську енциклопедію, виявляється цінною для англокультурного читача. Для українського читача цінна інформація про те, що він шукав енциклопедію. Читач може не знати, що Британська енциклопедія – це видання, розраховане не тільки на Британію, але і на інші країни, тому інформація про те, що хтось шукає Британську енциклопедію, хоча дія відбувається в США, може викликати здивування. Ми припускаємо, що це одна з тих

причин, за якими український перекладач «ігнорує» культурологічну інформацію англійського варіанту.

У деяких випадках культурна освітня адаптація при перекладі видається зайвою, наприклад: Let's have the file, Doc, from A to Z and no monkey business [14, p. 50] / Давайте сюди всі ящики від «А» до «Я» і якомога швидше! [5, с. 14].

У наведеному прикладі вважаємо, що маркер «від А до Z» можна було б зберегти в українському перекладі, оскільки читач українського варіанту усвідомлює, що англійський алфавіт заснований на латинському, і в ньому не може бути букви «я». Така зайва адаптація іноді призводить до курйозів.

Хоча з іншого боку, цей приклад можна інтерпретувати як прагнення перекладача враховувати те, що кожен реципієнт перекладу перебуває в полоні стереотипів своєї культури, він перш за все проектує моделі чужої культури на моделі своєї власної. Без такої проекції деякі інокультурні ознаки бувають незрозумілими. Що означає «від А до Я»? Це весь алфавіт – від першої до останньої літери. Якби в перекладі була вказана ознака «від А до З», то її використання виглядало б дивним, оскільки в українському алфавіті «З» не остання, а дев'ята буква, і «від А до З» не означає всього алфавіту від першої його букви до останньої.

Культурно-прагматична адаптація необхідна в таких випадках, які на лінгвістичному рівні можна було б назвати «хибними друзями перекладача», наприклад: He came from St Louis, he told her,..., and had finished high school [13, p. 36] / Арнольд народився в Сент-Луїсі, там же закінчив середню школу [7, с. 38]; He had been a football player in high school [13, p. 37] / Він грав у шкільній футбольній команді [7, с. 39].

На культурному рівні одиниця high school не відповідає тому, що по-українськи у дослівному перекладі називається «вища школа», оскільки «вища школа» – це навчальний заклад, що дає вищу освіту. В англо-американській культурі high school – це старші класи середньої школи, на відміну від low (або lower) school: You always got these very lumpy mashed potatoes on steak night, and for dessert you got Brown Betty, which nobody ate, except maybe the little kids in the *lower school* that didn't know any better [12, p. 57].

В англобританській культурі public school – це аж ніяк не громадська, а приватна школа, система освіти якої нагадує швидше університет, що може бути підкреслено у перекладі: I was remembering the supercilious look on Mrs Brown's face, the big house on Poplar Avenue blazing with light and music, Jack Wales' shiny red MG, his genuine Public School accent [8, p. 162] / Я згадав зарозуміли й вираз обличчя місіс Браун, великий, сяючий святковими вогнями особняк на Тополевому проспекті, блискучу червону машину Джека Вейлза, його університетську вимову (Переклад наш. – Т. О.).

Іноді англокультурні маркери зазнають значної адаптації, оскільки деякі з цих маркерів вельми дистанційовані від української культури, і тому буває важко підібрати відповідники, наприклад, таким ознакам, як Oxford drawl, Standard English та ін. У перекладі українською мовою ці ознаки передаються приблизно, не зовсім точно, оскільки в цільовій культурі немає подібних їм ознак, а з іншого боку, вони не можуть бути представлені в тому вигляді, як вони представлені у вихідному тексті, тому що зв'язок між ними та англомовною культурою порушується, оскільки переклад розрахований на інокультурного реципієнта: He was of indeterminate nationality, but spoke English with a slow *Oxford drawl* [10, p. 35] / Національність його важко було визначити, але по-англійськи він говорив злегка розтягуючи слова на оксфордський манер [6, с. 7]; To speak Standard English is in itself suspect [8, p. 150] / Власне, якщо людина говорить дуже правильною мовою, на нього вже дивляться з підозрою (Переклад наш. – Т. О.); I was going to pronounce Aunt with a broad a but decided not to attempt it yet [8, p. 27] / Я хотів було вимовити «Емілі» на оксфордський манер, але потім вирішив, що поки краще не намагатися (Переклад наш. – Т. О.).

Відомо, яке велике значення має правильна вимова в англійській культурі (досить згадати «Пігмаліон» Б. Шоу). Наведені тут приклади ілюструють цю особливість англійської культури. Правильна вимова (Standard English) слугує індикатором високого соціального походження, особливо у Великобританії, з культури якої і походять такі терміни, як Standard English; RP (Received pronunciation); BBC English; Oxford drawl. Українській культурі ці маркери невластиві, тому всі вони українською мовою можуть передаватися як «дуже правильну

мову/вимову», «(на) оксфордський манер» і т. і., що вказує на специфічність вимови, наявну в англійській культурі.

Отже, ми розглянули культурологічні особливості способів подання освітніх інститутів, які дають змогу якомога повніше структурувати дійсність, а також їх відтворення у перекладі. Ці способи не абсолютні. Тому дослідження культуральної специфіки сприятиме осмисленню не тільки власне культурологічних, але також мовних явищ. З іншого боку, аналіз мови в аспекті перекладознавства часто дає змогу оцінити специфіку культури. Вивчення культури через аналіз мови становить цінний практичний і теоретичний матеріал у ракурсі розширення наших знань про дійсність. Це питання залишається актуальним для студіювання успішного перебігу і результату процесу перекладу, тому проблематика потребує подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український словник власних назв і імен / [уклад. Т. Олійник]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 208 с.
2. Вежбицкая А. Культурно-обусловленные сценарии и их когнитивный статус / А. Вежбицкая // Язык и структура знания. – М.: ИЯ АН СССР, 1990. – С. 63–85.
3. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М.: Наука, 1982. – 158 с.
4. Мальцева Д. Г. Страноведение через фразеологизмы / Д. Г. Мальцева. – М.: Высшая школа, 1991. – 175 с.
5. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
6. Papegaaij B. Text Coherence in Translation / B. Papegaaij, K. Schubert. – Derdrecht-Providence: Foris Publications, 1988. – 211 p.
7. The New American Webster Handy College Dictionary. – New York: A Signet Book, New American Library, 1981. – 640 p.
8. Scribner Dictionary. – Macmillan Publishing Company: Mission Hills, California, 1993. – 1190 p.
9. Wierzbicka A. The Semantics of Grammar / A. Wierzbicka. – Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 1988. – 617 p.

МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Брэйн Дж. Путь наверх / Дж. Брэйн; [пер. Т. Озерской и Т. Кудрявцевой]. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1960. – 263 с.
2. Крісті А. Вибрані твори: [роман] / А. Крісті; [пер. В. Шовкуна]. – К.: Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 240 с.
3. Пюзо М. Хрещений батько: [роман] / М. Пюзо; [пер. В. Батюк та О. Овсюк]. – К.: Рад. письменник, 1991. – 447 с.
4. Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житі: [роман] / Дж. Селінджер; [пер. О. Логвиненко]. – К.: Молодь, 1984. – 172 с.
5. Стріт Дж. Безболісний метод / Дж. Стріт; [пер. Н. Шульги] // Вибрані твори сучасних англомовних письменників. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 49 53.
6. С. Фіцджеральд; [пер. М. Пінчевського]. – К.: Дніпро, 1975. – 335 с.
7. Шоу І. Багач, бідняк: [роман] / І. Шоу; [пер. В. Верховеня]. – Харків: Фоліо, 2007. – 638 с.
8. Braine J. Room at the Top: [novel] / J. Braine. – M.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – 272 p.
9. Christie A. Selected Stories: [novel] / A. Christi. – M.: Progress Publishers, 1967. – P. 107-126.
10. Fitzgerald F. S. Tender is the Night: [novel] / F. S. Fitzgerald. – M.: Raduga Publishers, 1983. – 400 p.
11. Puzo M. The Godfather: [novel] / M. Puzo.- London-Sydney: Pan Books Ltd., 1947. – 448 p.
12. Salinger J. D. The Catcher in the Rye: [novel] / J. D. Salinger. – M.: Progress Publishers, 1979. – 448 p.
13. Shaw I. Rich Man, Poor Man. – Seven oaks, Kent: New English Library, 1985. – 767 p.
14. Street J. The Painless Method // Thirteen Stories by Modern British and American Writers. – M.: Высшая школа, 1979. – С. 47–51.
15. Updike J. Rabbit, Run: [novel] / J. Updike. – Greenwich, Conn.: Fawcett Publications, Inc., 1962. – 255 p.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 81’373.2

Галина Панчук

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ВЛАСНІ НАЗВИ В ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ПАХЛЬОВСЬКОЇ

Стаття присвячена аналізу системи онімів у поезії Оксани Пахльовської. З’ясовано функціональні особливості та частоту вживання різних груп власних назв у збірці «Долина храмів» з урахуванням взаємодії українських й італійських власних назв та апелятивної лексики в ролі онімної.

Ключові слова: антропонім, антропонімікон, апелятив, онім.

Галина Панчук. СОБСТВЕННЫЕ ИМЕНА В ПОЕЗИИ ОКСАНЫ ПАХЛЕВСКОЙ

Статья посвящена анализу системы онимов в поэзии Оксаны Пахлевской. Выяснено функциональные особенности и частоту употребления различных групп имен в сборнике «Долина храмов» с учетом взаимодействия украинских и итальянских имен и апеллятивной лексики в роли онимной.

Ключевые слова: антропоним, антропонимикон, апеллятив, оним.

Halyna Panchuk. THE PROPER NAMES IN THE POETRY OF OKSANA PAKHLOVSKA

This article analyzes the system of onyms in the poetry of Oksana Pachlovska. Functional characteristics and the frequency of use of different groups of proper names in the book «Valley of the Temples» including Ukrainian and Italian proper names and vocabulary of appelatuesin the role of onyms have been ascertained.

Keywords: anthroponym, anthroponymic system, appellative, onym.

Іменування героїв займає особливе місце серед усіх мовних засобів, які автор використовує для художнього оформлення твору. Власні назви є носіями ідейно-художніх думок письменника, допомагають втіленню авторського задуму в художньому тексті. Усі антропоніми, замінники імені, безіменна номінація та апелятиви, які використовує письменник у своєму творі, утворюють його антропонімійну систему.

Проблеми літературної ономастики цікавили багатьох учених-мовознавців. Так, наприклад, М. Н. Морозова у статті «К проблеме эстетической функции антропонимики» намагається з’ясувати питання про особливості структури та функцій літературної антропоніміки, пише про специфіку антропонімії художньої літератури: «від побутової антропонімія художньої літератури відрізняється вибірковістю і більш яскраво вираженою емоційно-естетичною функцією» [2, с. 38].

Т. В. Немировська у статті «Некоторые проблемы литературной ономастики» пробує впорядкувати термінологію. Дослідниця поділяє літературну ономастику на поетичну, художню та драматичну (відповідно до основних літературних родів), кожна з яких розрізняється за літературними видами: поема, балада, повість, оповідання, роман, комедія, трагедія, драма [3, с. 113].

Сьогодні існують суперечливі думки у літературній антропоніміці про те, які оніми слід вважати літературно-художніми. М. В. Карпенко зауважує, що імена реальних осіб, вжиті автором у творі, не можна зараховувати до літературно-художніх антропонімів, оскільки вони служать лише вказівками на дійсність, а літературний антропонім – це ім’я, створене самим письменником і яке в тій чи іншій мірі характеризує персонаж [1, с. 66]. Багато вчених (Л. І. Андреєва, Б. Є. Магазаник, В. М. Михайлов, Л. М. Щетинін та ін.), полемізуючи із прихильниками згаданої вище точки зору, підкреслюють, що імена реальних осіб є елементами літературного твору, які, активізуючи свої потенційні семантико-експресивні можливості, служать засобом вираження поглядів автора, функціонують в тексті як особливі метонімії, антономазії і пропонують вважати їх літературними антропонімами.

Ми також вважаємо за доцільне зараховувати до літературно-художніх антропонімів усі власні назви, використані автором у творах, оскільки вони містять певну інформацію, яка допомагає письменнику висловити свої ідеї та думки, спонукають читача активізувати свої знання.

Предметом нашого дослідження обрано твори Оксани Пахльовської, зокрема збірку її поезій «Долина храмів».

Усі наявні в поезіях власні назви можна поділити на такі групи:

- назви частин світу, країн, міст, областей (33 од.);
- власні імена людей (30 од.);
- назви об'єктів міфології (24 од.);
- назви персонажів та інших об'єктів із Біблії (16 од.);
- назви річок та озер (12 од.);
- назви гір та вулканів (6 од.);
- назви архітектурних споруд (6 од.);
- інші власні назви (13 од.);
- апелятивна лексика в ролі онімної (39 од.).

Серед власних назв у поезії О. Пахльовської найвагоміше місце займають назви частин світу, країн, міст, областей. У поезії вживаються назви частин світу (Європа); країн (Греція, Іспанія, Італія, Русь, Україна); історико-географічних областей (Лангедок, Прованс, Сицилія); міст (Збараж, Київ, Крем'янець, Львів, місто Лева, Чорнобиль, Варшава, Вічне Місто, Гранада, Падуя, Равенна, Рим, Сиракузи).

Серед назв країн найпоширенішими є Україна та Італія – країна, у якій авторка народилася, та країна, у якій зараз проживає та працює:

Ти іще – *Україна*? Чи ти вже – лиш міф
про князівські походи і битви козацькі? [4, с 27].
І пішки ти пройшов усю Європу,
щоб вивчити в *Італії* науку [4, с. 151].

Також поширеною в поезії О. Пахльовської є назва міста Чорнобиль, що виступає синонімом трагедії українського народу:

Тепер тут зона, а була земля.
Тут був чорнозем, а тепер – *Чорнобиль* [4, с. 32].
І тільки страшно думати – *Чорнобиль*.
Мов чорним вітром душу обпече [4, с. 99].

Серед антропонімів, які вживаються в поезії, вагоме місце займають імена всесвітньо відомих людей (18 од.): давньогрецьких та давньоримських філософів (Анаксимандр, Епікур, Помпонацці, Цицерон); учених (Архімед, Везалій, Галілей); поетів (Вергілій, Гесіод, Горацій, Данте, Лорка); художників (Джотто, Доре); композиторів (Шопен):

А Данте й зараз в чорному плащі
блукає на околицях Равенни [4, с. 82].
Тут можна слухать курси *Помпонацці*,
Везалія також і *Галілея* [4, с. 151].
І все тебе ще кличе тут: зостанься!
Тут фрески *Джотто* дивляться у вічність [4, с. 151].
Збирався дощ. Ти грав мені *Шопена* [4, с. 130].

Авторка вживає власні імена київських князів і членів їх родин (Володимир, Кий, Ярославна) та інші власні назви, що стосуються української історії (Боян, Морозенко, Мрозовицькі, Роксолана, Сигізмунд, Станіслав).

Зрідка у поезії вживаються антропоніми, запозичені з інших художніх творів (Беатріче, П'єро):

Віки пройшли, а він отут живий
оплакує і любить *Беатріче* [4, с. 82].
При канделябрах грала ти у фант.

На карнавалах цілувалася з *П'єро* [4, с. 154].

У поезії О. Пахльовської трапляються назви міфологічних божеств (слов'янських, грецьких, римських): Мавка, Перун; Аполлон Кіфаред, Аретуза, Атланти, Афіна Паллада, Гефест, Еол, Крон, Муза, Пегас; Діана та інших міфічних об'єктів: Лета, Олімп, Хаос:

Кияни плакали. І плив Дніпром *Перун* [4, с. 20].

І на повіки втомленого *Крона*

повільно осіда космічний пил [4, с. 50].

Гримів із *Олімпу* божественний грім [4, с. 96].

О. Пахльовська нерідко використовує назви біблійних персонажів (Адам, Бог, Божа Мати, Єва, Змій, Мадонна, Марія) та інших об'єктів, що стосуються Біблії (Апокаліпсис, Едем, Содом). Найчастіше вживається головне ім'я християнства Бог:

Це правнуки реактор спорудили.

Чи ж пройде *Бог* по цій гіркій воді? [4, с. 57].

Та ж сама *Єва*. І той самий *Змій* [4, с. 55].

Вживаються у поезії назви водних об'єктів: озер – 1 (Світязь) та річок – (Дніпро, Прип'ять, Тибр). Серед назв річок найактивнішими у вжитку є гідроніми Дніпро та Прип'ять:

Все, як було. Для сліз нема причин.

Дніпро живий, могутній, не скоривсь [4, с. 99].

Горять над *Прип'яттю* ліси.

Горять сухі ліси у травні [4, с. 36].

Гідронім Прип'ять у поезії пов'язаний зі змалюванням великої трагедії українського народу – аварії на Чорнобильській АС.

Трапляються у поезії назви гір та вулканів – (Бона, Гелікон, Парнас; Етна). Серед них найчастіше вживається назва вулкану Етна:

З вулкана дим багряний міста на схилах *Етни* [4, с. 84].

Також у поезії трапляються назви українських, італійських та інших відомих архітектурних споруд – (Лавра, Софія; Колізей, Собор, Хмарочоси Піреллі; Ескуріал):

Ти – Русь. Ти давня. Київська. Ще та,

чий меч святили у соборах *Лаври* [4, с. 31].

І страшно перейти до *Колізею* [4, с. 80].

О. Пахльовська часто використовує апелятивну лексику в ролі онімної. Щодо граматичного вираження її можна розділити на:

а) іменники: Батько, Вулкан, Горище, Дах, Земля, Історія, Ліс, Лісничий, Мама, Острів, Пан, Прамати, Річка, Скальд, Слово, Смерть, Українка;

б) займенники: Вас, Ви, Твій, Твої, Ти.

Уживання загальних назв людей у ролі власних використовується для підкреслення їх значення та вираження поваги, а неживих предметів – з метою їх персоніфікації:

Обнімеш *Батька*. Поцілуєш *Маму*.

І знов зійдеш на вогняні щаблі… [4, с. 46].

Ох, це не ми так боїмося *Слова*.

Оце вже *Слово* так боїться нас [4, с. 41].

Займенникові форми вживаються як засіб активізації читача, а використання їх у ролі власних назв відбувається з метою вираження поваги:

Ви мовчки дивитесь.

Слова вже *Вам* інакші [4, с. 70].

У художніх текстах, створених письменницею, спостерігається взаємодія української та італійської онімної лексики. У циклі віршів «Берестяної грамоти крило» зі збірки «Долина Храмів» О. Пахльовська розглядає Україну в контексті ХХ століття, описує аварію на Чорнобильській АС та її згубні наслідки, українську природу, історію та сьогодення, тому переважають українські власні назви. «Долина Храмів» – італійський цикл збірки, де авторка занурюється в історію та міфологію, пов'язуючи їх із сучасністю. Оксана Пахльовська,

ретельно вивчаючи культуру Італії, створила своє уявлення про її сьогодення. У цьому циклі переважають італійські власні назви.

У поетичному доробку Оксани Пахльовської натрапляємо на власні назви книжного, енциклопедичного характеру. За розмаїттям цих імен – різноманітність особистих, політичних, релігійних переконань, уподобань, поглядів, філософій; за більшістю з них – багата текстова та дотекстова інформація (фольклорна, літературна, історична), без урахування якої неможливо повноцінно осягнути глибину художньо-інтелектуального осмислення виведених автором образів і подій.

З власними назвами нерозривно пов'язана інформація, оскільки широковідоме ім'я, навіть без урахування контексту, здатне викликати певну історичну, міфологічну, фольклорну ситуацію і цим збуджувати уяву та мислення реципієнта. У творах поетеси імена виступають яскравою художньою деталлю, через яку можна простежити особливості її образного мислення.

Отже, створені поетесою антропоніми, запозичені із реального антропонімікону власні назви і власні імена реальних історичних осіб – політичних діячів, представників літератури та мистецтва, біблійних та міфічних персонажів, а також імена, відомі читачам із української та зарубіжної літератури вмотивовані. Адже усі вони безпосередньо пов'язані із художнім текстом і відіграють у ньому певну стилістичну роль.

Серед усіх компонентів літературного тексту власні назви виступають важливими та необхідними складовими і займають неабияке місце у структурі та композиції художнього твору. Вони мають цілеспрямоване ідейно-художнє значення. Вдалий вибір письменником власної назви не лише надає образу завершеності, конкретності, а й безпосередньо характеризує його і тому є завжди цікавим для дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко М. В. Ономастика в художественной литературе / М. В. Карпенко // Ономастика: Проблемы и методы: сборник обзоров. – М., 1978.
2. Морозова М. Н. К проблеме эстетической функции антропонимики / М. Н. Морозова // Развитие языка и культуры народов СССР в их взаимосвязи и взаимодействии. – М., 1973. – С. 38-39.
3. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики / Т. В. Немировская // Актуальные вопросы русской ономастики: сб. науч. тр. – К.: УМКВО, 1988. – С. 112-122.
4. Пахльовська О. Є. Долина Храмів: Поезії / О. Є. Пахльовська. – К.: Рад. письменник, 1988. – 166 с.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 811. 161. 2 ’0 : 291. 315. 5

Наталія Пишна

(Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)

ДО ІСТОРІЇ ПІСНЕСПІВУ ПРИЧАСНИЙ (КИНОНИК)

Лексика конфесійного стилю на позначення назв піснеспіву не була предметом дослідження мовознавців.У статті простежується історія піснеспіву причасний (киноник) з часу виникнення і до сьогодні, аналізуються похідні утворення. Дослідження виконано на основі лексикографічних джерел, що охоплюють XI – XXI ст., а також церковних пам’яток.

Ключові слова: піснеспів, киноник, причасний, причащати, релігійна термінолексика.

Наталья Пышна. К ИСТОРИИ ПЕСНЕПЕНИЯ ПРИЧАСТНЫЙ (КИНОНИК)

Лексика конфессионального стиля, использоваемая для обозначення названий песнопения, не была предметом исследования языковедов. В статье прослеживается история песнопения (киноник) со времени возникновения и до сегодняшнего дня, анализируются деривативные образования. Исследование выполнено на основе лексикографических источников, охватывающих XI-XXI вв., а также церковных памятников.

Ключевые слова: песнопение, киноник, причастный, причащать, религиозная терминолексика.

Natalya Pyshna. THE HISTORY OF THE CHANT “PRYCHASNUI” (KYNONYK)

The vocabulary of the confessional style denoting the names of chants has not been the subject of linguistic2studies. The article traces the history of choral «prychasnyi» (kynonyk) since the origin until today, and analyzes the derivative formation. The research has been conducted based on lexographical sources, covering XI-XXI centuries, and written records of the church.

Keywords: chant, «kynonyk», Sacrament, religious terminology.

Із здобуттям Україною незалежності, вітчизняне мовознавство заповнює прогалини в багатьох питаннях, повязаних із церковно-релігійною сферою. Так упродовж останніх двадцяти років зявилась низка праць, присвячених вивченню релігійної лексики. Попри значну кількість робіт, у яких опрацьовані окремі лексико-семантичні групи цієї лексикив синхронному та діахронному аспектах тематична група на позначення назв *піснеспівів* системно не досліджувалась мовознавцями (стаття О. Горбача, присвячена церковній музичній термінології, лише окреслила цю проблему). Класифікацію назв *піснеспівів* релігійної термінолексики та формування *піснеспіву канон* в діахронії та синхронії розглядалися в наших розвідках. Тому логічним є розгляд історії назви *причасного (киноника)* як репрезентанта цієї групи. Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Українська мовна картина світу: лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та лінгвостилістичний аспекти».

Таїнство Св. Причастя (Євхаристії) є духовною їжею кожної людини. Воно є основою Євхаристійної Літургії. Саме на цій богослужбі відбувається виконання *причасного піснеспіву* перед і під час причащання християн. Ф. Кульчинський з’ясовує особливості приготування до Св. Причастя, розрізняє причастя священнослужителів і вірних [14, с. 55-63]. Б. Пивоваров говорить про Євхаристію як про основу духовного життя і спасіння [20, с. 1]. К. Керн зазначає, що Євхаристія з одного боку є жертвою, повторенням Голгофського жертвоприношення, а з іншого, – Таїнством великої символічної дії [10, с. 205]. В. Тулупов висвітлює аспекти обряду причащання (хто достойний причастя, навіщо потрібно причащатися зі страхом Божим, правила для тих, хто хоче прийняти причастя, віра – фундамент підготовки до причастя), довів важливість і значення впливу причащання для людини, яка прагне зблизитись з Богом [30, с. 17-

36]. П. Могила подає послідовні настанови тим, хто хоче причаститись, доводить важливість Крові Господньої для християн [16, с. 276- 319].

Метою нашої статті є дослідження історії формування назви піснеспіву – *причасний (киноник),* уточнення дефініції поняття, простеження історії становлення родових корелятів.

У давньоукраїнській мові на позначення цього піснеспіву існувала лексема кенаник, значення якої «*причасний стих* (*На ст\ги жд Бд7 и на прокимднг, и ижд хhровимъ кднаникг. Тако въ цьрковъ Пдчдрськию приндсднъ бгсть (мнихъ) ндвидмо, въ врдмя ~гда начаша кднаникъ пhти*)» [28, I, с. 1205]. Питомий корінь піснеспіву причасний походить від слова причастя «стсл. причасти~ «причастя: участь, причетність» пов'язане з дієсловом прич#стити с# «причаститися : взяти участь», утвореним за допомогою префікса при- та суфікса -и від іменника ч#сть «частина», очевидно, як семантична калька сгр. metJlhyij «причастя; участь», пов'язаного з дієсловом metalambJnw «беру участь» [7, IV, с. 583]. Він функціонує з XI ст. із фонетичними відповідниками прич#ща [9, с. 162] і причасти~==прич#сти~ [28, II, с. 1491], значення яких : «1. приєднання, прилучення; 2. взаємовідносини, зв'язок; 3. доля, участь, жребій; 4. частка, доля; 5. спадщина, спадок; 6. причащання святих таїн; 7. причастя, св. таємниці; 8. причастя (граматич. термін)» [28, II, с. 1491]. Словник бойківського говору Ю. Кміта називає зазначену лексему Законом Св. Причастя [12, с. 79]. У сучасній українській мові функціонують номінації *причастя* і *причащання* [24, VIII, с. 96]. Словник церковно-обрядової термінології Н. Пуряєвої окреслює значення розглядуваного слова у такий спосіб «Причастя 1. Таїнство Причастя; 2. Те саме, що Дари Святі. Причащання і причастя – Обрядова частина богослужіння Таїнства Євхаристії, під час якої священнослужителі та вірні приймають та споживають Святі Дари» [22, с. 108]. У лексиці сучасної української мови функціонують синонімічні вирази-сполучення зі словом *причастя*: Давати (дати) причастя кому; Пускати (пустити) до причастя кого – причащати кого-небудь (про священнослужителя); Приймати (прийняти) причастя; Ходити (іти, піти) до причастя – причащатися [24, VIII, с. 96].

У парадигматиці слово *причастя* утворює синонімічний ряд зі словами : *причащання, причасник, причасниця, причащати, приймати причастя*. Родовий корелят *причащання* (причащани~, причащдніід) вперше занотований у XII ст. [28, II, с. 1491-1493] Спільнокореневі слова (*причасник, причасниця, причастити*) функціонують з XI ст. : «Таинамъ бжи"мъ вhроуи тhлоу и кръви ~го съ страхъмъ прич#шт#" с# да причастьникъ биддши» [9,с. 237]; Въ чьртогъ прhсвhтьлги вьсдлитис# сътвори и ц\рствию причастьницю, "ко съобщьницю въ стрСахъ ~го показас"" [28, II, с. 1292-93]; Ащд ли жд того духовникъ видить того чдловhка. . . въ унгньи сдрддчнhмъ ходяща, причащають пакг того на трдтьд лhто″» [28, II, с. 1493]. На виконання чи здійснення обряду причащання вказує дієслово *причащати* – відіменниковий дериват від слова причастя, який вперше зафіксований в XI ст. з постфіксом -ся, колишнім займенником «Таинамъ бжи"мъ вhроуи тhлоу и кръви ~го съ страхъмъ прич#шт#" с# да причастьникъ биддши» [9, с. 237]. У давньоукраїнський період функціонують такі фонетичні варіанти згадуваної лексеми: причащати, причастити [16, I, 253], *причащаю* (причащатис#===прич#щатис#″) [28, II, с. 1493].

На позначення *причасного піснеспіву* в грецькій мові існувала лексема *koinonikon*, що була запозичена через церковнослов'янське посередництво з грецької (koinonikon) в давньоукраїнську мову у вигляді (кднаникъ) [28, I, 1205]. Згадуваний номен у XII ст. функціонував зі значенням «причастьна – причасний стих» [28, II, с. 1493]. Спільнокореневі слова *причасний*, *причащання, причасник, причасниця, причащати* не входять у реєстр словника староукраїнської мови XIV – XV ст. Києво-Печерський патерик фіксує на місці фонеми <е> – <и>: *«И тако въ церковь Печерьскую пресвятыя Богородица принесенъ бысть невидимо въ врьмя, егда начаша кинаникь пьти»* [11, с. 110]. За даними «Требника» П. Могили, в XV ст. функціонував староукраїнський номен *причастень,* давньоруською мовою приміром: «*Прокилмднъ Хралми и^ Днглви, А^п>лъ и^ Е^v>лід, талкождд и^*

Причаlстднъ""» [16, II, с. 90]. У згаданому Требнику знаходимо родові кореляти : причастіg, причаlстникъ, причастиlти («*причаlстіg жg Бж>твglннrхъ Таlннъ а$щg разсидиlши ^ложglнно бrlти, доlндgжg ^ тgбg2 по силh и$хъ наложglннию и$мъ Е6пітиlмію полъ съвgршаlтъ, и6ли2 съвgршg=нh и3споли#lтъ, и3ли2 а$біg по прі#lтію и3 съвъкиплglнію и$2х Цр\кви, миlдроми разсижgglнію твоglми да подлglжитъ*» [16, I, с. 217]; «*Аmg жg ggрzнglши Причастиlти когw2, и6 саlмъ т#lжкw смglртнw съгрhшиlши, и6 Причаlстникъ ничтоlжg пріlймgтъ. Къ слижglніи Бж=твglниr# Лvтиlргіи, иs_l# вglти киlжнw потрglбнr силтъ"""*» [16, I, 253]; *Причастиlти, ибw кроlмh намhрglні# кgw6gm7аlютс#, и6 в тhло Хв7о нgпрgлагаlютс#=*» [16, I, 253]). Приклад зі згадуваного джерела вказує на функціонування в староукраїнський період української мови сполуки дієслово + іменник, (де родовий корелят *причастя*) це – *приймати причастя* : *Нgсторі#l иwвъ жg, трgбh естh да сътвор#тъ ливgллwвъ(силgстъ писаlніg да дад#lтъ,) и6 е4рgсь свою2 да проклинаlютъ и6 Нестоlрі#, и6 Е6vтиlхі#, и6 Діоскwlра, и6 Сgвиlра, и6 проlчіих начаlлникwвъ силцgвrхъ е$ресgи, и6 вchlхъ таlжьдg мидрствиlитихъ "$жg и6 w6ии 2: и6 вс#2 прgдърgчglннr# е$рgси : и6 таlкw пріи'маlти и$мъ ст7оlg Причаmglніg* [16, I, с. 188]. З XVI - до XVIII ст. піснеспів *причасний* не згадується. Лише в XVII ст. фіксується значення родового корелята причастіg «учасництво» [2, с. 100]. Зауважмо, що в XII ст. слово *причащання* звучало (причащани~, причащgніg) [28, II, с. 1491-1493], а в середині XIX ст. видозмінюється фонетично із **ія-** : «*причаmgні# : послh того приготовлgнь# пристипае причастнкъ ко св#томи причаmgнію при слижбh Божой по причащgнію св#mgннослижитgлgй""*» [15, с. 337]; «*Да биggтъ жg вhlстнw иl сіg2 : Я$кw враlтъ цр?кихъ о^лтар#2, и^ ^ страlнъ маlлrхъ по вchlмъ цр7квамъ во всю2 свhlтлию сgдмиlци нg затвор#lgмъ, и^ во врglм# причащglні#*» [29, с. 247].

У богословській літературі XIX ст. простежуємо функціонування як застарілої назви *киноник* зі значенням «стих, який виконується співаками під час прилучення священнослужителів» [21, X, с. 16], так і терміна *причасний*, який в богослужбовому Типіконі зафіксований як *причасний неділі й празника* «По вхоlдh : Тропаlрь воскрglсgнъ и^ тропаlрь праlзника, слаlва кондаlкъ воскрglсgнъ, и^ нrlнh кондакъl праlзника, Прокімgнъ, Апоlстолъ и^ а#ллилиіа, Еv>ліg и# *Причаlстgнъ нgдhlли и# праlздника*» [29, с. 96]. У словнику української мови за ред. Б. Грінченка подані синоніми *сакрамент, (-ту)*, *сакраментувати, -тую, -єш* до слів *причастя*, *причастити*: «Не признається – не станеш його сповідати і *сакраменту* давати» [23, IV, с. 97]; «А тим часом непрощений грішний умирає. Уже його лукавого *сакраментували*» [23, IV, с. 97]. У згаданому лексикографічному джерелі слово *причасний* є компонентом складеного терміна – *причасна молитва* зі значенням «молитва перед причащанням» [23, III, с. 451].

У богослужбових пам'ятках XX ст. лексема *причасний* часто вживана вірними церкви й функціонує із семантикою «причасний стих»: «У часі запричащення священника вівтар залишається закритим, зображуючи собою ту господу, що в ній Ісус Христос звершив Тайну Вечерю. Люди співають тоді належні *причасні стихи*, молитви чи канти» [14, с. 62]; «Є звичай стояти з запаленими свічками перед вівтарем: за Малим входом – чоловікам, під час Херувимської – парубкам, під час «Піднесли до Господа» – жінкам, під час *причасного* – старшим чоловікам і дідам. На *причасному* співається побожних пісень з Богогласника, стародавньої церковної книжки» [3, с. 47]. Так, у «Служебнику» вживається словосполука *причасного дня або святого* «*І співають співці Причасний (кінонік) дня або святого*» [27, с. 99]. У богослужбовій літературі «Вечірн# і утрен# та інші богослуженн# на всі неділі і св#та цілого року» засвідчено номен *причастень* «*Причаlстgнъ. Воста2, "4кw сп# Гд?ь, и6 воскрglсg спасаl#й насъ. Аллилиlіа*» [6, с. 304].

«Краткий церковно-богослужебный словарь. Для толкового чтения книг, уяснения смысла богослужения и обрядов православной церкви» дає дефініцію окресленого слова «*Причасним* називаєтся стих : *Тіло Христово прийміть, і Джерела безсмертного скуштуйте*, який співається під час причащання мирян. Приспів *алилуя*, хваліть Бога, стосується до Ісуса Христа, який невидимо перебуває в Святих Дарах, і через причащання їх повідомляється вірним» [13, с. 284]. «Полный церковнославянский словарь» за ред. протоієрея Г. Дьяченка фіксує лексему киноникъ зі значенням «причасний стих, який співається на літургії під час раздроблення Агнця і причащання священнослужителів після проспівання *єдин свять, єдин Господь…*» [19, с. 250]. Ю. Ясіновський розрізняє терміни *причасник або киноник і причасні*. «*Причасник,* або *киноник,* - стих, переважно з псалма, що виконується під час причастя. *Причасні* - стихи з псалмів з додатком «Алілуя» співаються перед причастям на літургії» [32, с. 6].

Архаїчна назва піснеспіву *киноник* видозмінює свою фонетичну форму в XX ст. Уже І. Огієнко розглядає згадану назву *канонік* спочатку як титул, який надавався священникові настоятелем великого собору, а згодом як титул каноника, який надавався кожному заслуженому священикові, який був нижчий за титул прелата (пралата) [18, II, с. 184]. У старослов'янсько-українському словнику лексема *канонік (кановьникъ)* виступає з дещо модифікованим значенням «*канонік, крилошанин* – звання церковного достойника» [1, с. 88]. У сучасних лексикографічних та богослужбових джерелах функціонує лексема *причасний* на позначення церковного співу, а *киноник* подається у словниках з позначкою як застаріле. Так, у К. Нікольського лексема *причасний* має значення «вірш, який співається після возгласу «Святая святим» під час причащання священнослужителів у вівтарі» [17, с. 8]. Сучасна українська мова засвідчує значення лексеми *причасний*: «*Причасний*, а, е, церк. Стос. До причастя. Причасний спів» [24, VIII, с. 95]. Таке саме трактування подає Великий тлумачний словник сучасної української мови [4, с. 1139]. Словник церковно-обрядової термінології Н. Пуряєвої фіксує *причасний стих* (застаріле *причастен*) зі значенням «вірш псалма, який виконують під час причащання священнослужителів; *канонік*» [22, с. 108] й подає різновиди цього терміну – *причасного дня і свята: 1.* «*Причасний день (денний)* «причасний, змістом якого є прославлення священної особи чи події, якій присвячено день»; 2. *Причасні свята* - «причасний, змістом якого є прославлення священної особи чи події, що її свято відзначають» [22, с. 108].

У пропонованій статті проаналізовано дефініцію назви *причасний (киноник)*, простежено історію формування й функціонування лексеми від найдавніших часів до сучасності. Подано деривативні утворення, історію їхнього функціонування. Наше дослідження засвідчує, що лексема *причасний* пройшла довгий шлях становлення, протягом якого зазнала значних змін у семантичній структурі. Подальшого наукового опрацювання потребує мікрогрупа, до якої входять такі назви *піснеспівів,* як *антифон, акафіст, ікос, ірмос, кондак, катавасія, тропар* тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник / Л. Белей, О. Белей. – Л.: Свічадо, 2001. - 332 с.
2. Беринда П. Лексіконъ славенорωсскїй и именъ Тлъкованїє / П. Беринда. – К., 1961. – 271 с.
3. Білоусенко О. Наша віра. Короткий катехизис Православної Віри / О. Білоусенко. – Нью-Йорк: Друкарня української православної церкви в ЗДА, 1956. – 65 с.
4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К.-Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
5. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології / Олекса Горбач / [ред. Б. Рицар, Р. Микульчук]. – Л., 2004. – С. 79 – 131.
6. Вечірн# і утрен# та інші богослуженн# на всі неділі і св#та цілого року. – Виннипег: Видавництво о. Василіян у Лондоні, 1945. – 1070 с.
7. Етимологічний словник української мови. У 7 т. – К.: Наук. думка, 1982. – 2006. – Т. 4. – 621 с.
8. Желехівський Є. Малорусько-німецький словник / Є. Желехівський. – Л., 1886. – 1122 с.
9. Изборник 1076 г. / [сост. В. Голышенко и др.]. – М. : Наука, 1965. – 1093 с.

10. Керн К. Евхаристия (из чтений в Православном Богословском институте в Париже) / К. Керн. – М.: Храм св. бессм. Космы и Домиана на Маросейке, 1999. – 207 с.
11. Києво-Печерський патерик. – К.: Час, 1991. – 280 с.
12. Кміт Ю. Словник бойківського говору / Ю. Кміт. – Самбір: Заходом і коштом музею «Бойківщина», 1934. – 116 с.
13. Краткий церковно-богослужебный словарь. Для толкового чтения книг, уяснения смысла богослужения и обрядов православной церкви. – М.: Благовест Подворье Троице-Сергиевой Лавры, 1997. – 320 с.
14. Кульчинський Ф. Божественна літургія. Короткий пастирський коментар. Редакція прот. Степана Ярмуся / Ф. Кульчинський. – Вінніпег-Канада: Видавнича спілка ,,Екклезія", 1992. – 71 с.
15. Литургика или наука о богослужєнью церкви грєчєско-католичєскои. – Львовь: Вь печатни заведенья Ставропигійского, 1863. – 625 с.
16. Могила Петро. Евхологион, албо молитвослов, или требник / Петро Могила. – К., 1646. – Ч. 1-3. – Ч. 1 – 860 с.; Ч. 2 – 376 с.; Ч. 3 – 436 с.
17. Никольский К. Пособие к изучению Устава богослужения православной церкви. – М.: Издательский совет Русской Православной Церкви, 2008. – (Серия «Литургическая библиотека»). – ISBN 978-5-94625-295-9 – Репринт 7-го изд. (СПб.: Синодальная типография, 1907). – 894 с.
18. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. / [за ред. Ю. Мулика-Луцика]. – Вінніпег, 1979.
19. Полный церковнославянський словарь / [за ред. Протоієрея Г. Дьяченка]. – М.: Отчий дом, 2001. – 1120 с .
20. Пивоваров Б. Божественная Евхаристия как основа духовной жизни и залог спасення // Церковь и время. – 2000. – № 2 (11). – 10 с.
21. Православная богословская энциклопедия : вь 12 т. – Петроградь: Приложеніе к духовному журналу «Странникь», 1900.
22. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Л.: Свічадо, 2001. – 156 с.
23. Словарь української мови: в 4 т. / [за ред. Б. Грінченка]. – К., 1907.
24. Словник української мови: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
25. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1977 – 1978.
26. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. – Л.: НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994 – 2006. – Вип. 1– 4.
27. Служебник. – США., 1989. – 240 с.
28. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – СПб., 1893 – 1912. – Т. 1 - 3.
29. Tvпікwнъ, сирhчъ: оуставъ церковного пhні# и особдннагw правилочтдні#, по оуказамъ въ книгах цдрковнгхъ обрhтающгмс#, съ прилождніdмь Столпwвъ Евангдліингхъ по ключдвгмъ словамъ, сочинднъ и напдчатанъ. – Перемышль : Книгопечатня соборнои русскои Капитолы, 1852. – 141 с.
30. Тулупов В. Чудо Святого Причащения / В. Тулупов. – Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005. – 67 с.
31. Чопей Л. Русько-мадярський словарь / Л. Чопей. – Будапешт, 1883. – 446 с.
32. Ясіновський Ю. Жанри і форми літургійного співу / Ю. Ясіновський. – Режим доступу: www.regent.cerkiew.net. – 6 с.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 81’255.4:82-3.111/.161.2:81’367-044.922

Анна Пташніченко

(Білоцерківський національний аграрний університет)

ВИЛУЧЕННЯ ТА ДОДАВАННЯ ЯК ОСНОВНІ СИНТАКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Стаття присвячена дослідженню синтаксичних трансформацій, а саме - вилученню та додаванню, здійснених у перекладі, необхідність застосування яких зумовлена особливостями актантної структури речень мови оригіналу та мови перекладу. Залучення синтаксичних трансформацій викликані відсутністю певних еквівалентів в українській мові, фіксованим порядком членів речення англійської мови, який в українській мові визначається відносною довільністю. Англійська та українська мови мають різні типологічні характеристики, що й спричиняє застосування перекладацьких синтаксичних трансформацій при відтворенні аналітичної мови (англійська) флективною (українська).

Ключові слова: синтаксичні трансформації, вилучення, додавання, генеративна граматика.

Анна Пташниченко. ОПУЩЕНИЕ И ДОБАВЛЕНИЕ КАК ОСНОВНЫЕ СИНТАКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С АНГЛИЙСКОГО НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена исследованию синтаксических трансформаций, а именно – опущению и добавлению, осуществленных в переводе, необходимость применения которых обусловлена особенностями актантной структуры предложения языка первоисточника и языка перевода. Привлечение синтаксических трансформаций вызваны отсутствием определенных эквивалентов в украинском языке, фиксированным порядком членов предложения английского языка, который в украинском языке определяется относительной произвольностью. Английский и украинский языки имеют различные типологические характеристики, что и влечет за собой применение переводческих синтаксических трансформаций при воспроизведении аналитического языка (английский) флективных (украинский).

Ключевые слова: синтаксические трансформации, опущение, добавление, генеративная грамматика.

Anna Ptashnychenko. EXCEPTIONS AND ADDITIONS AS BASIC SYNTACTIC TRANSFORMATIONS WHILE PROSAIC WORKS TRANSLATION FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

The article sets out to investigate syntactic transformations such as exceptions and additions, carried out in translation, the application necessity of which is predefined by the sentences structure features of source language and target language. The choice of syntactic transformations is caused by absence of certain equivalents in Ukrainian, by the fixed order of immediate constituents in English whereas in Ukrainian word order is determined by a relative arbitrariness. The English and Ukrainian languages have different typology characteristics, which in its turn causes application of syntactic transformations while translating analytical language (English) into inflexional one (Ukrainian).

Key words: syntactic transformations, exceptions, additions, generative grammar.

У процесі перекладу, особливо у художньому, важливим завданням є не лише збереження особистого стилю автора, але і максимальна адекватна передача художнього образу, створеного в оригіналі. Як наслідок перекладачем часто застосовуються перекладацькі трансформації. Під перекладацькими трансформаціями розуміємо перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу. Саме завдяки перекладацьким трансформаціям досягається адекватність перекладу, що зумовлює їхню важливість.

Перекладачеві художніх творів, на відміну від перекладача науково-технічних матеріалів, слід врахувати більшу кількість особливостей перекладу, зокрема частішу необхідність

використання індивідуально-перекладацьких рішень при відтворенні у перекладі раціонально-логічної, естетично-художньої інформації, що міститься у текстах цього стилю [10].

Особливої актуальності у зв'язку з цим набуває проблема застосування синтаксичних трансформацій при перекладі з англійської на українську мову.

Це питання отримало висвітлення у працях Л. С Бархударова, В. Г. Гака, Н. К. Гарбовського, В. І. Карабана, І. В. Нешумаєва. Названі автори підкреслюють, що необхідність застосування синтаксичних трансформацій у перекладі, як правило, зумовлена особливостями актантної структури речень мови оригіналу та мови перекладу. Питання таких синтаксичних трансформацій, як вилучення і додавання при перекладі прозових творів, не є достатньо опрацьованим, тому потребує подальшого вивчення, що і є метою статті. Передбачено виконання таких завдань:

1) проаналізувати генеративний підхід до вивчення структури синтаксису за працями таких науковців, як І. Р. Буніятова, І. Є. Грачова, В. І. Нодь, Г. М. Семененко, І. Є. Снісаренко, та структурну організацію речення, маніфестовану на рівні SS;

2) виявити випадки та причини застосування синтаксичних трансформацій, а саме: вилучення та додавання при перекладі В. Морозовим роману «Володар перснів» Джона Рональда Руела (*J. R. R. Tolkien «The Lord of the Rings»)*.

При системному описі синтаксису речення своєрідною точкою відліку слугує поняття моделі речення. Саме модель речення дозволяє інвентаризувати багатоманітність конкретних речень мови у вигляді списку синтаксичних структур, що становить одне з найважливіших завдань синтаксису. Ця праця виконується на методологічній основі генеративної граматики із залученням розробленого в межах цієї парадигми інструментарію. Генеративна лінгвістика підвищила вимоги до експліцитності лінгвістичного опису, звернула увагу на об'єкти синтаксису, складні для спостереження, існування яких визначається опосередковано, сприяла розробці детального описового апарату в синтаксисі. Популярність цієї парадигми свідчить на користь широких можливостей застосування її положень у синтаксичних пошуках, у студіях вітчизняних учених (І. Р. Буніятова, І. Є. Грачова, В. І. Нодь, Г. М. Семененко, І. Є. Снісаренко). Посилення інтересу до теорії власне синтаксичних змін, їх виокремлення із граматичних не в останню чергу спричинені досягненнями генеративної граматики, що дозволило подивитися на знайомі речі під новим кутом зору й отримати цікаві результати з урахуванням надбань «хомськіанської революції» [9, с. 29].

Ми оперуємо поняттями, розробленими цим напрямом: іменна група [NP], дієслівна група [VP], допоміжне дієслово [AUX], незаповнена категорія *ec (empty category)*. Послідовниця генеративного підходу до вивчення синтаксису на теренах вітчизняної науки І. Р. Буніятова зазначає, що дефініції понять поверхневої і глибинної структур завжди змінювались. І інтерпретація поверхневої структури як приступної для лінгвістичного аналізу залишалася відносно прозорою, а формулювання глибинної у багатьох випадках – досить абстрактним. У статті приймається робоче визначення поверхневої структури речення як рівня синтаксичної репрезентації, який експлікує поверхневе розташування конституентів речення. Глибинна структура речення – рівень синтаксичної репрезентації речення, який кодує предикатно-аргументні відношення, а також рольові характеристики аргументів дієслова. В нашій статті ми першочергово братимемо до уваги поверхневу структуру речення, оскільки нас цікавить насамперед структурна організація речення, маніфестованого на рівні SS, приступному для спостереження.

Семантичним напрямом генеративної граматики розроблено поняття проекційних правил *(projection rules)*, що базуються на врахуванні смислових відносин між словами в реченні, або лексичної дистрибуції, і взаємодії між значенням слова й синтаксичною структурою [9, с. 29].

Вилучення слова із контексту речення як синтаксична трансформація визначається частотністю вживання. Аналізуючи цю трансформацію, слід також зробити застереження, яке правильне і для синтаксичної трансформації додавання. Перекладач від себе, тобто довільно, не може вилучати нічого із тексту, що перекладається. Вилучати можна ті елементи смислу, що певним чином дублюються за нормами мови першотвору, збереження яких може порушити

норми друготвору [4, с. 306]. Отже, вилучення – граматико-синтаксична трансформація, в результаті якої під час перекладу деякі слова, частини речення вилучаються. Це є результатом відмінних один від одного принципів побудови англійських та українських речень. Найчастіше вилучаються присвійні займенники, прикметники. Наведемо приклад:

(1) *The eldest of these, and Bilbo's favourite, was young Frodo Baggins* [J. R. R. T., с. 49].

Найстаршим та найулюбленішим з поміж них був Фродо Торбинс [В. М., с. 5].

У перекладі прикладу (1) прикметник '*young'* не відтворено – вилучено. Таке вилучення вочевидь зумовлено надлишковим '*young'*, оскільки у попередньому контексті зазначено вік Торбинса. Перекладач вдався до такої трансформації з метою уникнути надмірних подробиць про опис героя. У наведеному прикладі спостерігаємо також вилучення детермінанта '*the'*. При перекладі додано слово '*поміж'*, що, на нашу думку, не суперечить нормам української мови.

(2*) I shoud not make use of it if I were you* [J. R. R. T., с. 83].

Я б тобі не радив користуватися ним [В. М., с. 11]

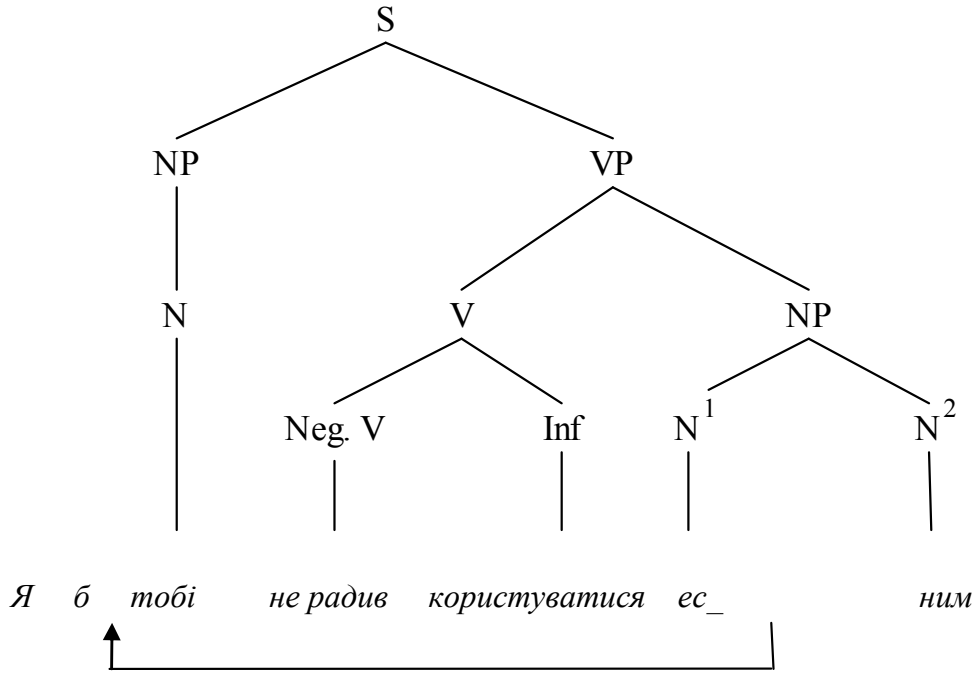

Схема 1. Діаграма-дерево: український переклад складнопідрядного з підрядним умовним реченням

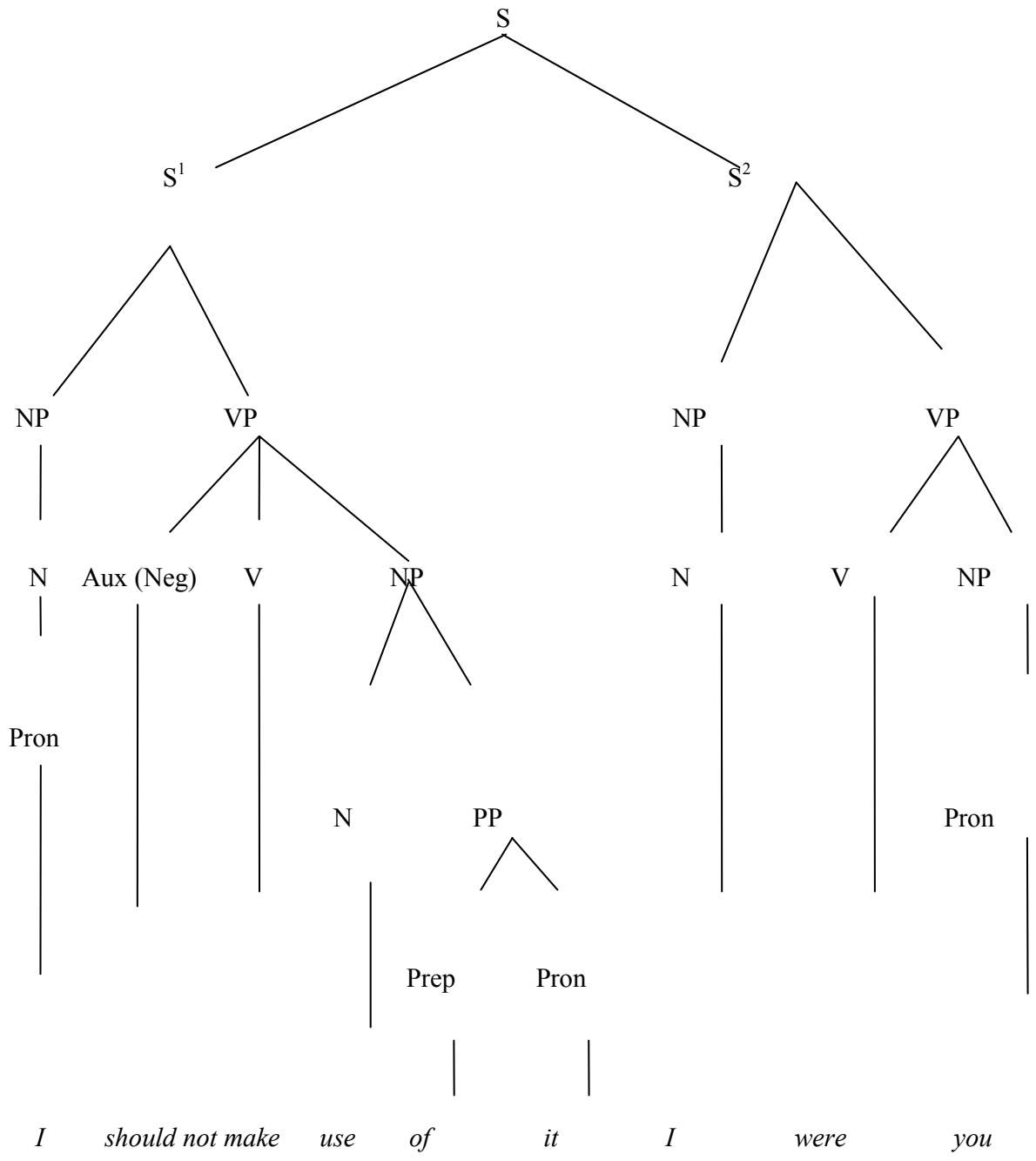

Схема 2. Діаграма-дерево речення (2) оригіналу

У прикладі (2) перекладач випустив цілу конструкцію '*if I were you'*. При аналізі перекладу прикладу (2) ми дійшли до висновку, що це речення умови, на нашу думку, перекладено не досить коректно, оскільки, вилучення цієї конструкції не забезпечує адекватного перекладу. У реченні-оригіналі наявне S^1 і $S^{2,}$ а при перекладі S^2 вилучено. Тобто вилучено такі елементи синтаксису, як NP (N) і VP (V, NP^2). В українському синтаксисі відсутня така синтаксична одиниця, як *Auxiliary*.

Додавання – граматико-синтаксична трансформація, в результаті якої збільшується кількість конституентів речення, можуть додаватися іменники, дієслова, прикметники, прийменники та словосполучення. Трансформація додавання полягає у введенні в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, для правильної передачі смислу речення

(оригіналу), що перекладається, та дотримання мовленнєвих і мовних норм, що існують в культурі мови в перекладі [4, с. 307]. Наведемо приклад:

(3) *He would come with me, if I asked him* [J. R. R. T., с. 76]

Відверто кажучи, він пішов би зі мною – якби я запросив [В. М., с. 8]

У прикладі (3) до речення оригіналу при перекладі додано дієприслівниковий зворот '*відверто кажучи*'. Трансформація додавання була використана з метою покращення смислового зв'язку в реченні. Додавання дієприслівникового звороту збільшує кількість слів, що дає можливість адекватніше зробити переклад, до того ж надається необхідна тональність повідомленню, наближуючи його до норм української мови. Оскільки українська мова милозвучніша, тому при перекладі використовується більше описових слів.

(4) *"I'll do as I choose and go as I please", said Bilbo obstinately* [J. R. R. T., с. 78].

То й піду, куди захочу, і візьму все, що забажаю, – вперто повторив Більбо [В. М., с. 9].

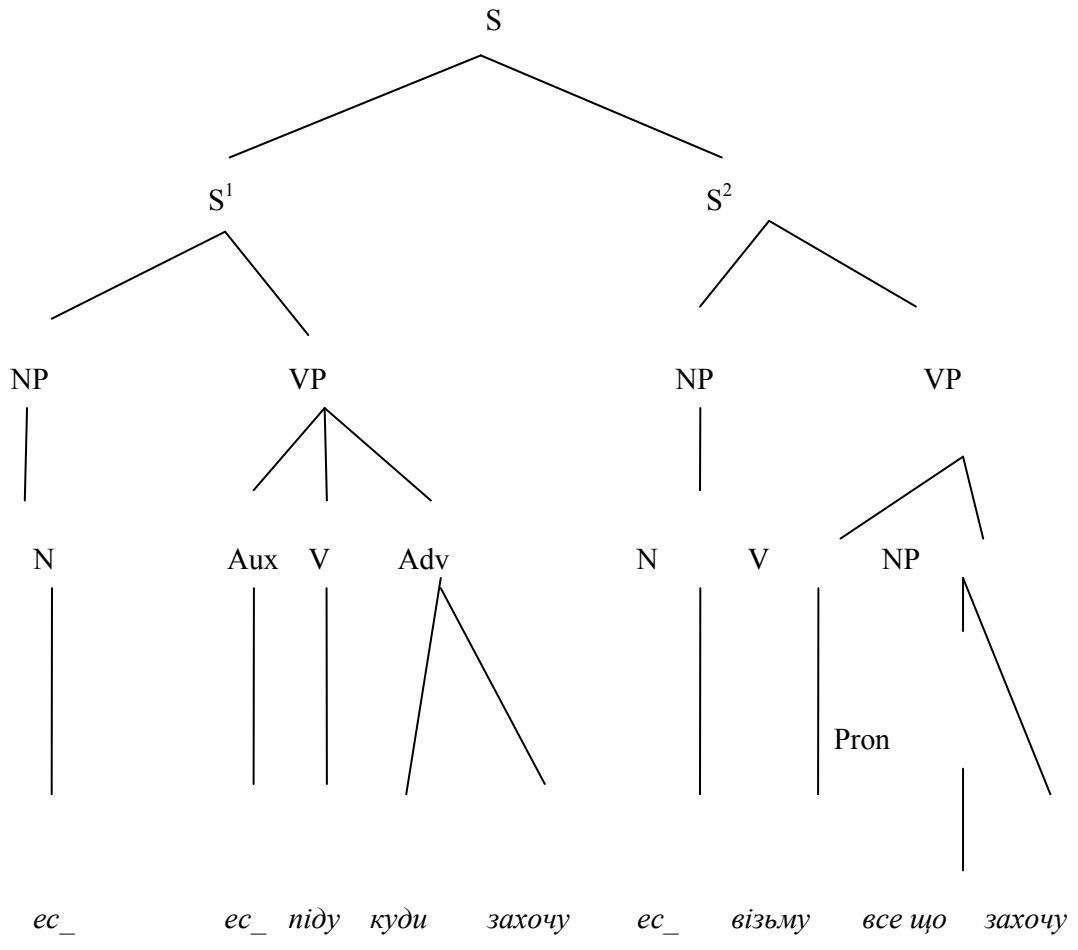

Схема 3. Діаграма-дерево: переклад речення (4)

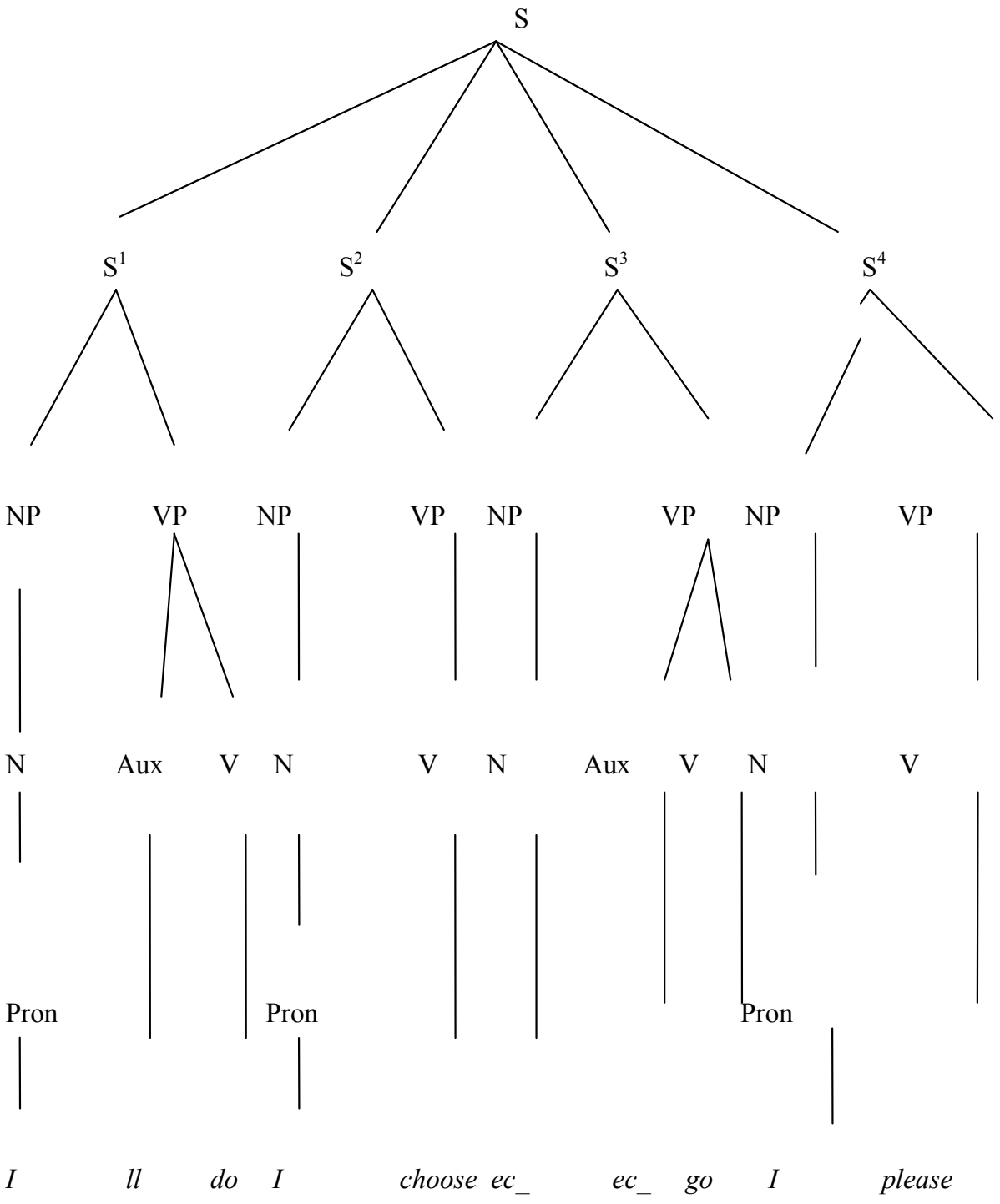

Схема 4. Діаграма-дерево: англійське складнопідрядне речення, поєднане координативним зв'язком

У прикладі (4) до речення оригіналу додано словосполучення *'і візьму все'*. У реченні оригіналу є S1, S2, S3, S4 підрядних речення, а у перекладі (схема 3.) лише S1 і S2. При перекладі також вилучено 2 NP, тобто вилучено підмети. *Auxiliary* (модальне дієслово) не відтворено при перекладі, оскільки вони відсутні у мові друготвору.

Отже, проведений нами аналіз перекладу художніх речень дозволяє нам зробити висновок, що причини застосування перекладацьких синтаксичних трансформацій – вилучення та

додавання – викликані відсутністю певних еквівалентів в українській мові, фіксованим порядком членів речення англійської мови (аналітичним) та відносно довільним в українській (флективній). Названі трансформації використовуються для передачі більш логічного смислу тексту оригіналу і зумовлені мовними нормами побудови синтаксичної одиниці.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, що розглядається, тому перспективним може стати подальше вивчення питання інших трнсформацій при перекладі прозових творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Бреус Е. В. Основы теории и практики перевода: учебное пособие / Е. В. Бреус. – М.: УРАО, 2000. – 287 с.
3. Вардуль И. Ф. Очерки типологии порядка слов / И. Ф. Вардуль. – М.: Наука, 1989. – С. 17 – 30.
4. Виноградов В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. – М.: Книжный дом, 2006. – 236 с
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
6. Гак В. Г. Типология преобразований в актантной структуре высказывания при переводе / В. Г. Гак // Вопросы филологии. – №1 (10). – 2002. – С. 42 – 473.
7. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 862 с.
8. Дж. Гринберг. Новое в лингвистике / Дж. Гринберг // Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых елементов. – М.: Прогресс, 1970. – С. 114 – 162.
9. Калитюк Л. П. Питальне речення в історії англійської мови: структурний та прагматичний аспекти: дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Калитюк Лілія Петрівна. – К., 2008. – 233 с.
10. Карабан В. І. Переклад з української мови на англійську мову / В. І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 608 с.
11. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода: [учебное пособие] / В. Н. Комиссаров. – М.: "ЧеРо" 2000.
12. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. В. Коптілов – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 129 с.
13. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К., 1982. – 438 с.
14. Нешумаев И. В. Синтаксические трансформации при переводе английского текста на русский язык / И. В. Нешумаев // Лингвистические и методические проблемы русского языка как неродного: Текст: структура и анализ. – М., 1991. – С. 117-126.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. В. М. – Джон Рональд Руел Толкін. Володар Перснів / Джон Рональд Руэл Толкин, переклад з англійської В. Морозова – К.: Ранок, 2007. – 778 с.
2. Джон Рональд Руэл Толкин. Властелин колец / Джон Рональд Руэл Толкин, перевод с анг. В. Муравьева, А. Кистяковского – М.: Росмен, 2002. – 960 с.
3. J. R. R. T. – J. R. R. Tolkien. The Lord of the Rings // The Fellowship of the Ring / J. R. R. Tolkien. – М.: Рольф, 2001. – 288 с.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2014 р.

УДК 81’373.231

Ніна Свистун

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ОДИНИЧНІ ЖІНОЧІ ІМЕНА м. ТЕРНОПОЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано склад одиничних жіночих особових імен м. Тернополя другої половини ХХ століття, почерпнутих із актових записів та журналів видачі свідоцтв про народження архіву міського відділу реєстрації актів цивільного стану Тернопільського міського управління юстиції; визначено статистичну організацію жіночого іменника́ ХХ століття, здійснено його аналіз.

Ключові слова: антропонім, жіночі імена, іменни́к, одиничні імена, особове ім’я.

Нина Свистун. ЕДИНИЧНЫЕ ЖЕНСКИЕ ИМЕНА г. ТЕРНОПОЛЯ ВТРОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА

В статье проанализировано состав единичных женских имён г. Тернополя второй половины ХХ века, которые выбраны из актовых записей и журналов выдачи свидетельств о рождении архива городского отдела регистрации актов гражданского состояния Тернопольского городского управления юстиции; определена статистическая организация женского именника́ ХХ века, проведён его анализ.

Ключевые слова: антропоним, женские имена, именни́к, единичные имена, личное имя.

Nina Svystun. A SINGLE FEMALE NAMES OF TERNOPIL IN THE SECOND PART OF TWENTIETH CENTURY

The article analyzes the composition of individual women’s personal names of Ternopil in the second half of the twentieth century, taken from documentary records and journals issuing birth certificates of Archive City Department of Vital Records Ternopil City Department of Justice. Statistical organization of female noun of the twentieth century has been defined and its analysis has been done.

Key words: anthroponym, women’s names, names, single names, personal name.

Власні найменування людей як типові номінативні одиниці є об’єктом вивчення різних наук – мовознавства, етнографії, історії, державного права, естетики, психології, філософії. Антропонімія як система власних особових назв заслуговує ґрунтовного вивчення як з теоретичного, так і з практичного погляду. Ця наука має важливе значення для адміністративно-юридичної практики, для упорядкування засобів ідентифікації населення, збагачення національного іменника́.

Прикладом фундаментальних досліджень особових імен та іменникі́в окремих регіонів України є праці О. Ю. Карпенко [3; 4], О. Ю. Касім [5; 6], Л. В. Кракалії [7], С. Є. Панцьо [8], Г. Д. Панчук [9], І. Д. Сухомлина [10], П. П. Чучки [11; 12] тощо.

Метою нашої статті є спроба виявити склад жіночих особових імен м. Тернополя у другій половині ХХ століття, визначити статистичну організацію жіночого іменника́ ХХ століття, здійснити його аналіз.

Джерельною базою дослідження стали актові записи про народження та журнали видачі свідоцтв про народження з архіву міського відділу реєстрації актів цивільного стану Тернопільського міського управління юстиції.

Як відомо, власні особові імена утворюють стійкий пласт одиниць і входять до найбільш активної лексики загальнонаціональної мови. Функціонування власних назв підпорядковане не лише мовним законам, а й залежить від різних позалінґвістичних чинників – соціально-історичних, культурних та юридичних закономірностей. Власне ім’я розглядається переважно як мовне явище в аспекті його лінгвістичного та історичного розвитку. Ім’я – це знак, на основі якого індивідуалізується та ідентифікується особа.

Динамічні зміни найчастіше відображаються у власних особових іменах людей. Одні імена виходять з ужитку, набуваючи статусу маловживаних і рідкісних, інші входять до активного вжитку, набуваючи статусу широковживаних та найуживаніших. Антропонімійна система рухома не лише в діахронічному плані (змінюється склад імен), а й в синхронічному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов'язані між собою) [2]. Саме тому синхронічний та діахронічний аналізи, маючи різні предмети дослідження в межах одного об'єкта – мови або котрогось її елемента, – доповнюють один одного та дають змогу простежити і сучасний стан іменника́, і його зміни в процесі історичного розвитку. Досліджуючи іменни́к певного регіону, доцільно виділяти в ньому синхронічні зміни для того, щоб, по-перше, вивчити системні зв'язки структурних елементів та їх функціонування в конкретний момент життя мови і, по-друге, уявити собі історію мови шляхом зіставлення якомога більшої кількості синхронних зрізів.

Суцільне дослідження особових імен певної території, здійснене протягом тривалого часу, дає змогу виявити діахронічні зміни іменника́ певної території, основні тенденції, що діють при цьому, дозволяє простежити закономірності розвитку і функціонування загальнонаціонального іменника́ загалом.

Незважаючи на багатонаціональне населення міста, основу жіночого іменника́ м. Тернополя становлять українські традиційні імена, які активно функціонували упродовж століття. Це дає нам право говорити про власне український іменни́к міста. Щодо національного складу населення, то суттєві зміни відбулися у післявоєнний період. Звідси, як із інших областей Західної України, було переселено на батьківщину поляків, чехів. Тільки на територію Польщі було евакуйовано майже 227 тис. осіб. До поселень, з яких виїхали ці люди, було переселено українців з Польщі, Чехословаччини. З Польщі прибуло біля 160 тис. чол. Ці переселення спричинили зниження частки польського, чеського населення і збільшення частки українців у національному складі населення Тернопільщини [1]. Звичайно, що такі історичні зміни в національному складі населення не могли не відбитися на системі власних імен.

В українському жіночому іменнику́ 1950-2000 рр. виділяємо п'ять статистичних груп: 1) найуживаніші імена (так званий частотний десяток); 2) широковживані імена нижче десятка; 3) маловживані імена (в тому числі найменш уживані); 4) рідкісні; 5) чужомовні. За ними і будуть розподілені імена.

Жіночий іменни́к м. Тернополя другої половини XX століття дуже цікавий і різноплановий. Він характеризується великою кількістю як традиційно вживаних, так і запозичених імен.

У різні періоди другої половини XX століття у статусі найбільш уживаних жіночих імен перебувало 22 особових імені: *Аліна, Анастасія, Валентина, Вікторія, Галина, Діана, Ірина, Катерина, Лариса, Любов, Людмила, Марія, Мар'яна, Надія, Наталія, Оксана, Олена, Ольга, Світлана, Тетяна, Христина, Юлія. Сорок років поспіль у складі найуживаніших перебували антропоніми Галина, Ірина, Наталія, Ольга,* п'ятдесят років – антропонім *Тетяна.* Слід відзначити особове ім'я *Марія*, яке стояло на провідних позиціях, починаючи з XIX століття. Протягом XX століття воно продовжувало функціонувати і не опускалося нижче рівня широковживаних.

Склад частотного десятка оновлювався не постійно, зокрема у III та IV зрізах (1970-ті, 1980-ті рр.) не додалося жодного «нового» імені. Продовжують функціонувати одні й ті ж імена, змінюючи лише місцезнаходження. Частотні ж десятки інших зрізів постійно оновлювалися. Додавалося по 2-3 «нових» особових імені, витісняючи з ужитку інші.

Упродовж досліджуваного періоду на першому місці перебувало 5 імен: *Анастасія* (2000 р.), *Галина* (1960 р.), *Ірина* (1990 р.), *Людмила* (1950 р.), *Наталія* (1970 р.). Протягом усіх зрізів у першому десятку перебувало ім'я *Тетяна*, лише змінюючи позицію – покращуючи або послаблюючи її. У всіх зрізах, крім одного, зафіксовано антропоніми *Галина*, *Ольга* (крім останнього), *Ірина*, *Наталія* (крім першого).

Зазначимо, що стабільну основу частотного десятка жіночого іменника́ складають традиційні імена *Галина, Ірина, Людмила, Надія, Наталія, Ольга, Олена, Світлана, Тетяна.*

Порівнюючи середину та кінець століття, можна простежити цікаву тенденцію у кількісному плані (пор. табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення найуживаніших жіночих імен у середині та кінці XX століття

№ п/п	Ім'я	Кількість реєстрацій у 1950 р.	Ім'я	Кількість реєстрацій у 2000 р.
1.	Людмила	68	Анастасія	122
2.	Валентина	52	Юлія	90
3.	Тетяна	46	Вікторія	81
4.	Галина	36	Христина	78
5.	Ольга	28	Тетяна	72
6.	Надія /Любов	27/27	Ірина	61
7.	Світлана	25	Наталія	53
8.	Лариса	22	Катерина	52
9.	Марія	21	Діана	51
10.	Ірина	11	Аліна	50

Частотний десяток за півстоліття оновився на 80%. Лише два імені – *Ірина* і *Тетяна* – продовжували функціонувати серед найуживаніших.

Широковживані жіночі імена цікаві тим, що більшість із них підвищувала свій статус і входила до складу частотного десятка найуживаніших імен. Група широковживаних імен нижче десятка нараховує 32 антропоніми: *Анна (Ганна), Анастасія, Алла, Валентина, Вікторія, Віра, Дарія, Зоряна, Ілона, Інна, Катерина, Лариса, Лілія, Любов, Людмила, Марія, Мар'яна, Марта, Надія, Наталія, Оксана, Олександра, Олена, Ольга, Світлана, Соломія, Софія, Стефанія, Тамара, Уляна, Юлія, Яна. Із поданих антропонімів 18 піднімалися у групу найбільш уживаних: Анастасія, Валентина, Вікторія, Ірина, Катерина, Лариса, Любов, Людмила, Марія, Мар'яна, Надія, Наталія, Оксана, Олена, Ольга, Світлана, Софія, Юлія*. 15 імен ніколи не підвищували свій статус і не входили до складу частотного десятка: *Анна (Ганна), Алла, Віра, Дарія, Зоряна, Ілона, Інна, Лілія, Марта, Олександра, Соломія, Стефанія, Тамара, Уляна, Яна.* Наскрізним широковживаним іменем можна назвати антропоніми Анна/Ганна (перебувало у статусі широковживаних протягом усього досліджуваного періоду XX століття, крім II зрізу (1960-ті рр.). Миттєвим зростанням популярності характеризуються імена *Анастасія, Алла, Валентина, Вікторія, Віра, Дарія, Зоряна, Ілона, Інна, Катерина, Лариса, Любов, Людмила, Мар'яна, Марта, Надія, Наталія, Оксана, Олександра, Олена, Ольга, Світлана, Соломія, Софія, Стефанія, Тамара, Уляна, Юлія, Яна.* Вони перебували у групі широковживаних протягом одного-двох зрізів. Характерним є те, що одні імена потрапляли до широковживаних із частотних (погіршували свій статус): *Людмила, Надія, Оксана, Ольга*, з широковживаних у частотні – *Наталія*, інші – з маловживаних, найменш уживаних або й взагалі відсутності (покращуючи свій статус): *Анастасія, Алла, Вікторія, Віра, Дарія, Зоряна, Ілона, Катерина, Мар'яна, Марта, Соломія, Софія, Стефанія, Тамара, Уляна, Юлія, Яна.*

Найвищий відсоток жіночих широковживаних імен спостерігався у VI зрізі (2000 р.) – 25,93%, найменший – у I (1950 р.) – 7,69%.

Дослідження маловживаних жіночих імен свідчить про те, що ця група імен дуже чисельна. Ми поділили їх на маловживані й найменш уживані. За досліджуваний період у групі маловживаних перебувало 55 антропонімів для найменування новонароджених жіночої статі. Із них 28 на деяких зрізах входили до складу центральної частини іменника: *Алла, Аліна, Валентина, Вікторія, Віра, Ганна/Анна, Галина, Дарина/Дарія, Зоряна, Ілона, Інна, Катерина, Лариса, Лілія, Любов, Людмила, Марта, Надія, Оксана, Олександра, Олена, Світлана, Соломія, Софія, Тамара, Уляна, Христина, Яна/Яніна,* 27 – ніколи не підвищували свого статусу і не піднімалися вище статусу маловживаних: *Альбіна, Ангеліна, Анжела/Анжеліка, Антоніна,*

Богдана, Валерія, Василина, Вероніка, Віта, Євгенія, Зінаїда/Зеновія, Іванна, Карина/Каріна, Леся, Лідія, Любомира, Маргарита, Мирослава, Неоніла, Ніна, Раїса, Олеся, Роксолана, Руслана, Юліана/Юліанна, Ярина, Ярослава.

Другу групу маловживаних імен становлять найменш уживані жіночі імена, проте більшість із них на тому чи іншому етапі досліджуваного періоду піднімалися до групи маловживаних, кількість яких нижча середнього коефіцієнта однойменності, бували також у статусі широковживаних і найуживаніших.

Склад найменш уживаних особових імен поповнився за рахунок антропонімів Аліса, Валерія, Вероніка, Віолета, Евеліна, Ельвіра, Сніжана.

Рідкісні імена – це імена, зафіксовані лише в одному десятилітті. Протягом півстоліття трапилося 39 рідкісних жіночих імен (питома вага 0,8%). Найбільша кількість рідкісних імен засвідчена у II зрізі – 12 (з варіантами – 14), найменша – у I та IV зрізах – 3 антропонімних одиниці. Межі іменника́ розширюються за рахунок подвійних імен, що функціонують паралельно з одиничними.

На сьогодні за договорами про навчальне і науково-дослідне співробітництво в Україні мають змогу навчатися люди різних національностей (араби, турки, адигейці тощо). Вони осідають на наших землях, створюють сім'ї, у тому числі і змішані з українками, народжують дітей. Звідси – наявність в антропоніміконі м. Тернополя так званих чужомовних імен. Протягом досліджуваного періоду їх виявлено 9.

Так, у I зрізі (1950 р.) трапилося 2 чужомовних імені: *Маура* – єврейське, *Санга* (батьки адигейці), що становить 0,38% від усіх новонароджених дівчат цього періоду. У II зрізі (1960 р.) – 4 імені, носіями яких є дівчата польської національності: *Ельжбета*, *Здізіслава*, *Людвіга*, *Францішка*. У III (1970 р.) та IV (1980 р.) зрізах чужомовні імена не трапилися. У V зрізі (1990 р.) зафіксовано 2 чужомовних імені: *Маріне* (Мнацакопян) – вірменське, *Клара* (Цукерман) – єврейське. Цікавим щодо чужомовних антропонімів виявився VI зріз (2000 р.) – у актових записах про народження зафіксовано потрійне ім'я *Джавала-Антоніна-Евеліна* (батько – адигеєць, мати – українка).

Подібні імена вносять цікаве розмаїття в антропонімікон міста.

Межі жіночого іменника́ м. Тернополя розширилися за рахунок давніх слов'янських композитів: *Богуслава, Владислава, Мирослава, Ростислава, Станіслава.*

Отже, жіночий іменни́к схильний до змін. Він починає свідомо розширюватися за допомогою імен західного типу. Чітко простежується фактор моди на такі імена. Загалом мотиви найменування бувають різні. У наш час вибір імені є юридично вільним і в усіх випадках залежить винятково від волі найменувачів, тобто батьків. Основні фактори, які посприяли популярності того чи іншого імені у XX столітті:

1) милозвучність імені. Батьки дають дитині приємне, милозвучне ім'я, яке подобається (суб'єктивний фактор);

2) релігійний фактор. При виборі імені користуються церковним календарем і називають дитину іменем того святого, на день якого дитина з'явилася на світ;

3) збереження сімейних традицій – найменування новонародженого на честь батька, дідуся, близького родича *(Тетяна, Оксана, Любов, Людмила);*

4) «фактор моди», який «підносить» те чи інше ім'я в певний період *(Анастасія, Вікторія, Діана).*

Серед жіночих імен XX століття панівну позицію займають імена грецького походження (*Алла, Варвара, Галина, Катерина, Майя, Пелагія, Роксана, Текля, Фаїна, Феофана, Христина)* – всього 40 одиниць, що становить 31,74% від усіх наявних офіційних жіночих імен XX століття. На другій позиції залишаються імена латинського походження, їх зафіксовано 27, або 21,42% (*Альбіна, Андріана/Адріана, Валентина, Діана, Карина, Нонна, Тетяна, Юліана.* Велику кількість порівняно з попереднім досліджуваним періодом становлять імена, запозичені з інших мов, їх зафіксовано 27 (21,42%): *Аліна, Аліса, Анжела/Анжеліка, Божена, Віола, Віолетта, Евеліна, Елеонора, Еліна, Елла, Ельвіра, Емілія, Жанна, Ілона, Інеса, Ірма, Кароліна, Ліана, Ліліана, Мальвіна, Ольга, Поліна, Рита, Руслана, Сніжана, Яна, Яніна.* Зафіксовано 19

слов'янських імен (15,07%): *Богдана, Богуслава, Віра, Владислава, Володимира, Злата, Зоряна, Казимира, Любов, Любомира, Людмила, Мирослава, Неля, Ростислава, Ружана, Світлана, Станіслава, Таміла, Ярослава.* Давньоєврейські жіночі імена займають лише 7,14%, їх зафіксовано 9: *Анна, Єлизавета, Іванна, Даниїла, Михайлина, Сусанна, Марія, Соломія, Тамара.*

Оскільки антропонімійна система динамічна, вона постійно змінюється і оновлюється. Іменни́к оновлюється двома способами: за рахунок неологізмів – нових імен (Весна, Ольвія) та повернення старих, призабутих імен-архаїзмів (*Юстина*), якими характеризуються, зокрема, останні десятиріччя XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойцун Л. С. Тернопіль у плині літ / Любомира Бойцун. – Тернопіль : Джура, 2003. – 390 с. – (Історико-краєзнавчі замальовки).
2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Карпенко О. Ю. Найуживаніші чоловічі імена російського населення півдня України / О. Ю. Карпенко // Мовознавство. – 1981. – № 3. – С. 80–84.
4. Карпенко О. Ю. Особові імена як концепти та форми їх профілювання // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка / О. Ю. Карпенко. – Тернопіль, 2003. – С. 27–34. (Серія «Мовознавство» ; ч. 1).
5. Касим Е. Ю. Динамика русских и украинских имён жителей Одесщины (женский именни́к) // Русская ономастика: респ. сб. / отв. ред. В. Д. Бондалетов. – Одесса: ОГУ, 1984. – С. 76–81.
6. Касім О. Ю. Про динаміку українських особових імен Одещини / О. Ю. Касім // Мовознавство. – 1990. – №3. – С. 26–31.
7. Кракалія Л. В. Порівняльна характеристика антропонімікону Буковини і Північного Причорномор'я / Л. В. Кракалія // Питання ономастики Південної України: доповіді та повідомлення V Респ. міжвуз. ономаст. конф. (Миколаїв, травень, 1974 р.). – К.: Наукова думка, 1974. – С. 161–165.
8. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини / С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Вид-во «Тернопіль», 1995. – 128 с.
9. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля: дис....кандидата філол. наук: 10. 02. 01 / Панчук Галина Дмитрівна. – Тернопіль, 1999. – 284 с.
10. Сухомлин І. Д. Антропонімія Нижнього Дніпра і деякі питання заселення степової України // Питання ономастики Південної України / І. Д. Сухомлин. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 149–152.
11. Чучка П. П. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 11–21.
12. Чучка П. П. Особові імена в усному мовленні (розмовні варіанти українських особових імен) / П. П. Чучка // Українське усне літературне мовлення: зб. наук. праць / редкол. І. К. Білодід, А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1967. – С. 175–186.

Стаття надійшла до редакції 24.03. 2014 р.

УДК 821.161.2.09

Ірина Сирко

(Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗІВ ПРИРОДИ У ДІАСПОРНОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ

З'ясовано особливості лексико-семантичної реалізації образів природних реалій та явищ у щоденниковому дискурсі діаспори. Простежено їхню динаміку в тропеїчних структурах. Наголошено, що особливості розглядуваних ідіостилів детерміновані екстралінгвальними чинниками, зокрема діаспорним світоглядом.

Ключові слова: діаспорний щоденниковий дискурс, мовний образ, семантико-аксіологічна парадигма, діаспорний світогляд.

Ирина Сырко. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ОБРАЗОВ ПРИРОДЫ В ДИАСПОРНОМ ДНЕВНИКОВОМ ДИСКУРСЕ

Определены особенности лексико-семантической реализации образов природных реалий и явлений в дневниковом дискурсе диаспоры. Прослежена их динамика в тропеических структурах. Отмечено, что особенности рассматриваемых индивидуальных стилей детерминированы экстралингвальными факторами, в частности диаспорным мировоззрением.

Ключевые слова: диаспорный дневниковый дискурс, языковой образ, семантико-аксиологическая парадигма, диаспорное мировоззрение.

Iryna Syrko. LEXICAL-AND-SEMANTIC REALIZATION OF THE IMAGES OF NATURE IN DIASPORA DIARY DISCOURSE

The article deals with the peculiarities of the lexical-and-semantic realization of the images of natural phenomena and realia in diaspora diary discourse. Their dynamic in trope structures has been traced. It has been emphasized that features of the authors' individual styles are determined by extralingual factors, including the diaspora worldview.

Key words: diaspora diary discourse, lingual image, semantic-and-axiological paradigm, diaspora worldview.

Дослідження ключових образів як компонентів лексико-семантичної системи мови щоденників – важливий аспект сучасної лінгводіарумології (Т. Космеда, Л. Мацько, Т. Радзієвська, М. Степаненко, С. Ігнатьєва).

Самодостатній сегмент українського щоденникового корпусу — записи, здійснені в діаспорі. Адже відомо, що впродовж XX ст. ціла плеяда видатних українських діячів науки, культури, освіти, політики тощо з різних причин змушені були емігрувати й тривалий час провели поза межами етнічної України. Крім того, на сьогодні маємо також уже сформоване покоління діячів, які народилися й виросли в діаспорі, але демонструють чітке й послідовне визнання своєї української ідентичності. Письмові фіксації їхнього життєвого досвіду, вражень, особистих переживань уже слугували предметом літературознавчого висвітлення (А. Галас, О. Галич, Л. Дзіковська, Є. Заварзіна, Г. Костюк, С. Крижний, О. Матвеєва, Д. Нитченко, Я. Поліщук, А. Харченко, В. Чернецька, Н. Чиж та ін.). Досвід лінгвоаналізу діаспорних щоденників поки що незначний (Н. Мазур, І. Сирко) і засвідчує їх недостатню наукову об'єктивацію як предмета лінгвістичного вивчення. Водночас щоденники відомих в Україні і на теренах далекого зарубіжжя письменників, журналістів, громадсько-політичних діячів української діаспори – В. Винниченка, О. Воропая, М. Галабурди-Чигрин, О. Кошиця, Ю. Луцького, О. Ізарського, А. Любченка, М. Шаповала та ін. становлять цінність як новітній матеріал дослідження, у якому специфіка функціонування мови детермінована діаспорним світоглядом і мовомисленням авторів. Щоденникові записи названих діячів — тематично різнопланові й стилістично багатогранні, а актуалізовані у них образи *природних реалій* та *явищ*

(*вітер*, *хмари, грім, блискавка, гроза, дощ, мороз, туман, мряка, веселка* тощо) можна визначити домінантами авторських індивідуальних мовних картин світу.

Мета цієї наукової студії – розглянути семантико-стилістичну репрезентацію образів природи у діаспорному щоденниковому дискурсі.

Показовий компонент лексико-семантичної парадигми назв *природних реалій та явищ* – образ *вітер.* Його семантика у щоденникових записах значно ширша й аксіологічно акцентованіша, ніж зафіксовані в загальномовному словнику значення, і, за нашими спостереженнями, зближується з поетичним слововживанням. *Вітер* – це насамперед дія, рух, зміна, тому природно, що у діаріумному словнику це одна з найбільш динамізованих у своєму мововияві номінацій. Наприклад, дію *вітру* естетизує мотивований практичним досвідом його сприйняття дієслівний ряд – *дує, повіває, навіває, піднімається, розколихує, прохолоджує, пронизує, зривається, жене, злітає*: ***Дув*** *холодний* ***вітер*** [Г., с. 164]; *Холодний* ***вітер пронизував*** *кості* [Г., с. 25]; ***Вітер*** *з дощем* ***розколихував*** *їх, навівав роздуми* [Г., с. 49]; *Було дуже холодно,* ***зірвався*** *сильний* ***вітер*** [Г., с. 59]; ***Вітер погнав*** *хмари далі* [Г., с. 126]; *Сильний* ***вітер злетів*** *над дніпровою водою* [Г., с. 23]; *з моря* ***дме*** *весь час прохолодний* ***бриз (легкий вітер)*** *і прохолоджує* [К., с. 123]; не встигли дійти до берега, як **піднявся** сильний **вітер** [Вор., с. 949-69]; його [туман — І. С.] **розжене вітер** [Вор., с. 392-71]; **війнув** попід ноги **порив вітру** [Л., с.311]; **Вітер повіяв** з гір і повітря стало сухе [К., с. 132]; *У парках дерева вже зовсім голі,* ***вітер розвіяв*** *листя* [Вор., с. 927-71].

На тлі широкої дієслівної сполучуваності номінації *вітер,* що засвідчує активну й різнопланову розбудову відповідної лексико-семантичної парадигми в аналізованих щоденниках, вичленовуємо тематичні групи дієслів, об'єднаних семами:

– 'звук' – *шуміти, лопотіти, вити, шелестіти:* ***вітер*** *…* ***шумів*** *гілками* [Г., с. 108]; *ранковий* ***вітер лопотів****, ніби щось розказував* [Г., с. 113]; ***вітер виє*** *за вікном* [Вор., с. 387-71]; *В осінньому Києві* ***шелестів вітер*** [Г., с. 84];

– 'запах' – *пахнути:* ***Вітер*** *гарячий.* ***Пахне морем*** [В., с. 607].

Стійкість національної мовної картини світу у сприйманні й відтворенні образу *вітер* засвідчують зафіксовані в щоденникових текстах антропоморфізовані метафоричні структури з цією номінацією. Як відомо, антропоморфізація – це мововияв особистих тактильних і візуальних вражень авторів та їх художнє перенесення на узагальнений словесний «портрет» певного явища, при якому «всі поняття... переживають процес естетичного осмислення, всі вони трансформуються в світосприйманні людини і постають перед читачем водночас у конкретних, чуттєвих образах-картинах та в узагальнених символах» [3, с. 248]. Антропоморфізацію номінації *вітер* спостерігаємо при її поєднанні, наприклад, з іменником *подих* у генітивній метафорі: ***Подих вітру*** *схилює жита* [Г., с. 37].

Численні метафори засвідчують дієслівну аналогізацію *вітру* з *людиною*, коли на природну стихію проектуються дії людини — *наколисувати, грати, голосити, розчісувати, пестити, голубити тощо: не чула нічого, крім свисту* ***вітру****, який постійно* ***наколисував*** *слова* [Г., с. 83]; ***Вітрець грає*** *їх листом* [Г., с. 23]; *Знову* ***вітер вночі голосив.****/ Як згадаю, то серце німіє,/ Що країну свою залишив* [Вор., с. 752-71]; *Віяв холодний* ***вітер****, який* ***розчісував*** *хмари* [Г., с. 166]; *У вікно залітає* ***вітрець****, як поцілунок,* ***пестить і голубить*** [К., с. 53].

Сполучуваність лексеми *вітер* із дієсловами *стогнати, шепотітися, вити, голосити, шаліти, шмагати* «профілює не стільки подібність *вітру* до людини, скільки інтенсивність вияву цього явища природи» [6, с. 289], порівн.: *За поїздом гнався сивий туман,* ***стогнав вітер*** [Г., с. 64]; *Тільки небо їх оплакало дощами, тільки* ***вітер*** *буйний над ними* ***голосив*** [Вор., с. 624-69]; *Як* ***шмагне*** *мене* ***вітер*** *по спині,… як* ***різане*** *по ребрах, аж у живіт* ***просмикується****, все тіло* ***проймає*** [Л., с. 325]. Слушність наведеної тези підтверджують прислівникові інтенсифікатори *дужче, немилосердно* та ін.: ***вітер не вгавав****, здається, він ще* ***дужче почав вити*** [Вор., с. 1143-70]; *Не зважаючи на дощ і холодний* ***вітер****, що* ***немилосердно почав шаліти****…* [Вор., с. 529-71].

У мові діаспорних щоденників зафіксовано і традиційні, й новітні лексико-асоціативні зв'язки номінації *вітер.* Їх, наприклад, репрезентують мікроконтексти, в яких ознака динамічності умотивовує семантику й естетику різнотипних за граматичною формою і компонентним наповненням метафоричних структур: *Коли ми виходили з готелю,* ***порив вітру, наче колючий батіг, обпік моє лице*** [Г., с. 169]; *Зірвався* ***сильний вітер, який вивертав дерева і кущі*** [Г., с. 38]; *Потім зразу* ***налетів дощовий екваторіальний ураган****, і все зникло в сірій пітьмі*

[К., с. 127]; *Як підійметься* ***вітер,*** *то ці «ночви»* ***буде кидати, як тріскою!*** [Вор., с. 492-69]; ***вітер****, буря... таке* ***зірвалося, що ніби всі чорти, вся нечиста сила з пекла повиходила і пішла навприсядки вибивати гопака*** [Вор., с. 1078-69]. Отже, справджується спостереження дослідників щодо специфіки мовомислення українців діаспори, яке іноді «викидає на поверхню, наче магму, новітні потужні пласти», і цей викид «супроводжується могутнім потоком емоцій, почуттів, які у сутності своїй і складають естетичне» [7, с. 104]. Пор. запис О. Воропая від 16 квітня 1969 року: *У нас і так мало* ***духової сили****, а як ця, що є* ***звітріє****, то чим же страва нашої душі осолиться?!* [Вор., с. 1310-69].

Аналізуючи етномарковані типи світосприйняття і їхнього мововияву в авторських ідіостилях, Г. Гачев стверджує: національна мовна картина світу безпосередньо залежить від того, «якою «сіткою координат» цей народ уловлює світ і, відповідно, який космос (у давньому значенні цього слова: як будова світу, світоустрій) вибудовується перед його очима» [1, с. 44]. В українській мовній картині світу до таких визначальних «координат» осмислення світу належать епітети — вони ословлюють і чуттєве, і психоемоційне його сприйняття.

Основа епітетного поля номінації *вітер* у щоденниках діячів діаспори — це передусім загальномовні логічні прикметникові характеристики *свіжий, легкий, сильний, невеличкий, великий, холодний, теплий, різкий, пронизливий, морозяний, осінньо-зимовий, зимовий* та ін.: ***свіжий вітерець*** *злетів над Києвом* [Г., с. 21]; *Гарний соняшний день: сонце,* ***легкий вітерець****, осінній спокій* [Вор., с. 1395-71]; *А на дворі одлига… ще й* ***теплий сильний вітер*** [Л., с. 369]; *час від часу визирало сонце,* ***невеличкий вітерець*** [Вор., с. 622-69]; ***Великий вітер****, вночі грім і дощ* [В., с. 371]; на дворі дощ, темно й **холодний пронизливий вітер** [Вор., *с. 389-71]; Удень було дуже холодно:* ***різкий вітер з морозом*** [Вор., с. 1156-70]; *Сьогодні в нас* ***дуже великий вітер, просто буря*** [Вор., с. 506-69]; *на горі дув* ***холодний вітер****, так що довго не довелось любуватись картиною засипаного міста* [К., с. 76]; *театр — як льодяник:* ***морозяний вітер*** *по залі* [К., с. 132]; ***Осінньо-зимовий вітер*** *зривав останні листя на деревах* [Г., с. 174]; *викликали в нашій уяві великі села, обвіяні зимовими вітрами* [К., с. 59].

Лінгвоестетика багатьох епітетів пов'язана з їхньою інтенсифікованою експресивністю, узгодженою із загальною емоційною тональністю щоденникового запису, із змістом описуваних, осмислюваних подій, ситуацій тощо: *угамуються* ***пекучі вітри*** *і буде тихо, тихо...* [Вор., с. 1182-71]; *Сонце.* ***Лютий вітер*** [В., с. 431]; *Життя морщини вже кладе,/ Прорізані з глибоких літер./ Розвій, зітри,* ***шалений вітер****,/ Не зупиняючись ніде./ Давно минуле не прийде* [Вор., с. 748-70].

Як зауважує І. О. Голубовська, «паремії, віддзеркалюючи загальнолюдські пріоритети, водночас фіксують національно зумовлені ціннісні уявлення народу про світ і своє буття в ньому. Це робить пареміологічні одиниці аксіологічно значущими мовними величинами, дослідження яких дозволяє виявити ієрархію цінностей носіїв певної культури і мови» [2, с. 26]. Діаспорна щоденникова мовотворчість засвідчує активне вживання відомих фразеологізмів із номінацією *вітер*, що сприяє особливій «українськості» оповіді [4, с. 218]. Порівн..: *Я став, як кістяк, і легенький-слабенький,* ***од вітру хилюся*** [Л., с. 363]; *на одному місці не сидів, а мандрував скрізь, де тільки можна було. Родини не має —* ***«сам, як вітер у полі!»*** [Вор., с. 949-70].

І в системі мови, і в жанровій системі щоденника логічно умотивованими компонентами лексико-семантичної парадигми «природа» є образи *дощ, гроза, буря,* (а також тематично і семантично скорельовані з ними образи *хмара, грім, блискавка*), *туман, мла, мряка, мжичка, роса.* Їх текстова актуалізація у щоденникових записах засвідчує значну кількість традиційних та новаторських підходів. Зокрема, традиційний для загальномовної національної практики тип уживання репрезентують:

— загальномовні десемантизовані висловлення й звороти: *Надворі* ***йшла гроза*** [Г., с. 12]; ***Падав*** *великий* ***дощ*** [Г., с. 12]; ***Хмари розійшлися*** [Г., с. 40]; *Зранку* ***туману не було****, але* ***сіяла*** *якась* ***мжичка*** [Вор., с. 496-70]); *З неба* ***падає вологість*** [В., с. 444]; *І* ***морозець*** *(Йорданський)* ***пощіпував би*** *носа, і* ***сніжок рипів би*** *весело під ногами* [Л., с. 370]; *Від холодної підлоги* ***віє морозом*** [К., с. 69]; *З самого низу і до верху* ***висить веселка*** [К., с. 95]; ***Туман*** *дедалі* ***розпливається*** [Л., с. 322];

— образно-метафоричні структури: *На землі* ***метнулись блискавки*** [Л., с. 311]; ***веселка.. дугою перекидається*** *на другий бік, і* ***грає*** *всіма кольорами* [К., с. 95]; ***хмари*** *зовсім* ***розбіглися***

[Л., с. 314]; *Низько почали* ***повзти хмари*** [Г., с. 88]; *Над полями* ***згорталися тумани*** [Г., с. 168]; *З океану* ***погнав*** *густий* ***туман*** [В., с. 571];

— порівняння (образи природи виступають і об'єктом, і суб'єктом порівняння): *На душу,* ***мов вечірній туман, спускався сум і елегія*** [К., с. 76]; *Він* [парк — І. С.] ***збігає*** *з високого узгір'я,* ***наче падає*** *на нас* ***бронзово-золота злива*** [Л., с. 293]; *рожеві* ***хмари, мов гори*** [К., с. 127]; ***наче метелиця, крутяться бризки*** [К., с. 95]; *покотився* ***гуркіт грому. Ніби вдарили гармати*** [Г., с. 38]; *По обіді пішов* ***крихітний, як порох, дощик*** [В., с. 203]; ***хмари, наче біле волокно*** [Г., с. 166]; ***дощ*** *цілий день* ***дзвінко, як паличкою по струнах цимбалів, дріботить*** *по бляшаному комину* [В., с. 610].

Продуктивність епітетизації, відзначена при розгляді лексично-семантичного розвитку номінації вітер, актуальна і щодо інших образів природи. Зокрема, щоденникова мовна практика цілковито співвідносна із загальномовною і художньою в сегменті усталених епітетних характеристик (і логічних, і образних), традицію вживання яких кодифікує Словник епітетів української мови. Їх стратифікуємо за домінантними семантичними ознаками:

— 'колір: ***Легка синювата мла*** *у лісі* [В., с. 192]; *Блакитна мряка* [В., с. 571]; ***чорні хмари*** *затулили сонце* [Г., с. 49]; *потяглися осінні поля, вкриті* ***білястим туманом*** [Г., с. 155]; ***Туман жовто-сизий*** [В., с. 482]; ***сірий туман*** *накрив терен Музею* [Г., с. 54];

— 'час': *містечко ... виринуло з* ***ранкового туману*** [Г., с. 65]; *дрібна* ***осіння мряка****, що не зупиняється ось уже другу добу* [Вор., с. 955-70];

— 'звук': *вітер приніс* ***притишений віддаллю грім*** [Г., с. 110];

— 'інтенсивність': *полудні пішов такий* ***раптовий зливний дощ****.., що позаливав вулиці* [Вор., с. 755-70]; ***зливний дощ*** *примусив людей розійтися* [Вор., с. 530-71]; *по дорозі нас зустрів* ***густий дощ*** [Г., с. 110]; *Через* ***лютий дощ*** *грузинята не приїхали* [В., с. 610]; ***страшенні буря*** *і* ***грім*** *уночі* [В., с. 380]; *Грац потопає у* ***млі****, особливо* ***густій*** *в гірських ущелинах* [Л., с. 322]; *З океану погнав* ***густий туман*** [В., с. 571]; *за вікнами поїзда прокотився* ***оглушливий грім*** [Г., с. 49]; *на деревах сіріла* ***рясна роса*** [Г., с. 39].

Знаковими є контексти, у яких цілісність епітетного опису досягається завдяки стилістичному нанизуванню, багатокомпонентному поєднанню різноаспектних прикметникових характеристик: *А* ***дощ*** *січе й січе!* ***Холодний, настирливий, дошкульний****!* [Г., с. 50]; *Після* ***щедрого*** *і* ***теплого травневого дощу*** *сади зацвіли вишневим цвітом* [Г., с. 32]; *На горах* ***сині, вогкі, ніжні тумани*** [К., с. 157]; *Лондон знову поринув у* ***сивому густому тумані*** [Вор., с. 391-71]; ***Глибока чорна імла*** *лягла на землю* [Г., с. 169]; *небо цілий день у* ***нерішучих, сивих з синім хмарах*** [В., с. 355].

Експресивно марковані індивідуальні слововживання номінацій природи ословлюють емоційну реакцію авторів щоденникових записів на ті чи ті життєві ситуації. Саме в індивідуально-авторських структурах, в розширених епітетних, метафоричних та ін. художніх проекціях виявляється мовне новаторство: ***Холод*** *і* ***дощ створюють неможливість видлубувати*** *з нашого скромного життя крихітки розумної втіхи* [В., с. 382]; ***дощ*** *цілий день* ***з проривами соняшних плям*** [В., с. 610]; *ледве* ***продерся крізь мряку*** [Вор., с. 931-71]; *треба робити заходи, щоб* ***туман не ставав чорним і не вбивав людей*** [Вор., с. 393-71]; *Кругом нас* ***хмари увивають*** *первісні ліси, вкриті ліянами* [К., с. 157]; *над Україною* ***пливли нескінченними отарами грозові хмари*** [Г., с. 49]; *Над усім краєм* ***повзли в невідому, вітряну дорогу білі-білі снігові хмари*** [Г., с. 164]; *На весняне небо* ***вигналася веселка*** [Г., с. 40]; *Кожна* ***краплинка роси виблискувала діямантом*** [Г., с. 168]; ***вітер*** *...* ***розчісував хмари,*** *наче біле волокно* [Г., с. 166].

Унаслідок синтезу візуального сприйняття природного явища та культурної пам'яті його лексичної номінації постають такі щоденникові метафоричні записи: *Та не смерти боюся, а життя без спроможності працювати й жити.* ***Це тяжить*** *наді мною, як* ***тяжка чорна хмара*** [Вор., с. 760-70]; ***Мов грім наді мною вдарив*** [Л., с. 283]. Відповідні мовообрази «відбивають наївну картину світу, в якій непізнані явища й закономірності життя природи репрезентовані через асоціації з близьким, подібним, знайомим із повсякденного, побутового досвіду людини» [8, с. 62].

У низці записів одночасна метафоризація кількох природних реалій, стихій, атмосферних явищ в одному мікроконтексті створює об'ємні описово-психологічні комплекси, естетика яких зберігає тяглість національної традиції пейзажотворення: *А десь далеко в небі спалахнула*

блискавка**, потім покотився гуркіт **грому**. Ніби вдарили гармати. Потемніло грозове **небо**. Чорні **хмари** стали горою. Їх краяли гіллясті **блискавки**. На землю ринули потоки **води [Г., с. 38]; *За поїздом гнався сивий **туман**, стогнав **вітер*** [Г., с. 64]; *Небо затяглося сірою шинеллю **хмар**. Десь ув океані гуркотить **грім**. Небо помалу важчає* [В., с. 603]; *Раптом зірвався сильний, холодний **вітер**, він сік обличчя холодним **дощем**. Низько почали повзти **хмари*** [Г., с. 88]; *паде **дощ** і тоді **земля** випромінює масу гарячі й є нестерпна **духота**, то знову є погода, тобто знову жахливо гаряче, без **вітру**, і тоді земля й **вода** парує і знову збирається на **дощ**. Часом є **туман**, бо великі **озера**, над якими живемо, спричиняють 80-90 ступнів вогкости в повітрі* [Вор., с. 759-70].

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що образи природи репрезентують той сегмент мови діаспорних щоденників, який максимально виявскравлює органічність синтезу традиційного й новаторського. Звичні, усталені мовною практикою моделі опису природи, природних стихій і явищ збагачують індивідуально віднайдені модерні формули їх метафоризації, естетизації. Вони, з одного боку, зберігають основні семантичні параметри сформованої в українській словесності «природної» картини світу, а з іншого — виходять за межі канонізованого традицією опису природи.

Перспективу цього напряму лінгводіаріумологічних студій визначає необхідність поглибленого вивчення у діаспорних щоденниках образів *природних реалій та явищ* — одного з аспектів вияву мовної особистості та світогляду авторів у сфері ego-тексту як особливого сегменту національної лінгвокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: Космо-Психо-Логос / Г. Д. Гачев. – М. : Прогресс : Культура, 1995. — 480 с.
2. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. … докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 42 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Кононенко В. І. Мова, культура, стиль : зб. статей. – К., Ів.-Фр. : Плай, 2002. – 460 с.
5. Костомаров М. Слов'янська міфологія : Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
6. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: [монографія] / Лариса Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.
7. Москалюк В. М. Українська діаспора: збереження національного естетичного простору через мову / В. М. Москалюк // Гілея: науковий вісник. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 41 (11). – С. 326-334.
8. Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи : [монографія] / Г. М. Сюта. – К. : Ін-т української мови НАН України. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – 164 с.
9. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер; пер. с англ. С. Палько. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – С. 448.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Г. – Галабурда-Чигрин М. Україно, моя Україно… (Щоденник) / М. Галабурда-Чигрин. – К. : Видання автора Марічки Галабурди-Чигрин, 2000. – 184 с.

В. – Винниченко В. Щоденник / В. Винниченко. – Едмонтон-Нью-Йорк: Видавництво Канадського Інституту Українських Студій і Комісії УВАН у США для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка, 1983. – Т. ІІ (1921 — 1925). – 700 с.

Вор. – Воропай О. Англія зблизька (Щоденник нового поселенця) / Воропай Олекса // Визвольний шлях. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1969. – Кн. І-ХІІ; 1979. – Кн. І-ХІІ; 1971. – Кн. І-ХІІ.

К. – Кошиць О. З піснею через світ: Із «Щоденника» О. Кошиця / О. Кошиць. – Вінніпег: Друкарня вид-ва Тризуба, 1974. – Т. ІІІ. – 184 с.

Л. – Щоденник Аркадія Любченка / А. Любченко. – Львів-Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1999. – 383 с.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 81-115 : 81’373.7

Віра Сліпецька
(Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗАКОНІВ КОМУНІКАЦІЇ У ПАРЕМІЯХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

У статті аналізуються українські, російські та англійські паремії, що відображають комунікативні закони та репрезентують такі мовленнєві жанри: сварка, конфлікт, докір. Результати дослідження ілюструють міжкультурну кореляцію концептів «дурень», «злодій», «лихо», «брехня». Досліджені паремії належать до негативної комунікації.

Ключові слова: паремія, концепт, мовленнєвий жанр, закони комунікації, негативна комунікація.

Вера Слипецкая. ОТРАЖЕНИЕ ЗАКОНОВ КОММУНИКАЦИИ В ПАРЕМИЯХ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье анализируются украинские, русские, английские паремии, которые отражают коммуникативные законы и репрезентируют следующие речевые жанры: ссора, кофликт, упрек. Результаты исследования иллюстрируют межкультурную корреляцию концептов «дурак», «злодей», «беда», «ложь». Исследуемые паремии принадлежат к негативной коммуникации.

Ключевые слова: паремия, концепт, речевой жанр, законы коммуникации, негативная коммуникация.

Vira Slipetska. THE REFLECTION OF THE LAWS OF COMMUNICATION IN PAROEMIAS (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN, RUSSIAN AND ENGLISH)

The article focuses on the analysis of Ukrainian, Russian, English proverbs that reflect the laws of communication and represent such speech genres as: quarrel, conflict, reproach. The results of the research prove that there exists an intercultural correlation of the concepts «fool», «thief», «disaster», «lie». The analyzed proverbs belong to a negative communication.

Key words: paroemia, concept, correlation, speech genre, laws of communication, negative communication.

Упродовж останніх десятиріч у лінгвістичних студіях ведуться пошуки мовних утілень загальнолюдського і національного на різних методологічних засадах. З одного боку, виокремлюються спроби віднайти спільну для всіх мов систему смислів і правил їх упорядкування [2]. З другого, предметом аналізу є конкретні вияви універсального і національно-специфічного в одиницях різних рівнів [4]. На думку А. Вежбицької, мовленнєві жанри є одним з найкращих ключів до культури суспільства, в якому вони сформувалися [1, с. 58]. Під мовленнєвим жанром розуміємо відносно стійкі типи висловлень, що мають комунікативний, соціально-діяльнісний характер [1, с. 54]. У межах кожної ідіоетнічної мови мовленнєві жанри зумовлені конкретною культурою [1, с. 61]. Оскільки паремійні одиниці також відображають найтиповіші, найхарактерніші сторони культури суспільства, в якому вони сформувалися, слугують основою для виялення загальнолюдських констант мовної свідомості.

Мета нашої статті – дослідити паремії, що належать до негативної комунікації та відображають комунікативні закони в українській, російській та англійській мовах.

Об’єкт дослідження – паремії, що слугують засобами репрезентації негативної комунікації.

Предмет дослідження – паремії, що репрезентують такі мовленнєві жанри: сварка, конфлікт, дорікання, погроза, прокляття тощо.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних завдань:

а) укласти вибірку паремій, що репрезентують негативну комунікацію в українській, російській та англійській мовах;

б) здійснити класифікацію паремій за мовленнєвими жанрами (сварка, дорікання, погроза, прокляття тощо);

в) прокласифікувати паремії за законами комунікації (негативної);

г) здійснити класифікацію паремій за концептами, наприклад: *сварка*, *дурень, злодій, брехня, лихо* тощо.

Матеріалом дослідження слугують українські, російські та англійські паремії, отримані шляхом вибірки з лексикографічних джерел, пареміографічних праць: Українські приказки, прислів'я і таке інше / Упор. М. Номис; Галицько-руські народні приповідки / Упор. І. Франко; Прислів'я та приказки: у 3-х т. / Упор. М. Пазяк; Medvedeva L. M. English Grammar in Proverbs, Sayings, Idioms and Quatations. Загальний обсяг вибірки – 254 паремії.

В українському та зарубіжному мовознавстві паремії розглядалися у багатьох аспектах. Зокрема, фундаментальні пареміологічні дослідження І. Франка утвердили класичну пареміологічну концепцію на засадах видової та жанрової диференціації; вивчалося походження паремій, еволюція форми та змісту (М. Пазяк); тематичне розмаїття (В. Даль); особливості клішування, образності, поетичної культури (Г. Пермяков); досліджувався комунікативний кодекс українців у пареміях (Т. Космеда); універсальне і національне в паремійних фондах мов європейського ареалу (З. Коцюба). Незважаючи на значну кількість праць, присвячених вивченню паремій, у вітчизняній лінгвістиці недослідженими є паремії, що репрезентують мовленнєві жанри під час негативної комунікації.

Проблематика сучасної лінгвістичної генології була закладена в працях засновника теорії мовленнєвих жанрів М. Бахтіна у 50-ті роки XX ст. Дослідник розмежовує мовленнєві жанри на первинні (прості) і вторинні (складні) [1, с. 71]. В. Дементьєв виділяє такі типи мовленнєвих жанрів, як: «пусті розмови», флірт, жарт, похвала, сварки, образи, звинувачення [1, с. 73]. Мовленнєві жанри: сварка, конфлікт знаходяться у центрі негативної комунікації. Наше дослідження базується на вищевказаній класифікації типів мовленнєвих жанрів під час негативної комунікації.

У мовознавчій науці й до сьогодні дискусійним залишається питання про лінгвістиний статус паремій, їх класифікацію. «Під паремією розуміють стійкі відтворювані, культурно марковані одиниці переважно реченнєвої структури» [3, с. 10]. Дотримуючись широкого розуміння об'єкта фразеології і кваліфікуючи паремії як один із класів фразеологічних одиниць – фразеологічні вирази, водночас сприймаємо думку, що паремії є семіотичними феноменами мови, які мають подвійну спрямованість: з одного боку, – це знаки системи мови з відносною синтаксичною природою, а з іншого, – мікротексти, занурені у дискурсивну сферу, що мають номінативну і комунікативну природу [3, с. 17]. У нашому дослідженні за робоче визначення паремій приймаємо формулювання Т. Космеди.

Паремії можна використовувати як коментар або маркер відповідної комунікативної ситуації. Т. Космеда виділяє 18 комунікативних законів, наприклад: закон дзеркального розвитку спілкування, закон довіри до зрозумілих висловлювань, закон емоційного пригнічування логіки, закон емоційної афіліації, закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль, закон комунікативного самозбереження, закон мовленнєвого поглинання емоцій, мовленнєвого посилення емоцій, тощо [3, с. 18]. Серед цих законів комунікації лише чотири закони репрезентують українські, російські та англійські паремії як «мікротексти» [3, с. 17] під час негативної комунікації, а саме: закон дзеркального розвитку спілкування, закон емоційного пригнічення логіки, закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль, закон мовленнєвого поглинання емоцій. Детальніше розглянемо паремії, що репрезентують ці закони. Українські, російські та англійські паремії з концептами *дурень*, *злодій*, *брехати* репрезентують **закон дзеркального розвитку спілкування** під час сварки, конфлікту, наприклад: *З дурним не водися, бо й сам дурним станеш* [Франко 2006, с. 95]; *якийсь дурень вигадав, а мудрий повторив* [Франко 2006, с. 87]; *послухай дурня, то й сам будеш дурень* [Франко 2006, с. 85]; *злодій злодія відразу пізнає* [Франко 2006, с. 258]; *рыбак рыбака видит издалека* [Medvedeva 1990, с. 21]; *birds of feather flock together* [Medvedeva 1990, с. 21]; *как аукнется, так и откликнется* [Medvedeva 1990, с. 21]; *curses like chickens come home to roost* [Medvedeva 1990, с. 21]; *as fool thinks, the bell clinks* [Medvedeva 1990, с. 21]; *клин клином вышибают* [Medvedeva 1990, с. 21], *one nail drives out of another* [Medvedeva 1990, с. 21]; *хто з псами пристає навчиться брехати* [Пазяк 1989, с. 104]; *a man is known by the company he keeps* [Medvedeva 1990, с. 57]. Ці паремії репрезентують сутність комунікативної тенденції, що зумовлена дією закону дзеркального відображення спілкування, коли внаслідок копіювання

комунікативної поведінки партнера адресат вбирає в себе її визначальні риси або цілком наслідує негативну поведінку адресанта.

Українські, російські та англійські паремії з концептами *незгода, шкода, лихо, крик, брехня* репрезентують **закон емоційного пригнічення логіки** під час сварки, наприклад: *де незгода – там часто шкода* [Франко 2006, с. 593]; *де крику багато, там мало правди* [Франко 2006, с. 416]; *згода дім будує, а незгода руйнує* [Номис 2004, с. 176]; *much ado about nothing* [Medvedeva 1990, с. 21]; *не буди лихо, пока лихо спить* [Medvedeva 1990, с. 86]; *let sleeping dogs lie* [Medvedeva 1990, с. 84]; *never trouble trouble till trouble troubles you, ask no questions and be told no lies* [Medvedeva 1990, с. 86]. Ці паремії репрезентують сутність комунікативної тенденції, що має місце між мовцями у процесі сварки, мовці не можуть дійти згоди, перебувають у ворожих стосунках, погрожують один одному.

Українські, російські та англійські паремії з концептами *кричати, трубити, дурень* репрезентують **закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль** під час сварки, наприклад: *кричи, аби трісни, то тебе не послухаю* [Франко 2006, с. 417]; *про мене кричи, хоч на хату вилізь* [Франко 2006, с. 418]; *труби на пса – на чоловіка звичайне слово* [Номис 2004, 36]; *до дурня говорити – волиш тим словом три дні дихати* [Номис 2004, с. 81]; *умный меняет свое мнение, дурак – никогда* [Medvedeva 1990, с. 86]; *дураком родился, дураком и помрешь* [Medvedeva 1990, с. 59]; *моргай, не моргай – нічого з того не буде* [Франко 2006, с. 552]; *a wise man changes his mind, a fool never will; fools will be fools* [Medvedeva 1990, с. 39].

В українському, російському та англійському паремійному комплексі натрапляємо на приказки з концептами *дідько (чорт), пекло,* які репрезентують **закон мовленнєвого поглинання емоцій** під час сварки, конфлікту наприклад: а *сто дідьків у твої бебехи та печінки!* [Номис 2004, с. 91]*; а щоб ти ходив, як води*, *ходять* [Номис 2004, с. 89]; *а щоб тебе люди не знали* [Номис 2004, с. 89]; *нехай тебе чорт возьме!* [Номис 2004, с. 175]; *go to hell!* [Medvedeva 1990, с. 39]; *иди к черту!* [Medvedeva 1990, с. 39]. Паремії з концептами *курка, квочка,* що репрезентують мовленнєвий жанр *прокляття,* також належать до комунікативного **закону мовленнєвого поглинання емоцій**, наприклад: *бодай тебе квочка вбила!* [Номис 2004, с. 175]; *бодай же ти пропала – курка ногу стоптала! бодай тебе курка вбрикнула* [Номис 2004, с. 175].

Таким чином, цілком очевидно, що міжкультурна кореляція концептів «дурень», «злодій», «лихо», «незгода», «брехня», що належать до мовленнєвих жанрів *сварка*, *погроза*, *дорікання,* базується на історичних ознаках цих концептів. Досліджена вибірка українських, російських та англійських паремій, що репрезентують закони комунікації (негативної), свідчить про конвергентність колективної свідомості носіїв вищевказаних мов.

Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі проклять, що слугують засобами вербалізації негативних емоцій в українській, російській та англійській лінгвокультурах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генеології: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ Академія, 2006. – 237 с. – (Серія : Альма-Матер).
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : [монография] / А. Вежбицкая. – М.: Просвещение, 1996 – 300 с.
3. Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осипова. – Дрогобич: Коло, 2010. – 270 с.
4. Коцюба З. Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному провербіальному просторі (від універсального до національного) : [монографія] / З. Г. Коцюба. – Львів: Укрпол, 2010. – 472 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Галицько-руські народні приповідки: [у 3 т.] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – [2-е вид.]. – Т. 1. – 818 с.; Т. 2. – 813 с.; Т. 3. – 699 с.

Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки / М. М. Пазяк. – К.: Наукова думка, 1989. – 479 с.

Українські приказки, прислів'я і таке інше / [укл. М. Номис; упор. М. Пазяк]. – К.: Либідь, 2004. – 352 с.

Medvedeva L. M. English Grammar in Proverbs, Sayings, Idioms and Quatations / L. M. Medvedeva. – K.: Kiev State University Press, 1990. – 239 p.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 81

Наталія Собецька

(Тернопільський національний економічний університет)

КОМУНІКАТИВНИЙ КЛІМАТ ТА ТИПОВІ ТЕНДЕНЦІЇ СПІЛКУВАННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглянуто особливості сучасної лінгвістичної парадигми. Зазначено, що за останні роки науковий пошук лінгвістики спрямовується на вивчення саме гендерного аспекту спілкування з метою встановлення специфіки та типових тенденцій спілкування, від якого залежать характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність соціостатевих й комунікативних статусів учасників спілкування.

Ключові слова: антропологічна лінгвістика, комунікативні стратегії, гендерні стереотипи, мовна практика.

Наталия Собецкая. КОМУНИКАТИВНЫЙ КЛИМАТ И ТИПИЧЕСКИЕ ТЕНДЕЦИИ ОБЩЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье рассмотрены особенности современной лингвистической парадигмы. Указано, что за последние годы научный поиск лингвистики направляется на изучение именно гендерного аспекта общения с целью установления специфики и типичных тенденций общения, от которого зависят характер речевого общения, его стратегия, стиль, тональность социополовых и коммуникативных статусов участников общения.

Ключевые слова: антропологическая лингвистика, коммуникативные стратегии, гендерные стереотипы, языковая практика.

Nataliya Sobetska. COMMUNICATIVE CLIMATE AND STANDARD COMMUNICATION TRENDS IN MODERN LINGUISTICS

The article discusses the features of modern linguistic paradigm. It is indicated that over the past years scientific research aimed at studying linguistics, namely the gender aspect of communication, in order to establish specific and typical trends of communication, on which depends the nature of verbal communication, its strategy, style, social-gender tone and communication status in the dialogue of participants.

Key words: anthropological linguistics, communication strategies, gender stereotypes, language practice.

Останнє десятиліття у мовознавчій науці означене переходом від лінгвістики "іманентної", структурної, до лінгвістики антропологічної, яка розглядає явища мови у тісному зв'язку з людиною, її мисленням та духовно-практичною діяльністю. Проте слід зазначити, що не завжди приділяється належна увага вивченню різноманітних дискурсивних практик у їх людському вимірі. Сучасна українська лінгвістика не зовсім чітко й розширено відповідає на питання хто, кому, як, коли, у якій формі і з яким ефектом говорить про світ.

Актуальність висвітлюваної проблеми зауважив Ю. Караулов, зазначивши: «Сучасна лінгвістична парадигма (історична, соціальна, системно-структурна, психологічна) залишається все ж таки нелюдяною, позбавленою присутності живої людської духовності; вона [парадигма] позначена неспівмірністю між науковими цінностями, що сповідуються, цілями, технічними прийомами, а часто і самими продуктами дослідницької діяльності – і масштабами індивідуально - особистісного, суб'єктивного людського начала. Вигнання людського з її меж - природна плата лінгвістики за її прагнення бути максимально об'єктивною» [2, с. 152]. Таке вигнання – природна передумова антидуховності наукового дослідження, що приховує небезпеку кризи науки та й зрештою робить лінгвістику далекою від тих динамічних соціокультурних процесів, а отже й нецікавою для системи гуманітарних знань і для соціуму в

цілому, коли рядовий учасник соціуму не має уявлення, як його мова репрезентує його ж глибинну людську сутність, тобто яким він є у спілкуванні та й у мові взагалі.

Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує у ракурсі міждисциплінарної взаємодії з психологією, теорією комунікації, етнологією, культурологією, соціологією, когнітологією, семіотикою. І в цьому виявляється синергетична оптика бачення того, що відбулося і відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом. І головне в цьому баченні – людина як найвища цінність і свобода як модус її існування.

Живе людське начало – це мовна особистість у своєму конкретному людському вимірі: етнокультурна приналежність, вік, стать, професія, освіта та ін., це мовне варіювання на тлі лінгвістичних інваріантів. Іншими словами, така мовна особистість постає об'єктом вивчення соціолінгвістики, яка, за словами Клода Ажежа, вивчає «тотожне» не просто «в собі», а в образі тисячі облич «іншого» [1, с. 218].

Соціолінгвістичними перемінними прийнято вважати гендерні відмінності у мові. Як результат Нового сьогодні можна говорити також про гендерний бум на терені Східної Європи. Біологічна парадигма «природного» розуміння суті й ролі гендерних відмінностей отримала розвиток у працях видатних філософів, мислителів, науковців Платона, Арістотеля, Ж. Бодена, Р. Філмера, Т. Гобса, Дж. Лока, Ж.-Ж. Русо, Ф. Гегеля, З. Фройда. Формування альтернативної парадигми у суспільно-політичній думці демонструють феміністичні та ґендерні дослідження зарубіжних авторів Дж. Батлер, М. Богачевської-Хомяк, В. Брайсона, С. д'Бовуар, А. Ґрафф, А. Девіс, І. С. Кона, Ю. Кристєвої, Р. Колінза, К. Мілет, Дж. С. Міля, Дж. Мітчелл, Дж. Л. Томпсона, С. Фарелла та ін.

Не можна не сказати про досягнення українського феміністського літературознавства (монографії Т. Гундорової, В. Агєєвої, збірники «Гендер і культура»). Бібліографія праць з проблем гендеру в лінгвістиці нараховує не один десяток, тому й може скластися враження вторинності обраної нами проблеми. Але чи можемо ми сказати, виходячи з постулату про глибоке вкорінення гендерної проблематики в специфіку кожної лінгвокультурної спільноти, що українська мова і українська мовна особистість вивчені у ракурсі статево-рольових характеристик? Ні. Саме поняття гендеру у свідомості більшості спеціалістів досить розмите, бо асоціюється з фемінізмом із супровідним негативнооцінним шлейфом, жінками - звісно, із супровідним іронічним шлейфом.

Тому, метою нашого наукового пошуку є вивчення гендерного аспекту спілкування для встановлення специфіки та типових тенденцій спілкування, від якого залежать характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність соціостатевих й комунікативних статусів учасників спілкування.

Гендер – це соціальна стать, на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. Гендерні відносини є важливим аспектом соціальної організації. Вони особливим чином виражають її системні характеристики і структурують відносини між мовцями - суб'єктами. Основні теоретико-методологічні положення гендерного концепту засновані на чотирьох взаємопов'язаних компонентах: це культурні символи; нормативні твердження, що задають напрямки для можливих інтерпретацій цих символів і виражаються в релігійних, наукових, правових і політичних доктринах; соціальні інститути та організації; а також самоідентифікація особистості. Гендерні відносини фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, накладаючи відбиток на поведінку, в тому числі і мовленнєву, особистості і на процеси її мовної соціалізації. За словами А. Кириліної, «гендерний фактор, який враховує природну стать людини і її соціальні «наслідки», є однією з істотних характеристик особистості і протягом усього життя впливає на її усвідомлення своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму» [3, с. 120].

Отже, лінгвістичний інструментарій гендерної проблематики постає у двох ракурсах, які умовно, враховуючи нестабільність й невичерпність понять, можна кваліфікувати таким чином:

1) мова - це інструмент пізнання гендеру як самостійної міждисциплінарної парадигми, як своєрідної інтриги пізнання з відповідним відгалуженням – лінгвістична гендерологія;

2) гендерно орієнтовані мовознавчі дослідження – це продукування додаткових знань про мову та комунікацію - гендерна лінгвістика.

Той фактор, що гендерні, в т. ч. лінгвістичні, дослідження проводяться жінками, зумовлюється не тільки й не стільки прагненням «своєю мовою про себе свідчити»: жіноча мова виокремлюється тому, що існує чоловіча і навпаки; попри те, що різностатеві особи живуть в різних світах і різних мовах, вони на загал приречені бути разом і в своєму земному існуванні, і в парадигмі та практиці лінгвістичного пізнання. Фемінна репрезентативність дослідників проблеми «гендер і лінгвістика» – це вочевидь частковий вияв своєрідної соціопсихологічної потреби жіночої кооперації (аж ніяк не спрямованої проти чоловіків), прагнення окреслити специфічність гендерно окреслених мовних світів і пізнання таки маскулінного світу, у якому вони живуть. З іншого боку, хто як не жінки – лінгвісти здатні адекватно описати сценарії мовної поведінки своєї спільноти зсередини, відповідно - чоловіки теж вправі здійснити такого ґатунку адекватний аналіз свого мовного середовища.

Звернення до лексикографічних джерел як основи історичної пам'яті нації важливе при вивченні гендеру і відповідає традиціям лінгвістичних досліджень. Істотним є підхід до маскулінності і фемінності – розподіл соціальних ролей чоловіків і жінок – як до одного з фундаментальних і універсальних факторів, що впливають на специфіку картини світу в українській культурі, фіксують гендерні асиметрії, а також визначають успіх або невдачу міжкультурної комунікації. Академічний словник української мови, хронологічно попередні видання – джерело вивчення номінацій чоловіків жінок за професійною ознакою, статево – рольовими характеристиками, категоріальною роллю соціального статусу категорії роду. Повні лексикографічні зібрання фразеологічних одиниць, паремій, прислів'їв, приказок, крилатих слів і висловів української мови повинні бути охоплені гендерною оптикою бачення із врахуванням хронологічних параметрів зафіксованого лексико-фразеологічного масиву. У фокус цієї оптики, звісно, потрапляє дефініція, словникова стаття з вказівками на зразок про чоловіка, жінку, жінкам забороняється нормами етикету, які можуть скореговані і доповнені відповідно до широкого тла гендерного аналізу мови. Українські гендерні стереотипи лінгвокультурної репрезентації чоловіка і жінки широко застосовані у текстах українського фольклору є важливим джерелом для подальшого аналізу та нових досліджень, значний інтерес становить гендерна концептосфера українського анекдоту тощо.

Неабияку роль відіграють соціопсихологічні рецепції фемінного характеру української ментальності (українська екзекутивність, яка корелює з репродуктивно-відновлювальним, імітативним, а не творчим началом, виявляє себе через виконавську, обслуговувальну активність, залежить від зовнішнього стимулювання і формує сакралізований образ жінки – матері, гіпертрофію якого у свідомості українського чоловіка фіксує поетичний пасаж – любов до материнства. що переросла всі видимі межі і стала ознакою стилю). Яким чином вказана психокультурна домінанта детермінує міжкультурну комунікацію Україна-Росія з її все-таки іншою «жіночністю» та комунікацію українського етносу з близьким і дальнім зарубіжжям, зумовлену у т. ч. міграційними процесами?

Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої і жіночої оптики бачення, які інтегрують універсальні і національно специфічні ознаки, виявляють особливості номінативної і комунікативної діяльності обох статей, а також визначені статтю особливості мовної діяльності і мовної поведінки.

Власне соціолінгвістичний аспект спрямований на дослідження дискурсивної діяльності обох статей в її усному та писемному виявах. Попри хрестоматійне положення про те, що в різних суспільствах люди говорять по-різному і що ці відмінності, глибокі та системні, відображають різні культурні цінності, комунікативна лінгвістика в Україні розвивається дуже мляво. Не досліджені мова українського міста і села, різножанрові комунікативні стратегії, відсутня хрестоматія усної української мови. Сучасна лінгвістика не дає відповіді на питання про стереотипи мовної поведінки українців. Відсутність тривкої наукової традиції такого плану в україністиці значно утруднює власне гендерні дослідження, які мусять спиратися на дослідження комунікативних стратегій, але акцентувати гендерний вимір проблематики, яка

відкриває нову наукову парадигму порівняно з парадигмою дослідження мовної діяльності як такої. Проте, сподіваємось, що активізація таких досліджень у ракурсі гендерної проблематики дозволить надолужити значне відставання української комунікативної лінгвістики від європейської і світової. Українська мова функціонує в офіційній і неофіційній, публічній і приватній комунікації, звучить вона і в телерадіоефірі, у спонтанній комунікативній стихії міста і села, у політичному, професійному і сімейному спілкуванні, але конкретика живого (не друкованого) українського слова, на жаль, відлякує багатьох україністів. Тому на перший план можна поставити нагальну необхідність аналізу гендерно маркованих характерологічних особливостей усної мови. Адже особливості мови, її виражальні засоби в цілому і виражальні засоби для концепту статі та пов'язаних із ним семантичних сфер надзвичайно важливі. На україномовному матеріалі мусять бути верифіковані твердження про релевантність/ нерелевантність статі у царині фонетичних, лексичних, граматичних особливостей усного дискурсу, відмінних асоціативних полів, співвіднесених з різними фрагментами картини світу у жіночій і чоловічій мові та ін.

Чекає на своє гендерне осмислення типологія мовленнєвих актів та жанрів, як-от прохання, наказ, погроза, привітання, вдячність, співчуття, комплімент, вибачення, жарт, анекдот, флірт, тост та ін. Наприклад, встановлено, що жінкам – носіям німецької мови більше, ніж чоловікам, властиві жарти, спрямовані на себе. У російському мовному середовищі така тенденція була помічена у чоловіків. У нестандартій ситуації українець боїться виглядати смішним, і ця боязкість розвинула у ньому схильність до самоіронії, дивовижну здатність не сміятися, а посміюватися із самого себе.

До речі, інтравертно-фемінним за своєю природою є український образ світу як сімейно-родинного затишку, малої соціальної групи, поза якою українська людина на загал не схильна виявляти своє его, що, на нашу думку, суттєво впливає на комунікативний клімат українського соціуму.

Цікавий спектр гендеру видається для вивчення сучасної політичної комунікації, позначеної на загал у сучасному суспільстві переходом від радянської маскулінної (свої – вороги) форми влади до фемінної, себто витонченого маніпулювання, коли людина «контролюється» не «ззовні», але «зсередини», є запрограмованою внутрішньо не вільною, перебуваючи у власному ілюзорному полі «наче свободи». У царині дослідження української сімейної комунікації слід пам'ятати соціолінгвістичне положення, що саме жінка, берегиня сім'ї, в аспекті суто мовного виховання насамперед впливає на сина, а не дочку, а отже, в психічну структуру інтегрується не тільки мовний код (російська, українська, суржик), а й акумульований у цій мові образ світу, який екстраполюється не тільки на індивідуальне буття чоловічого індивіда, а й на соціальні інститути, моделі поведінки, які знову ж таки мусять розглядатися у ракурсі фемінного характеру української ментальності.

Важливим соціолінгвістичним фактором репрезентації мовної особистості є її професійна приналежність, а тому гендерний аспект мовної діяльності представників різних професій мусить привертати увагу дослідників.

Щодо особливостей особистості й темпераменту психологи стверджують, що жінки більшою мірою екстравертні (лат. extra — зовні і verto — повертаю), товариські, активні, емпатичні (співчутливі) й дбайливі, а чоловіки більш автономні, настійливі, авторитарні й інтелектуальні. Жінки, як правило, перевершують чоловіків у всьому, що стосується мови (дівчатка починають раніше говорити, мають багатший словниковий запас, утворюють складніші й різноманітніші речення); вони більше схильні до кохання, прихильніші, емоційніші. Чоловіки ж більш інтернальні, частіше є лідерами; їхня самооцінка залежить від успіхів у сфері предметної діяльності, стабільніша і загалом вища від жіночої [4, с. 220].

Чоловічий стиль спілкування – активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера. Чоловіче спілкування відрізняється емоційною стриманістю. Жінки вільніше й повніше, зокрема вербально, висловлюють свої почуття й емоції, у них виникає потреба ділитись з кимось своїми переживаннями; вони також здатні до співпереживання.

Істотно різняться й стилі чоловічого і жіночого спілкування. У комунікуванні чоловіків найважливішою є інформація, тобто факти, цифри і результати. Жінки, крім інформації, великою мірою зорієнтовані на атмосферу спілкування, на інтерактивні, міжособистісні аспекти. Чоловіки у комунікації зорієнтовані на соціальні статуси і владу; вони пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів. Тобто жінки намагаються скоротити дистанцію між собою і партнером у комунікації, а чоловіки цю дистанцію підтримують.

Що ж стосується аспектів спілкування, пов'язаних із мовним кодом, то дослідники лінгвогендерологічних проблем зазначають, що в мовленні чоловіків простежується більша кількість іменників і дієслів; жінки віддають перевагу прикметникам і прислівникам.

Отже, зовнішні (ситуація, контекст) і внутрішні (соціальні та психологічні) чинники спілкування виступають у тісному зв'язку, впливаючи на перебіг комунікації загалом та її прагматику – зокрема.

Об'єктом лінгвістичного опису та моделювання мусить стати й гендерно маркований відеоряд і його вербальна репрезентація у телевізійній, а також друкованій рекламі. Зазначимо, що вичленування типу гендерно маркованої дискурсивної діяльності як об'єкта аналізу не обмежується приписами і залежить хіба що від широти лінгвістичного бачення проблеми дослідником. Тексти шлюбних оголошень, вітальних листівок, могильних надписів та ін. – усе це мусить потрапляти в поле зору дослідника.

Неабиякий інтерес становить гендерна атрибуція прозових і поетичних текстів, адже за імпліцитними концепціями жіночих і чоловічих текстів стоять стійкі культурні стереотипи, які фіксують відмінності гендерних моделей саморепрезентації, якщо йдеться про поетичний текст, та художньої об'єктивізації реальності – у прозі. Окремо слід на наголосити на актуальності систематизації й опису гендерних особливостей асоціативної поведінки на матеріалі української мови, що дасть змогу дослідити мовну свідомість українців, закарбований у ній образ світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажеж Клод. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки; пер. с фр. / Клод Ажеж; пер. Б. Нарумов. – 2- е изд., стереотип. – М.: URSS, 2006. – 301 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
3. Кириліна А. В. Лінгвістичні гендерні дослідження / А. В. Кириліна // Вітчизняні записки. – 2005. – № 2. – С. 112 - 132.
4. Пчелінцева О. Е. Комунікативна поведінка людини: Ґендерний аспект // Ґендер: Реалії та перспективи в українському суспільстві: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11-13 грудня 2003р.) / О. Е. Пчелінцева. – К.: Фоліант, 2003. – С. 218-222.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.

УДК 811. 161. 2’ 372 -112

Богдан Сокіл

(Львівський національний університет ім. І. Франка)

РЕАКЦІЯ ЄВРОПИ НА ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Зроблено спробу показати роль тоталітарних держав у вирішенні долі підлеглим їм народам. Проаналізовано погляди європейців на заборони царською Росією української мови. Європа дізналася про заборону української мови лише на початку XX століття завдяки професорові М. Драгоманову,, який розповів про це на науковій конференції в Парижі. Велику роль у висвітленні цього питання відіграв часопис «Ruthenische Revue», який у 1903 році проінформував європейців про утиски української мови. Європейці засудили дії царської Росії і висловили сподівання, що ці драконівські заборони будуть відмінені.

Ключові слова: Емський указ, мова, заборона, «хохлацький говір», переслідування мов.

Богдан Сокил. РЕАКЦИЯ ЕВРОПЫ НА ЗАПРЕТ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Предпринята попытка показать роль тоталитарных государств в решении судьбы зависимых от них народов. Проанализированы взгляды европейцев на запрет царской России использовать украинский язык во всех сферах общественной жизни. Европа узнала о запрете на украинский язык только в начале XX в. благодаря профессору М. Драгоманову, который рассказал об этом на научной конференции в Париже. Большую роль в освещении этого вопроса сыграл журнал «Ruthenische Revue», который в 1903 г. проинформировал европейцев об ограничениях на употребление украинского языка. Европейцы осудили действия царской России и выразили надежду, что эти драконовские запреты будут отменены.

Ключевые слова: Эмский указ, язык, запрет, «хохлацкий говор», преследование языков.

Boghdan Sokil. EUROPEAN REACTION TO THE UKRAINIAN LANGUAGE PROHIBITION

At attempt was made to demonstrate the role of totalitarian states in determining the fate of the nations subjected to them. The views of Europeans upon the prohibition of the Ukrainian language by tsar Russia are analyzed. Europe discovered the prohibition of the Ukrainian language only at the beginning of the 20-th century owing to Professor M. Draghomanov who dwelt upon it at the scientific conference in Paris. The journal «Ruthenische Revue» which was the first to inform Europeans about the oppression of the Ukrainian language in 1903 played a significant role in elucidating this issue. Europeans dispraised the actions of tsar Russia and expressed hope that those harsh laws would be abolished.

Key words: Emsk Ukaz (injunction), language, prohibition, «hohlatsk dialect», language persecution.

150 років тому відбулася подія, яка кардинально вплинула на розвиток української мови. У 1863 році в Російській імперії було видано указ про обмеження функціонування української мови, який згодом доповнювався різноманітними циркулярами та постановами. Як не дивно, але в незалежній Україні ця подія залишилася зовсім не помітною. Не було проведено жодної наукової конференції у вищих навчальних чи наукових закладах. Загалом за часи російського (радянського) панування було видано більше 40 різноманітних постанов, указів, розпоряджень, які негативно позначалися на функціонуванні української мови.

Диктаторські закони, якими намагалися обмежити, а фактично заборонити існування української мови, були предметом опису багатьох вітчизняних мовознавців. Однак зовсім не дослідженою у філологічних колах була проблема реакції як української інтелігенції, так і європейських вчених та політиків. Автор статті частково порушував це питання у працях «Українські організації Наддніпрянщини і царські укази про заборону української мови», «Українська інтелігенція й укази про заборону української мови» та «Що з нами сталося, або декілька слів про мову (неполітичні роздуми філолога)», які надруковані у Віснику філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Поруч з українською інтелігенцією висловлювали свої думки на ці заборони і європейці. На жаль, обсяг статті не дозволяє зробити ґрунтовний аналіз поглядів європейських вчених, політиків, тому подаємо лише окремі з них.

Мета статті – ознайомити із реакцією європейської спільноти на заборони існування української мови в царській Росії.

Найбільше, чого боїться будь-який тоталітарний режим, чи то імперія, як царська Росія, чи монархія, як Австро-Угорщина, щоби цивілізований світ не дізнався про їхні дії, спрямовані проти інших народів, які з певних історичних причин входять до складу таких держав. Росія охоплювала велику кількість різних націй, загарбаних чи то військовими діями, як кавказькі народи, чи то хитрим цинічним перекрученням різних договорів, укладених з іншими державами. Згадаймо Переяславську угоду, зміст якої згодом був зовсім перекручений російським урядом, адже там ішла мова лише про спільну боротьбу з іноземними поневолювачами, а не про державне утворення. Більше того, Богдан Хмельницький підписав договір з Московським царством, де зазначалося абсолютну рівноправність обох народів. Австро-Угорщина в силу історичних процесів також об'єднала різні нації.

Доля України склалася так, що вона була поділена між цими двома тоталітарними утвореннями. І офіційна Москва, і офіційний Відень намагалися створити єдину державу з однією панівною нацією. Безперечно, урядовці цих держав розуміли, що потрібно забрати в народу мову як основний засіб націоутворення.

Доля української мови в цих державах складалася по-різному. Росіяни діяли більш відкрито й брутально: вони не придумали нічого іншого, як заборонити українську мову в усіх сферах суспільного життя. Дещо відмінною була доля української мови в Австро-Угорщині. Офіційний Відень видавав укази, які стосувалися усіх народів, що входили до складу монархії і були обов'язковими до виконання. Цих законів дотримувалися в Чехії, Німеччині, Австрії, Польщі, і вони повинні були бути чинними і для Галичини. Та на перешкоді їх виконанню стала Польща, яка вважала землі Галичини своєю власністю. Поляки, всупереч офіційними законам, які діяли в Австро-Угорщині, намагалися встановити тут свої порядки – подібно до російського уряду, вони теж намагалися витіснити українську мову з офіційного життя Галичини. Таким діям поляків сприяла поведінка центрального уряду: коли поляки були прихильні до Відня, то Австрія закривала очі на їх нищення української мови, і лише у 1830-31-их роках, під час польських заворушень проти Австрії, австрійське керівництво намагалося загравати з Галичиною і підтримувало її в боротьбі за свою мову, свої національні права.

І росіяни, і поляки постаралися про те, щоби українське ім'я зникло з теренів Європи. Поляки тим, що проголосили «Niema Rusi» і намагалися представляти всюди українські землі як частину Польщі; росіяни тим, що, назвавши захоплення України під свій всеросійський дах «приверненєм і возсоєдиненієм відірваних країв» та, поклавши пута на українське слово, проголосили світові, немовбито українського народу не було і нема, та що в дійсності існував й існує лише один російський народ від Карпат до Уралу. Є то, мовляв, народ, що уживає та хоче уживати великоруської мови, а рідну українську мову вважає за «хохлацький говір», придатний хіба для «домашнього обихода», а не для національного розвитку і культури.

Проводячи таку політику, обидві держави не хотіли, щоб вона набула широкого розголосу. Однак українці не могли миритися з цим. Поволі відомі наші земляки намагаються подати свій голос з питання такої націоненависницької політики.

Першим про таємний «Емський указ» повідомив Європу професор М. Драгоманов меморіалом на науковій конференції в Парижі. Згодом професор І. Пулюй та письменник І. Франко знайомлять Європу з українською проблемою. Видатний журналіст і публіцист на переломі XIX ст. Роман Сембратович із «завзяттям і послідовністю старається вивести українську справу на форум Європи». Саме за його ініціативою в 1903 році у Відні починає виходити друком газета «Ruthenische Revue», яка поінформувала європейських читачів про заходи російського уряду в справі обмосковщення неросійських народів імперії. [2, с. 1]

Завдяки цим старанням української інтелігенції Європа дізналася про дії російського уряду, спрямовані на знищення української мови. Європа, яка споконвіків сповідувала

загальнолюдські принципи, не могла залишитися осторонь цього питання. Завдяки анкеті, яка була оголошена в часописі «Ruthenische Revue», європейці отримали можливість висловити свій погляд на заборони української мови.

Професор університету в Римі доктор Сержі зазначав, що указ 1876 року, мов коса, калічить внутрішнє життя українського народу, руйнує всі ланки суспільного життя. Оскільки мова є виразником думок і почуттів одиниці як загалу, то боронити її – означає боронити власну душу і тим самим боронити характер національного життя. Чужа, силою накинена мова, викривляє та перекручує людську душу, наче той рух, що виходить з примусу, а не з душі і з власної волі. Українці, стверджував професор, домагаються лише того, що дала їм природа: вони, як і кожний народ, хочуть вільно вживати свою мову, й жодна влада не повинна їм перешкоджати в цьому. Доктор Сержі переконаний, що указ 1876 року є помилковим, «се сліпота тих, що правлять народами; се несправедливість, що раніше чи пізніше мусить діждатися природної полагоди» [4, с. 1].

Колишній посол державної ради і професор політичної економії та скарбових наук в університеті в Копенгагені Н. Ц. Фелерізен назвав заборону української мови та літератури варварською та шкідливою і був здивований, як така політика є можливою і що її терпить такий великий народ. На його думку, дії царської влади є нерозумними і можуть відвернути українців від росіян. Патріотичні росіяни повинні покинути так звані власні націоналістичні упередження і підтримати український народ в його змаганнях за мову [4, с. 1].

Підтримував український народ і норвезький поет Бернштʼєрне Бєрзон. Він заперечив слова російського міністра Плєве, що в Західній Європі не переймаються русинами й тому не можна зважати на їхні скарги. Б. Бєрзон назвав російського міністра внутрішніх справ «найсильнішим репрезентантом російської брехні і гніту в теперішнім часі». Висловивши протест проти таких дій російського уряду, норвежець зауважив, що всі європейці, незалежно від того, до якої народності належать, уважають заходи російського уряду, якими заборонено 24-мільйонному народові його мову, «найдурнішим з усього, о чім коли-небудь в межах душевного життя говорено» [3, с. 1].

Відгукнувся на анкету газети італійський професор А. де Губернатіс, який зазначив, що не знає українського народу, але знає та любить його народну літературу. Поетичний дух пробивається крізь життя цього народу, який був би щасливий під свобідним правлінням, – резюмував професор.

Одночасно він відзначив відмінність української мови від російської. На підтвердження своєї думки, навів приклад зустрічі в 1876 році з українським чоловіком із Галичини, з яким ледве порозумівся, оскільки, той розмовляв по-українськи, а професор «калічив» по-російськи.

Учений з нетерпіння чекав того часу, коли для українців, поляків, вірменів, фінляндців настане повна воля [1, с. 1].

Член шведського парламенту Адольф Гедін писав, що, на жаль, у Європі звикли до звісток про переслідування інших мов, зокрема польської від пруського уряду, але російська система духовного оглушування, морального придушування вражає і є для європейців новиною.

А. Гедін звертав увагу на плутанину в номенклуатурі мов, що лежить в самовільній і безглуздій назві «малоруська», і має на меті довести, що українська мова й українська національність підпорядковані великоруській (московській) нації і походять від неї.

35 років тому, – зазначав політик, – почали дослідження, щоби історично пояснити відносини між населенням цих країв. Але ці дослідження не були підставою для того, щоб російська політика перестала нехтувати досягненнями науки, причому не лише українсько-руської, але й європейської. А. Гедін каже, що важливим є збудити опір «історичної науки та політичної совісності». Як приклад, шведський парламентар навів працю члена географічного Товариства і секретаря Центральної Комісії Казимира Делямара під назвою «Історією забутий 15 мільйонний народ», яка була надрукована в Парижі у 1869 році. Як стверджував секретар Товариства для політичної економії Йосиф Гарне, цією працею Казимир Делямар закликає професорів історії «постарати ся о інформації про ріжниці між українцями та росіянами, щоби в той спосіб вивести на денне сьвітло дестурктивну ролю останніх» [5, с. 5].

Однак, зауважує А. Гедін, науковці висловлювали різні погляди на проблему розвитку української мови. Так, Август Шлейхер у 1852 році в праці «Les langues de l'Europa modern» стверджував, що мова, якою говорять русини в Галичині, Північній Угорщині та на Буковині, – це лише один різновид російської мови. Проте вже в 1861 році цей учений виправив свою помилку у знаменитій книжці «Die deutsche Sprache», де виразно каже, що українська мова – це не російський діалект, а самостійна слов'янська мова, подібна до інших слов'янських мов.

Указ 1876 року має за мету винародовлення й інтелектуальне придушення українського народу.

Винародовлювати мільйонний народ – значить наносити цивілізації непоправну шкоду. Вимушена одностайність убиває інтелектуальну незалежність, життя моральних сил, котрим традиції довгого історичного розвитку надають окремого розвитку. Багатосторонність, свобідний ріст і розвиток усього того, з чого складається нація, дають їй право свідомо працювати для загального добра цивілізації, для поступу людства [5, с. 5].

Президент інтернаціонального світового бюро в Беоні, член міжнародного світового інституту в Монако, довголітній член данського парламенту Фредерік Байєр зазначив, що готовий підписатися під кожним словом, яке сказав А. Гедін, і висловив надію, що українцям вдасться привернути на свою сторону європейців і незабаром цей указ від 1876 року буде відмінений [3, с. 1].

Питання мови й національності взагалі, не лише української, піднімали на третьому світовому конгресі в Римі. 16 листопада 1891 румунський посол Нік Флєна подав внесення, на основі якого була прийнята резолюція, підтримана 26 членами конгресу. У резолюції зазначалося, що в державах, які утворені з різних національностей доти, поки ці національності не живуть окремо, уряди можуть зберігати внутрішній і зовнішній спокій лише тоді, коли, за прикладом Швейцарії, вони будуть зважати на етнографічний характер і розвиток цих національностей згідно із законом свободи та справедливості [2, с. 2].

Відомий англійський учений, професор університету в Кембриджі Оскар Браунінг висловив свої симпатії до справи українців у їхній боротьбі проти царських заборон і одночасно жаль з причини гніту руської мови розпорядженнями царського уряду, назвавши їх короткозорими. Оскар Браунінг погоджувався з тим, що в останні часи утворюються великі держави і великі політичні союзи, але, переконаний, що такий рух може мати успіх лише тоді, коли поруч з ним іде збереження малих політичних союзів, які повинні мати тим більшу індивідуальну силу, чим більше розширюється ціла держава. Історія свідчить не раз, що нещасливо закінчується там, де на це не зважають. До збереження індивідуальностей наймогутніше служить мова, тому теперішній рух, який поширюється всією Європою і котрий намагається утримати при житті, зміцнювати і очищати мови менших народів, треба уважати за роботу здорову і за частину того самого природного поштовху, що веде до об'єднання більших держав. Професор наголошує, що потрібно все зробити, щоби вберегти мови фламанську, уельську, фінську від загибелі. На такий самий порятунок має право й мова українська, а тому «кожний інтелігентний і політично тямущий чоловік повинен уживати всеї ваги своєї поваги, щоби виступати против так убійчих розпорядків» [5, с. 7].

Як і Оскар Браунінг, німецький поет Лон Шлейф з Берліна був також переконаний, що держава розвивається і має високу культуру лише тоді, коли складається з сильних самостійних одиниць, вільно об'єднаних між собою. Шаблон, гніт і поневолення лише послаблюють її. На це мусить звернути увагу велика російська держава, яка повинна зберегти один із своїх «найліпших, найплодовитіших і найбагатших культурних факторів». Українці, борючись за свою мову, борються за свою живу душу [5, с. 8].

Університетський професор з Катанії Маріо Рапісарді назвав указ 1876 року ударом у лице цивілізації і пояснив це звичайним деспотизмом тогочасної Росії, який є безперервним порушенням найвищих і найдорожчих людських скарбів. Важко жити народові, котрому нічого не залишилося, крім розуму, щоб боронити свої права і боротися із насильством своїх гнобителів. Що може дати слово вільної людини, писав Маріо Рапісарді, як заохотити такий народ до гідного поступу, енергійного гнівного протесту проти гніту, і висловив надію, що рано

чи пізно мусить наступити соціальний переворот, який змете всі системи, що опираються на різних привілеях, злочинах і жорстокості [4, с. 1].

Відомий французький публіцист Іве Гійо стверджував, що у Франції мовна єдність з офіційного погляду є справою вирішеною: судівництво, шкільництво, закони повинні бути написані французькою мовою. Однак ніхто не забороняє бретонцям чи баскам видавати власні часописи й книжки.

Інша справа з русинами, культура яких, на переконання Іве Гійо, є вищою від московської. А росіяни, замість того, щоб допомагати її розвивати, навпаки, намагаються всіляко перешкоджати. Росія не показує собою цивілізований елемент, а навпаки, давить народи, котрі абсорбує.

Як колишній політик, Іве Гійо бачить майбутнє Росії в зміні її організації: заміні центральної автократії на федерацію. Центрального уряду через різнорідні народи, які населять територію, що зветься російською імперією, не повинно бути. На місці центрального уряду, що є позбавлений будь-якого контролю, повинні стати місцеві уряди. Російський уряд повинен дати волю фінляндцям, полякам, русинам й іншим народам.

Ті кайдани, якими віками спутані поневолені царизмом народи, свідчать про безсилля російського уряду і не приведуть до розширення меж і зміцнення Росії як держави. Царський деспотизм хотів би все повернути на один лад, всупереч законові еволюції народів [5, с. 8].

Усі ці відгуки засуджують намагання російського уряду придушити українську літературу і мову варварськими указами 1863 і 1876 років. Європейський культурний світ і в цій справі має тільки одну думку, яка не було прихильною до російського уряду і царату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заборона українського слова і опінія Европи // Діло. – 31 серпня (13 вересня) 1904. – Ч. 196. – С. 1 – 2.
2. Опінія Європи і українське слово // Діло. – 21 червня (7 липня) 1904. – Ч. 139. – С. 1 – 2.
3. Опінія Європи і українське слово // Діло. – 22 червня (8 липня) 1904. – Ч. 140. – С. 1.
4. Опінія Європи і українське слово // Діло. – 8 (21) липня 1904. – Ч. 151. – С. 1.
5. Яворський В. Українська справа в европейськім освітленню / Василь Яворський. – Відень, 1905. – 28 с.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2014 р.

УДК 801.671:57:81’367.2

Світлана Стрілецька

(Білоцерківський національний аграрний університет)

ПОНЯТТЯ ТЕКСТУ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ МОВИ У ПЛОЩИНІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ

У статті розглянуто поняття тексту та функціонального стилю мови у площині перекладацького аналізу.

Ключові слова: переклад, перекладацький аналіз, текст, функціональний стиль мови, типологія текстів.

Светлана Стрелецкая. ПОНЯТИЯ ТЕКСТА И ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СТИЛЯ ЯЗЫКА В РАМКАХ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В статье рассмотрены понятия текста и функционального стиля языка в рамках переводческого анализа.

Ключевые слова: перевод, переводческий анализ, текст, функциональный стиль языка, типология текстов.

Svitlana Striletska. THE CONCEPTIONS OF TEXT AND FUNCTIONAL STYLE OF LANGUAGE IN THE FRAME OF TRANSLATION ANALYSIS

The conceptions of text and functional style of language in the frame of translation analysis are highlighted in this article.

The key words: translation, translation analysis, text, functional style of language, types of texts.

Адекватний письмовий переклад неможливо здійснити без відповідного перекладацького аналізу вихідного текстового матеріалу [14, с. 4]. За Д. Робінсон, переклад в передусім є процесом, а перекладацький аналіз – складовою частиною цього процесу, результатом якого є перекладений текст [18, с. 2].

Перший компонент процесу перекладу – доперекладацький аналіз – передбачає виявлення у тексті повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в тексті, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв’язку, встановлення «семантичного ядра» шляхом визначення центральних і маргінальних речень. Перекладацький аналіз тексту охоплює також його прагматичний і стилістичний аналіз. Наступний етап перекладацької діяльності – власне переклад, а на кінцевому етапі – редагування перекладеного тексту і зіставлення його з текстом оригіналу [14, с. 4-5; 21].

Питання повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в тексті було предметом дослідження С. Є. Максімова, М. Хоуї та ін. Проблему ідентифікації повторень і створення сітки вузлів лексико-семантичного зв’язку вивчали І. В. Арнольд, К. І. Бєлоусова, С. Є. Максимов, М. Хоуі та ін. Питання прагматичного і стилістичного аналізу тексту розглядають І. В. Арнольд, І. Р. Гальперін, М. М. Кожина, Г. Г. Почепцов, О. О. Селіванова, Дж. Остін та ін. Для нас особливий інтерес складає вивчення питання зв’язків між реченнями, які утворено шляхом лексико-семантичних повторень, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв’язку, встановлення «семантичного ядра» шляхом визначення центральних і маргінальних речень, за М. Хоуї (1991).

На очевидність практичного застосування методу виявлення повторень у перекладі вказує С. Є. Максімов: «…Якщо перекладач не знає певного слова, він має можливість розпізнати його з подальшого тексту завдяки повторенням... Інше практичне застосування цього методу – це здійснення стислого переказу тексту (англ. «making summaries of the text»)…». Автор зауважує, що виконання цього завдання забезпечує швидкий доступ до важливої інформації, яка потрібна сьогодні багатьом компаніям і організаціям [14, с. 39].

З огляду на це, актуальність статті зумовлена необхідністю вивчення лексико-семантичної когезії у текстах різних функціональних стилів мови (далі – ФСМ) з метою створення вагомого інструменту для подальшої перекладацької діяльності.

Мета статті висвітлити поняття тексту і функціонального стилю мови у площині перекладацького аналізу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Уточнити поняття «текст» із позицій перекладознавства.

2. Уточнити поняття «функціональний стиль мови» і типологію текстів.

У сучасній лінгвістиці тексту, незважаючи на чисельність досліджень, й досі немає чіткої та загальновизнаної дефініції поняття «текст» (лат. *textus* – «тканина», «павутиння»). Ця обставина ускладнює картину використання терміна «текст» у гуманітарних науках, зокрема у перекладознавстві.

Текст – це завершений та об'єктивований як письмовий документ твір мовленнєвотворчого процесу – у І. Р. Гальперіна [6, с. 18], об'єднана смисловим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність – у Т. М. Ніколаєвої [17, с. 507], єдність формальних і змістових елементів з урахуванням цільової настанови, інтенції автора, умов спілкування й особистісних орієнтацій автора – у Н. С. Валгіної [3, с. 97], набір слів і граматичних категорій, в якому є логічно оформлена думка про наше середовище – у А. М. Науменка [16, с. 177].

На багатовимірність поняття «текст» як на одну з основних причин відсутності його єдиної загальноприйнятої дефініції вказує О. С. Кубрякова: «… звести всі множини текстів до єдиної системи так само складно, як і виявлення того набору достатніх і необхідних рис за всією цією множиною, що був би обов'язковим для визнання тексту як категорії класичного, аристотелевого типу». Разом з цим дослідниця зазначає, що відсутність єдиноприйнятого визначення тексту не заважає його розумінню й дослідженню, що, на її думку, можна пояснити належністю тексту до природних категорій [13, с. 72, 75].

Однією з причин, що сприяє різноманітності текстових дефініцій, є специфіка підходів до аналізу тексту. У межах кожного з цих напрямів і підходів під час аналізу тексту актуалізовано певний його аспект, на який і орієнтовано розуміння та визначення тексту. У перекладознавчих студіях найбільш чітко виділяються такі підходи до тлумачення й аналізу тексту: формально-граматичний, семантичний, стилістичний, психолінгвістичний, прагматичний і когнітивний.

Формально-граматичний напрям ґрунтується на тлумаченні тексту як структурно організованої послідовності речень. Напрям передбачає аналіз формально-граматичного взаємозв'язку текстових компонентів (речень, надфразної єдності тощо). Основним предметом дослідження є види структурної зв'язності текстових компонентів і засоби її репрезентації [15].

Семантичний підхід ґрунтується на розумінні тексту як семантичної єдності, компоненти якої перебувають у тісному змістовому взаємозв'язку. Цей напрям передбачає аналіз змістової організації тексту. Предметом його вивчення є види семантичної зв'язності текстових компонентів, засоби й форми її реалізації [8].

Стилістичний напрям ґрунтується на тлумаченні тексту як засобу відображення особливостей його функціонального призначення, а також засобу відображення особливостей ідіостилю мовця. Напрям передбачає аналіз специфічних рис текстової організації, зумовлених жанровою належністю тексту, а також своєрідностями творчої манери автора. Предметом дослідження є засоби й форми стилістичного забарвлення тексту, а також жанрові особливості текстової організації [7].

Психолінгвістичний напрям полягає у розумінні тексту одночасно як процесу й результату психомовленнєвої діяльності адресанта й адресата. Цей напрям передбачає дослідження впливу психологічних особливостей адресанта на його мовлення та відображення цього впливу в тексті, а також дослідження впливу психологічних особливостей адресата на його розуміння й інтерпретацію тексту [9].

Прагматичний напрям ґрунтується на тлумаченні тексту як основного засобу впливу адресанта на адресата в процесі комунікації. Напрям передбачає аналіз використаних у тексті

засобів і прийомів впливу на реципієнта з урахуванням комунікативної мети автора. Предметом дослідження є особливості семантико-синтаксичної організації тексту, зумовлені комунікативною інтенцією автора [4].

Когнітивний підхід до розгляду питань теорії тексту передбачає аналіз тексту як складного знака, що віддзеркалює знання адресанта про дійсність, особливості його сприйняття дійсності, тобто відображає індивідуально-авторську картину світу [13, с. 19].

Усі зазначені вище напрями перебувають у взаємозв'язках і, доповнюючи один одного, розкривають складну й багатогранну природу тексту в різних її аспектах. Окресливши найбільш суттєві тлумачення поняття «текст» та підходи до його вивчення, спираючись на дефініцію О. О. Селіванової, визначаємо текст як інформаційну структуру, одну з форм мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини, що слугує засобом комунікації і реалізується в єдиній системі мовних форм [19, с. 32].

Отже, текст – це словесно втілений засіб комунікації, видів якого може бути велике розмаїття.

Однією з базових категорій традиційної стилістики є поняття «функціональний стиль мови» (далі – ФСМ).

Услід за І. Р. Гальперіним, під ФСМ розуміємо систему взаємопов'язаних мовних засобів, які слугують певній меті комунікації [6, с. 33]. Автор виділяє низку функціональних стилів англійської мови:

1. Мова художньої літератури («The language of belles-lettres»): мовний стиль поезії (англ. «the language style of poetry»), мовний стиль емоційної прози (англ. «the language style of emotive prose»), мовний стиль драми (англ. «the language style of drama»).

2. Мова публіцистичної літератури («The language of the publisistic literature»): мовний стиль оратора (англ. «the oratorical style»), мовний стиль есе (англ. «the language style of essays»), мовний стиль художніх статей у газетах і журналах (англ. «the language style of feature articles in newspapers and journals»).

3. Мова газет («The language of newspapers»): мовний стиль короткого огляду новин (англ. «the language style of brief news items»), мовний стиль газетних заголовків (англ. «the language style of newspaper headings»), мовний стиль оголошень та реклам (англ. «the language style of notices and advertidements»).

4. Мова наукової прози («The language of scientific prose»): мовний стиль гуманітарних наук (англ. «the language style of humanitarian sciences»), мовний стиль точних наук (англ. «the language style of «exact» sciences»), мовний стиль популярної наукової прози (англ. «the language style of popular scientific prose»).

5. Мова офіційних документів («The language of official documents»): мовний стиль ділових документів (англ. «the language style of business sdocuments»), мовний стиль легальних документів (англ. «the language style of legal documents»), мовний стиль військових документів (англ. «the language style of military documents») [5, с. 33].

На думку Н. М. Кожиної, до функціональних стилів мови належать:

1. Науковий стиль (англ. «The scientific style»).
2. Стиль офіційних і ділових документів (англ. «The official and business style»).
3. Публіцистичний стиль (англ. «The publicistic style»).
4. Стиль художньої літератури (англ. «Thestyleofbelles-lettres»).
5. Розмовно-побутовий стиль (англ. «The colloquial and everyday style») [11, с. 157-215].

Зазначимо, що до мови публіцистичної літератури М. М. Кожина включає мовний стиль короткого огляду новин, мовний стиль газетних заголовків, мовний стиль оголошень та реклам, які І. Р. Гальперін відносить до мови газет.

О. О. Селіванова поєднує класифікації І. Р. Гальперіна і М. М. Кожиної та виділяє такі ФСМ:

1. Офіційно-діловий стиль (англ. «The official and business style»).
2. Публіцистичний стиль (англ. «The publicistic style»).
3. Науковий стиль (англ. «The scientific style»).

4. Розмовний стиль (англ. «The colloquial style»).
5. Стиль художньої літератури (англ. «The style of belles-lettres») [20, с. 695].

І. В. Арнольд виділяє шість ФСМ, зокрема:

1. Науковий (академічний) стиль (англ. «The scientific (academic) style»).
2. Розмовний стиль (англ. «The colloquial style»).
3. Офіційно-діловий стиль (англ. «The official and business style») .
4. Поетичний стиль (англ. «The Poetic Style»).
5. Ораторський стиль (англ. «The oratorical style»).
6. Публіцистичний стиль (англ. «The publicistic style») [1, с. 245].

З огляду на проведений аналіз наукової літератури з питання визначення поняття «ФСМ», ми дійшли до висновку, що у традиційній стилістиці не існує єдиної класифікації ФСМ. Натомість проведений аналіз, услід за Т. Р. Кияком, дає змогу виділити суттєвими для перекладознавства тексти, а саме: науковий, діловий, публіцистичний, художній [10, с. 86].

Питання класифікації наукових текстів досліджували вчені І. В. Арнольд (1981), І. Колегаєва (1991), А. Д. Белова (2003) та ін., які виділяли такі їх риси: логічність, чіткість, аргументованість, доказовість [1; 2; 12]. Традиційно до наукових текстів відносять монографії, наукові статті, дисертації, автореферати, доповіді, тези тощо. Особливість наукових текстів полягає у наявності термінів, основних концептуальних одиниць наукового тексту.

Питання класифікації ділового тексту вивчали С. Є Максімов (1984, 1992), Дж. Л. Остін (1986) та ін. До ділових текстів учені відносять тексти офіційних і ділових документів: договори, угоди, пакти, декларації, конвенції, ділові контракти, конституції, закони, статути, накази, правила, ділові листи і записки [19; с. 34]. Серед особливостей ділових текстів науковці визначають специфічну композицію (преамбула, центральні речення, вступне слово, заключні речення, підпис, печатка, зазначення дати, імені адресата тощо), наявність літературних фраз «I beg to inform you», «on behalf of», «Dear Sir», використання символів, абревіатур, акронімів, відсутність стилістичних прийомів та експресивних засобів, складний синтаксис [14, с. 57-59].

Типологію публіцистичних текстів вивчали І. Р. Гальперін (1977), І. В. Арнольд (1981), М. М. Кожина (1977) [20, с. 85]. Автори виділяють ораторський стиль (промови з політичних, соціальних та інших громадських питань), стиль теле- і радіокоментарів, стиль есе, стиль журналістських статей (книжок). С. Є. Максімов дещо по-іншому розглядає питання публіцистичного тексту. До публіцистичних текстів автор відносить друковані тексти засобів масової інформації (статті та есе в газетах і журналах з коментарями, судженнями, критикою, дискусіями, оголошеннями і рекламою, спортивними коментарями тощо) і тексти в електронному вигляді в інтернеті [20, с. 85]. Такі тексти мають певні лінгвістичні риси художніх текстів (емоційне забарвлення, оцінку автором подій, використання стилістичних прийомів та експресивних засобів мови) [14, с. 13].

Питання класифікації художніх текстів вивчали Т. А. Казакова (2003), Л. В. Коломієць (2004), Дж. Сінклер (1986) [12; 17; 37]. Так, Дж. Сінклер говорить про те, що художні тексти відображають «уявні світи» (англ. «fictional worlds»), тобто світи творчої вигадки письменника [22, с. 52]. Серед художніх текстів учені виділяють: 1) прозу (класичну та інші жанри прози, такі як фантастика, детективи); 2) драму; 3) поезію; 4) художні фільми.

Отже, ФСМ – це система взаємопов'язаних мовних засобів, які слугують певній меті комунікації. У традиційній стилістиці не існує єдиної класифікації ФСМ, проте проведений аналіз підтвердив наявність суттєвих для перекладознавства текстів – наукових, ділових, публіцистичних і художніх.

Для подальшого розкриття заявленої теми вважаємо доцільним вивчити лінгвістичну характеристику лексико-семантичної когезії, зокрема, сутність когезії як домінантної категоріальної характеристики тексту та повтору як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1981. – 295 с.
2. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К.: Логос, 2003. – 304 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
4. Воробйова О. П. Про потрійний підхід до тексту і його категорій / О. П. Воробйова // Іноземна філологія. – Львів, 1993. – № 106. – С. 46–53.
5. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка: учебник / И. Р. Гальперин. – 3-е изд. – М.: Высш. ікола, 1981. – 334 с.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
7. Денисова С. П. Стилістика газетно-журнального тексту/ С. П. Денисова. – К.: КиМУ, 2004. – 53 с.
8. Дресслер В. Синтаксис текста / В. Дресслер // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 111–137.
9. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации : проблемы семиосоциопсихологии / Т. М. Дридзе. – М.: Наука, 1984. – 268 с.
10. Кияк Т. Р. Перекладознавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – К.: Київський ун-т, 2009. – 544 с.
11. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1977. – 223 с.
12. Колегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. Колегаева. – Одесса: ОГУ им. И. И. Мечникова, 1991. – 121 с.
13. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. – М., 2001. – Т. 1. – С. 72–81.
14. Максімов С. Є. Практичний курс перекладу (англійська і українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу: навч. посіб. / С. Є. Максімов. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Ленвіт, 2012. – 203 с.
15. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М.: Высшая школа, 1981. – 183 с.
16. Науменко А. М. Текст в оценке современных филологов / А. М. Науменко // Новітня філологія: зб. наук. пр. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – № 3 (23). – С. 173–191.
17. Николаева Т. М. Текст / Т. М. Николаева // Языкознание. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 507.
18. Робинзон Д. Как стать переводчиком: введение в теорию и практику перевода; пер. с англ. / Д. Робинзон. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2005. – 304 с.
19. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
20. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
21. De Beaugrande R. FactorsinaTheory of PoeticTranslating / R. De Beaugrande. – Assen: VanGorcum, 1978. – 212 p.
22. Sinclair J. Fictional world / J. Sinclair // Talking about text. – Birmingham: English Language Research, 1986, DAM № 13. – P. 43-60

Стаття надійшла до редакції 31.03.2014 р.

УДК 811.161.2’271

Любов Струганець, Ольга Бігун

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ВАРІАНТНІСТЬ МОВНИХ ЗАСОБІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті проаналізовано іманентні ознаки варіантності мовних одиниць, представлено структурно-мовну типологію варіантів. Схарактеризовано механізм соціолінгвістичного дослідження функціонування варіантних одиниць сучасної української літературної мови. Визначено залежність реалізації варіантів різних типів від соціолінгвальних параметрів.

Ключові слова: варіантність мовних одиниць, класифікація варіантів, реалізація варіантних одиниць, анкетування, соціолінгвальні параметри.

Любовь Струганец, Ольга Бигун. ВАРИАНТНОСТЬ ЯЫКОВЫХ СРЕДСТВ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье проанализированы имманентные черты вариантности языковых единиц, представлена структурно-языковая типология вариантов. Схарактеризирован механизм социолингвистического исследования функционирования вариантных единиц современного украинского литературного языка. Установлена зависимость реализации вариантов разных типов от социолингвальных параметров.

Ключевые слова: вариантность языковых средств, классификация вариантов, реализация вариантных единиц, анкетирование, социолингвальные параметры.

Lyubov Srtuhanets, Olha Bihun. LYVARIABILITY OF LINGUISTIC TOOLS IN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE (SOCIOLINGUISTIC ASPECTS)

The immanent features of variability of linguistic units analyzed in the article and the block-linguistic typology of variants represented. Mechanism of sociolinguistic research of functioning variant units of modern Ukrainian literary language characterized. Dependent of implementation options of different types of socio-lingual parameters defined.

Key words: variability of linguistic units, classification of variants, implementation of variant units, questionnaire, socio-lingual parameters.

Варіантність мовних засобів – одна з важливих проблем сучасного мовознавства. Зміни у мові здебільшого проходять через варіантні процеси. Це забезпечує безперервність еволюції мови при збереженні її загальної цілісності та єдності. Варіантність передбачає співіснування в мові певної одиниці принаймні в двох модифікаціях, не пов’язаних зі зміною її семантичної функції. Специфіка варіювання відповідно до закономірностей тієї чи іншої мовної підсистеми потребує поглибленого вивчення його загальних та окремих властивостей. З огляду на це аналіз варіантності в сучасній українській літературній мові вважаємо актуальним.

Мета дослідження – простудіювати варіантність мовних засобів сучасної української літературної мови у соціолінгвістичному ракурсі. Передбачено виконання таких завдань: висвітлити іманентні ознаки варіантності мовних одиниць; представити структурно-мовну типологію варіантів; розробити механізм соціолінгвістичного дослідження функціонування варіантних одиниць сучасної української літературної мови; встановити співвідношення кодифікації і реалізації варіантів різних рівнів мовної ієрархії; визначити залежність функціонування варіантів лінгвальних одиниць від соціолінгвальних параметрів.

Джерельною базою дослідження слугували загальномовні словники, праці науковців із проблем культури мови, мовна діяльність респондентів різновікових груп міста Тернополя і Тернопільської області. Для розв’язання поставлених у роботі завдань використано такі методи

дослідження: анкетування та спостереження (безпосереднє і включене) – для виявлення особливостей реалізації мовних варіантів у мовній практиці соціуму; зіставний метод – для порівняння реєстрів лексикографічних праць і варіантних реалізацій лінгвальних одиниць; описовий метод – для характеристики зібраного матеріалу; кількісного аналізу – для підрахунку показників реалізації мовних варіантів.

Варіантність норми – діалектична взаємозалежність стабільності і змінності у мовній нормі як головного показника виробленості мови. Питання варіантності мовних одиниць порушували такі українські мовознавці, як А. П. Коваль, М. М. Пилинський, С. Я. Єрмоленко, О. О. Тараненко, Т. А. Коць, Т. П. Мельник та ін. Серед когорти російських лінгвістів варіантність мовних засобів студіювали К. С. Горбачевич, Л. К. Граудіна, В. О. Іцкович, В. Г. Костомаров, Л. І. Скворцов, Г. М. Скляревська, Н. В. Хруцька та ін.

Варіантність мовних засобів виявляється у певному використанні в мовній системі однозначних елементів, які співіснують у певний період. «Питання норми пов'язується з існуванням у мові не одного, а кількох однозначних або синонімічних елементів, що перебувають в опозиції до інших однорідних елементів її системи. Варіантність норми дозволяє кожному мовцеві добирати саме ті її засоби, з допомогою яких він може якнайкраще висловити свої думки і почуття» [2, с. 56].

У вузькому значенні за варіантні вважаються ізофункціональні засоби тієї ж мови щодо всього рівноцінні, не диференційовані. У ширшому значенні варіантами є пари і трійки засобів, один із яких несе додаткову інформацію чи смисловий відтінок, стилістичне навантаження. У цьому випадку явище варіантності ототожнюється із синонімією. Але «синоніми, на відміну від варіантів, мають різну субстанцію; вони генетично не однорідні, …з неоднаковою словотвірною структурою і складом словотвірних морфем. Варіанти слова, навпаки, мають єдину генетичну субстанцію, їх неформальні розбіжності не виходять за межі фонетичних чи інших змін всередині певного слова» [4, с. 10]. Т. А. Коць зауважує, що варіантність лексичних одиниць – це «різні вияви тієї самої сутності, видозміни того самого слова, що за будь-яких модифікацій залишається самим собою. Варіантні форми лексеми різняться або фонемним складом (фонематичні варіанти), або формотворчими афіксами (морфологічні варіанти)» [3, с. 98].

Варіантність належить мові інгерентно. Варіанти норми можна розглядати насамперед з погляду походження, що великою мірою визначає їх місце у мові. У конденсованому вигляді джерела виникнення нормативних варіантів, переважно на матеріалі німецької і російської мов, розкриває Н. М. Семенюк. Із наведених нею міркувань випливають принаймні чотири основних джерела варіантних нормативних реалізацій: 1) паралелізм системних можливостей мови та історичні зміни, які відбуваються в її системі; 2) гетерогенність літературної мови; 3) природні процеси старіння мовних норм і поява інновацій; 4) проникнення явищ розмовної мови [6, с. 568–569]. Причину виникнення варіантності вбачають переважно у впливі некодифікованих сфер мови на літературну мову.

Можливість кількох нормативних реалізацій у кожній мові закладена в особливостях її системи і структури, але сама поява таких реалізацій цілком залежить від особливостей функціонування мови у певному соціумі, від складу і структури цього суспільства. Отже, навіть кількість основних типів варіантів норми є неоднаковою в різних мовах.

Варіантність – це певною мірою надлишковість у парадигматиці мовної системи. Зняття надлишковості мовних засобів переважно відбувається через витіснення одного із варіантів. Значно рідше зустрічається інший шлях: збереження обидвох варіантів за умови диференціації їх значень. Інколи розмежування значень призводить до появи омонімії.

Як відомо, на практиці не завжди перемагає новий («периферійний») варіант. О. О. Леонтьєв запропонував таку схему конкуренції варіантів: 1) диференціація варіантів – семантична чи функціональна (закріплення в різних стилях чи сферах мови); 2) «рух» у бік витіснення старого варіанта новим; 3) «рух» у бік витіснення нового варіанта старим. Розвиток норми «передбачає тимчасове співіснування елементів і вибір одного з них» [5, с. 12] (точніше – вибір чи спеціалізацію).

Серед чинників, від яких залежить характер нормативних варіантів, науковці передусім називають давність і стійкість літературних традицій. Як правило, великою варіантністю відзначаються літературні мови, що тільки формуються чи сформувалися порівняно недавно. Варіантні форми здебільшого ще позбавлені в таких мовах виразного функціонального навантаження. Пізніше, у зв'язку з виробленням і стабілізацією єдиних літературних норм, спостерігається зменшення кількості допустимих у літературній мові варіантів. Згодом відбувається новий розвиток варіантних реалізацій, але вже стилістично диференційованих.

У мовознавстві усталилася думка, що варіанти слова маркуються насамперед за часовою шкалою («зникає» – «з'являється»), потім з погляду критеріїв норми (нормативний – ненормативний) і лише після цього – із соціального і стильового боку. Загалом виділяють такі типи варіантів: хронологічні (діахронічні), регіональні, стилістичні, контактні. Під варіантністю норми ми розуміємо існування варіантних засобів у літературній нормі на її синхронному зрізі.

Варіанти слова – це видозміни того самого слова, що регулярно відтворюються і зберігають тотожність морфолого-словотвірної структури, лексичного і граматичного значення та розрізняються або з фонетичного боку (вимовою звуків, складом фонем, місцем наголосу чи комбінацією цих ознак), або формотворчими афіксами (суфіксами, флексіями).

Найґрунтовнішу класифікацію варіантів слова з приблизно однаковим статусом і частотністю вживання подає О. О. Тараненко:

1) фонетичні варіанти (тобто варіанти, що розрізняються звуковим складом): *гуральня* і *ґуральня*, *гикати* й *ікати*, *немає* і *нема*, *урожай* і *врожай*;

2) акцентуаційні варіанти: *ма́буть* і *мабу́ть*, *по́милка* і *поми́лка*;

3) орфоепічні варіанти: магдебурзький [аг] і [аґ], сонячний [чн] і [шн];

4) орфографічні варіанти: *Парнас* (*П* велике й мале);

5) морфологічні варіанти: а) варіанти, що розрізняються наявністю різних формотворчих афіксів та парадигмою відмінювання (дієвідмінювання): *вовкулак і вовкулака, жодний і жоден, мерзнути і мерзти;* б) варіанти, що розрізняються наявністю різних граматичних категорій при змінній або тій самій формі слова: *генезис і генеза;*

6) варіанти синтаксичного зв'язку: *глузувати з кого-чого* і рідше *над ким-чим*;

7) словотвірні варіанти: горюдуб і горидуб; трьохтисячний і тритисячний;

8) варіанти, що розрізняються порядком компонентів*: тишком-нишком* і *нишком-тишком;*

9) комбіновані варіанти, що розрізняються більш як однією з названих ознак: *життєвий і життьовий, вилазити і вилізати* [7, с. 16–19].

В українській літературній мові початку XXI століття значну варіативність допускають норми наголошування слів (пор. *по́милка – поми́лка, ма́буть – мабу́ть*). Кількість морфологічних варіантів може досягати чотирьох. Так, слово *ночви* в Ор. відмінку має одне безваріантне закінчення *-ми*, а слово *штани* у цьому ж відмінку – три варіантні закінчення: *-ми*, *-ами* і *-ями*. Широкий діапазон варіювання семантики простежуємо у синтаксисі. Одну й ту ж думку можна вербалізувати різними конструкціями: *на уроці – під час уроку – протягом уроку – упродовж уроку*.

У нашій розвідці проаналізуємо кореляцію реалізації варіантних одиниць і соціолінгвальних параметрів. Для цього у січні – лютому 2014 року здійснено соціолінгвістичне дослідження. Джерельною базою слугувало мовлення учнів 10-11 класів Тернопільської загальноосвітньої школи №8, студентів 5-го курсу філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, респондентів різних професій (серед них – підприємці, вихователі, програмісти та ін.), а також осіб пенсійного віку. Усього було опитано 90 респондентів.

Інформантів розподілено за віковим критерієм на п'ять категорій: 1) учні 10-11 класів (16-17 років); 2) студенти (17-25 років); 3) молодь віком 25-35 років, 4) середнє покоління віком 35-50 років, 5) старше покоління (50-80 років). Такий аналіз дав змогу простежити, чи залежить знання літературних норм та вибір конкретного мовного варіанта від віку особистості, а якщо залежить, то які мовні варіанти домінують у мовленні респондентів різних вікових груп.

У дослідженні використано анкети, розроблені нами за загальними принципами укладання соціолінгвальних питальників. Так, кожна анкета містить безпосереднє звернення до респондентів, у якому викладено основні умови анкетування: анонімність і використання результатів в узагальненому вигляді. Згідно з метою дослідження питальник складається із двох частин: соціолігвальної та лінгвальної.

Соціолінгвальна анкета охоплює запитання паспортного характеру: про рік народження, стать, місце народження, місце проживання, освіту, професію (спеціальність). У лінгвальній анкеті було запропоновано завдання вибрати мовну одиницю, яку респондент уживає у мовленні. Основою для укладання питальників послужила сучасна кодифікаційна практика.

Розглянемо рівень реалізації акцентуаційних варіантів у мовленні респондентів різного віку. Результати демонструє таблиця 1.

Таблиця 1

Показник реалізації акцентуаційних варіантів

№ з/п	Мовна одиниця	Показник для різних вікових груп (у %)				
		I (16-17 рр.)	II (17-25 рр.)	III (25-35 рр.)	IV (35-50 рр.)	V (50-80 рр.)
1.	*весня́ний*	80	100	90	70	70
2.	*весняни́й*	20	0	10	30	30
3.	*по́милка*	33	30	35	40	50
4.	*поми́лка*	67	70	65	60	50
5.	*ма́буть*	60	34	42	50	52
6.	*мабу́ть*	40	66	58	50	48
7.	*в ці́лому*	90	70	44	40	38
8.	*в цілому́*	10	30	56	60	62
9.	*пе́рвісний*	70	100	96	80	80
10.	*первісний*	30	0	4	20	20
11.	*гли́боко*	60	70	30	10	10
12.	*глибо́ко*	40	30	70	90	90

Зазначимо, що наведені варіанти семантично і стилістично рівноцінні, тому можуть функціонувати паралельно, що підтверджує наша розвідка. Такі варіанти Н. В. Хруцька називає «рівноправними» [8, с. 207].

Морфологічні варіанти – це такі видозміни граматичного значення, які виникають унаслідок паралельного вживання флексій слів і тих афіксів, які виконують формотворчу, а не словотворчу роль.

У межах морфологічного варіювання значне місце з нормативного погляду займають «родові варіанти» [8, с. 299]. Джерелом коливання родової віднесеності є низка причин: втрата та змішування відмінкових форм, вплив діалектів, своєрідність запозиченої лексики і процесу її асиміляції, вплив родової характеристики слова в мові-донорі, етимологічна дублетність роду, особливості фонетичної адаптації іншомовних слів тощо.

Найчастіше зазнають варіювання форми чоловічого і жіночого роду: *абрикос* і *абрикоса*, *пелюсток* і *пелюстка, мозоль* і *мозоля*, *жираф* і *жирафа, зал* і *зала, помідор* і *помідора, мотузок* і *мотузка.* Можлива також варіантність форм чоловічого і середнього роду: *безлад* і *безладдя*, а також жіночого і середнього роду: *покуть* і *покуття*. Наведені вище родові варіанти зафіксовано у словниках сучасної української мови як стилістично рівноправні. За нашими спостереженнями, 70% респондентів обрали форми чоловічого роду *(жираф, зал, помідор)*, а 30% слова жіночого роду *(жирафа, зала, помідора)*. Виразне домінування варіантів чоловічого роду.

Прокоментуємо функціонування пари варіантів *тернополянин – тернопільчанин*, що різняться суфіксами. Так, на позначення жителів міста Тернополя усталилася форма *тернополяни* (див. табл. 2). Раніше, у другій половині XX століття, у місті функціонував варіант *тернопільчани*. Таку форму і назвали окремі представники середнього покоління. Аналіз

варіантів *тернополянин – тернопільчанин* засвідчує архаїзацію одного з них. Закономірним є функціонування певний час двох варіантів, а потім вихід одного з них із ужитку.

Таблиця 2

Показник реалізації граматичних варіантів тернополянин – тернопільчанин

№ з/п	Мовна одиниця	Показник для різних вікових груп (у %)				
		I (16-17 рр.)	II (17-25 рр.)	III (25-35 рр.)	IV (35-50 рр.)	V (50-80 рр.)
1.	*тернопо-лянин*	100	100	100	90	98
2.	*тернопіль-чанин*	0	0	0	10	2

Висловимо кілька зауваг щодо варіантності прикметників. Як відомо, в українській мові зменшено-пестливого значення прикметникам надають суфікси *-есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-: рівнесенький – рівнісінький, сивесенький – сивісінький, сіресенький – сірісінький.* Результати дослідження, продемонстровані на графіку (див. рис. 1), дали нам змогу стверджувати, що в Тернополі і Тернопільській області переважає форма із суфіксом *-есеньк-*. На думку більшості респондентів, прикметники із суфіксами *-ісіньк-* вживаються в художній літературі.

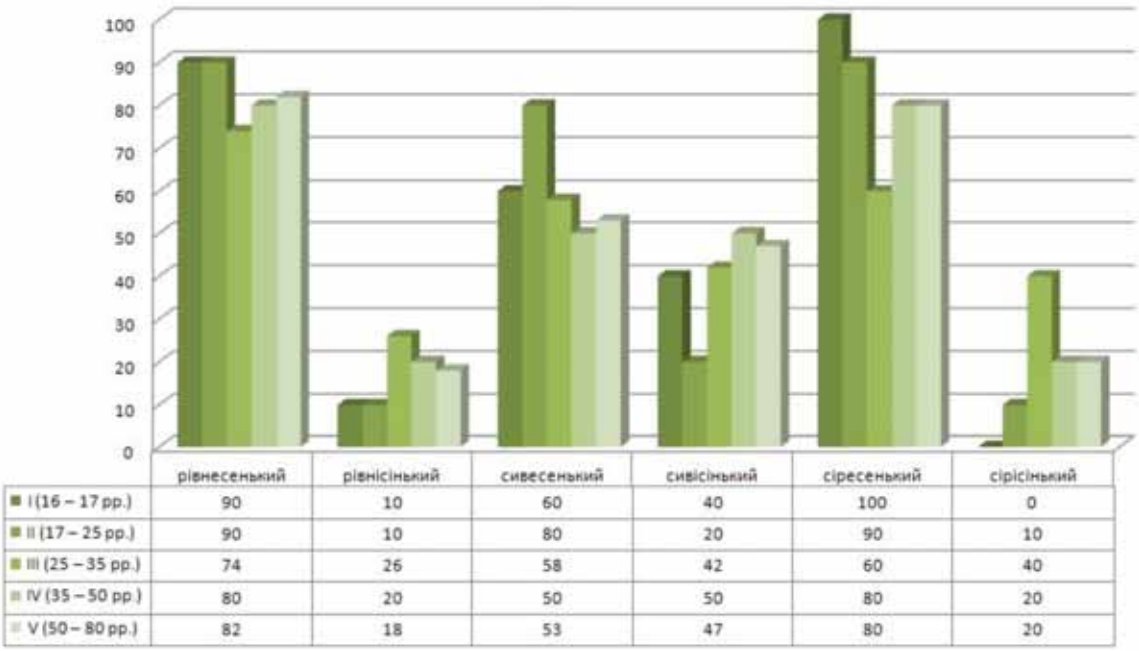

Рис. 1. Показник реалізації варіантних пар прикметників із суфіксами *-есеньк-, -ісіньк-*

Орфографічні варіанти функціонують лише на письмі. Визначаємо їх як різновидність написання (графічного оформлення) одного і того ж слова. Орфографічні варіанти не пов'язані зі зміною складу фонем в лексемі, а зумовлені подвійним (іноді потрійним) написанням, а саме: написання однієї / двох букв на місці приголосних; написання великої літери; написання слова разом, окремо, через дефіс. Таким чином, орфографічними варіантами пропонуємо вважати лише варіанти графічного зображення слова, не пов'язані з фонематичним варіюванням в слові, наприклад: *Інтернет – інтернет, медіа бізнес – медіа-бізнес* та ін.

Досі залишається дискусійним написання популярного і широковживаного слова *он-лайн (онлайн)*. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови лексема представлена в двох орфографічних варіантах (*он-лайн* і *онлайн*) і зафіксована з двома значеннями: «1. Тип зв'язку, при якому зв'язок підтримується в режимі реального часу (безперервно); 2. Режим підключення приладу, що відповідає його готовності до роботи» [1, с. 843]. Результати соціолінгвістичного опитування дають змогу визначити домінантний орфографічний варіант у корелятивній парі *он-лайн – онлайн.* Зібрана інформація засвідчує, що переважає написання

разом. Частотність реалізації лексеми *онлайн* за групами респондентів така: учні (80%), студенти (90%), молодь, середнє і старше покоління (по 60%). Зауважимо, що в англійській мові проаналізована лексема також має два варіанти оформлення: *online* і *on-line.* Домінує нероздільний варіант написання.

Загалом становлення і розвиток норм літературної мови характеризується перманентним процесом селекції та елімінації варіантів, наявних у мовній системі. Це шлях до перетворення дескриптивної норми у прескриптивну. Проблема варіантності у мовознавстві належить до перманентних. Її розв'язання важливе для кодифікаційної практики – для укладання словників української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Жовтобрюх М. А. Про один теоретичний аспект культури української мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1967. – № 3. – С. 55–64.
3. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
4. Коць Т. А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років XX ст.) : дис. …канд. філол. наук : 10.02.01 / Коць Тетяна Анатоліївна. – К., 1997. – 194 с.
5. Леонтьев А. А. Будущее языка как проблема культуры речи / А. А. Леонтьев // Вопросы культуры речи. – Вып. 8. – М. : Наука, 1966. – С. 3–12.
6. Семенюк Н. Н. Норма / Н. Н. Семенюк // Общее языкознание. – М. : Просвещение, 1970. – С. 524–571.
7. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника) / О. О. Тараненко. – К. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 170 с.
8. Хруцкая Н. В. Конкуренция сосуществующих вариантов языковых единиц в процессе эволюции литературной нормы (лингвопрогностический аспект) : [монография] / Н. В. Хруцкая. – К. : Освита Украины, 2008. – 372 с.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

УДК 811.161.2’271

Юрій Струганець

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ТЕМАТИЧНА ГРУПА «ПРОЦЕС ГРИ» У ФУТБОЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Відповідно до розвитку футбольної галузі сформувалася система найменувань предметів і понять цієї гри. Футбольна лексика української мови початку XXI століття складається із чотирьох тематичних груп: «Організація гри», «Забезпечення гри», «Учасники гри», «Процес гри». У статті представлено семантичну стратифікацію тематичної групи «Процес гри». Виявлено домінантні семантичні зв’язки у межах аналізованих множин.

Ключові слова: футбольна лексика української мови, тематична група, лексико-семантична група, семантична підгрупа, семантичні зв’язки.

Юрий Струганец. ТЕМАТИЧЕСКАЯ ГРУППА «ПРОЦЕСС ИГРЫ» В ФУТБОЛЬНОЙ ЛЕКСИКЕ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В соответствии с развитием футбольной отрасли сформировалась система наименований предметов и понятий этой игры. Футбольная лексика украинского языка начала XXI века состоит из четырех тематических групп: «Организация игры», «Обеспечение игры», «Участники игры», «Процесс игры». В статье представлена семантическая стратификация тематической группы «Процесс игры». Выявлены доминантные семантические связи в пределах рассматриваемых объединений.

Ключевые слова: футбольная лексика украинского языка, тематическая группа, лексико-семантическая группа, семантическая подгруппа, семантические связи.

Yuriy Struhanets. THEMATIC GROUP «PROCESS OF THE GAME» IN FOOTBALL VOCABULARY OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

According to the development of a football branch formed the system of names of objects and concepts of the game. Football vocabulary of Ukrainian language on the beginning of XXI century consists from four thematic groups: «Organization of the game», «Support of the game», «Participants of the game», «Process of the game». Semantic stratification of thematic group «Process of the game» is represented in the article. The dominant semantic links within the semantic sets are characterized.

Key words: football vocabulary of Ukrainian language, thematic group, lexical and semantic group, semantic subgroup, semantic links.

Футбольна лексика відображає відносно вузьку сферу спілкування фахівців цієї галузі (гравців, тренерів, футбольних коментаторів та ін.) і значно ширше коло осіб, які спостерігають за грою, – уболівальників. Відповідно до розвитку футбольної галузі сформувалася і система найменувань предметів і понять цієї гри. Сучасна футбольна лексика об’єднує футбольну термінологію (терміни, що позначають певні абстраговані поняття цієї галузі спорту), номенклатуру (назви спортивних команд, назви гравців), прошарок загальновживаної лексики, яка служить для опису термінологічних понять, а також професіоналізми. Попри увагу науковців (таких, як П. І. Мельник [7], М. Б. Дубяк [1], Р. С. Коваль [3]) до футбольної комунікації, футбольна лексика української мови залишається не вивченою. Тому задекларовану проблему вважаємо актуальною.

За тематикою футбольна лексика дуже розгалужена. Укладений нами корпус лексичних одиниць розподілено на чотири тематичні групи: «Організація гри», «Забезпечення гри», «Учасники гри», «Процес гри». Мета статті – представити семантичну класифікацію тематичної групи «Процес гри» футбольної лексики в українській літературній мові початку XXI століття. Мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати системну організацію футбольної лексики української мови через поділ тематичних груп на різні значеннєві об’єднання; виявити

типові семантичні зв'язки у межах виділених лексико-семантичних множин. Джерельною базою дослідження слугували загальномовні тлумачні словники, фахові словники [2, с. 3], спортивні газети та журнали, Інтернет-видання, науково-популярна та довідкова література, телепрограми на футбольну тематику на національному телебаченні, трансляція футбольних матчів.

Осмислення індивідуумом об'єктивного світу нерозривно пов'язане з мовою. Лексика – це не проста сукупність слів, а певна система. У лінгвістиці про системність лексики було задекларовано ще наприкінці XIX століття. М. П. Кочерган зауважує: «Видатний український мовознавець О. О. Потебня, який ґрунтовно опрацював загальну теорію слова як у плані форми, так і в аспекті змісту (теорія внутрішньої форми слова, вчення про ближче і дальше значення слова, його багатозначність та історичну змінність значень), закликав учених вивчати семантичні відношення між словами, закони і правила внутрішніх змін у групах семантично пов'язаних слів» [4, с. 118]. Загальновизнаним у лінгвістиці є розуміння лексико-семантичної системи як одного із ярусів мовної структури, що складається із слів та їхніх значень.

Науковці наголошують на складності класифікації лексичних угруповань у межах лексико-семантичної системи. В. В. Левицький пояснює таку ситуацію кількома об'єктивними причинами. По-перше, предмети і явища зовнішнього світу пов'язані складними відношеннями. І ці складні, різноманітні об'єктивні зв'язки із зовнішнім світом проектуються «по вертикалі» на лексичну систему мови, розподіляючи її на взаємозв'язані лексичні блоки. Причому різні типи об'єктів зовнішнього світу – ділянки «світу речей» і «світу ідей» – без сумніву, відрізняються певною специфікою своїх системних відношень, що іще більшою мірою ускладнює характер взаємозв'язків між лексемами, «які покривають» ці ділянки. По-друге, елементи лексичної системи зв'язані «по горизонталі» своїми, внутрішньомовними, відношеннями, породженими конкретними умовами розвитку і функціонування мови. Обидві системи зв'язків – внутрішньомовна і зовнішньомовна, – накладаючись одна на одну, взаємодіють, створюючи у результаті дивну сітку парадигматичних зв'язків між словами і лексико-семантичними варіантами слова [5, с. 207-208]. Серед різних лексичних мікросистем В. В. Левицький виділяє такі основні типи: семантичне (лексико-семантичне) поле, лексико-семантична група, синонімічний ряд, антоніми, гіпоніми, тематична група, асоціативне поле [5, с. 221].

Системність лексичного складу сучасної літературної мови експлікується передусім в організації тематичних груп лексики. Л. А. Лисиченко підкреслює, що «в тематичній групі слова пов'язані не мовними зв'язками, а позамовними, через реалії, які виражаються в них. «До тематичної групи належать слова різних частин мови, однак зміст їх визначається насамперед іменниками, і це не випадково, бо саме в іменниках денотативний компонент може переважати над сигніфікативним» [6, с. 122]. Мовознавці поділяють тематичні групи на лексико-семантичні групи (ЛСГ). Одиниці ЛСГ об'єднані різними типами семантичних зв'язків – синонімічними, антонімічними, дериваційними, гіпер- і гіпонімічними.

За нашими спостереженнями, тематична група футбольної лексики «Процес гри» об'єднує чотири ЛСГ: «Правила гри», «Тактика», «Прийоми з м'ячем», «Дії під час гри». Деякі із цих ЛСГ складаються із семантичних підгруп (СП).

До **ЛСГ «Правила гри»** належать такі лексичні одиниці: вибір половини поля, вилучення гравця, гол, дискваліфікація, заміна, обмін половинами поля та ін. (Колліна визнав правильним скандальне **вилучення гравця** «Карпат» (prosport.tsn.ua, 04-12-12, 09:53); «Челсі» виграв Лігу Європи без жодної **заміни** на останніх секундах матчу (dt.ua, 16-05-13: 00:43). У цій ЛСГ чимало запозичень: аут, пенальті, дискваліфікація, офсайд (Суаресу загрожує **дискваліфікаці**я до кінця сезону (footballtransfer.com.ua, 22-04-13, 10:45); Португальці програли по пенальті, а черга до Кріштіану, який готувався бити п'ятий **пенальті**, не дійшла (euro2012.1tv.com.ua, 18-06-12, 16:18).

У ЛСГ «Правила гри» наявні семантичні ряди – сукупність семантично однорідних одиниць, які належать до одного класу. Це гіперо-гіпонімічні опозиції у футбольній лексиці з гіперонімами ***свисток****: стартовий свисток, фінальний свисток* (*Додамо, що в день матчу*

арбітр прийняв рішення все ж таки дати ***стартовий свисток****, не дивлячись* (мало б бути *незважаючи* – Ю. С.) *на снігопад* (lenta.newsper.net, 22-03-13, 17:06); ***удар****: штрафний удар, одинадцятиметровий удар, вільний удар* (*Забив Гарет Бейл шикарним* ***ударом зі штрафного*** *метрів з 30-и* (ua-football.com, 15-02-13, 00:00); ***тайм****: перший тайм, другий тайм, екстра-тайм* (*Ярмоленко:* ***Другий тайм*** *– це жахіття, так грати не можна* (football24.ua, 17-03-13, 22:08); *А вже в* ***екстра-таймі*** *підопічним Жозе Моурінью вдалася чудова контратака, після якої «Реал» перекрив усі шляхи до власних воріт і зберіг переможний рахунок* (prosport.tsn.ua, 21-04-11, 09:31).

ЛСГ «Тактика» розподілено на чотири СП: «Ігрові схеми», «Атака», «Захист», «Характер гри»:

1) до СП «Ігрові схеми» належать такі лексичні одиниці: дубль-В, катеначо, тактична схема гри 3-4-3, тактична схема гри 4-3-3, тактична схема гри 4-4-2, тактична схема гри 5-3-2 (Таке враження, що Рой Ходжсон грає у **катеначо** (champion.com.ua, 25-06-12, 00:38); Тому можна вести мову з натяжкою про **тактичну схему 3-4-3** з високою лінією захисту, щоправда, з недостатньо широкою грою і відсутністю гравців, здатних продовжити атаку з середини іншим темпом (ua-football.com, 27-03-13, 10:14);

2) СП «Атака» – це семантичний ряд із гіперонімом **атака**: атака воріт суперника, атака з глибини поля, атака лівим флангом, атака центром, переведення атаки на інше крило, перехід в атаку (На малюнках 8 та 9 наведено приклад **швидкої атаки** українців **з глибини** поля (ua-football.com, 22-02-13, 10:46);

3) до СП «Захист» віднесено здебільшого полікомпонентні лексичні одиниці: сповільнювати темп гри, відходити командою в захист, грати в захисті, глибоко сідати, здійснювати оборонні дії, притискатися до своїх воріт, створювати офсайдну пастку, пресингувати (Постараємось якомога більше **пресингувати** збірну Польщі (gazeta.ua, 20-03-13, 14:21).

СП «Характер гри» має синонімічні пари, складники яких експресивно насичені: *швидка гра – стрімка гра* (*Однак агресивна* ***швидка гра*** *«малоснітинців» ледь не сплутала усі карти динамівцям* (fmff.fastiv.info, 17-04-14). У цій СП функціонально навантажені прикметники. Виявлено лексичні одиниці, які негативно конотовані: *жорстка гра – брудна гра* (*Аруна: З «Металістом» буде* ***жорстка гра*** (ua-football.com, 04-04-14, 16:36; *ЧС-2014: Франція-Гондурас 3:0.* ***Брудна гра*** *та дубль від Каріма Бензема* (goloskarpat.info, 16-06-14, 00:01).

ЛСГ «Прийоми з м'ячем» не ділиться на СП. Вона представлена такими номінативними одиницями: грати в один дотик, уводити м'яч у гру, викидати м'яч із-за бокової лінії, володіти м'ячем, втратити м'яча, здійснювати гольову передачу, грати у подвійну стінку, дриблінгувати, жонглювати м'ячем, здійснювати навіс, зупиняти м'яч, передавати м'яч, приймати м'яч, прострілювати (Будемо **володіти м'ячем** і атакувати широко (09-05-12, 11:23); Йоахім Лев **жонглює м'ячем** як Роналдіньо (ua-gol.com, 12-08-11, 01:00); Шотландці небезпечно **прострілювали** в штрафну, били по воротах, але, як це часто буває, вдалося забити в подібній ситуації суперникові (dt.ua, 07-03-13, 08:51).

У ЛСГ «Прийоми з м'ячем» наявні семантичні ряди із гіперонімом **бити**: бити головою, бити здалеку, бити з льоту, бити ногою, бити парашутом, бити ножицями (В одному з моментів захисники господарів діяли неузгоджено, і Адріано знову небезпечно **бив головою** – вище воріт (archive.wz.lviv.ua, 13-03-11).

ЛСГ «Дії під час гри» налічує три СП: «Наступальні дії», «Протидії», «Супровідні дії». СП «Наступальні дії» та СП «Протидії» за диференційними семами перебувають в антонімічній опозиції:

1) до СП «Наступальні дії» віднесено полікомпонентні лексичні одиниці: здійснювати взаємозаміну нападниками своїх позицій, виходити один на один, виходити на передачу, відволікати суперника, відкриватися гравцеві, відриватися від суперника, падати у карному майданчику, йти на м'яч (Насрі **виходив на передачу** Сілви, знаходячись в правильному становищі (ua-football.com, 18-12-12, 10:15); Веа відкрив для себе такі функції, як відпрацьовування в обороні, гра в пас, уміння **відриватись від суперника** в карному

майданчику (bfootball.com.ua, 11-12-12, 16:47); На 87 хвилині Валентин Штокер у боротьбі із Аспілікуетою **впав у карному майданчику** лондонців (newsradio.com.ua, 26-04-13, 12:07);

2) СП «Протидії» складається із таких лексичних одиниць: виборювати м'яч, відбирати м'яча ззаду, здійснювати підкат, збивати гравця, ставити підніжку, боротися за м'яч, блокувати удар, відбивати пенальті, опікувати гравця, перехоплювати м'яч, провокувати гравця, зменшувати кут обстрілу, робити «коробку» (А ось третій гол стався через те, що захист кинувся **відбирати** м'яч у п'ятого гравця (energia-time.com, 11-11-12); Абате в підкаті м'яча в середині поля **збив** італійського **оборонця** (ua-football.com, 14-03-13, 17:32); Захисники разом упали, намагаючись **заблокувати удар** (socerplus.ru, 13-02-13, 21:45); Андрій Пятов: Мені легше в грі **відбити пенальті**, ніж у післяматчевій серії (ua-football.com, 07-02-13, 17:25).

У цій СП у полікомпонентних одиницях відображено, що дія спрямована на суперника: атакувати суперника в рамках правил, закривати суперника, штовхати суперника в спину, вистрибувати на спину супернику, відбирати м'яч у суперника (Абате, натомість, **штовхнув суперника в спину** (ua-football.com, 14-03-13, 17:32);

3) до СП «Супровідні дії» належать такі словосполуки: йти на водопій, йти на заміну, покинути поле, отримати попередження, поміняти м'яч, зав'язати шнурівку, поправити гетри та ін. (Селезньов проводить відмінний сезон, але він **отримав попередження** (footballua.tv, 02-09-13).

Отже, тематична група футбольної лексики «Процес гри» характеризується складною будовою. Вона об'єднує чотири лексико-семантичних групи, дві з яких поділяються на семантичні підгрупи. У тематичній групі домінують полікомпонентні лексичні одиниці. В аналізованих множинах тематичної групи футбольної лексики виражені семантичні зв'язки. Переважають гіперо-гіпонімічні опозиції, менше представлені синонімічні та антонімічні відношення. Подальший напрямок дослідження футбольної лексики вбачаємо у вивченні інших тематичних груп, які зазнають постійних лексико-семантичних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубяк М. Б. Ієрархічна структура найменувань фізичної дії на об'єкт у футбольній термінолексиці (на матеріалі французької та іспанської мов) / М. Б. Дубяк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 17. – Луцьк, 2009. – С. 111 – 115.
2. Кварацхелія М. Українсько-англійсько-російський футбольний словник / Мамука Кварацхелія. – К. : Промінь, 2012. – 223 с.
3. Коваль Р. С. Синонімія у французькій футбольній лексиці / Р. С. Коваль // Молода спортивна наука України. – 2010. – Т. 2. – С. 107 – 112.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 288 с.
5. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница, 2006. – 512 с.
6. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Харків : Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 1977. – 129 с.
7. Мельник П. І. Когнітивно-експресивні засоби синонімії в сучасних медіатекстах на футбольну тематику / П. І. Мельник. – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1984
8. Мова футболу. Шестимовний словник футбольної лексики / [уклад. : Р. С. Помірко, М. Б. Дубяк, Т. Р. Іваньо, М. І. Проців]. – Львів : НВФ «Українські технології», 2009. – 100 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.

УДК 81 373. 21

Марія Тишковець

(ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України»)

СТАТИСТИКА ХРОНОЛОГІЧНИХ ЗРІЗІВ ПОСЕСИВНИХ ОЙКОНІМІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ З ХРИСТИЯНСЬКИМИ ІМЕНАМИ В ОСНОВАХ

У статті роглядається кількісна характеристика і хронологія посесивних ойконімів Правобережної України з християнськими іменами в основах.

Ключові слова: ойконім, посесивні ойконіми, християнське ім'я, дистрибуція.

Мария Тишковец. СТАТИСТИКА ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ СРЕЗОВ ПОСЕССИВНЫХ ОЙКОНИМОВ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ С ХРИСТИАНСКИМИ ИМЕНАМИ В ОСНОВАХ

В статье рассматривается количественная характеристика и хронология посессивних ойконимов Правобережной Украины с христианскими именами в основах.

Ключевые слова: ойконим, посессивные ойконимы, христианское имя, дистрибуция.

Mariya Tyshkovets. STATISTICS OF RIGHT-BANK UKRAINE POSSESSIVE OYKONIMS' CHRONOLOGICAL DESCRIPTION WITH CHRISTIAN NAMES IN STERMS

In the article the quantitative characteristics and chronology of Right-bank Ukraine posessive oykonims with Christian names in the stems are analyzed.

Key words: oykonims, posessive oykonims, a Christian name.

Загальний розвиток топонімійної системи в цілому зумовлює зміну кількості назв протягом окремих століть. Одні з них зникають разом із населеним пунктом чи перейменуванням поселення, інші з'являються, хоча вже відрізняються від перших у семантично-структурному відношенні. Ще інші залишаються надовго і фіксуються в історичних джерелах протягом багатьох століть.

Тому важливим етапом для відтворення процесу формування і становлення посесивних ойконімів Правобережної України з християнськими іменами в основах у системі української топоніміки є вивчення кількісної репрезентації таких найменувань поселень і їх хронології, що «не лише доповнює лексико-структурний аналіз, а й інформує про певні закономірності їх розвитку на різних історичних етапах, про їх норми і динаміку в межах загальномовної і топонімічної систем» [6, с. 116].

Кількісна характеристика назв населених пунктів і їх хронологія розглядалися в дослідженнях, присвячених ареальним і регіональним вивченням топонімії України. Плідний науковий доробок у цих напрямках здійснили науковці: Д. Бучко [1], М. Габорак [2], Ю. Карпенко [3], В. Котович [4], З. Купчинська [5], О. Купчинський [6, 7], Я. Пура [10], Л. Радьо [11] та ін.

У нашій статті маємо намір проаналізувати кількісні дані посесивних назв населених пунктів з християнськими іменами в основах за часом їх існування протягом століть.

У різні історичні періоди присвійність, приналежність певного об'єкта особі виражалася по-різному, точніше за допомогою різних модифікаторів. Найархаїчніший, бо вживаний ще в праслов'янський період і представлений у топонімії усіх слов'янських мов, є формант ***-jь** (***-j-a**, ***-j-e**). Однак основним засобом вираження присвійності від найдавнішого періоду до сьогодні є суфікси ***-ов*** (>***-ів***), ***-ин*** [14, с. 245 – 246].

Фіксації назв населених пунктів Правобережної України на ***-jь** (***-j-a**, ***-j-e**) з християнськими іменами в основах за століттями уже стали об'єктом дослідження попередніх наших праць [13].

Хронологічна дистрибуція ойконімів на -ів, мотивованих християнськими іменами. Історичні пам'ятки, доступні нам, фіксують назви поселень на *-ів* з XIII ст. Два ойконіми (*Василів* (сучасне с. Васильків Кв., Вас.) і *Юрів* (с. Кв., Мак.)) засвідчені в джерелах X та XI ст.: «Владиміръ Святой, разбитый при *Василеве*, и избавленный отъ опасности, по обѣщанью поставилъ въ *Василеве* церковь св. Преображенья» (996 р.) [9, I; с. 53]; «Придоша Половци къ *Гюргеву*… Гюргевци же выбегоша…» (1095 р.) [9, I; с. 97].

Число виявлених нами з історичних документів назв населених пунктів на ***-ів*** у хронологічному порядку розподіляється неоднаково (табл. 1). Із XIII до XIV століття кількість ойконімів досліджуваного типу зростає. Таку презентацію топонімів на ***-ів*** у XIII – XIV ст. можна пояснити тим, що у цей період помітно збільшилася кількість писемних джерел. А це наводить на думку, що вказані типи назв на досліджуваній території розвивалися значно раніше, задовго до того, як з'явилися порівняно вичерпні документальні джерела.

Таблиця 1

Кількість назв на *-ів* із християнськими іменами та їх варіантами в основах на території Правобережної України за століттями та їх відсоток до всього числа таких найменувань (на *-ів*<*-овъ*) на досліджуваних землях

Століття	X	XI	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
Кількість назв	1	1	3	17	119	190	183	149	233	313
%	0,08	0,08	0,3	1,4	9,8	15,7	15,1	12,3	19,3	25,9

У період з XVII по XX ст. число ойконімів на ***-ів***, утворених від християнських імен, сягає високого рівня, хоча спостерігаються деякі нерівномірності. На цьому етапі (XVII – XX ст.) пам'ятки виконують свою пряму функцію – вичерпно фіксують назви місцевостей. Кількість джерел у цей період не впливає на число виявлених назв, бо вони як у кількісному, так і в жанровому відношеннях, значні. Отже, пам'ятки за час XVII – XX ст. не зумовлюють кількості назв, а подають їх відносно повне число.

Багато топонімів досліджуваного типу зафіксовано історичними джерелами тільки в одному чи двох-трьох століттях і не зустрічаються в документах наступних віків. Одночасно спостерігаються протилежні явища фіксації однієї і тієї ж назви в пам'ятках протягом кількох століть. Динаміка ойконімів на ***-ів***, мотивованих християнськими іменами, у певних століттях подана в таблиці 2.

Таблиця 2

Продуктивність ойконімів на *-ів* Правобережної України з християнськими іменами в основах – першофіксацій та назв поселень, що перейшли з інших століть

Століття	Зафіксовано вперше	Згадується у джерелах попередніх чи інших століть
XIV	16	1
XV	109	10
XVI	128	62
XVII	82	101
XVIII	43	106
XIX	56	177
XX	118	195

Як видно з таблиці, число першофіксацій найменувань на ***-ів***, які творилися від християнських імен, зростає у період з XIV до XVI ст., відповідно зростає і кількість ойконімів, зафіксованих у джерелах попередніх чи інших віків. З XVII століття простежується тенденція до спаду числа назв, що знайдені у документах вперше. Така динаміка поширення першофіксацій топонімів досліджуваного типу говорить про те, що назви на ***-ів*** із християнськими іменами в основах на території Правобережної України розвивалися від

найдавніших часів. І лише з появою обширної джерельної бази у XV – XVI ст. кількість згадуваних найменувань поселень різко зростає.

Можна припустити, що вже в період до XVI ст. процес творення ойконімів із формантом ***-ів*** завершився, і вони виступають як цілком сформований топонімний тип.

Поряд із появою нових назв на ***-ів***, мотивованих християнськими іменами, на землях Правобережної України протягом кількох віків ряд найменувань поселень вказаного типу зникали (табл. 3). Явище занепаду окремих із них зумовлене багатьма чинниками: ліквідацією об'єктів, які ці назви позначали, насамперед дрібних поселень (хуторів), переходом зазначених найменувань у мікротопоніми та гідроніми, а також зменшення кількості назв поселень при існуванні об'єктів у результаті мовно-граматичних змін.

Таблиця 3

Кількість збережених із попередніх століть, новозасвідчених і зниклих назв поселень на -ів Правобережної України з християнськими іменами в основах за століттями та їх відсоток до всієї кількості досліджуваних назв у кожному столітті

Століття	Найменування поселень						
	Збережені	%	Новоза-свідчені	%	Усього	З них зникло	%
XIII	–	–	3	100	3	1	33,3
XIV	1	5,9	16	94,1	17	2	11,8
XV	10	8,4	109	91,6	119	33	27,7
XVI	62	32,6	128	67,4	190	59	31
XVII	101	55,2	82	44,8	183	54	29,5
XVIII	106	71,1	43	28,9	149	14	9,4
XIX	177	76	56	24	233	76	32,6
XX	195	62,3	118	37,7	313	–	–

На період з XIII ст. припадає найбільше число новозасвідчених назв населених пунктів на ***-ів***. У цей час зростає також і кількість зниклих найменувань поселень. У певній мірі такі явища обумовлені ростом кількості джерел. Не виключено, що топоніми на ***-ів***, утворені від християнських імен, у період XVI ст. переставали творитися. Зумовлено це, на наш погляд, суспільно-історичними подіями. Факт власності, приналежності окремій особі (носієві християнського імені) поступово втрачається, а з ним зменшується і число присвійних найменувань поселень. Крім цього, у XVI – XVIII ст. велику продуктивність розвинув новий двохелементний формант ***-івк-а***, що на сучасному етапі охоплює майже всю територію України, Білорусії, Чорноземний центр, Середнє Поволжя, суміжні з Україною території Польщі й Словаччини [8, с. 647].

Хронологічна дистрибуція ойконімів на *-ева*, *-еве*, *-ова*, *-ове*, *-ово*, мотивованих християнськими іменами. За матеріалами історичних документів XIII – XIV ст., що були у нашому розпорядженні, ойконіми на ***-ева***, ***-еве***, ***-ова***, ***-ове***, ***-ово*** фіксуються вже у XIII ст. (табл. 4). Починаючи з XIV ст. і аж до XX ст. їх кількість істотно зростає на певних територіях. Просторове засвідчення фіксацій досліджуваних ойконімів у XIII – XIV ст. (у більшості випадків) – територія Закарпаття [12, с. 116]. Це дає підстави стверджувати, що найменування на ***-ева***, ***-еве***, ***-ова***, ***-ове***, ***-ово*** у вказаній зоні України – це залишки відповідних древніх назв населених пунктів, які збереглися тут внаслідок довготривалої ізоляції Закарпаття від інших територій нашої держави.

Таблиця 4

Кількість назв на *-ева*, *-еве*, *-ова*, *-ове*, *-ово* з християнськими іменами та їх варіантами в основах на території Правобережної України за століттями та їх відсоток до всієї кількості таких найменувань на досліджуваних землях

Століття	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
Кількість назв	1	12	32	32	34	31	60	192
%	0,2	3,1	8,1	8,1	8,6	7,9	15,2	48,7

Топонімійна система певної мови під впливом найрізноманітніших чинників (появою чи ліквідацією об'єктів називництва, переходом окремих найменувань у мікро- чи макротопоніми та ін.) могла збагачуватись або позбуватися деяких своїх назв. Аналогічні явища спостерігаємо і в досліджуваному нами ойконіміконі. Крім цього, значна кількість топонімів на ***-ева***, ***-еве***, ***-ова***, ***-ове***, ***-ово*** зафіксована історичними пам'ятками тільки в одному чи двох-трьох століттях, інші ж простежуються у джерелах протягом кількох віків. Повна картина першофіксацій назв поселень, що перейшли з інших століть, а також зниклих найменувань подана у таблиці 5.

Кількісна обробка збережених із попередніх століть, новозасвідчених і зниклих назв поселень на ***-ева***, ***-еве***, ***-ова***, ***-ове***, ***-ово***, утворених від християнських імен, за століттями дозволила встановити, що число вказаних ойконімів, починаючи з XIII ст., поступово зростає і найбільшу їх кількість фіксують пам'ятки XX ст. Якщо брати до уваги те, що більшість із цих топонімів локалізується на території відносно нового заселення – південного сходу України, то, відповідно, продуктивність найменувань поселень на ***-ева***, ***-еве***, ***-ова***, ***-ове***, ***-ово*** у XX ст. – явище зрозуміле, тобто такі назви започаткувалися порівняно недавно. Можливо, тут позначився вплив російської топонімії або такі назви є штучними новотворами. У цілому можна стверджувати, що творення присвійних прикметників на ***-ове*** від особових назв не втратило своєї продуктивності і тепер, про що свідчать відповідні моделі в ойконімії.

Таблиця 5

Кількість збережених із попередніх століть, новозасвідчених і зниклих назв поселень на *-ева*, *-еве*, *-ова*, *-ове*, *-ово* Правобережної України з християнськими іменами в основах за століттями та їх відсоток до всієї кількості досліджуваних найменувань у кожному столітті

Століття	Назви поселень						
	Збережені	%	Новозасвідчені	%	Усього	З них зникло	%
XIII	–	–	1	100	1	–	–
XIV	–	–	12	100	12	2	16,7
XV	1	3,1	31	96,9	32	17	53,1
XVI	5	15,6	27	84,4	32	17	53,1
XVII	15	44,1	19	55,9	34	15	44,1
XVIII	11	35,5	21	67,7	31	9	29,0
XIX	23	38,3	38	63,3	60	29	48,5
XX	58	30,2	135	70,3	192	–	–

Хронологічна дистрибуція ойконімів на *-ин* (*-ина*, *-ине*, *-ино*), мотивованих християнськими іменами. Опрацювавши доступні нам історичні джерела, ми встановили, що вказані посесивні назви поселень фіксуються писемними історичними пам'ятками з XIV ст. і число їх протягом XIV – XV ст. постійно зростає (табл. 6). Збільшення кількості аналізованих ойконімів, а також числа новозасвідчених і зниклих найменувань поселень (див. там же) у цей період пов'язуємо із ростом числа писемних документів історії, які дійшли до нас, зокрема різного роду люстрацій земель, маєтків, замків на території Правобережної України, що проводилося протягом XV – XVII ст. Починаючи з XVII ст. число ойконімів на ***-ин*** (***-ина***, ***-ине***, ***-ино***), засвідчених в історичних пам'ятках, практично не зростає і спричинене це теж об'єктивними факторами: а) зникненням ряду населених пунктів у вирі воєнних подій цього століття (вже нечисельних татарських та волоських набігів); б) поширенням по землях Правобережної України у цей період пошестей і пожеж; в) переходом багатьох сіл у ранг містечок. Найбільше назв населених пунктів із формантом ***-ин*** (***-ин-а***, ***-ин-е***, ***-ин-о***) фіксують джерела XIX – XX ст., які найповніше демонструють весь ойконімний матеріал нашої держави.

Таблиця 6

Кількість назв населених пунктів на *-ин* (*-ина*, *-ине*, *-ино*) Правобережної України, утворених від християнських імен, за століттями, у тому числі збережені із попередніх віків, новозасвідчені і зниклі назви поселень вказаної моделі і їх відсоток до числа досліджуваних найменувань у відповідних століттях

Століття	Найменування поселень						
	Збережені	%	Новозасвідчені	%	Усього	З них зникло	%
XIV	–	–	6	100	6	2	33,3
XV	2	7,1	26	92,9	28	3	10,7
XVI	21	41,2	30	58,8	51	13	25,5
XVII	27	65,9	14	34,1	41	9	21,9
XVIII	22	81,5	5	18,5	27	1	3,7
XIX	38	56,7	29	43,3	67	19	28,4
XX	60	43,7	78	56,5	138	–	–

Таким чином, хронологічна дистрибуція посесивних ойконімів Правобережної України, утворених від християнських імен, а також їх кількісна характеристика підтверджує те, що кожен із досліджуваних ойконімних типів є продуктом певної історичної спільності і започаткувався у певний час. Найменування поселень із формантами ***-jь* (**-j-a*, **-j-e*), *-ів* (*-ев-а*, *-ев-е*, *-ов-а*, *-ов-е*, *-ов-о*), *-ин* (*-ин-а*, *-ин-е*, *-ин-о*)**, мотивовані християнськими іменами, починають збагачувати топонімікон Правобережжя України тоді, коли запозичені християнські імена адаптувалися до фонетичної та словотвірної системи нашої мови – у XIV – XVI ст. Хоча деякі із досліджуваних ойконімів задокументовані і в X – XII ст., що свідчить про активне впровадження християнських імен спочатку в антропонімії, а пізніше і в топонімії українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Українські топоніми на -івці, -инці : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / Бучко Дмитро Григорович. – Львів, 1972. – 333 с.
2. Габорак М. М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ, 1999. – 17 с.
3. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / Ю. О. Карпенко. – К.: Наукова думка, 1973. – 236 с.
4. Котович В. Походження назв населених пунктів Опілля / В. Котович. – Дрогобич : Відродження, 2000. – 156 с.
5. Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (Територія України, X-XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / З. О. Купчинська. – Львів, 1993. – 18 с.
6. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень / О. А. Купчинський. – К.: Наукова думка, 1981. – 250 с.
7. Купчинський О. А. Статистика та географія двочленних відприсвійних географічних назв України на *-jь / О. А. Купчинський // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наукова думка, 1969. – Вип. 4. – С. 230 – 245.
8. Масенко Л. Т. Розвиток топонімної лексики / Л. Т. Масенко // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 620 – 660.
9. Полное собрание русских летописей. – Москва: Изд-во вост. лит., 1962. – Т. I. – Ипатиевская летопись. – Т.I I. – Лаврентиевская летопись.
10. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини / Я. О. Пура. – Львів: Світ, 1990. – 142 с.
11. Радьо Л. Н. Ойконіми України на *-jь (*-ja, *-je) у X – XX ст.. : дис. … канд. філол. наук : 12.11.04 / Радьо Людмила Несторівна. – Тернопіль, 2004. – 167 с.
12. Тишковець М. П. Географічне поширення посесивних назв населених пунктів Правобережної України, утворених від християнських імен / М. П. Тишковець // Традиційне і нове у вивченні

власних імен : тези доповідей міжнародної ономастичної конференції. – Горлівка : Вид-во ГДПІІМ, 2005.– С. 115 – 118.
13. Тишковець М. П. Хронологічна дистрибуція ойконімів на *-jь (*-j-a,*-j-e) Правобережної України з християнськими іменами в основах / М. П. Тишковець // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 216 – 217.
14. Kondratiuk M. Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczyzny / M. Kondratiuk. – Wrocław etc. : Wyd-wo PAN, 1979. – 304 s.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Вас. – Васильківський
Кв. – Київський
Мак. – Макарівський

Стаття надійшла до редакції 11.03.2014 р.

Наукове видання

Наукові записки
Тернопільського національного
педагогічного університету.
Серія: Мовознавство

Друкується українською мовою
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 15880-4352Р
від 26.10.2009 р.

Підписано до друку 29.08.2014 р. Формат 60х84/16. Гарнітура Times. Папір друкарський. Ум. друк.арк. 13. Облік.-видав арк. 11,7. Тираж 300 примірників.

ДРУКАРНЯ ??????????Видавець і виготовлювач
Видавничий відділ Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Свідоцтво про реєстрацію ВАШЕ!!!